

حکایت حاصل

کلیات حمل

ڪتابيات حمل

مستھڙ بندو، سموھيندڙ، سلجھائيندڙ
ڊاڪٽر نسبي بخش خان بلوچ

سِنڌي ادبي بورڊ

جامشورو - چيدرآباد سنڌ.

۲۰۰۳ء

تعداد ۲۰۰۰ هزار	۱۹۵۳ع	پهريون ايڊيشن :
تعداد ۲۰۰۰ هزار	۲ سمبر ۱۹۵۷ع	ٻي-و ايڊيشن :
تعداد ۱۰۰۰ هزار	مارچ ۱۹۶۸ع	ٽيون ايڊيشن :
تعداد ۱۰۰۰ هزار	نومبر ۱۹۸۲ع	چوٿون ايڊيشن :

(هن ڪتاب جا جملي حق سنڌي ادبي بورڊ وٽ محفوظ آهن)

قيمت : پنجاهه روپيا

[Price: Rs. 50-00]

ملڻ جو هنڌ:

سنڌي ادبي بورڊ جو بڪ اسٽال،
سنڌ يونيورسٽي نيو ڪئمپس، ڄامشورو.
(پوسٽ باڪس نمبر ۱۲، حيدرآباد سنڌ)

هيءُ ڪتاب ٽيڪسٽ بڪ بورڊ پرنٽنگ پريس، ڄامشورو ۾ ڇپيو.
۽ مسٽر غلام رباني آگري سيڪريٽري، سنڌي ادبي بورڊ،
ان کي ڇپائي شايع ڪيو.

www.maktabah.org

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پيش لفظ

ٻ۔ چار مهنا اڳ، حمل فقير جي عقيدتمندن اها ڳالهه منهنجي ڌيان تي آندي ته سنڌ جي هن عظيم صوفي شاعر جو ڪلام، جيڪو سنڌي ادبي بورڊ ڪجهه سال اڳ شايع ڪيو هو، سو هاڻ اڻلپ آهي، ان ڪري ان جو نئون ڇاپو ڪڍيو وڃي ته ڏاڍو چڱو.

ڳالهه مناسب هئي. حمل فقير اسان جي انهن اعليٰ شاعرن مان آهي، جيڪي سنڌ جي علم ۽ ادب جي عمارت جا ستون آهن، انڪري اهڙي شاعر جو ڪلام ناپيد نه هئڻ گهرجي. پر حمل فقير جي هڪ امتيازي خصوصيت اها به آهي ته هو سچل سائين ۽ جي رنگ ۽ سنڌي ۽ سرائڪي ٻنهي ٻولين جو لائق شاعر آهي، انڪري سنڌي ۽ سرائڪي ڳالهائيندڙ عوام ۽ علائقن جي وچ ۾ محبت وڌائڻ جو ذريعو آهي. ڇانهن مون سنڌي ادبي بورڊ کي هدايت ڪئي ته فقير صاحب جي ڪلام جو نئون ڇاپو ڪڍيو وڃي.

مون کي نهايت خوشي ٿي آهي، جو بورڊ جي اهلڪارن منهنجي خواهش موجب حمل فقير جي ڪلام جو هي چوٿون ڇاپو، چئن مهينن جي عرصي اندر مڪمل ڪري، ميلن جي مبارڪ موقعي تي شايع ڪيو آهي. مان آسپد ڪريان ٿو ته حمل فقير جا عقيدتمند هن ڪتاب مان پورو پورو علمي استفادو ڪندا.

جسٽس سيد غوث علي شاھ

وزير تعليم، ثقافت، رانديون ۽ قانون

حڪومت سنڌ، ڪراچي.

د ٻياچ

ماه نومبر ۱۹۵۱ع ۾ سنڌ سرڪار جي ”سنڌي ادبي بورڊ“ طرفان بنده ڪي سنڌ جي نامور شاعر حميد فقير لغاري (۱) جي جملي ڪلام کي ”ڪليات حمل“ جي سري هيٺ سهيڙڻ ۽ سموهڻ جو ڪم سپرد ٿيو. حميد فقير جي قبيلي سان خانداني تعلقات هئڻ سبب بنده ڪي سندس ڪلام سان ننڍي هوندي کان ئي دلچسپي هئي، مگر سندس مڪمل ڪلام ۽ سندس حياتي جي مستند احوال بابت پوري خبر ڪانه هئي. سندس ڪجهه سنڌي بيت (۴۳ سر سسئي جا، ۱۶ سر مارئي جا، ۶ سر سهڻي جا، ۶ سر سارنگ جا ۽ ۱۷ سر پرووي سنڌي ۽ داستان - ۱۱ جا) پهريون دفعو فقير مرحوم جي وفات کان ۱۸ ورهيه پوءِ مسٽر شولڊاس تاجر ڪتب شڪارپور سنڌ سن ۱۹۱۴ع ۾ ”ديوان حمل خان لغاري - حصه اول“ جي عنوان سان ڇپائي پڌرا ڪيا ۽ ان بعد سندس سرائڪي زبان ۾ ڇپيل بيتن جو ڪافي ذخيره ”ديوان حمل خان لغاري - حصه دوم“ جي عنوان سان ڇپيو. ازانسواءِ هير ۽ سندس ماءُ جي سوالن جوابن جي ٽيهه اڪري ۽ هير ۽ سندس عزيزن جي سوالن جوابن جا ٽيهه بيت جملي سٺ بيت (۲) پڻ جدا جدا وقتن تي شايع ٿيا. جئن ته اهي ڪتابڙا تاجرن خاص طور پسي ڪمائڻ جي لحاظ سان ڇپايا هئا، انهيءَ ڪري انهن جي اشاعت ناقص ۽ صحت بالڪل متغير هئي. حمل خان جي حياتي جو احوال ”حمل خان لغاري“ جي عنوان سان پهريون دفعو راقم الحروف جي هڪ تقرير ذريعي ريڊيو پاڪستان تان نشر ٿيو، ۽ ان بعد زباده تفصيل سان رسالي ”عام راءِ“ ماه جنوري - مارچ ۱۹۵۱ع ۽ ان بعد رسالي ”نئين زندگي“ ماه جون ۽ جولاءِ ۱۹۵۱ع ۾ شايع ٿيو. بس حمل جي ڪلام ۽ حياتيءَ بابت اهائي معلومات هبلڪ جي آڏو پيش ٿي چڪي هئي، جو ”ڪليات حمل“ کي مرتب ڪرڻ جي نوبت آئي.

حسن اتفاق سان انهيءَ عرصي ۾ اسان جي فقير مرحوم جي پيرسڻ ڏوهڻي حاجي ميان جمال خان لغاري (عمر تقريباً ۸۵ ورهيه) ويٺل ڳوٺ پير صاحب هاڳارو،

(۱) نالو ”حميد“ اصل ۾ عربي آهي. شايد ”حميد“ مخفف آهي ”حميدالله“ جو، جنهن جي معنيٰ گهڻو بار ڪندڙ. (۲) ڏسو ”ڪليات حمل“ پاڻو پيو، ص ۱۹۹-۲۱۸.

سان به غائبانه ملاقات ٿي چڪي هئي. هن بزرگ، ”عام راء“ رسالي ۾ حمل فقير بابت بنده جي شايع ڪيل مضمون کان متاثر ٿي، پاڻ خود فقير مرحوم بابت هڪ مضمون لکي موڪليو جو رسالي ”عام راء“ ماه اپريل ۱۹۵۱ع ۾ ڇپيو. هن مضمون ۾ حاجي جمال خان هڪ بياض ڏانهن اشارو ڪيو ۽ ان جي ڇپائڻ لاءِ به استدعا ڪئي. سائنس خط و ڪتابت تي معلوم ٿيو ته اهو خود حمل فقير جي شعر جو بياض آهي ۽ سندس هڪ لکيل آهي. اها خوشخبري ٻڌي ۲۰ پير صاحب پاڪاره جي گهٽ روانو ٿيس ۽ حاجي جمال خان، ڪمال مهرباني فرمائي اهو بياض منهنجي حوالي ڪيو، ۽ ان بعد منهنجي استدعا تي پاڻ ٽي مهينا کن اچي مون وٽ مقبر ٿيو ۽ انهيءَ عرصي ۾ سندس مدد سان هي سڄو بياض موجوده صورتخطيءَ ۾ اتاريو ويو.

”ڪليات حمل“ جو سڄو مَسَوَل ۽ مدار حمل فقير جو اهو هڪ لکيل بياض

آهي، جو ڪالٽس پوءِ سندس فرزند ميان محمد رحيم وٽ رهيو، جنهن پوءِ وري هي بياض منهنجي ڀائيجي حاجي جمال خان جي حوالي ڪيو.

هن بياض ۾ جملي ۱۳۵ ورق يعني ۲۷۰ صفحا آهن. ورق جي ماپ ۹×۶ انچ آهي ۽ سڄو بياض جهونن ٿلهن ٻنن تي لکيل آهي. جملي ورق مٿئين پاسي کان بنديءَ وانگر سبيل آهن. ورق نمبر ۱۲۸ تي حمل فقير جي هڪ اکر ”خريد بياض ۱۴- آءِ ۸- ٻائي“ ڄاڻايل آهي. موجوده صورت ۾ بياض جا پهريان ست ورق غائب آهن ۽ ائين ورق جي مٿئين صفحي جي شروعات، معجزه حضرت نبي ڪريم جي چوٿين بند (۱) سان ٿئي ٿي. آخر ۾ وڻندي ۱۳۳- ورق تائين حمل جا هڪ اکر موجود آهن ۽ صرف ٻوين ٻن ورقن تي سندس فرزند مرحوم محمد رحيم ۽ حاجي جمال خان جا مختلف نوٽ قلمبند ٿيل آهن. بياض جي شروع واري ورق ۸ کان ورق ۷۹ جي پهرئين صفحي تائين مسلسل حمل پنهنجو ڪلام قلمبند ڪيو آهي. البته ورق ۳۸ جي ڪجهه حصي ۴۰-۳۹- ورقن تي لطف علي جا اهي بيت به ڏنا اٿس، جن جي تتبع ۾ پاڻ بيت جوڙيائين (۲)؛ سڳي طرح ورق ۵۹ جي پهرئين صفحي تي حاجي ٽالپر نالي شاعر جو هڪ بيت ڏنو اٿس (۳)، ورق ۷۹ جي ٻئي صفحي ۽ ورق ۸۰ تي ”لصيحت نامه حسين فقير ديدار“ نقل ڪيو اٿس (۴)؛ ان بعد

(۱) ڏسو ڪليات، ڀاڱو پهريون، صفحو ۵۹ ”تذڪرہ مصطفيٰ مھرون تنھن کي دُرست ڏني دليري“ الخ. (۲) ڏسو ڪليات، مقدمہ، ص ص. ۳۰-۳۱. (۳) ڏسو حاشي صفحو ۳۲۶ (ڏنگي نور ته نوشي پنڪا- الخ.) (۴) ڏسو صميمو ٻيو.

ورق ۸۶ جي ٻئي صفحي کان وٺي ورق ۹۲ جي پهرئين صفحي تائين ۽ وري ورق ۹۳ ۽ ورق ۹۴ جي ٻئي صفحي کان وٺي ورق ۱۱۳ جي آخر تائين پنهنجا اشعار لکيا اٿس. باقي ٻين ورقي تي گاهي بگاهي پنهنجا اشعار، سندس پسنديدہ فارسي شعرن جو انتخاب، متعدد دوائن جا نسخا، چند تعويذات، پنهنجو خانداني شجره ۽ سنڌ جي ڪن مشهور معروف ماڻهن جي وفات جون تاريخون وغيره نڪتا بطور ياداشت قلمبند ڪيا اٿس.

بياض جي گهري جانچ ۽ مطالع مان معلوم ٿئي ٿو ته حمل پنهنجي ڪلام جو گهڻو حصو ڪن ٻين ڪاغذات تان ويهي هن بياض ۾ اتاريو آهي. جيئن ته ڪن جاين تي ڪي مصرعون پهريائين رهجي ويون آهن ۽ پوءِ دوباره نظر وقت حاشي تي لکيون ويون آهن. ڪن جاين تي، خصوصاً بياض جي پوئين ڀاڱي ۾، ڪي بيت بروقت جوڙيا اٿس جيئن ته هڪ بيت جي مٿان ”غزل حمل فقير نو ساختہ“ جو نوٽ لڳل آهي (۱). ۽ ڪيترن ئي جاين تي شايد بياض جي دوباره مطالع وقت ڪن بيتن جي مصرعن جي خود اصلاح ڪئي اٿس.

حاجي جمال خان خبر ڪئي ته ”اسان جي والده چوندي هئي ته: موجوده بياض فقير مرحوم جي شعر جو فقط هڪ حصو آهي. سندس شعر جو ذخيرو جدا جدا ڪاغذن تي قلمبند ٿيل هو، جي هڪ ڳوٺريءَ ۾ ٻيل هولدا هئا. مرحوم پوءِ اهي ڪاغذ اتارڻ لڳو ۽ ايترو ڪلام (بياض ۾ قلمبند ٿيل) اتاريائين، جو بيمزي ٿي پيو ۽ ڪم رهجي ويو. ۱. ه. حاجي جمال خان چيو ته: مرحوم جي وفات بعد اهي ڪاغذات هڪ خرچين ۾ ٻيل هئا جي بي توجهي سبب اڏيهي ڪاٺي ويئي. باقي هي بياض حمل فقير جي فرزند ميان محمد رحيم وٽ جدا رکيل هو جڏهن بچي ويو. ۱. ه. اندروني شهادت مان به حاجي جمال خان جي هن بياض جي قدرتي تصديق ٿئي ٿي جيئن ته حمل، نبي ڪريم (صلي الله عليه وسلم) جي شان ۾ هڪ مدح سن ۱۲۹۳ ه. ۾ چئي. بياض ۾ قلمبند ٿيل ڪلام متعلق اهو آخرين سن ڄاڻايل آهي. مگر حمل ان بعد به ٽي سال زنده رهيو ۽ انهيءَ عرصي ۾ به ضرور ڪجهه ڪلام چيو هوندائين. ازان سواءِ خود هن ”ڪليات“ لاءِ حمل جي ڪلام جو ڪافي ذخيره ٻاهران هٿ ڪيو ويو آهي ۽ بياض ۾ موجود نه آهي. مثلاً ”معرفت نامه“ جو

(۱) ڏسو ڪليات حمل، ڀاڱو ٽيون، غزل: ”جسڪو هه داغ جگر اسڪو نهين آرام دل.“

حاجي جمال خان لؤاري وارن بزرگن وٽان هٿ ڪري جدا نقل ڪيو: ”قصه سري
جسمه سلطان- معجزه حضرت عيسيٰ عليه السلام“ جو هن ”ڪليات“ مرتب ڪرڻ
وقت، حاجي جمال خان پنهنجي سر وڃي ميان محمد مراد خان لغاريءَ کان لکائي
روانو ڪيو. اهڙي طرح سندس ڪي سرائڪي زبان ۾ ڇپيل بيت اسان کي، ٻين
ڪن سگهون وٽان هٿ آيا (۱).

مرحوم حاجي شير محمد خان لغاري (ويٺل ڳوٺ گل محمد خان لغاري لڳ
امٽيشن لنڊو) خبر ڪئي تہ: حمل وٽان سندس حياتيءَ ۾ خاص طرح ٽن شخصن سندس
بيت قلمبند ڪيا: ۱. اسان جي والد غلام شاه، ۲. ميان علي مردان (بن غلام شاه بن
بختيار خان لغاري) ۽ ۳. ورو خاصخيلي ويٺل ڳوٺ مير خان لغاري. ۱. هـ.
ميان علي مردان وارو لکيل رسالو کائڻس پوءِ سندس پٽ فتح محمد وٽ رهيو، جنهن
وٽان اهو رسالو آخر مير فتح خان ٽالپر (ساکن ٽنڊو فضل) کڻي ويو.

مير فتح خان کان پڇا تي معلوم ٿيو تہ کائڻس پڻ اهو رسالو ڪو ٻيو ماڻهو
کڻي ويو. بقول مير فتح خان اهو رسالو ڪافي ضخير هو. انهن اهڃاڻن مان پاننجي
ٿو تہ شايد اڃا بہ حمل جو ڪجهه ڪلام هن ”ڪليات“ کان ٻاهر رهيل هجي.
حمل فقير جي سنڌ ۾ عام مقبوليت سبب ائين بہ ٿيو آهي تہ ڪيترائي سرائڪي زبان
جا بيت ماڻهن سندس نالي منسوب ڪري ڇڏيا آهن. پر الهن جي زبان ۽ اسلوب
ٻيان مان پوريءَ طرح پروڙي سگهجي ٿو تہ اهي بيت حمل جا نہ آهن. اهڙا
ڪيترائي جڙو تو بيت اسان جي نظر مان گذريا آهن، مگر الهن کي ”ڪليات“ ۾
جڳهہ نہ ڏني وئي آهي.

حمل جي هٿ لکيل بياض جو دستياب ٿيڻ هڪ غنيمت آهي ڇاڪاڻ تہ
ان کان سواءِ نڪي هيءُ ”ڪليات“ مڪمل ٿي سگهي ها تہ نڪي وري هن لازڪ
ڪلام جي صحت قائم ڪري سگهجي ها. ”معرفت نامہ“، ”قصه سري جسمه سلطان“
وغيره ڪلام جو هٿ اچڻ بہ هڪ اتفاقي امر آهي جنهن جي شامل ڪرڻ سان ئي
هي ڪتاب در حقيقت ”ڪليات حمل“ جي عنوان جو مستحق ٿي سگهي ٿو. هن سڄي
ڪشالي جي ڪاميابي جو سهرو عزيز محترم جناب حاجي جمال خان جي سر تي آهي
جنهن نہ صرف هي موروثي ”بياض“ بنده جي حوالي ڪيو مگر حمل فقير جي پٽي

(۱) مثلاً، ڪليات، ڀاڱو ٻيو، داستان ستون فصل ۲: بيت ۱۱ ۽ ۱۶، فصل ۵: بيت ۴۱ فصل
۶: بيت ۹ فصل ۸: بيت ۷ فصل ۱۱: بيت ۱۴، ڪليات، ڀاڱو ٻيو، داستان اٺون ”غير ذمہ
وار عورتون“ هيٺ ڏنل ٽي پويان بيت: ”سلڪڻي ۽ ڪلڪڻي زال“ جي عنوان هيٺ ڏنل
ٻہ بيت: ۽ عنوان ”رقيب“ هيٺ ڏنل ٻيو بيت.

ڪلام کي مهيا ڪرڻ ۾ به دل و جان سان مدد ڪئي. شل ڏئي تعاليٰ کيس عمر دراز بخشي.

اسان حمل فقير جي پياض جي گهري مطالع بعد سڄي مواد کي نئين سر ترتيب ڏيئي، سنڌي، سرائڪي ۽ هندي ڪلام کي جدا ڪري، ان بعد هر هڪ ڀاڱي کي مناسب داستانن ۽ فصلن ۾ ورهائي رکيو آهي. ڪلام جي صحيح صورتخطي قائم ڪرڻ کان سواءِ اسان ڪلام جي ٻي ڪاپي ترميم يا ترديد ڪانه ڪئي آهي. جن جاين تي ڪن لفظن يا ستن جو اضافو ڪيو ويو آهي ته انهيءَ کي چورس ڏنگين [] ۾ رکيو ويو آهي، انهيءَ لاءِ ته پڙهندڙ کي معلوم ٿئي ته اهو اضافو مؤلف جي طرفان آهي.

محترم حافظ محمد، پريس لاءِ صاف ڪاپي لکي تيار ڪرڻ ۾ مدد ڪئي ۽ برادر مراد علي خان هروڻن جانچڻ ۾ وڏي مدد ڪئي. ٻنڌه انهن صاحبن جو ۽ بورڊ جي پريس جي عملي جو شڪرگذار آهي جنهن ڪتاب کي صحيح ڪري ڇاپڻ ۾ پوري جانفشانيءَ کان ڪم ورتو آهي.

آخر ۾ آخري سنڌ سرڪار جي ”سنڌي ادبي بورڊ“ جو شڪرگذار آهيان جنهن حمل فقير جي ڪلام فصاحت نظام جي اهميت محسوس ڪري ان جي سهڻوڻ ۽ سموهڻ جو ڪم ٻنڌه جي سپرد ڪيو ۽ هڪ سال جي مقرر مدي اندر هن ڪم کي راس ڪرڻ لاءِ مناسب مالي مدد ڏيڻ فرمائي.

خادم العلم

نبي بخش

سنڌ يونيورسٽي، حيدرآباد سنڌ

۳۰ نومبر ۱۹۵۳ع

فهرست

صفحہ	عنوان
۴۸-۱	مقدمہ: حمل فقیر جي سوانح حیات ۽ شعر و شاعري
	ڀاڱو پهريون - ڪلام سڌي
۶۹-۵۱	داستان پهريون: مدحون، معجزه مناقب
۵۸-۵۱	مدح مبارڪ حضرت نبي ڪريم
۶۳-۵۹	معجزه نبي صلعم (هرئيءَ جو)
۶۶-۶۳	صفت چئن يارن جي
۶۹-۶۷	مناقب حضرت علي
۹۰-۷۰	داستان ٻيو: لواڙيات
۷۳-۷۰	سلسلہ شاهان نقشبندان
۷۹-۷۴	مدح مرشد-۱ (مرشد ملا منار تون-الخ)
۸۳-۸۰	مدح مرشد-۲ (مدح مرشد جي چوان ٿو-الخ)
۸۵-۸۴	تاريخ ليزه
۸۹-۸۶	تاريخ دروازہ روضہ
۹۰	تاريخ مسجد مبارڪ
۹۱	پٺت
۱۳۶-۹۱	داستان ٽيون: معرفت لاسون
۱۱۰-۹۱	صحيح اول منجهہ بيان طريقي نقشبندي جي
۱۳۶-۱۱۱	صحيح ثاني منجهہ بيان طريقي قادري جي
۱۴۷-۱۳۷	داستان چوٿون: سر سسئي
۱۵۵-۱۴۸	داستان پنجون: سر مارئي
۱۵۹-۱۵۶	داستان ڇهون: سر سهڻي
۱۶۰	داستان ستون: سر مومل راڻو
۱۶۳-۱۶۱	داستان الون: سر سارنگ

صفحہ	عنوان
۱۷۱-۱۶۴	داستان نائون: سر کانگل
۱۸۰-۱۷۲	داستان ڈھون: سر پروو سنڌي
۱۸۲-۱۸۱	داستان يارھون: يار ۽ يارالي
۱۸۵-۱۸۳	داستان يارھون: متفرقات
	ڀاڱو ٻيو-ڪلام زبان سرائڪي
۱۹۸-۱۸۹	داستان پھريون: مرشد جي مدح ۽ نصيحت لامن
۱۹۳-۱۸۹	مدح مرشد (وہ محبوب مڪمل-الخ.)
۱۹۵-۱۹۴	نصيحت نامون-۱ (ڪر ڪجهہ ياد خدا ڪرڻ بندا-الخ)
۱۹۸-۱۹۶	نصيحت نامون-۲ (سدا ڪر صفت سبحاني-الخ)
	داستان ٻيو-ٽيهه اڪريون: هير ۽ سندس ماءُ ۽ عزيزن
۲۲۸-۱۹۹	جي وچ ۾ سوال جواب
۲۰۸-۱۹۹	ٽيهه اڪري-۱ (هير ۽ سندس ماءُ جا سوال جواب)
۲۱۷-۲۰۸	دفتر ٻيو (هير ۽ سندس عزيزن جا سوال جواب)
۲۲۸-۲۱۸	دفتر ٽيون (ٽيهه اڪري هير ۽ سندس ماءُ جا سوال جواب)
	داستان ٽيون: مي حرفي در بيان خطاب و التجا
۲۳۸-۲۲۹	بعضور محبوب
	داستان چوٿون: بيت-قادر جي قدرت، مرشد جي
۲۴۵-۲۳۹	تعريف ۽ بنده کي هدايت
۲۵۱-۲۴۶	داستان پنجون: بيت-هير ۽ سندس مجاز
۲۵۳-۲۵۲	داستان ڇهون: بيت-سر مستي
۳۲۴-۲۵۴	داستان ستون: بيت-محبت ۽ مجاز
۲۵۸-۲۵۴	فصل ۱: عشق
۲۶۴-۲۵۸	فصل ۲: منهنجي دلبر جو حسن
۲۷۲-۲۶۴	فصل ۳: سچڻ! تنهنجو حسن ۽ لاز
۲۷۷-۲۷۲	فصل ۴: سچڻ! عجب تنهنجا اهي ماڻا
۲۸۵-۲۷۷	فصل ۵: پاڻ تي پشيماني ۽ يار کي ذوراو
۲۹۰-۲۸۵	فصل ۶: مجازي عشق جون مهميزون
۲۹۸-۲۹۰	فصل ۷: دلبر آڏو التجا ۽ آزي

صفحہ	عنوان
۳۰۵-۲۹۸	فصل ۸ : دلبر ۽ منهنجون راز و نیاز جون ڪالهيون
۳۰۸-۳۰۰	فصل ۹ : سڄڻ جي سڪ مون کي اڳي کان اڳري
۳۱۳-۳۰۹	فصل ۱۰ : هاءِ! مون ڇو ٺيڻهن لاتو
۳۱۷-۳۱۳	فصل ۱۱ : دل جو دلبر ڪڏهن ايندو؟
۳۲۴-۳۱۸	فصل ۱۲ : مون ساريندي سڄڻ آيو
۳۲۹-۳۲۰	داستان اٺون: ناقدان ۽ زاحيم اشعار
۳۳۶-۳۳۰	داستان نائون: قصه جمجمه سلطان
	ڀاڱو ٽيون - ڪلام ريخته هندي
۳۴۲-۳۲۹	بيت ۽ غزل هندي ريخته
	ضميمه
	ضميم اول: حمل جا پسنديدہ ۽ چونڊيل فارسي،
۳۴۶-۳۴۳	سنڌي ۽ هندي اشعار
	ضميم ٻيو: بياض ۾ حمل جو هٿ لکيل ٻين شاعرن
۳۵۲-۳۴۷	جو ڪلام
۳۵۶-۳۵۳	ضميم ٽيون: حمل جا هٿ لکيل طبي دوائن جا نسخا
۳۶۴-۳۵۷	ضميم چوٿون: محمد رحيم ولد حمل فقير جي سوانح ۽ ڪلام

ميان حاجي جمال خان لغاري، ذوهنڊو مرحوم حمل فقير لغاري،
(جنهن کان حمل جو دستخط پياض حاصل ٿيو)

مقدمو

(۱) سوانح حيات

شجرو ۽ خاندان

سندس هٽ لکيل بياض ۾ حمل پنهنجو نالو ٺهائي ۽ سان ”حمل فقير لغاري“ لکيو آهي، ۽ هن وقت عوام ۾ به هو اڪثر ”حمل“ يا ”حمل فقير“ جي نالي سان مشهور آهي. هو ذات جو لغاري بلوچ هو: سندس ٻاڙو ”ٻهلولاڻي“ ۽ قبيلو ”سيرڪاڻي“ هو. بياض ۾ هڪ هنڌ پنهنجو نالو ”حمل فقير لغاري سيرڪاڻي“ ڪري لکيو اٿس. ساڳئي بياض ۾ فقير پنهنجو پورو شجرو به پنهنجي هٽ اکرين لکيو آهي، جنهن کي پنهنجي پٽ جي نالي (عبدالرحيم) سان شروع ڪري، وڃي حضرت آدم (عليه السلام) سان ملايو اٿس— (ڏسو شامل عڪس). هٽ صورتخطيءَ جي ضروري تصحيح ۽ اضافن بعد اهو شجرو ڏنو وڃي ٿو:

”عبدالرحيم بن حمل فقير لغاري بن رحيم خان بن محمد خان بن حاجي دڪيل خان بن ميرزہ خان بن بطل خان بن چنڊ بن حسن بن ٻهلول بن بکر بن ٺينگي بن مسيرڪ بن محمد بن ٻاهرڙڊن بن آڏينڪ بن حسن بن هيٺسب بن محمد خان بن اسحاق بن حسن بن ٻيروڙ بن شاه مرد بن هوتڪ بن عالم خان بن ٻيروڙڙڻو بن جلال خان بن محمد خان بن حسن بن نوحڪ بن لشڪر خان بن درڪ بن درپوش بن نور سلطان بن ٻيروڙشاه بن گل چراغ بن شاه عباس بن دوست محمد بن بديع الزمان بن ميرحمزه بن عبدال مطلب بن هاشم بن عبدال مناف بن قصي“ بن ڪيلاب بن مرثه بن ڪعب بن لؤي“ بن غالب بن فيهر بن مالڪ بن النضر بن ڪنانه بن خزيمه بن مدرڪه بن الياس بن مضر بن نزار بن معد بن عدنان بن آدد“ [بن مقرر بن ناهور بن تيرج بن يعرب] بن يشجب بن نبت [يا نابت] بن اسماعيل بن ابراهيم بن [تارح يعني] آذر بن [ناهور] بن سارو غ بن راعو بن فالخ [بن عيبر] بن شالخ بن آرفخشڌ بن سام بن نوح بن لٽڪ بن مئوشلخ بن احنوخ [يعني ادرس] بن يرد بن مهليل بن قيسن بن يانشه

بن شيشٽ بن حضرت آدم صفي الله عليه السلام - تمام شد از دست حمل فقير لغاري؛
 ۰ ماه جمادي الثاني سنه ۱۲۸۲ھ (۱).

مشتين شجري ۾ ”هلول“ حمل خان وارن جي بهلولائي هاڙي جو وڏو ڏاڏو آهي، ۽ ”سيرڪ“ لغارين جي سيرڪائي قبيلي جو وڏو ڏاڏو آهي (۲). سنڌ ۾ هن سيرڪائي قبيلي جو ٻيو مشهور هاڙو بالاچائي لغارين جو آهي، جن مان خليفو نبي بخش صاحب مشهور ٿيو. سندس پويان ”ناروارا خليفو“ ڪري سڏجن ٿا، جي هن وقت حيد رآباد ضلعي جي تعلقي ٽنڊي باگي ۾ رهن ٿا. هن نسبي رشتي سبب ئي خليفي نبي بخش صاحب ۽ حمل خان جي خاندان جي وچ ۾ سگهائينديءَ جو تعلق پيدا ٿيو.

حمل خان جا وڏا، سيرڪائي لغاري، ٽالپورن جي حڪومت جي اوائل ۾، ديري غازي خان مان لڏي اچي خيرپور رياست ۾ ويٺا، ۽ اتي پنهنجو ڪوٽ نالي ”مير خان لغاري“ ٻڌائون، جو خيرپور جي نزديڪ، خانپور لڳ، مٺي سري جي ڪوٽ جي ڏکڻ طرف هو. ان وقت هن هاڙي جو رئيس، ميان سعيد خان هو، جو مير ڪرمعلي خان (۱۲۲۸-۱۲۴۴ھ/۱۸۱۲-۱۸۲۸ م) ۽ پوءِ مير مرادعلي خان (۱۲۴۴-۱۲۷۹ھ/۱۸۲۸-۱۸۳۳ م) جي طرفان سبزل ڪوٽ جو نواب هو (۳).

(۱) هي شجرو، ”سيرڪ“ تائين قطعي طور مستند سمجهڻ گهرجي؛ سيرڪ کان ”جلال خان“ تائين واري سلسلي جو دارو مدار ديري غازي خان جي لغاري قبائل جي متواتر روايت تي آهي؛ جلال خان کان ”مير حمزه“ تائين نسبنامي جو دارو مدار جملي بلوچن جي متواتر روايت تي آهي. تاريخي نقطہ نظر سان، حضرت رسول ڪريم (عليه السلام) جن جي چاچي حمزه، کي ڪوٽ اولاد ڪونه هو. حمزي کان عدنان تائين قریش جي هاشمي قبيلي جو نسبنامو بالڪل صحيح ۽ مستند آهي. عدنان يقيني طور حضرت اسماعيل جي اولاد مان هو، مگر عدنان کان حضرت اسماعيل تائين نسبنامي جو سلسلو محض روايتي آهي. حضرت اسماعيل کان اڌر تائين نسبنامو صحيح آهي، مگر اڌر کان آدم تائين نسب جو سلسلو محض خيالي ۽ وهمي آهي. اسان چورس ڏنگين ۾ ڇا تصحيح ڪئي آهي، سا ”سيرة ابن هشام“ (مطبوعه مصر، ۱۳۵۵/۱۹۳۶ م - ص ۳-۲) تان ورتل آهي.

(۲) سنڌ ۾ لغاري، ٽالپرن سان گڏ آيا. اصل جملي لغاري قبيلو ديري غازي خان واري علائقي ۾ آباد هئا. چنگو، هيٺبت، سيرڪ ۽ عالي - انهن چئن ڀائرن جو اولاد پڻ لغاري قبيلن سان گڏ سنڌ ۾ آيو. چنگو ۽ هيٺبت جو اولاد سنجهوري ۽ گوني تعلقن ۾ آباد آهي. عاليائي لغاري اڪثر لاڙ ۾ آباد آهن. سيرڪائي لغاري ٽنڊي باگي، ٻير جو ڪوٽ ۽ سکر ٽنڊ وغيره جا پڻ تي آباد آهن.

(۳) هيءُ بيان حاجي احمد خان لغاري (حمل خان جي عزازت ۾)، ويٺل ڪوٽ مير خان لغاري، تعلقو سکر ٽنڊ، وٽان معلوم ٿيو. واضح هجي ته سبزل ڪوٽ وارو علائقو پهريائين بهاولپور جي نواب محمد صادق جي هٿ هيٺ هو. جنهن جي اره زورائيءَ سبب مير غلام علي خان (۱۸۰۲-۱۸۱۲ م) سندس خلاف لشڪر ڇاڙهي موڪليو ۽ نواب جي فوج کي شڪست آئي. ان بعد، صلح جي عهدنامي موجب، سبزل ڪوٽ وارو علائقو مير صاحب کي مليو. سبزل ڪوٽ يا ڪوٽ سبزل، اهاوڙي کان اٽڪل ڏهه پارهن ميل اوڀر طرف، ملتان ڏانهن ويندڙ هڪي شاهراه تي، هينئر هڪ وسندڙ ڪوٽ آهي، جتي ڪچي سڙيءَ جو جهونو ڪوٽ اڃا تائين موجود آهي.

محمد بن سنان بن محمد بن احمد بن عبد الله بن علي بن الحسين

باب فی بیان اوصاف و صفات این جنس بنام پست بن محمد بن اسماعیل بن حسن

[Faint handwritten Persian script at the bottom]

من بعد الفاضل بن شهاب بن محمد بن عبد الله بن الحسين بن علي بن أبي طالب

بنی قنبر بن نبت بن قنبر بن اسلم بن ابا عبد الله

من کلان من فقهی و با اشتغال این بزرگوار باید مناسبت از من نشان دهد

۱۰۰
کتابخانه
مخطوطات

(سند میں ہے۔ عبدالرحیم۔ کان حضرت آدم (قائیں)۔

خيرپور رياست ۾، ان بعد به هن لغاري پاڙي جا، مير رستم خان (۱۸۲۰-۱۸۴۳ م) سان تمام چڱا تعلقات رهيا. حمل خان وارا پاڻ ۾ جملي پنج ڀائر هئا، جن مان حمل سڀني ۾ ننڍو هو. سندن والد جو نالو رحيم خان هو. حمل پنهنجي ذهانت ۽ ذڪاوت سبب نواب مير خان کي نهايت پسند هو، جنهنڪري نواب صاحب کيس پالڻ کان ئي پاڻ سان گڏ رهايو. ان بعد نواب سعيد خان جي پٽ ميان مير خان کي، ميرن طرفان، سڪرنڊ تعلقي ۾ ”پالي“ لڳ جاگير ملي، جنهنڪري هن اتي اچي پنهنجو نئون ڳوٺ ٻڌو. انهيءَ عرصي ۾، شايد مير رستم خان ۽ علي مراد خان جي خانڊ جنگيءَ سبب، هنن بلوچن سان به رياست ۾ ذرا اڻٻڻ ٿي ڀئي، جنهنڪري هنن رياستن کي ڇڏيو ۽ حمل خان، نواب سعيد خان جي پٽ ميان مير خان سان لاڳاپي هئڻ سبب، لڏي اچي سڪرنڊ تعلقي ۾ ڳوٺ مير خان لغاريءَ لڳ، اٽڪل سڌ ٻنڌ تي، اتر طرف، ڳوٺ محمود خان لغاريءَ ۾ ويٺو. (۱)

ولادت، تعليم ۽ مشغلو

حمل، غالباً سندن اصل ڳوٺ ”مير خان لغاري“ رياست خيرپور ۾، تقريباً سنه ۱۲۲۵ھ / ۱۸۰۹ م ڌاري ڄائو (۲). جئن ته رئيس ميان سعيد خان پنهنجي نوابيءَ جي اڀارڪاريءَ (آخرين امڪاني سال ۱۲۴۹ھ / ۱۸۳۳ م) (۳) ۾، حمل کي اڪثر پاڻ سان گڏ سبزل ڪوٽ ۾ رهايو (۴)، انهيءَ ڪري ممڪن آهي ته حمل خان جي تعليم ۽ تربيت نواب سعيد خان جي زير نظر ٿي هجي. بهرحال سندس علمي لياقت جي بناء تي چئي سگهجي ٿو ته وقت جي رواج موجب چڱي خاصي پارسي تعليم حاصل ڪيائين.

فطري ذهانت، ذڪاوت ۽ تعليم جي پختگيءَ سبب ئي حمل پاڻ لاءِ هڪ استاد جي حيثيت ۾ تعليم ڏيڻ جو مشغلو اختيار ڪيو ۽ خيرپور رياست ڇڏڻ بعد،

(۱) مٿين بيان جو دارو مدار حمل خان جي ڏوهڻي، محترم حاجي ميان جمال خان لغاريءَ ويٺل ڳوٺ پير صاحب پاڳاره، جي زباني تصديق تي آهي.

(۲) جن ماڻهن حمل کي اکيون ڏٺو هو، تن جي بيانن موجب هو پنهنجي آخري وقت ۾ هڪ عمر ريدهه پير سرد هو؛ لڻ تي هلندو هو ۽ وڏي وهيءَ ۾ وفات ڪيائين. سندن اندازي موجب، وفات وقت سندن عمر تقريباً ۶۵ کان ۷۵ ورهه هوندي. جئن ته حمل سن ۱۲۹۶ھ ۾ وفات ڪئي، تنهن صورت ۾ سندن ولادت سن ۱۲۲۵ھ ڌاري ٿي هوندي.

(۳) رئيس ميان سعيد خان، مير ڪر سالي خان ۽ ان بعد مير مراد علي خان جي ڏينهن ۾ سبزل ڪوٽ جو نواب هو. جئن ته مير مراد علي خان سن ۱۲۴۹ھ / ۱۸۳۳ م ۾ وفات ڪئي، انهيءَ ڪري سندس نوابيءَ جو آخرين ممڪن سال ۱۲۴۹ھ ٿي سگهي ٿو.

(۴) بتصديق حاجي احمد خان لغاري.

گهوت مير خان لغاري تعلقي سڪرلڊ ۾ پنهنجو مڪتب جاري ڪيو. رئيس مير خان جي هٿ ميان پختيار خان سندس وڏي قدرداني ڪئي؛ ۽ حمل خان، ميان پختيار خان جي پٽن مير خان ۽ غلام شاه، ۽ پنهنجي هٿ محمد رحيم ۽ ٻين شاگردن کي ويهي هارسي تعليم ڏني.

نقل مشهور آهي ته ڪنهن شاگرد، حمل جي هڪ مستاني عزيز ماڇي خان کي پتر هنيو، جنهن سبب ماڇي خان جي ڊگهي ميراڻي ٽوڻي اچي هٿ تي ڪري - انهيءَ تي ماڇي خان چيو:

”حمل جا ڪٿاڻي، هڪ پنکي پيا تڪا طباقي (۱)؛

ٻچيا جيڪي باقي، سي منهن نه ڪن سميت ڏي.“

اها ڳالهه هڪ چرچو بڻجي ويئي - حالانڪ حقيقت جي خلاف هئي. انهيءَ تي پختيار خان، ماڇي خان کان پڇيو ته ”حمل خان جي ڪتابن کي تو ننديو آهي، پر ڪي پنهنجي به خبر اٿئي؟“ جواب ڏنائين ته ”هاڻو،

ماڇي ڙي ماڇي! يلے ني گهوڙا، اٺ ني ڪاڇي (۲)،

سڄي عمر پورهيا ڪيئي، پسا نه ٻڃيئي ٻاڇي!“

در حقيقت، حمل خان هڪ هنرمند استاد هو. سندس هٿ محمد رحيم جي اعليٰ علمي قابليت، سندس ڏنل تعليم جو نتيجو هئي. ڪن سالن بعد، جڏهن حمل خان مڪتب ۾ پڙهائيءَ جو مشغلو ختم ڪيو، تڏهن قاضي ميان الله داد عباسي پختيارپوري سندس جانشين مقرر ٿيو. مگر تنهن هوندي به جڏهن حمل خان مڪتب ۾ لنگهي ايندو هو، ته قاضي الله داد مش زور آڻي چوندو هو ته ”هينئر ڀلا اوهين سبق سمجهايو؟“ قاضي صاحب جي اصرار تي حمل خان ويهي سبق سمجهايندو هو ۽ سندس صحيح تلفظ ۽ مٺي آواز سبب درس ۾ هڪ خاص لطف پيدا ٿي ويندو هو. جيتوڻيڪ پنهنجي موٽيل عمر جي تقاضا موجب، حمل پنهنجي سير مڪتب ۾ ويهي پڙهائڻ کان پس ڪئي، تنهن هوندي به رئيس پختيار خان طرفان کيس دستور موجب وظيفو ملندو رهيو. پختيار خان، حمل خان جو هڪ وڏو قدردان محسن ۽ مربي هو. ازان سواءِ، هو پنهنجي وقت جو هڪ وڏو سخي مرد هو - ۽ انهيءَ ڪري حمل خان پنهنجي هڪ پٽ ۾ سندس سخا جي تعريف ڪندي چيو:

”مينهن سانوڻ وس پس ڪري، تهين ٻير پختيار ڪون“ پس دا.“

(۱) ڪٿاڻي: ع. ڪٿاڻ = مڪتب؛ ڪٿاڻي = مڪتب جو (شاگرد). طباقي: ع.

طباق = وڏي ٿالهي - وڏو ٿانءُ؛ طباقي = ٿالهيون وارا - ٿالهيون ڇٽ ڪندڙ - مانيٽر - ڳپلي.

(۲) يعني: اي ماڇي! ڀلا اٿي گهوڙا ۽ اٺ اٿي ڪاڇي. ڪاڇي: اٺن جي هڪ ذات -

ڪاڇي يا جبل جا اٺ.

يعني ته سائون جو مينهن به وسي وسي آخر بس ڪري ٿو، مگر پختيار ڪري
 ”بس“ وارو پير يا نمونو ئي ٺاهي. حمل خان جي هن محسن عزيز، اڳاري ڏينهن،
 سانجهي ٺاڻي، تاريخ ۱۶، ماه ربيع الاول، سن ۱۲۸۰ھ، وفات ڪئي؛ ۽ سندس وفات
 جي اها تاريخ، حمل پنهنجي پياڻ ۾ خود پنهنجي هٿ اکرين قلمبند ڪئي آهي.

وقت جي حاڪمن ۽ خاندانن سان لاڳاپا

حمل پنهنجي خوش طبعي، علمي لياقت ۽ شاعريءَ جي ذات سبب هر جڳهه مقبول
 هو. هو مجلس ۽ ڪچهريءَ جو ڪوڏو پيو هو ۽ انهيءَ ڪري سندس واقفيت جو دائرو
 به نهايت وسيع هو. سنڌ جي گهڻن خاندانن وٽ سندس اچ وڃ هئي، ۽ جن به خاندانن
 سان سندس واقفيت هئي، سي سڀ سندس وڏو قدر ڪندا هئا. هت سندس مقبوليت
 جا ڪي مثال قلمبند ڪجن ٿا.

(۱) مير عليمراد خان ۽ حمل خان. رياست خيرپور ۾ سندن آڳاٽي سڪونت
 سبب، حمل خان ۽ پختيار خان وارن جي مير عليمراد خان سان گهڻي واقفيت هئي،
 ۽ جڏهن به سلام لاءِ ويندا هئا ته شاهي مهمان ٿي وڃي رهندا هئا. ميرن جي
 خانداني قاعدي موجب، خاص شاهي مهمانن کي سندن حيثيت مطابق روزينو (۱)
 ملندو هو. اهو روزينو صرف حاضر مهمانن واسطي مقرر هوندو هو؛ حمل خان واسطي
 مير صاحب طرفان ٻه روپيا روزينو مقرر ٿيو. هڪ دفعي، حمل خان فقط هڪ ڏينهن
 مهمان رهيو ۽ کيس ٻه روپيا آڻي ڏنائون. شاهي خزاني مان انهيءَ ٿوري رقم
 جي ملڻ ۽ وٺڻ کي مناسب نه سمجهي، هن اهي پئسا واپس ڪيا ۽ مير صاحب
 ڏانهن چوائي موڪليائين ته

”سرڪار نوازش ڪر ڏي ته هيڻ ڏون روپي،

رڳو ڏي رڳو ڏي عمر گهڻي، پتن اهي ڏون روپي“

انهيءَ تي، مير صاحب حڪم ڪيو ته حمل خان واسطي هميشه لاءِ ”ڇهه ماهي“
 مقرر ڪئي وڃي. ان بعد اها ”ڇهه ماهي“ پيشن حمل خان کي گهر وٺي پهچندي هئي.

(۲) مير شاهنواز خان بن مير علي مراد خان ۽ حمل خان. خيرپور ۾ حمل خان

اڪثر مير علي مراد خان جي هٿ مير شاهنواز خان وٽ وڃي اوطاڻي ٿيندو هو. هڪ
 دفعي، هو جڏهن اتي پهتو ته مير صاحب دستور موجب حڪم ڏنو ته ”حمل خان
 جو گهوڙو ڪڙھ ۾ ٻڌو، ۽ ان جي دائي وغيره جو انتظام ڪريو“. ان حڪم بعد،
 حمل خان اطمينان سان ويهي رهيو؛ مگر صبح جو اٿي سماءُ ڪري، ته گهوڙو ڪڙھ

جي بجاء ٻاهر ميدان ۾ ٻڌو ويٺو آهي ۽ دائو ٻائي ته ٺهيو، پر اڃا ڪنهن سنج به ڪين لڌا اٿس! اهو حال ڏسي، هو وري اچي ڪچهريءَ ۾ ويٺو. مير صاحب جڏهن آيو تڏهن پڇيائين ته ”حمل خان! رات ته خير نال گذري؟“ حمل خان جواب ڏنو ته ”اساڏي رات ته خير نال گذري، پر

”ڪوٽ وڃ جو ڪوڙ ڏٺو س، سو ڏيه ڪنهن پي ڏوڙ،

اڳتے لاءِ ڪو آٿيسون؟“ نه ته لنگهن مر ويسِي گهوڙا!“

مير صاحب هي ٻڌي، نوڪرن تي ڪاوڙيو ۽ انهن کي اهڙي ته تنبيهه ڪيائين جو ان بعد حمل خان جي خدمت ۾ ڪڏهن به ڪوتاهي ڪانه ڪيائون. مير شاهنواز خان سان حمل خان جا تمام ڳڻا تعلقات رهيا، جن جي بناء تي ئي مير صاحب ان کان پوءِ حمل خان جي فرزند ميان محمد رحيم کي پاڻ وٽ نوڪري ڏيئي، پنهنجو خاص منشي ڪري رکيو.

(۳) پير صاحب ٻاگارا ۽ حمل خان. حمل خان وارن جي ڪٽنب جو پير

صاحب ٻاگارن جي درگاه سان گهڻو تعلق هو. هڪ ته حمل جا ٻه وڏا ڀائر ميان نهال خان ۽ ميان محمد خان خيرپور رياست مان لڏي وڃي هميشه لاءِ پير صاحب ٻاگاري جي ڳوٺ ۾ مقبر ٿيا، ٻيو ته ميان نهال خان جو پٽ، يعني حمل خان جو ڀائيٽو، ميان چٽل خان، جو پنهنجي علم ۽ فضيلت سبب ممتاز هو ۽ هڪ وڏو دوراندیش ۽ دانا شخص هو، سو درگاه جو مريد ٿيو ۽ پير سائين حزب الله شاه رحيم کيس پنهنجو خاص صلاحڪار مقرر ڪيو ۽ درگاه جو سڄو ڪاروبار سندس حوالي ڪيائين (۱). ازان سوا، حمل خان جا ٻيا عزيز (سندس پٽ ميان محمد رحيم جا مائتات ۽ ساٿياري) - خليفو روشن علي خان، خليفو قربان علي خان ۽ خليفو عباس علي خان (۲) - پير سائين حزب الله شاه جا خليفه ۽ خدمتگار هئا، ۽ ويندي شمس العلماء پير صاحب شاه مردان شاه (مسند نشيني سن ۱۳۱۴؛ وفات سن ۱۳۳۹ هـ) جي ڏينهن تائين درگاه جي خدمت ڪيائون. انهيءَ قرب ۽ اعزاز سبب حمل خان جي ڪٽنب جو پير صاحب جي درگاه سان هڪ خاص تعلق رهيو. اسان جي خيال ۾ حمل جو پير صاحب جن سان پنهنجو ذاتي تعلق سندس وڏي عزيز ۽ بزرگ خليفن ميان نبي بخش صاحب جي معرفت

(۱) ميان چٽل خان جي مقبوليت سبب، پير صاحب جي پتي عملي ۾ حسد جي باهه پڙڪي اٿي ۽ انهن حسدن جي سازش سبب، هيءُ لائق انسان هڪ ڏينهن جنن ئي پير صاحب جي حاضري ڏيئي ٻاهر نڪتو، ته شاهي دروازي وٽ شهيد ڪيو ويو. پير صاحب کي سندس شهادت (۱۳۰۵) سبب حياتيءَ جو هڪ وڏي ۾ وڏو صدمو پهتو.

(۲) اهي خليفه، ميان غلام حيدر خان لغاري جاگيردار جا فرزند، هئا جو اصل ننڍي الهيار کان اوڀر طرف کيسان جو ويٺل هو.

ٿيو، جو جناب پير صاحب محمد راشد صاحب روضي ڌڻي رح جو خليفو هو. حمل جي ابتدائي نيازمندي پير صاحب علي گوهر شاه اول (۱۲۳۱-۱۲۶۲ھ) سان ٿي، جو هڪ عالم، عارف، درويش ۽ ان سان گڏ سنڌي زبان جو وڏو شاعر هو. سندن تخلص ”اصغر“ هو. حاجي ميان جلال خان خبر ڪئي ته حمل مرحوم جڏهن ”هیر ۽ سندس ماءُ“ جي سوالن جو ائين جي موضوع تي سرائڪي زبان ۾ پهرين ٽيهه اڪري (الف آءِ هير ۽! گهن مت ميري- الخ) ٺاهي، تڏهن پير صاحب اصغر بادشاهه جن کي ٻڌايائين. پاڻ نهايت پسند ڪيائون، مگر کيس چيائون ته ”فقير! رڳو ماءُ پٽي سمجهائيس يا ٻيو به ڪو سمجهائڻ وارو هوس؟“ حمل جواب ڏنو ته ”قبلا! ٻيا به ضرور سمجهائڻ وارا هئس.“ ان بعد پير صاحب جن جي انهيءَ اشاري کي مدنظر رکي، حمل هير ۽ سندس ٻين عزيزن قريبن جي وچ ۾ سوالن جو ائين جا وڌيڪ ٽيهه بيت ٺاهيا. اهي جملي سٺ بيت، سن ۱۲۶۳ھ ۾ ٺاهي پورا ڪيائين - جئن ته آخري بيت ۾ چوي ٿو ته ”تيرهن سن دي پي تيرهٺ آهي، سٺ بيت جوڙ مٿين ڪتاب ڪيٽي“.

انهيءَ ساڳئي سال (۱۱- جمادي الاول ۱۲۶۳ھ) پير صاحب جن به وفات ڪئي، ۽ اهو معلوم ناهي ته حمل اهي ٻويان ٽيهه بيت هوءَ پير صاحب جن کي ٻڌايا يا نه. پير صاحب علي گوهر شاهه ”اصغر“ رح جن کان هوءَ، پير صاحب حزب الله شاهه (مسندنشين ۱۲۶۳؛ وفات ۱۳۰۸ھ) جن وٽ به حمل نهايت مقبول هو ۽ پير صاحب جن وٽ، درگاهه تي خواهه سندن دوران سفر ۾، گاهي بگاهي سندن زيارت ۽ مجلس لاءِ ايندو ويندو هو. حاجي جمال خان چيو ته هڪ دفعي پير صاحب جن سفر ۾ هئا، جو حمل مرحوم سندن دعوت واريءَ هڪ منزل تي وڃي پهتو. پير صاحب جن اندر طنبيوءَ ۾ هئا ۽ ٻاهران دربان ۽ فقير پهري تي بيٺل هئا، جن فقير کي اندر وڃڻ نه ڏنو. دربانن سان ڪي سوال جواب ڪيائين ۽ آخر اتي جو اتي هيٺيان بيت چيائين:

دلبر دے دروازے تے، دربان ڪڙے در مٿي؟

ڪائي تهين؟ وڃڻ دي ڪٿي؟ (۱)

ڪيئي ڪڙے، ڪے پئے، ڪے وٽ وڃن چمانان جهٽي؟

ڪائي تهين؟ وڃڻ دي ڪٿي؟

دردندان دي دل دے اندر، بيه بره دي پٽي؟

ڪائي تهين؟ وڃڻ دي ڪٿي؟

”حمل“ حُجَّت جاءِ تهين؟ رے رحمر عنايت عاڻي؟

ڪائي تهين؟ وڃڻ دي ڪٿي؟

(۱) ڪڙي در مٿي (مٿڻ = آڏو پٿري بيٺڻ - سڄو گهٽڻ جهڙن - رستو بند ڪرڻ)؛ آڏو دروازي وارو سڄو رستو جهليو بيٺا آهن.

وري پو یت چيائين:

دلبر دے دروازے تے لک لوڪ ڪٽوے ليلاون: جهاتيان پاون
جن، انسان تين حوران پريٽان، خاڪ ليڳان، ڪون لاون: جهاتيان پاون
مُرسل دے منهن ويڪل ڪون، لٽھ مٽڪ ڦٽڪ تون آون: جهاتيان پاون
”حمل“ هرڪ نيڪ نبي تون، مٽدق مٽدق پٽے جاون: جهاتيان پاون

اندران پير صاحب جن ويجهو ويٺا هئا؛ پاڻ اهي یت پڌائون ۽ آواز به
سڃاڻائون، سو وڏي آواز سان فرمائائون ته فقير کي دروازي تي ڪنهن روڪيو آهي،
چڏيو ته فقير ڀلي اندر اچي. جڏهن مرحوم اندر آيو، تڏهن نهايت گهڻي مرحبا
ڪيائونس ۽ گهڻو وقت ويهي سائس مجلس ڪيائون. ۱. ه.

(۳) حمل ۽ لڪي جا سيد. شڪارپور ۾ لڪي جا سيد، ميان عباس علي شاھ
۽ سندس وڏا، لوارِي ۽ وارن بزرگن جا مريد هئا، انهيءَ ڪري حمل جو سائين گهڻو
رستو هوندو هو ۽ وقت بوقت شڪارپور ۾ وٽن اچي رهندو هو. حاجي ميان جمال خان
چيو ته ”شڪارپور جي هڪ درزيءَ سان گهڻي وقت کان منهنجي ڄاڻ سڃاڻ هئي.
جڏهن سن ۱۹۱۶-۱۷ع ڌاري وٽس ويس ته سندس پيرسن پيءُ سان به ملاقات ٿي.
جڏهن معلوم ٿيس ته آءٌ حمل مرحوم جو ڏوهڻو آهيان، تڏهن چيائين ته ”فقير صاحب
سان اسان جون گهڻيون صحبتون رهيون. هت لڪيءَ جي سيدن وٽ ايندو هو ۽
جڏهن به ايندو هو، تڏهن وٽس مجلس ٿيندي هئي. هت هاڙي ۾ هڪ ماڻهي هوندي
هئي، جنهن کي فقير صاحب جي ڏٺڻ جو گهڻو خيال هو ۽ اسان کي چئي چڏيو هئائين
ته جي فقير صاحب اچي ته مون کي پڌائجو. پوءِ آهڙو ڄاڻنهن هئا جو فقير صاحب
هت آيو ۽ پٽ جي ٻاجهي هيرڪ وٽس مجلس لڳي پيئي هئي. اسان کي اها ڳالهه ٿي
وسري وئي ته ماڻهيءَ کي ڄاڻ ڪجي؛ مگر ماڻهيءَ کي ڪا خبر پئجي ويئي، سو سامهون
هڪ گهر جي مٿين طبقي جي دري کولي، فقير صاحب جي مجلس پڌڻ لاءِ اچي
پيلي. مجلس هلندي، اتفاقاً فقير صاحب جي نظر وڃي مٿي ماڻهي تي پئي. مگر جيئن ئي
فقير صاحب مٿي ڏٺو ته ماڻهيءَ ڪدم دري بند ڪري چڏي. فقير صاحب نهايت
خوش طبع هو، تنهن سرڪي چيو ته ”مارا هيءُ ته غضب ٿي ويو!“ اسان پڇيس ته
”فقير صاحب، ڪهڙو غضب ٿيو؟“ انهيءَ تي ٺهه ٻه یت ڏنائين:

”دري وڇون هڪ درس وڪا گهڻي، مه رُخ ماه مياڻي: پٽينسرَ والِي“ (۱)
لاڏ ڪنون لڪ جهاتي پائس، نال خودي خود خيالي: پٽينسرَ والِي“

(۱) درس = درشن - ديدار. وڪا گهڻي = ڏيکاري وئي پٽينسر والي = نٺ واري -

مهلي زال

ڇٽ پٽ چونڪ لاڪڙي گهٽ گهٽي دل ڪئون ڏار ڏوالي: ٻئينسڙ والي (۲)
 ”حتمل“ ڪون هڪ لحظي ڏي وڃي، ڪر گهٽي مست مٽوالي: ٻئينسڙ والي (۱)

اسان هن خوش طبعي ۽ خوش گوئيءَ تي کيس داد ڏنو ۽ کائڻس پهچو ته:
 ”فقير صاحب، اهو بيت اڳ جو ٺاهيل آهي يا هن موقعي جو آهي؟“ جواب ڏنائين
 ته ”اها، اسان ٻين شاعرن وانگر ويهي لفظ ڪين ڳولندا آهيون: جيڪڏهن ڪو
 قافيو خيال تي چڙهي ويو ته پوءِ قرآن شريف جي حافظ وانگر، باقي الفاظ خود بخود
 زبان تي چڙهي ويندا آهن. هيءُ بيت هن موقعي تي ئي خيال ۾ اچي ويو.“ ۱. ه.
 مٿيان مثال توڙي ٻيون عام روايتون ثابت ڪن ٿيون ته حمل جي سنڌ ۾
 گهڻي ڄاڻ-ڄاڻ هئي؛ هو سنڌ جي خاندانن، ميرن، پرن ۽ فقيرن ۾ پٽل سڱل
 هو، ۽ فراغت ۾ گاهي بگهي وڃي سائن رهائي ٿيندو هو. پاٿوٺ جي سيد ميان
 نور شاهه توڙي ستن جي مٽياري سيدن سان به سندس رستو هو. پنهنجي عزيزن ۽
 لغاري قوم جي رئيسن سان به سندس اڄ وڃ هئي. سرپور ماڻيلي طرف لغارين
 وٽ، ننڍي هاڳي طرف خليفي نبي بخش صاحب وارن وٽ، ڳوٺ جعفر خان لغاري
 تعلقي سنجهوري ۾ رئيس ميان حيدر خان وٽ توڙي ٻين متعدد مهربانن ۽ قدردارن
 وٽ گهڻو ايندو ويندو هو. مطلب ته هو ڪچهرين جو ڪوڏو هو؛ ڪوشن نشيني
 اختيار ڪري، ڪنهن خانقاهه جي ڪنڊ ڪاڌ وسايائين، بلڪه ڪڇي سنڌ اندر پنهنجي
 مهربانن سان مجلسون ڪري عام مقبوليت حاصل ڪيائين.

مريديءَ جو سلسلو

هڪ مريد جي حيثيت ۾ حمل جي ارادت ۽ عقيدت خاص طرح لواريءَ وارن بزرگن
 سان هئي. جيتوڻيڪ هو پنهنجي وڏي عزيز خليفي نبي بخش صاحب جي اثر ۽ پنهنجن
 ٻين عزيزن جي درگاهه پير صاحب هاڳاري سان وابستگيءَ سبب، پير صاحب هاڳارن
 ڏانهن به دلي حب رکندو هو.

(الف) لؤاريءَ جا بزرگ ۽ سائن مريديءَ جو تعلق: مڪان لؤاريءَ، تعلقي

بدين ضلعي حيدرآباد ۾ اتي جي مشهور بزرگن جي جاءِ سڪونت آهي. لؤاريءَ جي
 بزرگن جي نسب جو سلسلو حضرت ابو بڪر صديق رضه سان وڃي ملي ٿو. سندن
 خانداني روايت موجب، هي بزرگ، عباسي خليفن جي ڏينهن (تقريباً خليفي هارون الرشيد
 جي دور حڪومت) ۾ سنڌ ۾ آيا ۽ موجوده ٺٽي شهر جي پسگردائيءَ واري ايراضيءَ

(۲) ڇٽ پٽ = جهٽ پٽ - اتي جو اتي - بروقت. ڏوالي = چر جي ڪڙي، جا باز
 جي پيرن ۾ وجهي هٿ ۾ قابو جهلجي. ڏار ڏوالي = قيد و بند - ڪڙا ۽ زنجير.

۾ سڪونت اختيار ڪيائون. ان بعد سمن جي ڏينهن ۾ سنڌ مان هجرت ڪري وڃي ڪڇ وسايائون؛ پر سن ۹۱۰ هجري (۱۵۰۴ع) ۾، مريدن جي استدعا ۽ اصرار تي، هنن بزرگن جو وڏو ڏاڏو شيخ عبداللطيف ڪلڻ وري سنڌ ۾ موٽي آيو.

هي بزرگ اصل سهروردي طريقي جا هئا، مگر خواجه محمد زمان رح وڏي جي والد بزرگوار شيخ حاجي عبداللطيف، مخدوم آدم ٺٽوي رح جي فرزند شيخ فيض الله رح کان دست بيعت ٿي، پنهنجو اصل طريقو سهروردي بدلائي، نقشبندي طريقو اختيار ڪيو، ۽ ان بعد سندس پويان سنڌ ۾ نقشبندي طريقي جا علمبردار ٿي رهيا. هن گهراڻي جا هيٺيان سلسليوار مسند نشين بزرگ هن طريقي جا مشهور رهنما ۽ رهبر ٿي گذريا آهن:

- (۱) حضرت خواجه محمد زمان وڏو (ولادت ۲۱ رمضان ۱۱۲۵ھ/ ۱۷۱۳ع؛ وفات ۴ ذي القعد ۱۱۸۸ھ/ ۱۷۷۴ع)، جو هن گهراڻي مان پهريون ناميارو ۽ ڪامل درويش ٿيو ۽ سندس بلند منزل ۽ مرتبي سبب هن درگاه جي مريدن ۾ ”سلطان الاولياء“ جي لقب سان مشهور آهي؛
- (۲) سندس فرزند، محبوب الصمد خواجه گل محمد (ولادت ۱۱ ربيع الاول سن ۱۱۷۷ھ/ ۱۷۶۳ع؛ وفات ۲۷ ربيع الآخر سن ۱۲۱۸ھ/ ۱۸۰۳ع)؛
- (۳) سندس فرزند، خواجه محمد زمان ثاني (ولادت رمضان ۱۱۹۹ھ/ ۱۷۸۴ع؛ وفات ۱۷ صفر ۱۲۴۷ھ/ ۱۸۳۱ع)؛
- (۴) سندس فرزند خواجه شاه مدني محمد حسن (ولادت ۵ محرم ۱۲۳۵ھ/ ۱۸۱۹ع؛ وفات ۷ صفر ۱۲۹۸ھ/ ۱۸۸۰ع)؛ ۽
- (۵) سندس فرزند خواجه محمد سعيد (ولادت رمضان ۱۲۶۴ھ/ ۱۸۴۷ع).

هنن بزرگن جي ولادت ۽ وفات جي تاريخن مان ظاهر آهي ته جيڪڏهن حمل جي ولادت ۱۲۲۵ھ ڌاري تسليم ڪجي، ته پوءِ هو خواجه محمد زمان ثاني جي وفات (۱۲۴۷ھ) وقت تقريباً ۲۲ سالن جو هوندو. ۽ ممڪن آهي ته حمل کانئن دست بيعت وٺي سندن مريد ٿيو هجي (۱). مگر يقيني طور فقط ائين چئي سگهجي ٿو

(۱) سندس نظم ”سلسله شاهان نقشبندان“ ۾ حمل هيٺين مصرع خواجه محمد زمان ثانيءَ متعلق چئي آهي، جنهن مان سٺئين گمان جي قدرتي تائيد ٿئي ٿي، ڇاڪاڻ ته خواجه محمد زمان کي ”منهنجو پير“ ڪري ڪوٺيو اٿس:

”پير پيون پير- منهنجو پير هو،

پير منهنجي جو نظر اڪير هو.“

مگر هيءَ مصرع سٺئين گمان جو ڪو قطعي ثبوت ڪونهي؛ ڇاڪاڻ ته کانئس گهڻو اڳائين بزرگن کي به حمل (معنوي نقطه نظر کان) ”منهنجو مرشد“ ڪري لکيو آهي - مثلاً خواجه محمد زمان اول جي باري ۾ پڻ چوي ٿو ته

”شان ۾ مرشد منهنجي محبوب حق،

هيءَ ڏني آ خوش خبر مرغوب حق.“

تہ حمل خواجہ محمد حسن مدنيء کان ٿي دست بيعت وٿي سندن مرید ٿيو هوندو؛ ڇاڪاڻ تہ خواجہ محمد حسن ٿي (۱۲۳۵-۱۲۹۸ھ) حمل (۱۲۲۵-۱۲۹۶ھ) جو همعصر هو؛ ازان سواءِ حمل خاص سندن شان ۾ ئي مدحون چيون آهن (۱)، جن ۾ کين ”مرشد حقيقي و راه نماي تحقيقي“ ڪري تسليم ڪري ٿو. اهو يقيني طور معلوم ناهي تہ حمل ڪڏهين خواجہ محمد حسن کان دست بيعت ورتو؛ مگر سندس شعر جي اندروني شهادت مان معلوم ٿئي ٿو تہ سنہ ۱۲۷۷ھ ڌاري حمل جو پنهنجي مرشد وٽ ڪافي قدر هو. ان سال حمل، خواجہ صاحب جي ارشاد موجب، قادري طريقي جي بيان ۾ هڪ صحيفو سنڌي نظر ۾ جوڙي تيار ڪيو (۱)۔ جنن تہ حمل پاڻ چوي ٿو:

”حڪم ڏنو جنهن مون کي هادي، قطب چهارم چوٿين گادي،

پارھون سن هو ستهتر، پر دُرُ ٿيو هي دفتر.“

غالباً ان کان اڳ حمل، خواجہ محمد حسن رحمہ جي ارشاد مطابق ”معرفت نامي“ جو پهريون حصو، يعني نقشبندي طريقي جي بيان ۾ هڪ صحيفو، سنڌي زبان ۾ نظر ڪيو هو، ۽ جنن تہ اهي ٻئي صحيفا، ساڳئي معرفت نامي جا ٻہ حصا آهن، انهيءَ ڪري پاننچي ٿو تہ حمل اهي هڪ ٻئي بيان جوڙي تيار ڪيا: ۽ انهيءَ لحاظ سان نقشبندي طريقي جي بيان ۾ پهريون صحيفو بہ ذرا اڳ ساڳئي سال ۱۲۷۷ھ ۾ يا ان کان قدري اڳ جوڙيو هوندائين.

سن ۱۲۷۷ھ ۾ حمل جي عمر تقريباً ۵۲ ورهيه هوندي۔ جن سندس پيريءَ جو دور شروع ٿي چڪو هو. پيريءَ ۾ ڏٺيءَ جي ياد ۽ مرشد سان عقيدت هڪ عام دستوري عمل آهي، انهيءَ ڪري هن کان بعد واري عرصي ۾ حمل جي پنهنجي مرشدن سان ڪافي وابستگي نظر اچي ٿي، جنهن جو ثبوت سندس شعر جي مسلسل اندروني شهادتن مان ملي ٿو. مثلاً (۲)، سنہ ۱۲۷۹ھ ۾ خواجہ محمد حسن هن گهراڻي جو تبليغي نشان يعني جهنڊو دوباره بلند ڪيو (۳)؛ حمل جي نظر ”درباب تاريخ نيزه مبارڪ“ مان ظاهر آهي تہ خواجہ محمد حسن دوباره هيءَ جهنڊي چاڙهڻ

(۱) ڏسو بہ سنڌي مدحون (ڀاڱو اول) ۽ هڪ سرائڪي زبان ۾ ڇپل مدح (ڀاڱو ٻيو)

(۲) ڏسو ڀاڱو پهريون۔ ”معرفت نامہ“.

(۳) جهنڊي جي تبليغي نشان واري رسم جو باني مياڻي شايد هن گهراڻي جو ٽيون

مشهور بزرگ خواجہ محمد زمان ٺاڻي هو۔ جنن نظر ”سلسلہ شاهان نقشبندان“ ۾ حمل سندس مدح ڪندي چوي ٿو تہ

روم چاهي، روي زمين جملہ جهان،

ڪاڻ دعوت دين جنهن ڪوڙيو نشان.

جي رسم تاريخ ۱۸ شوال ۱۲۷۹ھ ۾ ادا ڪئي. حمل به انهيءَ موقعي تي زيارت ۽ شموليت لاءِ لواريءَ ويو، جنهن سندس هيٺين مصراعن مان ظاهر آهي:

”حمل حمد هميشان پڙه تون لکين ليل نهار،

اچي اکين ساڻ ڏٺو تو درسن ۽ ديدار،

بخت ڀلو ٿيو دست ڏنائون ڪرم ڪيو ڪنتار۔ الخ“

(۲) وري ٻئي سال خواجه محمد حسن روضي جو روپو دروازو جوڙايو، جو آچر ڏينهن ۲۷ رمضان سن ۱۲۸۰ھ ۾ جڙي راس ٿيو. حمل هن ”تاريخ دروازه روضه مبارڪ“ کي نظر ۾ قلمبند ڪيو، جنهن ۾ خيرپور جي اوستن ڪاريگرن، هرڪ غلام حيدر، احسان ۽ غلام نبي، جا نالا ڪنيا اٿس ۽ جيڪي ڪين انعام اڪرام مليا تن جو ذڪر ڪيو اٿس. سندس هن گهريءَ واقفيت مان معلوم ٿئي ٿو ته حمل ان وقت به پنهنجي مرشدن وٽ موجود هو. (۳) سن ۱۲۸۱ھ ۾ پنهنجي مرشد خواجه محمد حسن جي شان ۾ ٻه سنڌي مدحون ڇپائين. (۴) سن ۱۲۸۴ھ ۾ خواجه محمد حسن مسجد شريف جوڙائي، جنهن جي تاريخ حمل سنڌي نظر ۾ قلمبند ڪئي۔ جنهن ۾ ڪم ڪندڙ رازن، هرڪ انب جوڻيجي، غلام محمد ڏاهري ۽ مائيئي مگرئي، جا نالا نظر ۾ نروار ڪيا اٿس. انهيءَ مان پاتنجي ٿو ته حمل مسجد شريف جي اڏاوت واري وقت لواريءَ ۾ موجود هو. (۵) سن ۱۲۸۶ھ ۾ سندس مرشد جو چوٿون دفعو حج تي وڃڻ ۽ واپس اچڻ جون تاريخون پنهنجي بياض ۾ هن طرح قلمبند ڪيائين: ”حضرت مرشد حقيقي، راه نماي تحقيقي، قبله ڪوٺين، ڪعبه دارين، ساڪن مڪان شريف لواري رحه، دفعه چهارم تشریف فرما سمت حرمين شريفين شدند۔ بروز دوشنبه تاريخ دويم ماه مبارڪ رمضان سن ۱۲۸۶ھ باز بهر باني حق تعاليٰ جلشاند بخير و عافيت بروز سه شنبه بتاريخ بيست و پنج ماه جمادي الاول سن ۱۲۸۷ھ وارد مڪان شريف شدند.“ (۶) ماه محرم سن ۱۲۸۷ھ ۾ پنهنجي مرشدن جي ”سلسله شاهان نقشبندان“ کي سنڌي نظر ۾ بيان ڪيائين. (۷) ۲۳ ماه رجب سن ۱۲۹۲ھ ۾ پنهنجي مرشد خواجه محمد حسن جي شان ۾ سوانڪي زبان ۾ ٽين مداح جوڙيائين. (۸) سن ۱۲۹۲ھ ۾ سندس مرشد جي پنجون دفعو حج تي وڃڻ ۽ واپس اچڻ جون تاريخون پنهنجي بياض ۾ هن طرح قلمبند ڪيائين: ”دفعه پنجم تشریف فرما حرمين شريفين تاريخ ۱۲ ماه شعبان سن ۱۲۹۲ھ شدند: حج خوالده و زيارت حضرت نبي ڪريم ڪرده باز بخير و عافيت تاريخ ۱۰ ماه محرم سن ۱۲۹۳ھ وارد مڪان شريف لواري شدند۔“

وڪراحمدلله“

جيترو حمل کي پنهنجي مرشد خواجہ محمد حسن جي يادگيري ۽ سائنس عقيدت ۽ محبت هئي، اوترو خواجہ صاحب کي بہ حمل جي سچائي ۽ صداقت، علم ۽ فضل، خاص طرح تصوف ۽ طريقت جي ڄاڻ جو قدر هو. انهيءَ ڪري ئي پنهنجن جملي مريدن ۽ معتقدن مان حمل کي ئي ارشاد ڪيائون تہ هو نقشبندي طريقي بابت سنڌي ٻوليءَ ۾ هڪ مستند صحيفو تيار ڪري، جنهن ۾ مختلف ”لطيفن“ ۽ انهن جي مقامن کي بيان ڪري - جنن تہ حمل خود چوي ٿو تہ

”هڪڙي ڏينهن، فرمايائون فضل سين مون کي مهر منجهان،
تہ جوڙو حمل! تون هڪڙو صحيفو صحيفان؛
صحيح صحيفو جوڙو تون، ساري سنڌيءَ واه،
[--ولي] سنڌي سوکڙي سمجهڻ سڀني لاءِ؛
تنهن ۾ طريقي نقشبنديءَ جو ڪر تون بيان،
۽ ڪر تون بيان لطيفن جو ۽ تن جا مقاما - الخ.

حمل اهو صحيفو تيار ڪيو، ۽ پاننجهي ٿو تہ خواجہ صاحب کي اهڙو پسند آيو جو ان بعد وري حمل کي قادري طريقي بابت هڪ صحيفو جوڙڻ جو ارشاد فرمائون، جو حمل سن ۱۲۷۷ھ ۾ جوڙي راس ڪيو -

”هاڻ ڇپائون پاڪ زبان، اعليٰ اڪمل عالي شان،
تہ جوڙو صحيفو سنڌي والي، سمجهڻ سڀني ٿي سڻائي،
انهيءَ صحيفي منجهه عيان، قادرين جو ڪر بيان...”

حمل جي پنهنجي پير سان هڪ سچي مريد واري سچي عقيدت هئي، جنهن کي هن ”سلسلہ شاهان نقشبندان“ توڙي خواجہ محمد حسن جي شان ۾ ڇپيل مدحن ۾ ظاهر ڪيو آهي. غلو ۽ استغراق، ”لڙيات“ جي هڪ خاص خصوصيت آهي ۽ حمل جي مناقب ۽ مداحن ۾ بہ ان جي جهلڪ واضح نظر اچي ٿي. مثلاً پنهنجي نظر ”سلسلہ شاهان نقشبندان“ ۾ خواجہ محمد حسن جي باري ۾ چوي ٿو تہ

”ڪل قطب عالي همت اعليٰ قدر، ڪل قطب ڪنون هن رکيو بالا قدر،
هن جو آخر هن جو اول ابتدا، ڪيو ڪو ڄاڻي تنهنجن جو انتها!
هي ڏٺي جو لاڏلو هي دلربا، خود خدا عاشق مٿس قسر خدا؛
ڪل نبي دعاگو تنهن جا ڪل ولي، پشت پا ڪر آ سندس موليٰ علي؛
هيءَ ڏٺي جو موڪليل اعليٰ امين، هيءَ ڏٺي ڪيو رحمتہ للعالمين،
جا چهر جوڪي چوان صفت و ثنا، تنهن مڙهي ڪوڏن مٿاهون مڃي.“

وري سندس مدح ۾ چوي ٿو ته :

”شاڪرن ۾ شاه اعظم، صابرن سر تاج آه،
هرڪوئي احتجاج وارو، کيس ڪو احتياج ناه،
هرڪنهن جي حاج تنهن ڏانهن، کين ڪنهن ڏانهن حاج ناه،
هرڪوئي محتاج تنهن در، هاڻ ڪنهن محتاج ناه.“

(ب) پير صاحب پاڳارن سان عقيدت. مرحوم حاجي شير محمد خان لغاري

(ويٺل ڳوٺ گل محمد لڳ ستيشن لنڊو تعلقو شهداد پور) چيو ته ”اسان جو والد غلام شاه، حمل خان جو ساٿياري ۽ صحبتي آهو، تنهن اسان کي ٻڌايو ته ۱. حمل مريد لواري وارن بزرگن جو هو، مگر پير صاحب پاڳارن ڏانهن به ڪهڙي حب رکندو هو ۽ اوڏانهن ڪهڙو ويندو هو“ ۱. ه. حمل فقير ۽ سندس ڪٽنب جو پير صاحب پاڳاري جي درگاه سان جو گهائو تعلق هو، ۽ خاص طرح حمل کي پير صاحب پاڳارن وٽ جو قرب ۽ اعزاز حاصل هو، تنهن جو ذڪر مٿي اچي چڪو آهي. پير صاحب پاڳارن سان حمل جي روحاني عقيدت جا ٻه سبب هئا: (۱) حمل تي سندس بزرگ عزيز ۽ درويش خليفي نبي بخش صاحب لغاريءَ جي صحبت ۽ فيض جو اثر هو. ميان نبي بخش، پير سائين محمد راشد روضي ڌڻي عليه الرحمت جو خليفو هو ۽ سندس صحبت جي زير اثر حمل کي به روضي ڌڻيءَ جي درگاه سان عقيدت پيدا ٿي. پير صاحب پاڳارا ان وقت سنڌ ۾ قادري طريقي جا اڳواڻ ۽ علمبردار هئا ۽ حمل کي غالباً ذهني طور قادري طريقي سان محبت ۽ عقيدت هئي. شايد سندس طبيعت جي ميلان کي محسوس ڪندي ئي، سندس مرشد خواجہ محمد حسن رحه کيس قادري طريقي بابت هڪ صحيحو تيار ڪرڻ جو ارشاد ڪيو هو. (۲) حمل، لواري وارن بزرگن جو مريد هو، جي نقشبندي طريقي جا علمبردار هئا، انهيءَ ڪري نقشبندي طريقي سان حمل جي خاص محبت هئي. پير صاحب پاڳارا جيتوڻيڪ قادري مشرب جا هئا، مگر سندس راه طريقت جو سلسلو نقشبندي توڙي سهزوري طريقن سان به وابسته هو. نقشبندي طريقي سان خاص طرح سندن قريبي تعلق هو؛ ڇاڪاڻ ته پير سائين محمد راشد رحه جي والد پير صاحب محمد بقا رحه، مخدوم محمد اسماعيل رحه ساڪن ڀرپالو (تعلقو روھڙي) کان فيض حاصل ڪيو هو. مخدوم صاحب جن خاص طرح نقشبندي مشرب ڏانهن مائل هئا. پير سائين محمد راشد عليه الرحمت پنهنجي تلقين جو بنياد قادري ۽ نقشبندي طريقن جي گڏيل سرچشمي تي رکيو هو، جنهن کان حمل (جنهن تصوف ۽ ان جي طريقن جو ڪافي مطالعو ڪيو هو) غالباً پوريءَ طرح واقف هو، ۽ انهيءَ ڪري پير صاحب پاڳارن جي سلسلہءِ تصوف ۽ تبليغ سان کيس دلبي عقيدت لاءِ هڪ اهم سبب هو. خليفي نبي بخش

صاحب جي صحبت وٽ ترس وڌيڪ اثر وڌو. هن سلسلي ۾ حمل ۽ خليفن جي بخش جي پاڻ ۾ هيٺين گفتگو نهايت دلچسپ ۽ قيمتي آهي. مؤلف جو نانو مرحوم ميان لعل بخش خان لغاري گالهه ڪندو هو ته حمل خان پاڻ پنهنجي زبان سان ميان حيدر خان لغاري (گهٽ جعفر خان لغاري، تعلقو سنجهورو) سان گالهه ڪئي ته ”هڪ دفعي مون خليفن صاحب کي آزمائڻ خاطر ڪانٽس سوال پڇيو ته ٻيڙ سائين محمداشد رح جن قادري طريقي جا رهبر هئا، مگر ذڪر ڏيڻ وقت نئين مريد کي مرشد جي صورت سامهون رکڻ جي تلقين ڪندا هئا. حالانڪ اها نقشبندي طريقي جي وات آهي!“ خليفن صاحب پنهنجي هن سوال جو لڪ جو جواب ڏيئي ڇڏيو، چيائين ته ”پورا! توکي خبر ڪانهي ته هي ٻيڙ - درياهي اچي گڏي هئي، جنهن پلٽ ڪري ملڪ تي موڪلون لائي ڇڏيون!“ يعني ته ٻيڙ سائين محمداشد رح قادري طريقي جي اصولن سان گڏوگڏ نقشبندي طريقي جون خوبيون به شامل ڪري تلقين ڪئي، ۽ اهڙيءَ طرح ڏيهن کي فيض ڏيئي ڇڏيو.“

شخصيت

حمل هڪ ذهين، سنجيدو ۽ صلح پسند شخص هو. هو طبعا رلڻو ملڻو ۽ ڪچهريءَ جو ڪوڏيو هو. حاضر جوابي، خوش طبعي ۽ نڪته سنجي سندس طبع جا فطري جزا هئا. سنڌ ۾ گهڻو گهڻو هو ۽ اڪثر خاندانن توڙي عوام سان سندس ڪافي ڏيڻ وٺ هئي. پنهنجي انهيءَ سير وسفر ۾ گهڻو ڪجهه ٻرايائين ۽ پروڙيائين. پنهنجي طرز جي سنڌي ۽ سرائيڪي زبان جي شاعرن جي ڪلام مان به ٽڪڻا هٿ ڪيائين (۱). سنڌ جي حڪيمن سان مليو ته کانئن حڪمت جا نسخا پڇي قلمبند ڪيائين (۲). فارسي شعر جي مطالعي جو به کيس چڱو خاصو ذوق هو. پنهنجي بياض ۾ چڻي چڻي جيڪي فارسي اشعار منتخب ڪري لکيا اٿس (۳)، تن مان سندس فارسي شعر جي ڄاڻ ۽ مطالعي جو قدرتي اندازو لڳائي سگهجي ٿو.

جن عمر رسیده ماڻهن حمل کي ڏٺو هو، تن جا بيان هن طرح آهن: مؤلف جو نانو مرحوم ميان لعل بخش خان (عمر اسي ورهيه کن - سن ۱۹۳۶ع) چوندو هو ته هڪ دفعي حمل خان جڏهن هت ناني مرحوم ميان حيدر خان لغاري (گهٽ جعفر خان لغاري، تعلقو سنجهورو) وٽ آيو هو، تڏهن آڏ ڇوڪرو هوس. مون کيس جنهن وقت ڏٺو هو تنهن وقت هو، گهوڙي تي سوار هو، کيس سائو پهراڻ

(۱) ڏسو هيٺ سندس ”شعر و شاعري“ ۽ پڻ ضميمو ٻيو.

(۲) ڏسو ضميمو ٽيون.

(۳) ڏسو ضميمو اول.

پيل هو ۽ سائو پٽڪو ٻڌل هو؛ ڏاڙهيءَ کي ميندي لڳل هئس. ان وقت هو ٺاٺي حيدر خان کان موڪلائي واپس ڳوٺ وڃي رهيو هو. سندس وڃڻ بعد مون ٺاٺي حيدر خان کان پڇيو ته ”هي مڙس ڪير هو؟“ جنهن تي چيائين ته ”اها! اهو مشهور سگهڙ شاعر ميان حمل خان لغاري هو.“ ا. ه. حاجي ميان احمد خان لغاري، جو حمل خان جي عزازت مان هڪ عمر رسيدو بزرگ، ڳوٺ مير خان لغاري تعلقي سکر ۾ جو ويٺل آهي، تنهن مؤلف کي ٻڌايو ته ”حمل خان مون کي ٿورو ياد آهي. ڊگهي سالي ڪيمغاب جي ٽوٺي هائيندو هو ۽ پيريءَ سبب لک جي ٽيڪ تي ڪهڙو ٽي هلندو هو.“ ا. ه. ساڳئي ڳوٺ مير خان لغاري جي پٽي هڪ عمر رسيدو شخص مرحوم حاجي خاصخيلي (عرا سي ورهيه کان زياده) سن ۱۹۴۳ع ۾ مؤلف جي ٻيڻ تي چيو ته ”مون کي حمل خان چٽو ياد آهي. ميندي ڪندو هو ۽ ڪهڙا اڪثر ساوا هائيندو هو؛ مٺي تي اڪثر ڪيمغاب جي ڊگهي ميرائي ٽوٺي پيل هوندي هئس.“ ا. ه.

وفات

چون ٿا ته بختيار خان جو پٽ ميان مير خان جڏهن حمل فقير کي سندس ٻچاڙيءَ واري بيماريءَ ۾ ٻيڻ ويو، تڏهن فقير جواب ۾ هيءَ فارسيءَ جو بيت پڙهيو:

عشق آسان نيست جانان! ڪو به مڙگان ڪندن است،
ڪشتيءَ ڪاغذ ميان، قعمر، دريا ٻرڻن است!

ان بعد وري هي ٻيو بيت پڙهيائين:

وقت، نيڪان گذشت، ڪار، دزدان رسيد،
باغ زانغان گرفت، بلبل، حيران ٻرندا

ان بيماريءَ ۾ ئي حمل فقير پنهنجي ڳوٺ محمود فقير لغاري ۾ وفات ڪئي. سندس فرزند ميان محمد رحيم، پنهنجي والد جي بياض جي آخر ۾، سندس وفات جي تاريخ پنهنجي هٿ اکرين ”چنچر رات، تاريخ ۲ صفر، سن ۱۲۹۶ هـ“ قلمبند ڪئي آهي (۱). هن بزرگ کي ڳوٺ محمود خان لغاري لڳ، ابراهيم شاھ واري مشهور قبرستان ۾ دفن ڪيو ويو، جتي سندس قبر تاريخ وفات جي ڪتبي سميت موجود آهي.

(۱) هن طرح: ”وفات يافت قبل حقيقي ڪمبرءِ تعقيقي مرحوم مغفور حمل فقير لغاري تاريخ ۲ صفر سنه ۱۲۹۶ شنبه شنبه از دارالمان بطرف عالم جاوداني رحلت نموده. انا لله و انا اليه راجعون. پنده محمد رحيم لغاري.“

اولاد

حمل ۾ شاديون ڪيون. پهرئين گهر مان هڪ پٽ ۽ هڪ نياڻي ٿيس، ۽ ٻئي گهر مان ٻه نياڻيون. پنهنجي پٽ تي ساڳيو پنهنجي والد وارو نالو ”رحيم خان“ رکيائين. رحيم خان جي سوانح حيات هن ڪتاب جي آخر ۾، ضميمي چوٿين هيٺ، ڏسڻ گهرجي. ميان محمد رحيم خان کي هڪ پٽ ٿيو، جنهن جو نالو ساڳيو پنهنجي والد وارو ”حمل خان“ رکيائين. سندس هي فرزند ننڍي ۽ ڄمار ۾ ميان محمد رحيم جي حياتيءَ ۾ ئي گذاري ويو. ميان محمد رحيم کي ٻيو ڪوبه اولاد ڪونه ٿيو ۽ انهيءَ ڪري نرين اولاد مان حمل خان جي پٽري پٽري ڪانه ٿي؛ البته سندس ٻن نياڻين جو اولاد اڃا تائين موجود آهي، جنهن لاءِ حمل خان جي ڪٽنب جو ڏنل شجرو صفحي ٽئين تي ڏسڻ گهرجي.

(۲) شعر و شاعري

شاعريءَ جي ابتدا

حمل ننڍي هوندي کان ئي هڪ ذهين ۽ سليم الطبع ڇوڪرو هو. تعليم ويتر سندس ذهن ۽ ذڪاوت کي ڪوليو ۽ هن فارسي شعر سان روشناس ڪرايو. ٻئي طرف شاعريءَ جي ذات خود حمل جي گهر ۾ موجود هئي. سندس والد رحيم خان هڪ نڪتہ سنج ۽ خوش طبع شخص هو ۽ گاهي بگاهي پنهنجن انوڪن خيالن کي سنڌي شعر ۾ نهايت دلچسپ نموني ۾ ادا ڪندو هو. ننڍڙي حمل کي پهريائين غالباً پنهنجي والد جي دلچسپ بيتن تي شاعريءَ ڏانهن مائل ڪيو.

رحيم خان (بصديق حمل) ان وقت جو هڪ سٺل ٻُڌل شاعر هو: ”شاعر هو ۽ ڀروچ سو سنڌ سيري ناري“. سندس بيتن جو پور ذخيره هن وقت تائين محفوظ نه رهيو آهي؛ البته مارئي جي سر ۾ سندس هيٺيان ٻه بيت - جنهن ۾ عام نظريي جي برعڪس، هن ظريفانه نموني ۾ مارئي تي ميار رکي آهي - حمل خان جي پياڻ ۾ سندس پٽ ميان محمد رحيم جي هٿ اکرين قلمبند ٿيل آهن:

- ۱- مارئي تي ميار، حڪي آهي هڪ-ٿي،
 نڪو آندائين پاڻ سان توڙي ٻچو-ٻار؛
 عمر کي ڀسي هو جوش جوانيءَ جو، ٻيو هو دنيا دار؛
 ۲- رڳو هن اولي ڏٺي اٽ تي ايندو سان اختيار،
 تڏهن ٻن ڏي ٻوڪي کي تون پاسي ٿي پنهور،
 ها ست ڪري شهر ڏي تون ڪولي ڪر ڪوڪار؛

توڪي ٻهر هڻي هاسي ۾، مٿان ٻڌي ڪو ٻڪران؛
 نه تان هاڻ هڻي ڪوه ۾، مٿي ٿي ۽ سوچار؛
 توڙي ڪوس چڪيا ٿي قصدمون، جنهن ۾ گهڙا به ڪي چار،
 تڏهن ڪي رنڊائينس ”رحيم“ چئي، ڙي کاڌي جي خوارا
 هر سڀ لڄائينس پانهنجا، هو جي ٻهريا ٿي پنهنوار،
 ڪيئي ڪونه انڪار، چڙهي ويٺين ۽ چانگي ٿي!
 ۲- چڙهي ويٺين ۽ چانگي ٿي، هاري! وجهي هڪ،
 توڙي ڪسي ٻڪري، ته ٻي چوري لست،
 توڪون ڪي ڪجهه ايتري هڏن نه ٿي همت؛

تو ٻي ڏسي سلايت، اٿائين ڏسي اٿ ٿي! (۱)

مرحوم حاجي گل محمد خان لغاريءَ (گهٽ جعفر خان لغاري) خبر ڪئي ته
 جڏهن هي بيت ڪاڇي جي شاعر حيات لغاريءَ (جو ”حيات ٻوڙي“ جي نالي سان
 مشهور هو) جي ڪنهن ٻيا، تڏهن هن جواب ۾ هڪ بيت چيو، جنهن جون ڪي
 مصراعون هي هيون:

جڏهن عمر ڪنئي هئي مارئي، تڏهن چارڻ هئا چوڌار،
 شاعر عبداللطيف هو، جنهن کي هئي گجهه جي خبر چار،
 هر ڪنهن به ڪچون ڪيو، مارئي کي ساري سڀ چمار؛
 تون شاعر آهين ڪينڪي، آهين اياڻو ٻارا!

هن بيت ۾ حيات اڳتي هلي رحيم خان تي جلهه ڪئي ۽ کيس ننڍو، حيات
 جو اهو بيت جڏهن حمل خان وارن تائين پهتو تڏهن شايد رحيم خان گذاري ويو
 هو (۲)، انهيءَ ڪري حمل خود حيات جي مٿين بيت جو جواب ڏنو:

شاعر آهين ڪينڪي، هر آهين اناڙي،
 شاعر هو ٻروچ، سو سنڌ سيري ناڙي،
 تنهن کان توڪي ڪيئن لڳي، آحق اماڙي؟
 جان آهين ميت مارئيءَ جو، جان عمر جو پاڙي،
 ڪٿيئن هوند ڪياڙي، جي حاضر هٿان ”حمل“ چئي!

انهيءَ تي وري حيات جواب ۾ هڪ سخت بيت چوائي موڪليو، جنهن جي
 جواب ۾ حمل چيو ته

(۱) سلايت: هي لفظ اصل نسخي ۾ صاف لکيل ناهي. پڙهڻي اهائي معلوم ٿئي ٿي.
 شايد بمعني سولهن سلايت - موچارائي - سهڻي. اٿائين: (اٿائڻ مان اسم) اڀرڻ - اڃانگ.
 (۲) ڇو ته حمل خان جي مٿين مصرع مان ڪم نڪري ٿو ته ”شاعر هو ٻروچ - و - لڳ“

شاعر آهين ڪينڪي، آهين رگي جهنگ،
ڪين ڇڏين تو پانهنجي، اها نيوڙي ۽ نڪ،
پنهجا ڪتا، پنهنجن ڪي چتا وجهه ر چڪ،
ڪٿيان هوند نڪ، جي حاضر هٿان "حمل" چئي!

ان بعد به ڪي سوال جواب هليا، پر حمل ڪي به هاڻي خبر هئي ته حيات
خود لغاري آهي ۽ حيات ڪي به معلوم ٿيو ته حمل خان وارا لغاري آهن - انهيءَ
تي پنهجي مان ڪنهن هڪ آخر ۾ هيئن چواڻي موڪليو ته
لام، غين، ري جو به هر هوءَ سماءُ،
چير حرف پيا، پر ادب اثر الف جو.

"چير حرف پيا" ۾ اندروني اشارو "ل" ۽ "دغ" بعد "و" طرف آهي،
جنهن موجب لفظ "لغور" بڻجي ها، مگر لام ۽ غين بعد لفظ "لغاري" ۾ الف
آهي، ۽ انهيءَ الف جي سرم ڪان ئي ڇڻ شاعر مڙي وڃي ٿو.
حمل جي مٿين بيتن مان معلوم ٿئي ٿو ته شاعرانه سگهڙ پائيءَ جي ميدان ۾
سندس اها هڪ اوڻلي ڪوشش هئي. اهڙيءَ طرح شروع ۾ هو گهڻي بگهي ڪن
خاص واقعن تي مذاحيه بيت بنائي ٻڌندڙ لاءِ دلچسپي جو سامان پيدا ڪري ڇڏيندو
هو. مثلاً، درياخان بلوچ (جنهن کي حمل هيٺين بيت ۾ سندس اڌ نالي "درو"
سان سڏيو آهي) وڃي نوڪري ڪئي ۽ رشوت جا پئسا گڏ ڪري اچي عشقبازي
ڪرڻ لڳو. هڪ دفعي ڏٺي نالي شرير چوڪري جي صلاح سان، درياخان ڪنهن
دلالي تي اچي هڪ پير جي وڻ هيٺان ويٺو، جنهن ۾ ڪڪرن جو شاهي مانارو هو.
درياخان جيئن اچي ويٺو ته ڏٺي به ڪٿي ڪڪرن ۾ ڪڙو هنيو ۽ ڪڪرن اچي درياخان
کي کنيو. اتي انهيءَ چوڪري وٺي هل مڃايو ۽ درياخان به سڄو ڏنگجي پئي
هڳو ۽ مس مس جند ڇڏيائين. انهيءَ واقعي تي حمل سرائڪي ٻوليءَ ۾ مس مس
ٺاهي، جنهن جا ڪي بند هن طرح هئا:

ليڙڪي ٺاه ڪٽڙياسے نوڪر،
روزي ويڇ گيڙياسے روڪڙ،
ريڙي رن ڏليانيس ڏوڪڙ،
چڱي جاءِ پوشيدا پٿر،
چمڻا مار چٽايس ڪڪر،
ڏٺا "ڏٺي" ٻڌس هوڪر،
ڊڪيا "درو" ڇٽ ڪي چوڪر،
آڪي "حمل" ايوين،

لڪ لعنت هوولي ٿيون،

اها سوپ ڪٽي ول ڪيون!

خود حمل ٻان جڏهن مجازي محبت جي دام ۾ گرفتار ٿي پيو، تڏهن پنهنجي جذبن جو اظهار پڻ انهيءَ ابتدائي شاعرانه انداز ۾ ڪيائين. مثلاً هڪ دفعي چيائين ته (۱)

پريان سندي ٻار جي، جي ڪٽي اچي ڪاري،

ته هوند سڀ لغاري، ان ڪٽي تان قربان ٿيون!

وري رقيب تي چوه چنڊيندي چيائين ته (۲)

هڪ جو دڙد دُورنگا ڦرڊا، روءِ سِيَهَ رِيڙالا: هيس مَنهن ڪالا!

چَنڱلي چول چَلاوت دا هي چَنڱل چَنڱو ڪون چالا: هيس مَنهن ڪالا!

آخر لوڏ لَنگهنيڙون؟ حمل! مار پيئڻو ڪون پالا: هيس مَنهن ڪالا!

هڪ رات محبوب سان ملڻ جو واقعو به ساڳئي ظريفانه انداز ۾ بيان ڪيائين:

درد، فراق، فڪر ڪر فوجان، جان جگر وچ جُٽَ،

ساري رات ڪڙا سڙوڪاوان؟ دلبرو دے در آتَ،

ڏيک سِيڪون ڊرڪ ڏاڙهن ڪيئَ، ڪڙے ڪوڪارن ڪُئَ،

تنهن ڪُئَ تون قربان حمل! جنهن دوست جڳائے سَئَ!

اهي مٿيان محض بياني بيت. حمل جي اوائلي نظر جي ساک ڀرين ٿا، پر تنهن هوندي به انهن ۾ سندس ”شاعري“ جي جھلڪ موجود آهي. پاننڇي ٿو ته مجازي عشق جي مهيمڙي حمل جي شاعرانه شعور کي کوليو: ازان سواءِ حمل جي خوش قسمتي هئي، جو کيس ڪن استاد شاعرن جي رهنمائي نصيب ٿي، جنهنڪري سندس شاعري بلند درجي کي وڃي پهتي.

استاد شاعرن جو اثر

حمل پنهنجي وقت جي اڪثر قادرالڪلام شاعرن جي شعر جو مطالعو ڪيو ۽ ان کان متاثر ٿيو: خاص طرح مولوي لطف علي ۽ خليفي نبي بخش جي ڪلام جو حمل جي شعر تي ڪافي گهرو اثر پيو ۽ اهي ٻه بزرگ ڪنهن حد تائين حمل جا چڻ حقيقي استاد هئا.

(۱) هي بيت مقامي روايت موجب متفق طور حمل ڏانهن منسوب آهي. بعد ۾ ٻين سگهڙن به ساڳئي هن بيت جا مختلف نمونن ۾ تباهه ڪيا. هي بيت بياض ۾ لکيل ناهي.

(۲) هي بيت صديري روايت موجب، حاجي جمال خان کي مير رستم خان ٽالپر جڙو جي (تعلق، روڙي) واري ٻڌايو: بياض ۾ لکيل ڪونهي.

(الف) مولوي لطف علي ۽ حمل. مولوي لطف علي، بهاولپور رياست (ڳوٺ) بهادرپور لڳ قصبو ”سوء مبارڪ“ متصل موجوده اسٽيشن ڪوٽ سماههه جو مشهور شاعر ۽ حمل جو وڏو همعصر هو. لطف علي سرائڪي زبان ۾ ”سيف الملوڪ ۽ بديع الجمال“ جو قصو پنهنجي سحر آميز شاعريءَ ۾ نظم ڪيو، ازان سواءِ سرائڪي زبان ۾ انوڪي قسم جا ”ٻٽا ڏوهيڙا“ (دُهرے دُهرے) يعني چار تڪا بيت نهايت دلپذير پيرايي ۾ چيا. جنن ته جوانيءَ تائين حمل خان اتر سنڌ ۾ سبزل ڪوٽ ۾ رهيو هو، گمان غالب آهي ته انهيءَ عرصي ۾ ئي لطف علي جو سحر آميز شعر سندس ڪنن تي پيو ۽ اهو ڪلام ئي حمل خان جي سرائڪي شاعريءَ جو بنيادي ڪارڻ بڻيو. لطف علي، حمل جي وقت ۾ به زندهه هو، مگر هو عمر رسيدو هو ۽ حمل خان جي نئين جواني هئي. مرحوم ميان شير محمد خان لغاري (ويٺل ڳوٺ) گل محمد لغاري تعلقو شهدادپور، جو پاڻ سرائڪي ٻولي جو هڪ سگهو شاعر هو، تنهن چيو ته ”منهنجو والد (غلام شاه) حمل خان جو گهڻو صحبتي هو، ساڻس حمل خان پاڻ خبر ڪئي ته آءٌ لطف علي جي ملڻ لاءِ خود سندس ڳوٺ ويس، مگر منهنجي پهچڻ کان اڳ هو گذاري ويو هو.“

لطف علي جي ڪن چونڊ بيتن جي پاران حمل پنهنجا بيت چيا، جن ۾ چڻ ته لطف علي جي ڪن چونڊ بيتن جو مقابلو ۽ معارضو ڪيائين. ازان سواءِ لطف علي جي سيف الملوڪ جي قصي جي پاران پاڻ وري هڪ مختصر مثنوي ”قصه سري جمجمه سلطان: معجزه حضرت عيسيٰ عليه السلام“ جوڙيائين (۱). انهيءَ ۾ شڪ ڪونهي ته لطف علي پنهنجي نج سرائڪي زبان سان پنهنجي شعر کي زياده مؤثر بنايو. حمل خان جي زبان، سنڌي-سرائڪي هئي، انهيءَ ڪري لطف عليءَ جي مقابلي ۾، کيس هن زبان جي گهرائيءَ ۾ ٽپيون هئي خاص محاورن ۽ لفظن جي شاعرانه هوج پيدا ڪرڻ ۾ دشواريون هيون؛ مگر انهيءَ هوندي به حمل خان پنهنجي سرائڪي شعر کي لفظي هوج خواه تخيل جي لحاظ سان اوج تي پهچايو.

حمل پنهنجي بياض ۾ لطف علي جا ڇهه چونڊ بيت لکيا آهن ۽ انهن جي پاران پنهنجا چيل بيت به قلمبند ڪيا آهن. لطف علي جي هر هڪ بيت جي مٿان ڳاڙهيءَ مس سان ”بيت لطف علي“ لکيو اٿس، جنهن جي پويان ”تبع حمل فقير لغاري“ جي عنوان سان وري پنهنجو بيت ڏنو اٿس. اهي جملي بيت قدرتي وضاحت سان هيٺ ڏنا وڃن ٿا— نه فقط انهيءَ لاءِ ته پڙهندڙ هنن ٻن استاد شاعرن جي لياقت جو مقابلو

۴ موازنو ڪري سگهن، مگر انهيءَ لاءِ به ته حمل واسطي مولوي لطف عليءَ جهڙي
ڪهنه مشق استاد شاعر جا وائ سنواري آهي، انهيءَ جو به قدري اندازو ٿي سگهي.
لطف علي پنهنجي محبوب جي مجازي تعريف ۾ بيت چيو:

۱. نئين سياه سربجن دے ھين سھڻون مست مدار ڏوھين
 ۲. مينٽ، ميرگھت، چوڙ بحر بر چمن تيزدے اقدار ڏوھين
 ۳. دارا تين سلطان سڪندر در دے خاص غلام ڏوھين
 ۴. يارب! لطف علي ڪون شوقتون ميل شتاب اسار ڏوھين
- هن بيت جي ڀران حمل خان - بيت چيو ته

۱. ناز ڀريجي دے نئين سدائين مے بين ھين مستان ڏوھين
۲. جادو جلوه دار جنگاور، سرڪش ھن سلطان ڏوھين
۳. خون ڪيٽي نيت ڪيو ڦير دے پرور دے پھلوان ڏوھين
۴. ڪتر ڪتر آون دردمندان تے جنگ آئين جولان ڏوھين
۵. پھلے لحظے نال لٽيندے عاشق دے جند جان ڏوھين
۶. ماھي، ميرگھ مطيع ٿئي ست بحر آئين بيان ڏوھين
۷. ڏند لبان ڪون ڏيک لچائي موتي تپن مرجان ڏوھين
۸. ابرو آڪيان دلبر ديان گڏ مسجد تين ميخان ڏوھين
۹. چمين جئين دے تابع ٿئي ”نادر“ تين ”بھرام“ بھادر،
۱۰. قيد ڪيٽي چا دام زلف دے، در دے ھن دربان ڏوھين
۱۱. نور ڀري رخ روشن ٿئون ٿئي ”جين“ اتين انسان ڏوھين
۱۲. شمس قمر قربان ڏوھين ڪر عاشق تے احسان ڏوھين
۱۳. نال ”حمل“ دے يار مليا، ٿئي باغ زمين آسمان ڏوھين

لطف علي ۽ حمل خان جي هنن بيتن کي پڙهڻ سان معلوم ٿيندو ته لطف علي
زبان به بلخ آهي ۽ ٿورن لفظن ۾ گهڻي معنيٰ پيدا ڪري سگهي ٿو؛ ان جي پٺت
۾ حمل به بلخ آهي ۽ انهيءَ ڪري ڪنهن به ڳوڙهي خيال کي آسان ٻوليءَ
۾ ادا ڪرڻ لاءِ فطرتاً ئي ڊگهي عبارت استعمال ڪري ٿو. مثلاً لطف علي پنهنجي
بيت جي پهرين ٻن مصرعن ۾ محبوب جي سھڻي صورت، خاص طرح سھڻن اکين،
کي ساراڻيو آهي؛ ٽي مصرع ۾ به توڙي بحر جي ڪائنات (مڇي ۽ ھرن) کي
محبوب تان قربان ٿيندو ڄاڻايو آهي؛ چوٿين مصرع ۾ انسان مان وڌن شهنشاهن
کي سڄڻ جي غلامي قبول ڪرائي آهي؛ ۽ پنجين مصرع ۾ لطف علي پنهنجي حقيقي
حب جو (قائي جي لعل مان) اظهار ڪيو آهي. حمل خان جو بيت ٽيڻو ڊگهو آهي،

مگر اڪڻ خيال آهي ئي ساڳيا لطف علي وارا آهن - يعني محبوب جي سهڻي ۽ صورت جي تعريف (مصرع ۱-۵، ۶-۷)، پهر ۽ پياپان جي رهندڙن جي فرمانبرداري (مصرع ۸)، وڏن شهنشاهن جي قرباني (مصرع ۸-۹) ۽ پنهنجي حب ۽ ارادي جو اظهار (مصرع ۱۰-۱۳). حمل خان اهو بيت سگهو ۽ حيدر خان لغاري (گهوٽ جعفر خان لغاري، تعلقو سنجهورو) ڏانهن ڏياري موڪليو ۽ حيدر خان ڏانهن ”هائي“ ويو، تڏهن حمل خان پڇيس ته ”ادا! اسان جي سوکڙي اوهان ڏانهن آئي هئ“ حيدر خان چيو ته ”ها ادا! اها اسان کي ملي؛ پر پٺاڻي صاحب چيو آهي ته اچي اسو مليئي مال، ته پوڄارا پُر ٿين“: لطف علي فقط چئن مصرعن ۾ محبوب جي ۱۰ پٺي اندامن کي ساراهيو آهي، مگر تون پنهنجي هيڏي ساري ڊگهي بيت ۾ به محبوب جي منهن جي تعريف کان ٻاهر ئي ڪونه نڪتو آهين: ڇڻ ”چاڪي ڏاند وڇايا، ول ول قلعي آيا“ وري وري پيو محبوب جي صرف رخ ۽ چهر جي تعريف ڪرين! انهيءَ تي حمل خان جواب ڏنو ته ”ادا! مون بيشڪ وڏي غلطي ڪئي آهي جو ۱۰ جي سهڻي تصوير کي وري وري ساراهيو آهي“ (۱) يعني سندس مطلب هو ته اعتراض ڄاڻو آهي. حقيقت ۾ اهو اعتراض، جنهن اسان شروع ۾ چيو، انهيءَ حد تائين صحيح آهي ته حمل خان ڪنهن به هڪ خيال کي ورجائڻ لاءِ البت ڊگهي عبارت استعمال ڪري ٿو؛ مگر انهيءَ سان ڪڏوڪڏ هي به صحيح آهي ته حمل خان پنهنجي انوکي تخيل سان نيون نيون معنائون پيدا ڪري ٿو. مثلاً مٿين بيت ۾ ”اهرواڪيان دلبر ديان، گڏ مسجد تين ميخان ڏوهين“ (يعني محبوب جا گول پروڻ ڇڻ مسجد جا محراب آهن ۽ اڪيون ڇڻ شراب جا پيالا - ۽ انهيءَ ڪري محبوب جي رخ ۾ مسجد ۽ ميخان يا هارسائي ۽ رندي پئي ڪڏوڪڏ سمائل آهن) هڪ بيمثال تشبيهه آهي، جا ”غالب“ جي محض تمنا (”مسجد ڪي زير سايه خرابات چاهئي“) جي مقابلي ۾ هڪ عملي تصوير ۽ عيني مشاهدو آهي. ازان سواءِ هن ساڳئي بيت ۾ حمل خان مصرع ۶ ۾ معدنيات کي، مصرع ۱۰ ۾ انسانن سان جنن کي، ۽ مصرع ۱۱ ۾ آسمان جي بادشاهن يعني چنڊ ۽ سج کي سڄڻ جي سونهن آڏو هيچ ثابت ڪيو آهي. لطف علي جي ننڍي بيت ۾ انهن ڏي ڪوبه اشارو ڪونهي.

لطف علي جي ساڳئي مٿين بيت جي ڀرڻ، حمل پنهنجو پيو هيٺيون بيت به بياض ۾ قلمبند ڪيو آهي، جنهن جي آخري مصرع بالڪل لطف علي جي مٿين بيت جي آخري مصرع سان موافق آهي:

ماڻ پٿريا محبوب ويڪڙي ڇا ناز ڪنئون خوش ٿين ڏوهين*

پيا باجهه ڪنئون جي ڀولي ڀولي شفت ڪر شفتين ڏوهين:

(۱) بصديق ڌبائي مرحوم حاجي گل محمد خان ولد حيدر خان لغاري.

تنهن ساعت تون سير جان فدا، قربان ڪران ڪوٽين ڏوهين
 لهر درد ڪٽون آزاد ٿيئون، دلشاد رهون دين رين ڏوهين
 ڄاڻ مراد ميسٽر ٿيوس، حاصل حج حرمين ڏوهين
 يارب! مهربون ميل ”حمل“ ڪون هر دم گڏ ڪنين ڏوهين

لطف علي هيٺين بيت ۾ اندروني قافن جي وارو وار جي نئين صنعت ڪم آڻيندي، مجازي محبوب جي تعريف ڪئي ته

۱. ميرا دلدار، موهن منار، يڪال پيار، نهين بيمار،
 سدا سيمار، ڪرے بادشاهيان؛
 ۲. اکين پُر رنگ، دروني دنگ، ڪهن اڙنگ،
 ڪر نيت جنگ، سدا سير سنگ، گهٽن سيراهايان؛†
 ۳. سچ پُر نور، سدا پُر پور، ڏيے چڪور،
 ٿيوے هر حور، منگهن مخور، سهيان مل آيان؛
 ۴. ”لطف“ دے گل، زلف دے ول، هوون پتل پتل،
 نه رهيئي ڪل، سچ آن نل، چريان پيراهايان.
- حمل هن بيت جي تتبع ۾ چيو:

۱. ميرا دلدار، ملنا منار، آوے غمغوار،
 ستن ڪر ڪار، ويڪان مک بار دا.
۲. وڪالے چتر، جذان جنهن در، وچن سپ غر،
 جے ڪولے خسر، زلف دي تار دا
۳. اکين پُر نور، سدا مخور، گهٽن پان گهور،
 ڪرن دک دور، بره بيمار دا
۴. جذان رک شان، بچاوے بان، چٽن پيڪان،
 گهٽن گهمسان، بربر پيڪار دا
۵. ٿرے جب نور، لچاوے مور، دليين دا چور،
 نيوے ڪس زور، اهو اختيار دا

† اصل: ڏکهن اڻسنگ..... ڏسن سر واهيان. اسان جي پڙهڻيءَ جو مدار عام روايت

۱. جڏان بهر ڪول، زبان ڪون ڪول، ٻوليندا ٻول،
 ڪران سر گهول، مٺي گفتار دا
 ۲. حمل دا حال، سٺي في الحال، ڪري ڪو پال،
 مٺي مٺن نال، وڃي دڪ ڌار دا
 ظاهر آهي ته حمل جي هن بيت ۾، لطف عليءَ جي بيت کان هڪ اندروني
 قافيو گهٽ آهي، مگر حمل ۾ نهايت نزاکت سان پنهنجو بيت لطف عليءَ واري بيت
 سان ملايو آهي.

هيٺين بيت ۾ لطف علي نازنين جي لاڏ ۽ ناز جو نقشو چٽيندي چوي ٿو:
 رڪمل چٽيان؟ سهج ڪتون، هڪ ناز پريان ڪر حلقه
 اچلن دست دماغ سيتي، سير لوڏ چلاون هل ڪي
 دردمندان دا ويڪن سيتي، دهل وڃي هاءِ هل ڪي
 سهڻي صورت حور جيهي، ٻيا نور ڏيندا هي جهلڪي †
 ڪورا بار بره دا لطفا! ڪنهن احساق ليکي هلاڪي
 هن بيت ۾ ”اچلن دست دماغ سيتي“ واري تصوير بي نظير آهي، جنهن جو
 مثال ملڻ مشڪل آهي. ازان سواءِ لطف علي جا خاص لفظي نزاکت رکي آهي، سا
 صنعت تجنيس جي—جنهن موجب لفظ حلقه (زرا، ٽولا)، هل ڪي (هلي ڪري)
 ۽ هلاڪي (هلاڪو، ٿوري وزن وارو) استعمال ڪيا اٿس. حمل پنهنجي هيٺين بيت
 ۾ محبوب جي دليري ۽ پنهنجي خست حواليءَ جو ذڪر ڪندي، لطف علي جي ساڳئي
 قافوي مٿان ڏيڍو قافيو ملائي چوي ٿو ته

۱. جهل ڪي قيد ڪيتي دل ميري، دلبر يار جاني ڏي جهلڪي:
 تنهن نون ڪونه سگهي ڪو جهل ڪي!
۲. ڏل ڪي ٻيج زلف ڏي گهٽيئي، يار سڄڻ ڏي ول ڪي:
 مشڪل ڦير چئن هن ول ڪي!
۳. مٿل ڪي انگ پيوت ڪڙياس، راه سڄڻ دي مٿل ڪي:
 چئيندو يار بره دا مٿل ڪي!
۴. هل ڪي هيانو حمل دا ويندا، يار پڇون؟ جڏي حلقه:
 ٿيئون درد ميدل غم هلاڪي!

† هن بيت جي عام روايت ۾ هيءَ مصرع وڌايل آهي، مگر بياض جي ڏنل پڙهڻيءَ ۾
 لڪيل ڪانهي.

- (۱) جهل ڪي = جهلي ڪري؛ جهلڪي = جهلڪا-تجلا؛ جهل ڪي = منع ڪري.
- (۲) ول ڪي = وري وري ڪي؛ ول ڪي = ڪي ور ڏيئي؛ ول ڪي = وري ڪڏهن.
- (۳) مٿل ڪي = مٿي يا لائي ڪري؛ مٿل ڪي = رستو جهلي؛ مٿل ڪي = ڪي مله يا پهلو.
- (۴) هل ڪي = هلي ڪري؛ حلقه = حلق يا ٽولا؛ هلاڪي = هلاڪا ٿيڻ-ٿورا ٿيڻ.

صنعت تجنيس جي لحاظ سان حمل هن بيت ۾ لطف علي کان وڪ وڌائي رکي آهي.
لطف علي عشق جي اوکي وات ۽ پنهنجي ناتوانيءَ جو حال، محبوب جي
زباني هن طرح بيان ڪري ٿو:

دلبر آکيا: درد مندي دا پيشا هت نه آيئي! آکير: خوب جيون فرمايئي!
ڪيڙيون توڙ ٺهڻيسين؟ ايه جو عشق اڙانگا لايئي؟ آکير: خوب جيون فرمايئي!
باري باريره دا احمق! ڪيڙون ڪتر سرتي چايئي؟ آکير: خوب جيون فرمايئي!
منزل دور، لطف! تون لاغر، گورا بار آنايئي؟ آکير: خوب جيون فرمايئي!
حمل ساڳي ڳالهه، ساڳئي قافئي مگر نئين رد يفي سان، هن طرح ٿو ورجائي:
دلبر آکيا: درد مندي دا خام خيال پڪايئي! آکير: خوب سڄڻ سمجهايئي!
پربت پند اٿانگا اوکا اهو پير جنهنن وچ پايئي! آکير: خوب سڄڻ سمجهايئي!
مشڪل نينهن نياهن نازڪ، ايه جو عشق آتو سر آيئي! آکير: خوب سڄڻ سمجهايئي!
ورج "عشاقان عيب اهو جيس پهن وڪ ولايئي! آکير: خوب سڄڻ سمجهايئي،
مردان دي وچ سرد هوسين جيس اگتي آپ آنايئي! آکير: خوب سڄڻ سمجهايئي!
مار قدم ڪر همت حمل! چايئي سو هن چايئي! آکير: خوب سڄڻ سمجهايئي!
لطف علي، هن خيال کي فرض ڪندي ته "جيڪڏهن هڪ دفعي دوست
جو ديدار حاصل ٿئي ته جيڪر ڇا ڪئي ڪجي"، چوي ٿو:

جان، جسا، تن، ساه، تصدق سر قربان ڪيجيوئے:
جيس وٽ هڪ لڳه دوست وڪيوئے†
عاشق مست مدار جيهي پتر جسام شڪر دا پيوئے:
جيس وٽ هڪ لڳه دوست وڪيوئے
ٺون ٺون ديس وچ چند پوويس، ايه روح رنجاوڻ جيوئے:
جيس وٽ هڪ لڳه دوست وڪيوئے
تان چوڙ وچن غم درد سپيس، غير لطف علي خوش ٿيوئے:
جيس وٽ هڪ لڳه دوست وڪيوئے
هن ساڳئي خيال کي حمل هن طرح ٿو ورجائي:
جان ڪران قربان سڄڻ تون، جيء، جسا، چند ساري:
جيس وٽ يار مله هڪواري
ويڪ پنهون دلشاد ٿيوئے، برباد وجيس بيماري:
جيس وٽ يار مله هڪواري

† يعني: جيڪر هڪ لڳا يا هڪ دفعو دوست ڏسجي.

دشمن پي سڙ سوز ڪنون، تنهن ماڳ ٿيئون مُرداري:
جس وٽ ٻار سلس ھڪواري
تان حال ”حمل“ ٻھ نال سڄڻ دے، آپ ڪري اظهاري:
جس وٽ ٻار سلس ھڪواري.

يعني تہ جيڪڏھن ھڪ دفعو ٻار ملي تہ جيڪر ھيئن ٿئي ۽ ھيئن ڪجي.
لطف علي جي بيت ۾ بہ اھو ساڳيوئي خيال سمايل آھي. مگر حمل پنھنجي ھيٺين
بيت ۾ وري ھن سڪ ۽ سڌ جو ٻاڇاندو ڄاڻجي، نئون نقطو نروار ڪري ٿو تہ
جيڪڏھن ٻار اچي تہ ھوند ھيئن ٿئي ۽ ھيئن ڪجي، پر جي اچي تہ!
سڄڻ آوے سڀ سڪ ٿيئون، وڃن ڌڪ ڏولاوے: پر جس آوے!
سوز فراقان ساڙ ڪھتے، تے سڪے ٿيئون ول ساوے: پر جس آوے!
ھڪ دم دلبر ڪول پتھے تان درد الر غم جاوے: پر جس آوے!
حمل! حمد هزار ٻوھان جس ڇاء ڳھي ڳل، لاوے: پر جس آوے!
”پر جي آوي!“ واريءَ ھي شاعرانہ نزاکت صرف حمل جي خوش طبعي ۽
خوشڪوئيءَ جو نتيجو آھي، جنھن ھن بيت کي ٻي ٻيا بنائي ڇڏيو آھي.
لطف علي ھيٺين بيت ۾ پنھنجي خوشي ۽ ڪاميابي ۽ رقيب جي ناڪامي ۽
لامراديءَ جو ذڪر ڪري ٿو ۽ آخر ۾ پنھنجي دوھڙن (بيتن) جي مقبوليت جو
اعلان ڪري ٿو:

ڪنھن داغ دروني دے، سڄي ڪٽي مٺن ٿون دور ٿئے (۱)
دشمن دعويدار سڀني سڙ غميرت وڃ ڪلڀور ٿئے
ڏُر درگاه الاهي دے وڃ سخن سيڙي منظور ٿئے
لطف علي دے دھري دوھڙے وڃ ملڪان مشهور ٿئے. (۲)

حمل بہ ھن ساڳيءَ معنيٰ ۾ چوي ٿو:

بيھر سڀني مٺن نال سڄڻ اڄ، ڪٽھرے وڃ گفتار ٿئے
”ڪون ذوق زياده ھو، ٻا، ٻا، ٻا“ ڪرد و غبار ٿئے
حسانہ مستنڪ سڀسے پڌ غميرت دے وڃ غار ٿئے
مسحوب مليا مٺون ٿيوسے ڇورخ باغ ٻھار ٿئے
ھندي بيت حمل دے ٻاروا عالمر وڃ اظهار ٿئے (۳)

(۱) مٺن ٿون = مٺن تون = مون تان (۲) دھري دوھڙي = پيٽا دوھڙا يعني ھي
چار ٽڪا بيت. (۳) ھندي يعني ھندڪي، لھندا يا سائڪي ٻولي.

هنن بيتن مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته حمل نه فقط مولوي لطف علي جو تنج بلاڪ شاعرانه معارضو ۽ مقابلو ڪيو آهي ۽ ڪن خيالن ۾ وڪ وڌائي رکي آهي. مگر چئن ته هر خيال جي شروعات لطف علي ڪئي آهي، انهيءَ ڪري وري به سندس ترازو گهرو آهي - ڇاڪاڻ ته ”الفضل للمتقدم“. انهيءَ خيال کان مولوي لطف علي، سرائڪي شاعريءَ ۾ چئن حمل جو حقيقي استاد آهي.

(ب) خليفو نبي بخش ۽ حمل. حمل خان جو ٻيو حقيقي استاد خليفو ميان

نبي بخش صاحب هو. ميان نبي بخش پير سائين محمد راشد روضي ڌڻي رح جو خليفو هو ۽ خود لغارين جي ساڳئي ”سيرڪاڻي“ قبيلي مان هو، جنهن قبيلي مان حمل خان هو. ازان سواءِ شايد خليفو نبي بخش پنهنجي ٻٽ احسان علي جي شادي به گوت ميرد لغاريءَ مان ڪرائي، ۽ جيتريقدر معلوم ٿي سگهيو آهي، اها خاتون، حمل خان جي ۾ ماسات هئي. انهيءَ عزازت ۽ اڄ وڃ سبب حمل پنهنجي بزرگ عزيز خليفو نبي بخش جي صحبتن مان سلوڪ ۽ طريقت توڙي شاعريءَ متعلق ڪهڻو ڪجهه پرايو.

حمل جي خليفو صاحب جن سان سالڪانه صحبت جو هڪ مثال هن کان اڳ بيان ڪري آيا آهيون (۱). خليفو نبي بخش صاحب سرائڪي زبان جو بينظير شاعر هو ۽ پنهنجو ”سسئي پنهنون“ جو مشهور قصو سن ۱۲۰۰ هجريءَ ۾ جوڙي راس ڪيائين. ان کان تيرهن ورهيه پوءِ، حمل سن ۱۲۶۳ هجريءَ ۾ سرائڪي زبان ۾ هير رانجهي جا سٺ بيت نظم ڪيا، جي ٻن سڄيءَ سنڌ ۾ مشهور ٿيا. مؤلف جي ناني مرحوم ميان لعل بخش خان لغاريءَ چيو ته ناني حيدر خان هڪ دفعي حمل خان کان پڇيو ته حمل خان! تو هير رانجهي کي ڳايو، مگر ڇو ”سسئي پنهنون“ تي ڪجهه به نه چيئي؟ انهيءَ تي حمل خان جواب ڏنو ته جهڙيءَ طرح لطف عليءَ ”سيفل بد يعل“ (۲) کي پنهنجي شعر ۾ اوج تي پهچايو، اهڙيءَ طرح خليفو نبي بخش صاحب به ”سسئي پنهنون“ کي اتي وڃي ڇڏيو آهي، جتي ٻئي جي پهچڻ جي مجال ڪانهي: هاڻي منهنجو ”سسئي پنهنون“ جي قصي متعلق چوڻ، چئن شينهن جي پويان ڦيڪاري لائڻ جي برابر ٿئي ها، سا مون ڪانه لاتي. ۱. ه. هن مان ظاهر آهي ته حمل، خليفو صاحب جي شاعرانه فوقيت جو قائل هو.

تيقث ۾ خليفو صاحب ”هير رانجهي“ جي قصي متعلق به ”سي حرفي“ جا بيت سرائڪي زبان ۾ ڇپا، پر سڄي ”سي حرفي“ پوري ڪانه ڪيائين ۽ صرف ”مس“

(۱) ڏسو صفحو ۱۸. (۲) يعني ”سيف الملوڪ ۽ بديع الجمال“ جو قصو.

ٽائين بيت چيائين (۲). انهيءَ ڪري ڀانئجي ٿو ته حمل اڃا ميدان خالي ڏسي،
ويهي ”هیر رانجهي“ متعلق سڄا ساراسٺ بيت جوڙيا. بيت مان معلوم ٿئي ٿو ته
هي بيت خليفي صاحب جوڙيا، انهن جي مقابلي ۾ حمل جا بيت البت گهٽ آهن.
مثلاً حمل پنهنجي ٺاهيل ”سي حرفي“ ۾ ”ڊال“ جي اڪر تي، هير جي زباني سندس
ماڻھ کي هن طرح جواب ڏنو آهي:

آڪي ڙي: ڊال دل ميري دلدار نيتي،
هور مٺا نيمهين منسار ڪنون.

واري وار وڃان تهيڻ وار آتون،
جهڻ وار ٿيوان خوش يار ڪنون.

گهر پار دي ڪمار و سار ڌرتي،
جڏان ڪنن ڪوڪ پي ڪنڌي پار ڪنون.

ڪانهن ڪپ دے ڪپ تين نپ هٿين،
تتر ترپ پٽيشان ندي تار ڪنون.

هاڻي ساڳو هير جو جواب خليفي صاحب جي زباني ٻڌو:

آڪي ڙي: ڊال دم قدم تے ياد ماھي،
رهيا رَم صنم سرير مٽيڏے.

هڪ دل نبي تے دلدار هڪو،
پنج ست نهين ڪجهه پير مٽيڏے.

دل شهر دلير دے پير ڪُتے،
شمشير سٽي سڻ وير مٽيڏے.

هڪ جو جيي تے نهين پڻ، توڙے
لک سؤ سٽو سر تير مٽيڏے.

”قاسم“ ڪم سڀے ٿل تتر ٿتے،
ليکي توڙ ڪنون تقدير مٽيڏے (۲).

(۱) خليفي نبي بخش صاحب جي قلعي-رحالي ۾ سي حرفي جا ٻه بيت خوف ”هر“
ٽائين قلمبند ٿيل آهن. نمڪن آهي ته خليفي صاحب سڄي سي حرفي چئي هجي، مگر پوءِ رحالي
گڏ ڪندڙن کي باقي بيت نه ملي سگهيا هجن.

(۲) خليفي صاحب پنهنجي شعر ۾ هر جڳهه پنهنجي مامات ”قاسم“ جو نالو استعمال
ڪيو آهي.

ظاهر آهي ته خليفي صاحب جو بيت، خيال جي پرواز خواه الفاظ جي شاعرانه
 بوج جي لحاظ سان، اوچو آهي. اهڙيءَ طرح، مير جي سڀي حرفي ۾ خليفي صاحب جا
 جملي بيت نسبتاً حمل جي بيتن کان زياده بلوغ ۽ بلند آهن.

خليفي صاحب جي ڪلام مان نه صرف هي سڀي حرفيءَ وارا بيت حمل لاءِ
 هڪ نمونو بڻيا، مگر خليفي صاحب سرائڪي زبان ۾ محبوب جي مجازي تعريف ۾
 به ڪي بيت چيا، جي ٻن غالباً حمل لاءِ مشعل راه بڻيا. مثال طور خليفي صاحب
 جو هڪ بيت ملاحظه هجي:

محبوب ڏٺوسه خوب، دلين تے دمار گهتے در دانا: يار يگانا.

چُنڪيا شوق شڪار شتابي، چا ترڪش تير ڪمانا: ڪَرّ بهانا.

”تن“ اسادا محبت دے وچ محو ڪيترس مردانسا: هر شڪرانا.

دوست دلييندا تنهن در آوے جنهن تے راز رمانسا: به بيانا.

گِلّ ”قاسم“ دے اَن گهتيونے گُنْد زلف دا گانا: دست نشانا.

ڪليات جي داستان ستين ۾ حمل جي بيتن مان به ساڳي خليفي صاحب جي
 هن بيت واري خوشبوءِ اچي ٿي.

بهر حال مولوي لطف علي، خليفي سڀي بخش ۽ حمل جي سرائڪي بيتن کي
 پيٽڻ مان معلوم ٿئي ٿو ته حمل يقيناً سور پنهنجي هنن ٻن وڏن همعصر شاعرن
 کان گهڻو ڪجهه متاثر ٿيو: هن استاد شاعر به پنهنجي انوکي اسلوب بيان
 سان سرائڪي شعر کي چا بن سير آڃاريو.

قوائن مان ۾ ٿئي ٿو ته حمل پنهنجي وقت جي اڪثر قادرالڪلام شاعرن
 جي شعر ۾ سمجھيو ۽ جيڪڏهن ڪنهن استاد شاعر جو ڪو دلپذير ڪلام
 تي سٺيس ته انهيءَ تي پنهنجي طرفان طبع آزمائي ڪيائين، ۽ واه جا ڪيائين! مثلاً،
 ميرپورخاص جي ميرن مان مير ميان علي مراد خان (۱)، حضرت علي رضه جي ثنا ۾
 هڪ ٽيهه اڪري جوڙي، جنهن ۾ هر هڪ مصرع ۾ ساڳئي اکر وارا الفاظ استعمال
 ڪيائين:

از الف آمد عطاها: انشا برسر علي

آن اسلم، انس و جان را، اول و آخر علي

(۱) محترم استاد حاجي سومر خان (گهوٽ جعفر خان لغاري) خبر هڪجي ته ميرپورخاص جي
 مير مسو خان مون کي هن سڀي حرفيءَ جا بيت پڙهي پڙايا ۽ چيائين ته هيءَ ثنا اسان جي ڏاڏي
 مير علي مراد خان جي جوڙيل آهي، جو اسان جي آبائي قبرستان ”چيتوڙي“ (ميرپورخاص کان
 ۸ ۽ ۹ ميل اتر طرف، سنڌوءَ جي رستي تي) ۾ مدفون آهي ۽ مٿس قبو آهي.

- ب- برافش بوق رو، بر بحر و بر روز، حرب
بو تراب و بوالحسن بدرالدجی بر بر علی
- ت- تکبر ترک کرده با تواضع تخت گیر
تاجداران تخت فرمان تابع، قنبر علی
- ث- ثبوت و ثابت و خواند ثنائش جبرئیل
ثانیء ملک سلیمان شاه اسکندر علی
- ج- جمشید، "جهان جنات عدن" جاء او
جانشین، مصطفیٰ بر جابران جابر علی
- ح- حیا و حسن و حلم و بهره او آمد عیان
حامیء دین، محمد حامد، حیدر علی
- خ- خلیف، خائف و خورشید، چرخ و [حق] نما
خازن، گنج، خدا و خسرو و خاور علی
- د- دلدار و دلاور دادگر دریای دین
داور و دیندار دانا هست دانشور علی
- ذ- ذات، از ذریقت زبده حق ذوالجلال
ذوالحیا ذوالجود هم ذوالجیش زورآور علی
- ر- رفیق، مصطفیٰ در روز، رزم [او] رزم جو
راست گو هم راسخ و هم رهنا رهبر علی
- ز- زمین و تا زمن در زیر فرمان او زمان
زینت، دنیا و دین زربخش زیباور علی
- س- سخاوت پیشهء و [هم] سرور و سائل نواز
سالک، سیر، حقیقت ساقیء کوثر علی
- ش- شجاع شمشیر زن بابای او شیر شبیر*
شاه، شاهان شهر گیر و شافع، محشر علی
- ص- صابر صاف طینت صوفیء صافی نهاد
صاحب، صمصام دلدل صفت شکن صفد و علی
- ض- ضرب، تیغ، او ضایع کند اهل ضلال
ضامن و ماضع دین از ضربت، خنجر علی
- ط- طرح بگرنگ اندر طبع طاووس، ارم
طینتش مصدر طهارت طیب و طاهر علی

ظ - ظفر در ظل، دائم در ظهورش ذوالفقار

ظاهر و اظهر بعالم شه مظفر فر علي

ج - عالم عالم و مشهور در عرب و عجم

عابد و عالم، عدیل و عصمت عسکر علي

غ - غالب غازي و غواص، بحر، "هل اتی"

غیبدان، غمزه، غمخوار، پیغمبر علي

ف - فیاض و [ذی] فهم فهم، فصاحت مرو راست

فتحند و فتح، لشکر فائز، خیر علي

ق - قدر، قرب، او قرآن هویدا می کند

قاهر، اعدای دین را قاتل، اژدر علي†

ک - کاشف قرب، او، کرار هر کس یکسان

کان، کرم و کیمیا، گنجینه گوهر علي

ل - لقب او "لحمک لحمی" له قال الرسول

لائق، لطف و لطافت صاحب، لشکر علي

م - مالک مملکت مشرق مغارب مرتضی

ماهر، معنی مصحف در شکر مادر علي

ن - نیست نسب، او، شهد النبی، نزدیک تر

ناجی از نیران ناران نافع و ناصر علي

و - وصی، مصطفی و هو العلی والا نهال

واصف و وصی و ولی الله بلند اختر علي

لا - لامعه و جهش ز نور، لاشریک

"لافتی الا" علي شد تکمه افسر علي

ی - یگانه یکدل و یار، محمد بالیقین

یادگار، یوسف و یعقوب را یاور علي

از که آید منقبت آن شه مظفر در بیان

هر چه گفت هر چه خواند زن همه برتر علي

وصف اسدالله غالب گر چه ناید در شمار

لیک زن بهتر که کردم در ثنا اشعر علي

نظم، من چون نظم، ظفری از کمال لطف شاه

دارم این امید شد منظور در منظر علي

يا الله العالمين آئين اين يابد مرا
از جناب مصطفي مقصود از بهر علي
سائلم برادر محمد مصطفي بخشي مراد

خيريت اولاد ايمان عمر زوراور علي
هي ۽ ٺيهه اڪري اسان کي اتفاقاً مرحوم ميان قاضي الله داد عباسي بختيارپوري ۽
جي هٿ لکيل ملي، جا هن تاريخ ۲ ماه جمادي الثاني، سن ۱۳۰۹ھ، اربع ڏينهن،
ميان علي مراد خان (۱) بن غلام شاه لغاري ۽ واسطي قلمبند ڪئي. جئن هن کان
اڳ حمل جي سوانح ۾ بيان ٿي چڪو آهي، قاضي الله داد عباسي، حمل خان جو
جاء نشين هو، جنهن کانئس هوءَ ڳوٺ ميرخان لغاري ۽ جي مڪتب ۾ درس تدريس
جو سلسلو جاري رکيو. غلام شاه خود حمل جي شاگردن مان هو. قاضي الله داد
جي هن دستخط نسخي جي بناء تي ڪافي وثوق سان چئي سگهجي ٿو ته هن ٺيهه
اڪري ۽ جو ڳوٺ ميرخان لغاري ۽ ۾ ڪافي چرچو هوءَ غالباً هي ۽ ٺيهه اڪري حمل
جي آڏو به هئي، جنهن کان ئي متاثر ٿي هن ان جي ڀران سنڌي ۽ ۾ پنهنجي مشهور
ٺيهه اڪري (الف احمد چار جو اعليٰ اسد اڪبر علي - الخ) جوڙي (۲) ..

سنڌ ۾ سرائڪي زبان جي ٻين مشهور شاعرن مان، حسين فقير ديدڙ (وفات
۱۲۹۰ھ) ۽ حاجي ٽالپر (جي پٽي غالباً حمل جا وڏا همعصر هئا) جي ظريفيان
ڪلام به حمل کي متاثر ڪيو. حمل پنهنجي پياڻ ۾ حسين فقير ديدڙ جو سرائڪي
زبان ۾ جوڙيل هڪ ”نصيحيت نامہ“ پنهنجي هٿ اڪرين قلمبند ڪيو آهي (۳)،
جنهن جي ڪجهه جهلڪ سرائڪي زبان ۾ سندس جوڙيل ٻن نصيحيت نامن (۴) ۾
نظر اچي ٿي. ساڳئي طرح حاجي ٽالپر جو هڪ بيت (ڏنڪي نور ته نوشي ٻنڪا -
الخ) پنهنجي پياڻ ۾ قلمبند ڪيو اٿس، ۽ ان جي تتبع ۾ پاڻ به هڪ بيت (ڏنڪي
نور ته ڏنڪا ٻنڪا - الخ) چيو اٿس (۵). سنڌي شاعرن مان فقط عثمان فقير ”سانڪي“
جي هڪ ڪافي پنهنجي هٿ اڪرين پياڻ ۾ لکي اٿس (۶)، مگر عثمان فقير جي
ڪلام جو ڪوبه اثر حمل جي ڪلام ۾ نظر نٿو اچي.

ٻين شاعرن تي اثر

جهڙي طرح حمل لاءِ سندس همعصر بزرگن جي ڪلام راه روشن ڪئي، اهڙي ۽
طرح حمل جو ڪلام به پنهنجي مقبوليت سبب ٻين شاعرن لاءِ هڪ نمونو بڻيو.

- (۱) اصل نسخي ۾: ”علي مراد خان“. (۲) ڏسو: متن ڀاڱو پهريون. (۳) ڏسو: ضميمو ٻيو.
(۴) ڏسو: متن ڀاڱو ٻيو. (۵) ڏسو: متن ڀاڱو ٻيو، ”نقادانه ۽ مذاخير اشعار“ هيٺ.
(۶) ڏسو: ضميمو ٻيو.

مولوي عبدالله صاحب لغاريءَ چيو ته اسان پنهنجي وڏن کان ٻڌو ته گهوٺڪيءَ ۾ مشاعرا ٿيندا هئا، جن ۾ مولوي محمد يعقوب لغاري، خليل نالي (يا تخلص وارو؟) شاعر، حمل ۽ ٻيا شاعر شريڪ ٿيندا هئا. ٻيا شاعر پنهنجا اڳ ٿيار ڪيل شعر پڙهندا هئا ۽ حمل کي بروقت ڪا مصرع طرح پيش ڪئي ويندي هئي، جنهن تي هو في البداهه پنهنجا اشعار پڙهي حاضرين کي محظوظ ڪندو هو. اها لياقت صرف حمل ۾ هئي. ا. ه. هن حڪايت مان قوي ڪمان نڪري ٿو ته سندس همعصر شاعرن تي حمل جو وڏو اثر هو. سندس سرائڪي زبان ۾ چيل بيت، لفظن جي سڀاڻي، ٻيارن محاورن ۽ انوکڻ خيالن سبب سنڌ ۾ عام مروج ۽ مشهور ٿي ويا ۽ هر هنڌ مقبول پيا. جنهنڪري ڪيترن ئي شاعرن ۽ سگهڙن پنهنجي ڪلام ۾ حمل جي نقش قدم تي هلڻ جي ڪوشش ڪئي. هت حمل جي هم ڪير اثر جو پورو جائزو وٺڻ مشڪل آهي، البتہ هيٺيان ڪي مثال هن حقيقت کي قدري روشن ڪندا.

(۱) محبوب جي ڊگهن ڪارن وارن کي جيتوڻيڪ اسان جي شاعرن پنهنجي پنهنجي نموني ۾ ساراهيو آهي، ته به ڪارن وارن جي ڪارن نانگن سان تشبيهه سندن مجازي تعريف جو مرڪزي نقطو هئي رهي آهي. لطف علي پنهنجي هڪ بيت ۾، محبوب جي ڪنڍون ڪاڪڻن بابت چوي ٿو:

بيچ ٻيچان دے بيچ ٻٽے، جيون ول ول نانگ ڪنڊل وچ،
هٽل هٽل ڏنگ ڏنگ ڇلاوڻ، زيب ڏيون وڻ وڻ وچ.

وري ٻئي هڪ بيت ۾ اشارتاً چوي ٿو:

ڇٽڪ ٻيا رخسار آتے هڪ وال ڏنر من والا: بشير ڪالا
دردونديان نون دوڙ ڪرے ڏرے ڪ مارے ڏنگ اٻهالا: ڪرے نه نالا

حمل پنهنجو هيٺيون سڄو بيت محبوب جي زلفن کي سٽل نانگن سان تشبيهه ڏيندي چيو:

زلف دراز ميڙے دلبر دے نانگ سيٽه هين سٽے،
ڪاوڻ ڪيٽے ٻٽے ڇٽه ماري، بيچ گهٽي منهن آتے،
هڪ ڪاڙے، ٻے ول ول ڪاڇن متڊر پڙهن جيے سٽے،
شايس حمل! آک تينهان هٽ ٻاء جينهان ٻٽه گهٽے.

حمل جو هيءُ بي نظير بيت سنڌ ۾ سرائڪي زبان جي ٻين قابل شاعرن لاءِ هڪ نمونو بڻيو. مثلاً، عرضي فقير ماري (تعلقو سانجهورو) پنهنجي هيٺين بيت جي شروع واري مصرع ۾ ئي چيو:

زلف سياه سڄڻ دے سھڻے، جون آکيان بشيھر ٻوڻي، (۱)
 دم دم دؤر حسن کون ڪھوڙھي، ڪيا ھل ڇہ ھوايان ٽوڻي،
 ھڪ جو سبب سھڻي دے سينے وچ، جون باغان دے وچ ڪوڻي،
 ھر ھڪ نازڪ ناز سڄڻ دا، جو ڏيکيان سو ڏوڻي،
 اتلے دام دلين کون عرضي! ڪونہ ھووے جو چوڻي!

شاھ محمد ديدو بہ ساڳئي حمل واري قافي تي ھيليون بيت چيو، جنھن ۾
 محبوب جي موع ۽ کيسوءَ جو ذڪر ساڳئي انداز ۾ ڪيائين:

ميھر آئين مھتاب رھن مشتاق صدم دے روھ آتے، (۲)
 سنبھل ويس ويسر وھسن مشڪ مھطر موع آتے،
 پھوڻست ڦوڙ ڦسانے ڦٽندڻ، ڪوش گرھ کيسوءَ آتے،
 سرو، سمن، سدخجل صنوبر، قد دي صفت سوھ آتے،
 بلبل پوئو پيراڳي ڦردے، باس بدن دي بوھ آتے،
 خجل ڪجڪ طائوس رھن، جان جالب ٿلدا جوھ آتے،
 شاھ محمد! شالا ھووين ڪلب پريان دي ڪوءَ آتے!

نور محمد پنھنجي ھيٺين بيت ۾ حمل جي بيت جا شروع وارا الفاظ تھرين

ڪري، ٽئين قافي تي بيت چيو:

زلف سياه سڄڻ دے سھڻي، ٻيڄ بشيھر ٻاوڻ: نينھن ٻاوڻ!
 ميل ھٿين ڪر ڪيل تينھان وچ ٿيل ڦليل ھٿلاوڻ: بشڪ ملاوڻ!
 شان ڪنن ڏے شان شمع، رخ ڪان ڪمان لڳاوڻ: جوش جڳاوڻ!
 ٿيون مار تيار ڏنگل جنھن وار سينگار تے ڏاوڻ: جوڙ ڳٽڻ ڏاوڻ!
 دام گھٽن، آرام پٺن، ول عاشق آن ڦساوڻ: ھوش ڪساوڻ!
 تيل ڪھڙي وچ دل ٻڌن، سے رمل رمل ڦلاوڻ: ڪيل ٿلاوڻ!
 نور محمد! نے ڪر جيڪر جيڪر ڪول ٻلھاوڻ: آپ ٻٽلاوڻ! (۳)

(۲) شاھ محمد ديدو (وفات ۱۳۰۹ھ) حمل جو قدرتي ٺٽو معاصر ھو.

جيتوڻيڪ شاھ محمد جو حقيقي استاد سندس ٽاٺو حسين فقير ديدو ھو، تہ ٻہ اسلوب
 بيان جي لحاظ سان شاھ محمد ديدو تي حمل جو ڪافي اثر پيو. مثلاً سندس ھيليون
 بيت بالڪل حمل واري طرز ۾ چيل آھي ۽ ان تي حمل جي اسلوب بيان توڙي
 صنعت تجنيس جو عڪس نمايان آھي:

(۱) بشيھر (وس + ھر) = زھر وارو = نانگ. (۲) ميھر = سڄ. مھتاب = چنڊ.

(۳) ني ڪر = نبي ڪري. ڪول = ويجهو. پرمڻ.

مول نہ وسرے رات آھا جا لال سڄڻ مٽين گھاري : اڃ پٽي گھاري!
 صدق ٿيون تنهن ساعت تون جا مهل سڳوري ساري : اڃ مٽين ساري!
 سينا نال سڄڻ دے سينے، آهي هڪ پٿاري : سڄڻ پٿاري!
 رڳ رقيب جنهن هڻ وڃ تے جڏي جدا پي کاري : ڪاهيس کاري! (۹)
 شاه محمد! شاه علي آ تيمخ تنهن ڪون ماري : ميران ماري! (۱۰)

(۳) حمل جو جوپن ۽ جوانيءَ جي جاڙ بابت چيل بيت مشهور آهي:
 ”هل وے جوپن جاڙ ڪيتوئي، چورا بگرڪر چوڙ ڳيون“۔ الخ (۲). جان محمد
 نالي شاعر ان جو تبعو ڪيو ته

هے وے جوپن! جاڙ ڪيتوئي مرض بينان تون مٽر ڳيون!
 ٻُڪيان ٽُڪيان ڪرڪر ٽُڪيان، جان وچون ڪڍ جر ڳيون!
 سور سَٽدين وچ ثابت، سير ديان سُونان ڪر سَٽر ڳيون!
 اڇين ڏاڍا آڪر لاپا، تهر اهو پي ڪتر ڳيون!
 هرڪا آڪر مٽها ساريا! ڪاوڻ ڪنون ڪتر ڳيون!
 تپڙا ڪاڏا هے اجايا، ٿي تون قوت قبر ڳيون!
 جان محمد ڪون جوش اهو، جو پُور دليين دے در ڳيون!

(۴) پير حسن بخش مرحوم (دُٺو، تعلقو شهداد پور) پنهنجي هيٺين بيت ۾
 ساڳي حمل واري طرز جو تبعو ڪيو:

محبوب مٿا منار ميڏا مين روز ويڪان تپڙاڻ راهين: آءُ ڪڏاهين!
 دل جوش تپڙے بيهوش ڪيئي، چوڌار برھ ديان باهين: آءُ ڪڏاهين!
 سوز فراق دے سور سٿاويين، دل اندر ديان داهين: آءُ ڪڏاهين!
 آ سَمغِيال ٿيوين هن نال حسن بخش، پهڳڻ! باجهه نه لاهين: آءُ ڪڏاهين! (۲)

(۵) مرحوم حاجي ميان شير محمد خان لغاري (لنڊو، تعلقو شهداد پور) حمل
 جي ڪلام کان پوريءَ طرح واقف هو ۽ مؤلف کي پنهنجو ڪافي سرائڪي ڪلام
 ٻڌايائين، جو هن حمل جي ڪلام کان متاثر ٿي چيو هو. هت مثال خاطر سندس هڪ
 بيت ڏجي ٿو:

(۱) پيتو حمل جو بيت (نمبر ۵، فصل ۴، داستان ستون، ڀاڱو ٻيو): ”ڪيهي ڳالهيون
 يار پيارا! آيون ناڇ گهٽي: سمجهيم دوست تپڙي دل گهٽي“ الخ (۲) ڏسو: متن ڀاڱو ٻيو۔ متفرقات
 (۲) پيتو حمل جو بيت (نمبر ۱۱، فصل ۸، داستان ستون، ڀاڱو ٻيو):
 ”تپڙي نال ڳجهيان ڪي ڪرڻيان هين“ ڪڏاهين: سٿو جڏاهين“۔ الخ

دلبر يارا دلاسا ڪوڙا سڏ ڪيئون ڏٺولي : ڪوڙ ڪيتولي !
 سڪ، صبر، آرام سڀولي نڀاڻ نڀاڻ ڪيئون : ڪوڙ ڪيتولي !
 پاوت نڀاڻ دا جام نشي وڃ پيالو پڙ ڪيئون : ڪوڙ ڪيتولي !
 پاوت آون ويله اڳون، ڪو پاتي آڻ ڪيئون : ڪوڙ ڪيتولي !
 صحيح ڪيتا هن شير محمد، دلبر دل ڏٺولي : ڪوڙ ڪيتولي ! (۱)

(۶) مؤلف جي نالي مرحوم ميان لعل بخش خان، حمل جي دوست جي باري ۾ چيل ٿي. اڪري (الف آءِ) اورے سهڻا پار جاني ا ڳل لڳ ڪرون مٺيان ڳالهين جي - الخ) (۲) کان متاثر ٿي، ساڳيءَ طرز تي هڪ ٽيھ اڪري جوڙڻ شروع ڪئي:

الف- الله لڳ آه ڪران، سڻ سڏ ٿيون ڪڏ ڪلزار ميان !
 حد هو وڻ دي چوڙ، وڻ وڏاوين، ويڪان روز تيڏا رخسار ميان !
 مشتاقان تون منهن موڙ مهربان ! جدا ٿيون نه ڏر ڪو ڌار ميان !
 ”لعل“ ڪون ته هروقت ويله هه تيڏي ديد ويڪڻ دي درڪار ميان !
 ب- بيڪس بيڪار ڪون، ڏاڍي ڏک ڏٺئي ڪر ذات ميان !
 دل ڦٽ فراق فاني ڪئي، تيڏي قرب ڪئي گهٽ ڪات ميان !
 دوا ٻاجهون ديدار تيڏي، او بيمار ٿي هه ڏينهن رات ميان !
 ايڏا ظلم زاهر تڏان ڪيئي، جڏان هيئي ڏٺئي ضعيف ذات ميان !

(۷) مطلب ته حمل جي سرائڪي ڪلام جي سهڻي طرز ڄڻ هر سگهو ڪي شاعريءَ تي آماده ڪيو ۽ نه صرف سنڌ جي شاعرن ۽ سگهون سندس تتبعو ڪيو، مگر ويندي ڪاري ۽ لس ٻيلي ٿاين سندس شعر مشهور ٿي ويو. لس ٻيلي جي شاعر نر فقير، هڪ خالص سنڌي شاعر هجڻ جي باوجود، سرائڪي-سنڌي ريفت ۾ حمل جي طرز تي طبع آزمائي ڪئي-جنهن ته سندس هيٺيون بيت حمل جي اثر جي ساک ڀري ٿو : (۳)

(۱) پيتو حمل جو بيت (نمبر ۴، فصل ۴، داستان ستون، ڀاڱو ٻيو):

”آءُ سچو! سچ يار پيارا! جهاتي پا دل جهٽيئي: ڪيا ڪجهه وٽيئي“ - الخ

(۲) ڏسو ڀاڱو ٻيو-”مي حرفي در بيان خطاب و التجا بحضور محبوب“

(۳) پيتو حمل جو بيت (نمبر ۱۶، فصل ۲، داستان ستون، ڀاڱو ٻيو):

”سهڻا وقت صبح دي ڏٺم، دوست مٺا دلجاني: پاڪ پيشاني

منهن مهتاب سنور سه رخ، جلو جو جوت جواني: پاڪ پيشاني“ - الخ

دوس اسادا دلبر دل دا، جنهن ڏٺهن سگهائي: عجب اهاڻي
 ترنگ تليهر واسينگ وانگر، ورقون ويڙه وڌائي: عجب اهاڻي
 هار سينگار آناهين سرخسي، جوڙ چڱي جوڙائي: عجب اهاڻي
 آبرو يد ڪڪول قريبان مٿيگان تيز تڪائي: عجب اهاڻي
 ڪرنگها نين، ڪجل دي ڪاني سرمان چهر صفائي: عجب اهاڻي
 گوش گلابي گل بٽيا، آت جهنور جوڙ نه آئي: عجب اهاڻي
 چا ترڪ چين ڦٽو ڪيو، تنهن منجهه رهي نه ڪاڪت ڪائي: عجب اهاڻي
 تنهن نائني نيف نياز نيوت سين جلوه جوت جهٽائي: عجب اهاڻي
 پان چهبائي لال لسان تون سهڻا نقش سياهي: عجب اهاڻي
 ڪونش قدم دي زينت زريان بيحد خوب بنائي: عجب اهاڻي
 تنهن هنج هلل حيران ڪيا، ات ڪنجل لوڏ لڪائي: عجب اهاڻي (۱)
 ديڪي ڊچن دهنون دهليا ڏوڏ ڏرت نه سائي: عجب اهاڻي (۲)
 شمس سمر پشي سرمايا پسي لائق جي لالائي: عجب اهاڻي
 نجر ستاره برگ بيهي ويو، نسنه سونهن سسائي: عجب اهاڻي (۳)
 پنه - رپ هاري پنه سندن تنهن روه چڙي روشنائي: عجب اهاڻي (۴)
 سونهن سگهه سوسي ساجن ۾ سا رازق پاڻ رکائي: عجب اهاڻي
 جهڙس ڪونهي جڳ ۾ پيو ڪو خاوند قهر خدائي: عجب اهاڻي
 ميئون نون نوازيو نافع، مڱي مهر مداحي: يارو مڱي مهر مداحي

شاعريءَ جا دور

شعر جي اندروني شهادتن مطابق، حمل جي شاعريءَ جو دور ٽيهه سال، ۱۲۶۳ کان ۱۲۹۳ هجري تائين، يقيني طور ثابت ٿئي ٿو. سرائڪي زبان ۾ هير ۽ سندس ماءُ جي سوالن جوابن جا ٽيهه بيت، ۽ وري هير ۽ سندس عزيزن ۽ هاڙي وارن جي سوالن جوابن جا ٽيهه بيت، جملي سٺ بيت، حمل ۱۲۶۳ هـ ۾ جوڙيا - جنهن خود آخري بيت ۾ چوي ٿو ته ”تيرهي سن دي تريهت آهي، سٺ بيت مٿين جوڙ ڪتاب ڪيٽي“. سنڌي زبان ۾ ٽي صلعم بابت سندس چيل مدح (”سيد سچا سردار تون - الخ.“) تاريخ ۱۲۹۳ هـ تي پنهنجي هٿ اکرين قلمبند ڪئي اٿس. ان کان پوءِ جي ڪا به تاريخ بياض ۾ نظر ڪانه ٿي اچي - حالانڪ حمل ان بعد به تقريباً اڍائي سال زنده هو، ۽ ممڪن آهي ته انهيءَ عرصي ۾ به شعر چيو هجي

(۱) ڪنجل = هاڻي. (۲) ڊچن = ڏند. دهنون = دهن مان - وات مان. (۳) نسوڻو = گل جو قسم. (۴) پنه رپ (پنه = ماڪ؛ رپ = آفت) = ماڪ جي آفت = سچ - آفتاب.

جو اسان تائين نه پهتو هجي؛ يا اهو شعر خود بياض ۾ موجود هجي، مگر جنن ته هر هڪ شعر جي آخر ۾ تاريخ ڏنل ڪانهي، انهيءَ ڪري اسان لاءِ اهو سندس آخري عمر وارو شعر سچائيءَ ۾ مشڪل آهي.

مؤلف جي راءِ ۾ حمل جي شعرو شاعريءَ واري عرصي کي اندازاً ٽن دورن ۾ ورهائي سگهجي ٿو: ابتدائي دور (۱۲۵۰ھ - ۱۲۷۰ھ)، وچ وارو دور (۱۲۷۰ھ - ۱۲۸۷ھ)، ۽ آخري دور (۱۲۸۷ھ - ۱۲۹۶ھ).

(۱) ابتدائي دور جي شروعات غالباً حمل جي النهن بيتن سان ٿئي، جي هن شاعر ”حيات“ جي جواب ۾ چيا. ان بعد سندس اوائلي سيلون، هير جي انساني متعلق سرائڪي زبان ۾ چيل ٿيهر اڪريون، محبوب کي خطاب ۽ التجا واري ٿيهر اڪري، مجاز جا سنڌي خواهه سرائڪي بيت ۽ مزاحيه اشعار - غالباً مڙهي هن دور جا اشعار آهن. انهن سڀني مان هير جي باري ۾ چيل ٿيهر اڪريون، محبوب سان مخاطب ٿي چيل ٿيهر اڪري ۽ مجاز جا بيت هن دور جا شاهڪار آهن. (۲) وچ وارو دور هڪ طرف ”اواريات“ جو دور آهي، جنهن ۾ حمل پنهنجي برشدن يعني اواريءَ جي بزرگن جون مداحنون چون، ”سلسله شاهان نقشبندان“ جوڳو، ۽ اواريءَ ۾ خواجہ محمد حسن مدني رحه جي ڪيل ڪارنامن کي نظم ۾ قلمبند ڪيو؛ ٻئي طرف هن دور ۾ حمل نقشبندي ۽ قادري طريقي جي ذڪر اذڪار جي تشريح ۾ به صحيحاً منظوم ڪيا، جي سندس تصوف جي ڄاڻ جي ساک ڀرين ٿا ۽ سنڌي ٻوليءَ ۾ پنهنجو مٿس پاڻ آهن. سن ۱۲۷۷ھ ۾ نقشبندي طريقي ۾ هڪ صحيفو منظوم ڪيائين، ۽ سن ۱۲۸۷ھ ۾ قادري طريقي جي بيان ۾ ٻيو صحيفو نظم ڪيائين، جو هن دور جو آخرين ڪارنامو سمجهڻ گهرجي. (۳) آخري دور، جو حمل جي پيريءَ جو دور آهي، ان ۾ سندس عمر جي تقاضا موجب، اهو شعر شمار ڪرڻ گهرجي، جو نصيحت نامن، مناقب ۽ مداحن تي مشتمل آهي. ۱۲۹۰ھ ۾ چئن ٻارن جي مدح جوڳو ٻائين؛ ۲۳ رجب، ۱۲۹۲ھ تي سرائڪي زبان ۾ پنهنجي برشد جي آخري مدح (”وه محبوب مڪمل برشد، ڪامل قطب رباني“ - الخ) چيائين؛ ۲ شعبان ۱۲۹۳ھ تي سنڌيءَ ۾ ”مناقب حضرت علي“ منظوم ڪيائين؛ ۽ ان کان ئي ڏينهن پوءِ ۵ شعبان ۱۲۹۳ھ ۾ نبي صلعم جي مدح (”سيد سچا سردار تون“ - الخ) جوڳو ٻائين - شايد هيءَ مدح ئي حمل جي شعرو شاعريءَ جو آخرين ڪارنامو آهي.

شاعريءَ جا اذواع، عنوان ۽ اسلوب بيان

حمل جي شعر جي هٿ آيل ذخيري مان، اٽڪل اڌ ڪلام سنڌي ۽ اڌ ڪلام سرائڪي زبان ۾ چيل آهي. سندس ڪجهه شعر ”هندي ريختہ“ ۾ به چيل آهي

(ڏسو پاڳو ٿيو). سنڌي ۽ سرائڪي زبانن ۾ سندس ڇپيل شعر ۾ مداحون، معجزا، مناقب، مثنوي، سي حرفيون، غزل، بيت، ڪافيون، هنر، ڏهسٺا ۽ معما - اهي مڙهي جنسون موجود آهن.

موضوع جي لحاظ سان، حمل جي شاعري علمي توڙي عوامي عنوانن تي مشتمل آهي، ۽ جهوني توڙي جديد رنگ ۾ ڇپيل آهي. سندس ”مناقب حضرت علي“ ”سلسلہ شاهان نقشبدان“ ۽ معرفت نامو خصوصاً علمي معلومات ۽ مطالعي جو ثمر آهن، ته ڪافيون، هنر، ڏهسٺا ۽ معما (۱) وري عوامي شاعريءَ جي عنوانن جا موتي ۽ گوهر آهن.

معرفت نامي جو پهريون حصو، جو نقشبندي طريقي جي تشريح ۾ جوڙيل آهي، سو ”الف اشباع“ واري قافئي (ڪريما، ان ڪا، هميشا، حضورا) تي جهونيءَ طرز مطابق ڇپيل آهي؛ ٻئي طرف وري سنڌي خواھ ”ريختہ هندي“ ۾ نسبتاً جديد رنگ جا غزل موجود آهن (۲). حمل جي شاعرانه اسلوب بيان ۾ وڏي لوڏ لڳڪ آهي: هر هڪ موضوع کي مخاطبين خواه نفس مضمون جي لحاظ سان بالڪل موافق ٻوليءَ ۽ موزون محاورن ۾ ادا ڪيو اٿس. مخاطبين جي لحاظ کان، مدحن ۽ معجزن ۾ زبان خواھ طرز بيان بالڪل سادي آهي، ڇاڪاڻ ته اهي موضوع عام لاءِ هئا ۽ زبان زد عام ٿيڻا هئا. ان جي برعڪس، معرفت نامي ۾ جيتوڻيڪ ٻولي نج سنڌي استعمال ڪئي وئي آهي، ته به تصوف جي ڪن خاص اصطلاحن ۽ ڳوڙهن نڪتن کي ورجائڻ لاءِ طرز بيان علمي، بلڪ فلسفيانه آهي.

موضوع جي لحاظ سان، موافق ٻولي ۽ موزون محاورن استعمال ڪرڻ ۾ حمل پنهنجو مٽ ٻاڻ آهي. کيس (سنڌي توڙي سرائڪي) ٻوليءَ تي ملڪو آهي:

(۱) ڪافيون، سنڌي ۽ سرائڪي بيتن جي فصلن جي آخر ۾ مناسب موقعن تي ورڇي رکيون ويون آهن ۽ اتي ڏسڻ گهرجن. هنر جا بيت جي ”تجنيس نام“ تي سٿيل آهن، سي هي آهن: سرمارئي جا پهريان ۸ بيت، سر سهڻي جو بيت ۳، سر سهڻي فصل ۲ جا جملي بيت، ۽ سر ڪانگل جو بيت ۱۲. ”جنسيات“ تي سڀني هنر جو مثال، سر مارئي ”آبيات متفرقه“ هيٺ ڏنل بيت آهي، جو ”آن“ جي جنسن تي جوڙيل آهي. ڏهسٺا جي فن ۾ حمل صرف ٻه بيت جوڙيا آهن، پر اهي پنهنجو مٽ ٻاڻ آهن: پهريون ”رڌان رجني دجيون ڇم ڇپيل ڪون وڌ - الخ“ (ڏسو آبيات متفرقه: پاڳو پهريون)، ۽ ٻيو ”ڏلف ڪي ناننگ، ڏنگن بي مانگ - الخ“ (ڏسو پاڳو ٿيون: ڪلام ريختہ هندي). معما جو فقط هڪ بيت ملي سگهيو آهي، جو ”پاڳو پهريون - اشعار متفرقه“ هيٺ ڏسڻ گهرجي.

(۲) ڏسو سنڌي غزل ”هن بره جي بيمار جي - الخ“ (پاڳو پهريون: اشعار متفرقه)، ۽ ٻئي ڏسو ”پاڳو ٿيون: ڪلام ريختہ هندي“.

سرائڪي (سنڌي-سرائڪي) سندس مادري زبان هئي، مگر ان سان گڏوگڏ سرائڪي زبان جي مغربي-پنجابي محاوري ۽ لهجي، توڙي اتر سنڌ ۽ بهاولپوري محاوري ۽ لهجي تي کيس عبور هو. هيڙ جي بيان ۾ ٿيڻ اڪريون، توڙي محبوب کي خطاب ۽ التجا واري ٿيڻ. اڪري ”مغربي-پنجابي“ محاوري جي آميزش سان چيون اٿس، جن ۾ تيري، ميري، هور (پيو)، ڪي، ڦر (وري)، مَنجِيَهِيَن (مينهون)، نَسَن (پڇڻ)، چاڪ (يار)، ڪول (ويجهو)، وغيره لفظن کي عام استعمال ڪيو اٿس. ٿيڻ اڪرين کان سواءِ ٻئي سرائڪي ڪلام ۾ سيري ۽ بهاولپوري محاوري جا خاص الفاظ به استعمال ڪيا اٿس—مثلاً پاڄھ (ٻنا، ڪان سواءِ)، پَنڻ (سوڪلڻ)، گهلڻ (امائڻ)، ڪَنڌڻ (ڪڏهين)، تين (۴)، وغيره. مجازي بيتن ۾ خاص طرح عام فھر ”سنڌي-سرائڪي“ ٻولي استعمال ڪئي اٿس. مطلب ته سرائڪي ٻوليءَ جي هر محاوري ۾ کيس مهارت آهي ۽ ان ۾ هو پاهرين عام ٻولي توڙي گھرو زناني ٻوليءَ کان پوريءَ طرح واقف آهي. هير ۽ سندس ماءُ جي -والن جوانن واري ٿيڻ اڪري ۾، ٻن عورتن جي گفتگو جي لحاظ کان، ”الف“ کان ”ي“ تائين گھرو زناني ٻولي استعمال ٿيل آهي، جنهن ۾ جهڙو ماءُ جو مھڻو تهڙو ڌيءُ جو طعنو، جهڙو عتاب تهڙو جواب. هن طرز بيان کي بالڪل زنانن اصطلاحن ۽ محاورن ۾ ٺاهڻ ۾ حمل واقعي ڪمال ڪيو آهي، ۽ عورتن جي طعنن ۽ مھڻن کي هوبهو سندن زبان ۾ ورجايو آهي.

سنڌي زبان تي به حمل کي ساڳيءَ طرح پورو عبور آهي: خصوصاً عام رائج زبان جي مؤثر لفظن ۽ پختن محاورن ۽ اصطلاحن تي کيس ملڪو آهي. سنڌس سنڌي ٻولي بالڪل سولي ۽ صاف آهي ۽ ان ”سنڌي صاف زبان“ جي خود کيس به دعوا آهي: ”دروازي جي تاريخ“ (ڏسو پاڳو پهريون) لکندي چوي ٿو:

ول صفت الله سنڌي ٿو ساراهيان سبحان

بعد تنهن تاريخ چوان ٿو سنڌي صاف زبان

تقشبندي طريقي بابت هڪ صحيفي جوڙڻ لاءِ جو ارشاد کيس سندس مرشد ڪيو هو، تنهن جو ذڪر ڪندي چوي ٿو:

هڪڙي ڏينهن فرمايائون فضل سين مون کي مهر منجهڙا

ته جوڙ حمل! تون هڪڙو صحيفو صحيفا

صحيح صحيفو جوڙ تون، ساري سنڌي واء

سولي سنڌي سوڪڙي سمجهڻ سڀني لاء

پيشڪ حمل جو سنڌي شعر گهڻو ڪري ”چو“ ”سولي سنڌي سوڪڙي“ آهي.

چيتوٺيڪ هو فارسي زبان ۽ شعر مان ڇڳو خاصو واقف هو، مگر سندس ڪلام ۾

اهو خارجي اثر بالڪل ڪونهي. سندس سنڌي بيت خاص طرح صاف زبان ۽ شسته معاورن جو بهترين نمونو آهن. سسئي، مارئي، سهئي، سارنگ، ڪالگل ۽ پروو سنڌي سُرَن هيٺ ڇيل بيت حمل جي زبان جي سلامت ۽ روانيءَ جي ساک ڀرين ٿا.

ٻوليءَ تي ملاڪي هئڻ سبب، حمل کي لفظن جي ٻوڇ ۽ استعمال تي وڏي مهارت حاصل آهي. هڪ جاءِ تي خود پاڻ چوي ٿو ته ”مدح مبارڪ ٻوڙين، ٻوٽر دائيءَ در عدن دے“ (۱). ڪڏهين هو هر آواز الفاظ استعمال ڪري، هر مصراع ۾ اندروني ترنم پيدا ڪري ٿو:

ڏے غم وهر، لهر اسادا ليگ ليگ سڀ آلوڙ ڳيون !
ڪنن اُس آداس پياس، پيما رت ماس هڏان تون پي روڙ ڳيون !

*

*

*

هيڪڙي گهور تيمڙي ڇڪڇور ڪيتي، ٻڙ ٻور تين وڃ وهلور ٻئي،
گهيءَ ڏوه سانون ست ڏور ڳيون، سائين! ڪاسان ٿون ڪس قصور ٻئي؟

*

*

*

تئون ڍول اتون جندگهول ڪهتان، ڇپ چول آئين ڪجهه ٻول سائين!

ته ڪڏهين وري صنعت تجنيس جي سناء سان هڪ هڪ لفظ مان مختلف معنائون پيدا ڪري ٿو:

گهليان (۲) تڪ تڪ، ڳليان (۳) دلبر! ڪڏان آئوسين اس ڳليان؟ (۴)
ڦيرے ڪر ڪر تروڙير ڳليان! (۵)

ٻوليءَ جي مهارت تي حمل کي هن لفظي ٻوڇ ۽ جڙاءِ تي آماده ڪيو آهي، انهيءَ ڪري سندس اڪثر بيتن تي سگهڙ ٻائيءَ جو رنگ غالب آهي. هنر ۽ ذهنامي جا بيت به سندس هن لغوي ڄاڻ ۽ لفظي گهڙ-پڇ جو مظاهرو آهن. ظاهر آهي ته حمل متعدد موقعن تي عمداً ۽ ارادتا ”صنعت تجنيس“ جي ڪمال ڏيکارڻ جي ڪوشش ڪئي آهي؛ مگر هن ڪاريگريءَ کي ٻڃڻ معاورن ۽ موزون لفظن جي قالب ۾ اهڙي ته سهڻي نموني ۾ سمايو اٿس، جو تصنع ۽ تڪلف جو رنگ هلڪي ۾ هلڪو، ٻاڪ ذري گهٽ ناپيد آهي. انهيءَ ڪري ئي پير صاحب هاڳارو، پير صاحب

(۱) ڏسو ڪليات، ڀاڱو ٻيو: ”مدح مرشد حقيقي“، بند ۱۹.

(۲) گهٽيون-واٽون (۳) سورن ۾ ڳري وئي آهيان. (۴) گهٽيون-هن ٺاڻي (۵) جتيءَ جون ڳليون. يعني اي دلبر! واٽون نهاري نهاري آءُ (هن ورهه ۾) ڳري وئي آهيان؛ (ڇو) تون ڪڏهين هن ٺاڻي وري ايندين؛ (انظار ۾) هت هلي هلي مون ته (پنهنجي جتيءَ جون) ڳليون ئي ٺوڙي ڇڏيون آهن!

شمس العلماء شاھ، مردان شاھ اول، چوندو هو ته ”عقلي شاعر حمل جهڙو ڪو ڇڏو هوندو“. سندس صنعتگري ۽ ڪاريگريءَ جي نقطي نظر کان پير پاڳارو، پير صاحب حزب الله شاھ، چوندو هو ته ”فقير جي مصراع سان ڪو ٻيو شاعر مصراع ملائي، ته ان کي هر مصراع لاءِ اسان جي طرفان پنج روپيا انعام طور عطا ڪيا ويندا“.

خيال ۽ فڪر جي نوعيت

سنڌ جي بزرگن ۾ شاعري ۽ فقيري لازم ملزوم جز ٻئي رهيا آهن؛ انهيءَ ڪري هر هڪ بزرگ، شاعريءَ کي خدا پرستي ۽ فقيريءَ جي تلقين جو هڪ ذريعو بنايو. اسان جي وڏن بزرگن ۽ درويشن جي منزل به وڏي هئي، انهيءَ ڪري جو سندن ”حال“ هو، سوئي سندن ”قال“ هو. اسان جي ٻوين شاعرن، محض اکين جي تقليد ڪندي، پنهنجي شعر ۾ ويهي سلوڪ ۽ معرفت جون ڳالهيون ڪيون. حالانڪ سندن ڄاڻ صرف اکين بزرگن جي شعر ۾ ڪم آندل لفظن ۽ اصطلاحن تائين محدود هئي؛ مطلب ته سندن ”حال هيٺو، قال پيٽو“. حمل جي شعر ۾ ان قسم جو مبالغو ڪونهي. مجموعي طرح، جو سندس حال آهي سوئي سندس قال آهي. هن پنهنجي شعر ۾ عمداً ڪو سالڪانه ۽ عارفانه دم ڪونه هنيو آهي. حالانڪ ٻين ڪهنن شاعرن جي مقابلي ۾ حمل تصوف جي ماهيت ۽ اصطلاحن کان وڌيڪ واقف آهي. جنن ”معرفت نامه“ ۾ نقشبندي ۽ قادري طريقن بابت سندس ڏنل عالمانه سمجهائيءَ مان ثابت ٿئي ٿو. حمل پنهنجي شعر ۾ عام حقيقتن ۽ حالتن کي نهايت دانائيءَ سان بي نقاب ڪيو آهي. بقول راضي فقير، ”حمل حقيقت حال واري ٻڌري آيو آهي، جا عام توڙي خاص کي سيکهي ۽ سڳي سمجهه ۾ اچي ٿي“ - يعني ته حمل پنهنجي شعر ۽ شاعريءَ جي هر موضوع کي عام فھر، سليس ۽ دلچسپ پيرايي ۾ ادا ڪيو آهي، مگر هر ڳالهه کي اهڙو ته تڪي توري پيش ڪيو اٿس، جو اها ٻڌندڙ جي نه صرف ذهن نشين، بلڪ دلنشين ٿي وڃي ٿي. مثلاً، مجازي محبت جي موضوع کي حمل پنهنجي سرائڪي خواهه سنڌي بيتن ۾ جنهن سنئين سڌي ۽ دلپذير نموني ۾ پيش ڪيو آهي، تنهن جو مثال ملڻ مشڪل آهي. مجازي ماحول جو نقش چٽن ۽ محبوب سان ڪجهن ڳالهين ڳرهن، خواهه سائس مخاطب ٿي سندس آڏو محبت جي هر پهلو کي بي نقاب ڪرڻ ۾ حمل واقعي ڪمال ڪيو آهي - سندس انهيءَ شاعرانه اعجاز تي هيٺ ڏنل بي نظير بيت (”ڪليات“: پاڳو ٻيو، داستان ستون) ٻڌرا شاهد آهن. انهن بيتن ۾ حمل خالص مجازي محبت جي عام احساسات، جذبات ۽ تجربات جي اظهار ڪئي آهي؛ بزرگ پنهنجي مجازي محبت جون ڳالهيون لکايون ڪونه اٿس؛ ڇو ته

”لوڪ ڪنڊون لُڪَ عشق نه سگهندا، تولا ۽ سس ڏيندڙس سر ٻرڊ ۽“
انهيءَ ڪري، جيڪي مٿس گذريو آهي، يا مجازي محبت جي دامن ۾ گرفتار ٿيل
هر شخص تي جيڪي ڪجهه گذري ٿو، انهيءَ جو دل کولي ڏڪر ڪيو اٿس.
مجازي محبت تي خواهه معواه ”حقيقي“ پوش ڪونه چاڙهيو اٿس، ۽ نڪي ڪو
انساني محبت تي آسماني غلاف وڌو اٿس. هيٺين بيت ۾ محبوب جي مخفي ملاقات
کي جنهن نموني ۾ عيان ڪيو اٿس، سو هڪ مجازي ماحول جو حقيقي عڪس آهي:
ست ۽ لوڪ سڄڻ لنگه آيا، نال ٻُڪل دے ٻُڪ ڪر: لوڪون لُڪ ڪر
چٽڍا، چٽندا، پٽندا آيا، ساهه سٺورا سَڪ ڪر: لوڪون لُڪ ڪر
باهه ڪنڊون آڀينا مڙي جهولي دے وچ جهُڪ ڪر: لوڪون لُڪ ڪر
حمل ڪون ڪل لاه ڪير هائين باهه چٽيا ول چُڪ ڪر: لوڪون لُڪ ڪر
اهوئيءَ طرح، حمل پنهنجي عاشقانه شاعريءَ ۾ محبت ۽ مجاز جا کليل راز نهايت
دلچسپ ٻهراڻي ۽ مؤثر لفظن ۾ بيان ڪيا آهن.

حمل جي خوش مزاجي ۽ خوش طبعيءَ سندس مجازي شاعريءَ کي وڌيڪ
چمڪايو آهي. هن محبت جي دامن ۾ گرفتار ٿي نڪي دماغي توازن وڃايو آهي،
نه لڪي وري دل تي خواهه معواه سوداي خام کي سوار ڪري، رڳو ويهي پنهنجي
نااميديءَ، بيوسيءَ ۽ بيحاليءَ کي اورو آهي. سندس دماغ سالم، طبع شگفت ۽
دل جوان آهي. هو محبوب جي ناز و انداز ۽ دل ڦري وڃڻ واري هنر ۽ حرفت
جو معترف آهي، ۽ ان جو داد ڏئي ٿو.

”ڪيل ڪل تن ڪسڪاه گيڙي دل، ڪتر ڪے محب مذاق گها!“
حمل، ٻين سان سڄڻ جي ڪلا کي مناسب نه سمجهي، خود ويهي کيس سمجهائي ٿو ته
”ڇا ڪيڙي ڇا ڪاه، مون مسڪين تي!“
شڪايت کي به هڪ حڪايت بنائي پيش ڪري ٿو:

”مُٽرڪ مُٽرڪ مٿن سوھ ڪيون، تن ڪيل ڪيل تُوڻ دل ڪسي!“

* * * *

”هڪ سهڻا ٻيا سينگار ڪتر بند ٿين، ٻاپ ڪرڻ دے ٻار اڃا!“

* * * *

”گهٽدي گهٽد ڪهٽن دي عادت، آڪ ڪيئون هٿ آڻي: ڪنهن سيڪلائيئي؟“

* * * *

”لال پنهنان دے سنوان سڌا، نال اسان ڏنگ ڏاهان: ٽپن ارڏاهان!“

”سهڻا! سهڻي صورت دا نا ايڏا ساڻ ڪريجي: ڪجهه ڏريجي!
 آڪيان دے لڳ آڪيے تے نا ماڻهو مفت مريجي: ڪجهه ڏريجي!
 ايڏا زور نه لاوڻ لائق، جيڏا ست سريجي: ڪجهه ڏريجي!“
 حمل جي هيءَ خوش طبعي ۽ خوشگويي واقعي قابل داد آهي. منهن ڇڙهي،
 مخاطب ٿي، محبوب کي مڃائڻ ۾ اڃا به کيس ذرا هٻڪ ۽ حجاب آهي:
 ”گالهيون اٿر ڪي، توهان دلبر دل جون،

چوان چئي نه سگهان، ساجين، منهن تي سي!“
 پر، انهيءَ هوندي به پنهنجي مائٽي محبوب سان جي سنيون سڌيون گالهيون
 حمل ويهي ڪيون آهن، سي ٻئي ڪنهن ڇڏي شاعر ڪيون هوندون. ازان سواءِ
 پنهنجي ٻار سان راز ۽ نياز، مائي ۽ ميار، ڏک ۽ ڏوراني جون اهي سنهڙيون
 مٿيون گالهيون ڪندي ڪندي، حمل محبت ۽ مجاز جا به بالڪل باريڪ ٺڪتا
 ۽ گريبان ڪري ڇڏيا آهن:

”تنهن نهايت نينهون تيڙے دي، نا ڪا ڀرت ٻڃائي: سچ ڪر ڄاڻي!
 توڙين توڙين سڪ سرم سدا، نا ٿيندي ڀرت پرائي: سچ ڪر ڄاڻي!“

* * *

”هڪ هڪ ڏينهن هزار ورهيه هي، دلبر دے ديدار بنان!“

* * *

”سؤ سال سڄڻ کڏ نال وسے، ته ٻي آڪيٽان ويڪ نه رڄدان!“

* * *

”تنهن دے نال تقابل ڪيها، جو ٿيا سير دا سائين!“

* * *

”ڀولڻ نال نهن ٻيا ٻولڻ، هڪا ٻانهي ٻولي!“

۽ وري هڪ وسيع النظر ۽ جهانديد شاعر جي حيثيت ۾ هن مجازي محبت
 جي حد ۽ منزل به ڪٿي ڇڏي آهي:

حمل چئي هن گالهه جو ويهي ڪير ويچار،

ته دل لڳي دوستيءَ جو ڇا ملهه آهي مقدار؟

تان اندر سان عقل چيو، ٺڪتو هيءَ نروار:

”وڃي لڳي ته لک هزار، ٺٽي ته ٺڪوئي نه لهي!“

تلقيدي راءِ

حمل، سنڌ جو ناليوارو ۽ نفزگو شاعر آهي. سندس شعر ۾ ڪي خاص لواپان
 خاميون نظر نٿيون اچن. جيڪڏهن ڪي اوڻاڻون آهن، ته به اهڙيون جو مجموعي

طرح سان انهن جو سندس ڪلام جي خوبي تي ڪو اثر ڪونه پيو آهي. مثلاً، ڪٿي سندس مناقب، معجزن ۽ مداحن جي وزن ۾ ذرا ڏک آهي، ته ڪٿي وري اهو ڪلام به البت سادو آهي. پنهنجي سرائڪي زبان واري ڪلام جي انوکڻ وزن کي قائم رکڻ لاءِ، گهڻن ئي لفظن جي حرفن تي ڪٿي شد ڏني اٿس، ۽ ڪٿي وري ساڳين حرفن کي بنا شد بيهاريو اٿس. بس، سندس ڪلام ۾ جيڪڏهن ڪي آهن ته اهي ئي اڪري اوڻايون آهن: مگر انهن اڪري اوڻاين تي سندس لفظي خواهه معنوي ملوڪون گهڻو غالب آهن. لفظن جي سهولت ۽ قافين جي ارزائي، انوکا وزن ۽ انهن جي آساني، طرز ادا ۾ سلاست ۽ رواني، اندروني ترنم ذريعي پيدا ڪيل خوش العاني، ۽ سندس طبعي ظرافت ۽ خوش بيانيءَ وارين خوبيون، سندس ڪلام کي بالڪل پيارو ۽ دلپذير بنائي ڇڏيو آهي.

حقيقت ۾ ڪلام جي 'عام مقبوليت' ئي ڪلام جي اثر جي صحيح ڪسوٽي آهي، ۽ انهيءَ ڪسوٽيءَ جي لحاظ سان حمل جو ڪلام بالڪل ڪٽرو آهي، جنهن ۾ ڄڻ ڪا به لارڻي ڪانهي. حمل جا بيت سيري توڙي ڪاڇي، لاڙ توڙي ڪاري، ٿر توڙي لس پيلي طرف معلوم ۽ مروج آهن (۱): سندس تمنا به اها ئي هئي - "حمل دے هر بيت همه جا ملڪين وچ مشهور ٿيڻ" - ۽ ٿيو به ائين. سندس عام نظم، رنگين، دلچسپ ۽ پراثر عاشقانا بيت سگهوئي جهر جهنگ مان ڪڍندا، ٽپندا، اڏامندا، واھڻ وٺي وڃيندا، ملڪ ۾ مشهور ٿي ويا - "تيڏے بيت برھ دے بیشڪ، حمل، ھين ھوايان: عشق اڏايان!" سندس سرائڪي زبان (جنهن کي "هندي"، يعني هندي يا سرائڪي، ڪري سڏيو اٿس) ۾ چيل بيت ته خصوصاً گهڻو مقبول پيا، ۽ انهن متعلق خود پاڻ چيائين ته "هندي بيت حمل دے يارو، عالم وچ اظھار ٿئن". ساڳيءَ طرح، هير - رانجهي متعلق سندس ٽيهه اکرپون هر هنڌ مشهور ٿي ويون، ۽ حمل جي اها آڳوڻي پوري نڪتي ته

”جیوین ہیر۔ رانجھا مشہور ہوئے، تیوین ساڈا ہی شعر نشان ہوئی“

(۱) مؤلف، حمل جا بيت ميني (ٿر)، پنهان (مهر پور ساگرو) توڙي اٺل (لس پيلو) مگهون کان پٽڏا.

ڪليات حمل

(مستن)

ڀاڱو پوريون

سنڌي ڪلام

[illegible]

حمل جي دستخط بياض جي انهيءَ ورق جو عڪس، جنهن ۾
 سامهون صفحي (۵۱) تي ڏنل مدح جون پهريون
 نوَ مصرعون قلمبند ٿيل آهن.

داستان پهريون

مدحون، معجزا ۽ مناقب

”مدح مبارڪ حضرت نبي ڪريم عليه الصلواة والسلام جي، ٻڙبان سنڌي،

تصنيف حمل فقير لغاري، لکيل حمل فقير لغاريءَ جي۔ تاريخ ۵ شعبان، سن ۱۲۹۳ھ“

- ۱۔ سيد سچا سردار تون،
ڪل مرسلن مهندار تون۔
- ۲۔ بيشڪ رسول الله تون،
بيشڪ حبيب الله تون۔
- ۳۔ توکي قرب ”قوسين“ جو،
تون قرّة العينين جو۔
- ۴۔ توتي رحمر رب پاڪ جو،
غم ميت مون غمناڪ جو۔
- ۵۔ تو له زمين آسمان ٿيا،
توسان وڏا احسان ٿيا۔
- ۶۔ بيشڪ شفيع شافي آهين،
واهر ورهن وافي آهين۔
- ۷۔ مرسل! توکي معراج ٿيو،
آسان ڪل احتياج ٿيو۔
- عالم سندا آڌار تون،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
- بيشڪ نبي الله تون،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
- صاحب آهين ”ثقلين“ جو،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
- توڪي لقب ”لولاڪ“ جو،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
- جن ”و مَلَڪ انھسان ٿيا،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
- مديون ڪندڙ معافي آهين،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
- تنهنجو ڪلي ڪم ڪاج ٿيو،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!

۳۔ قوسين = ٻه ڪمانون: قرآن شريف جي معراج واري آيت ”فكان قاب قوسين
أو ادني“ ڏانهن اشارو۔ يعني ته معراج وقت نبي صلعم، بارگاه الاهي ۾ ٻن ڪمانن
يا اڃا به ويجهڙي مفاصلي تي هو. ثقلين = ٻئي جهان. قرّة العينين = ٻن اکين جو ڌار۔
آسرو، اميد، پرجهلو. ۴۔ ”لولاڪ“ = ”جيڪڏهن تون نه هجين ها“: صوفين وٽ
هڪ عام مروج ۽ مقبول روايت، ”لولاڪ لسا خلت الافلاڪ“ (اي پيغمبرا
جيڪڏهن تون نه هجين ها، ته جيڪر هيءَ جملي ڪائنات پيدا نه ڪريان ها). ڏانهن اشارو.
۶۔ وافي = ڊر دلا سو، آسرو۔ شافع.

- ۸- زینت نبین جو زیب تون،
لاشڪ شفیع لاریب تون-
۹- آهین اکین جو نار تون،
کڻندڙ کڻهين جا بار تون-
۱۰- جين و پريون، مردم، ملڪ،
هر جا تنهنجو جلوو جهلڪ-
۱۱- تنهنجو طبل "توران" تي،
"مڪ"، "مصر"، "ملتان" تي-
۱۲- جلوو تنهنجو "جیلان" ۾،
آمت تنهنجي ایمان ۾-
۱۳- رُخ "روم" تي رايو سند،
پيغمبري پایو سند-
۱۴- "شروان" ۽ "شیراز" ۾،
کل نیازمند تو نیاز ۾-
۱۵- منجه "قسطنطنیه" ۽ "قیروان"،
تون پيشوا پیغمبران-
۱۶- بادل وسین "بلغار" تي،
"مسقط"، "مبئي"، "ملبار" تي-
۱۷- تنهنجون حدیثون منجه "حلب"،
توصاف ڪیا ڪل جا قلب-
۱۸- توکيو ڪٿوري ڪل "ختن"،
حاضر آهین منجه هر وطن-

۹- کڻهين جا = ڌڻ ٽڙيلين، پيڪسن، بيوسيلن جا. ۱۱- هن مصراع کان وٺي مصرع
نمبر ۳۹ تائين، شاعر مختلف ملڪن ۽ شهرن جا نالا ڪتيا آهن. طبل = دٻدٻو،
رعب. توران = ترڪستان جو قديم نالو- ماوراء النهر. ۱۲- شروان، شیراز، اصطخر
۽ اهواز- چارئي ايران جا شهر. اصل پڙهڻي: "استرخ ايجاز ۾" (۹) ۱۰- قیروان =
اڳوڻي مغرب (اتر آفريڪا) جو تختگاه. ۱۶- بلغار، يعني "بلکیرها". گنجو = گنجو
ٽڪر. مبئي = بمبئي. ۱۷- حلب = شام جو شهر. ۱۸- ختن = ترڪستان جو مشهور
شهر، جنهن جي هرڻن جي دڻ مان نڪرندڙ مڙسڪ يا ڪٿوري مشهور آهي.
فتن = شايد مراد شهر "پتن" يا "هاڪ پتن".

"آفرنج"، "فرنگ"، "فرخار"،
 کر مهر مون تي مصطفی!
 "خاور"، "خراسان"، "خلخ"،
 کر مهر مون تي مصطفی!
 است تنهنجي ڪل، انورا!
 کر مهر مون تي مصطفی!
 جت ها ڪٿا ڪوفين پٿا،
 کر مهر مون تي مصطفی!
 هر جا تنهنجو نالو نشر،
 کر مهر مون تي مصطفی!
 غلبو تنهنجو "گجرات"،
 کر مهر مون تي مصطفی!
 "طغماچ" تابع تو مندي،
 کر مهر مون تي مصطفی!

۱۹- "تيريد"، "تبت"، "ناتار"،
 گویا تنهنجي گفتار -
 ۲۰- "هايل"، "بخارا"، منجه "بلخ"،
 توکي مچن مور و ملخ -
 ۲۱- "مازندران"، منجه "ماورا"،
 حامي آهين، هردوسرا!
 ۲۲- "ڪنعان"، "ڪوفو"، "ڪربلا"،
 تن خارجن جي سير ڪلا -
 ۲۳- "بيت المقدس"، مشر،
 حامي حمايت منجه حشر -
 ۲۴- حيرت تنهنجي "هيرات"،
 تو لي سکن سقلا -
 ۲۵- "مڪلا"، "مدائن"، "مروندي"،
 ڪل جي ڪڇين ميري مدي -

۱۹- ترمذ = ايران جو مشهور شهر. تبت = ٽيبت. ناتار = ترڪن جو ملڪ. افرنج = نوشيروان بادشاهه جو ٻڌايل قديم شهر. فرنگ = انگريز يا نصارا. فرخار = سُهڻن ۽ حسين ماڻهن جو هڪ شهر، هڪ بتخاني جو نالو؛ ٻين ڪيترن ئي شهرن جو نالو. ۲۰- خاور = اڀرندو، مشرق - ٻڻ الهندي جي معنيٰ ۾. خراسان = موجوده افغانستان ۽ ايران جي گڏيل اراضي جو اڳيون نالو. خلخ (اصل اچار "خلخ") = ترڪستان جو هڪ شهر، حسين ۽ مُشڪ کان مشهور. مور = ماکوڙي. ملخ = مڪڙ. "مور و ملخ"، يعني ڳاڻائي کان ٻاهر - هر شئي. ۲۱- مازندران = ايران جو اتر يون علائقو. ماورا، يعني ماوراء النهر (Transoxiana) - آمو درياءَ جو ٻيون طرف. ۲۲- جت ها ڪٿا ... الخ = يعني جتي پٿن (امانن) کي ڪوفين شهيد ڪيو هو. ۲۳- مشر = مشهور. نشر = پڌرو، نروار. ۲۴- هيرات = هيرات، جو هن وقت افغانستان جو مشهور شهر آهي. سقلا: هن نالي سان ڪو شهر مؤلف کي ڪونه ٿو سجهي؛ البت "سقلا" معنيٰ "سقرلات" يعني (Scarlet) اوني ڪپڙو، جو (اڳين لغت جي لحاظ سان) انگلستان ۽ روم ۾ اچندو هو. ۲۵- مڪلا = صحيح اچار "مڪت" جو عربستان جي ڏاکڻي ڪناري جو بندر آهي. مدائن = قديم ايران جو مشهور شهر. مروندي = مروند شهر جا رهاڪو. طغماچ = ترڪستان جو هڪ علائقو؛ اصل عبارت: "طغماچ".

- ۲۶- "تاجيڪ" ۽ "تبريز" ۾،
فائق ڪيا تو فيض ۾-
۲۷- "ارمن"، "عدن"، "عرفات" ۾،
صلواة وائي وات ۾-
۲۸- "نخشَب" نديءَ ۾ نام تو،
هندي، سنڌي سڀ سام تو-
۲۹- "دهلي"، "دکن"، "دهمان" ۾،
تو دين تي "دمغان" ۾-
۳۰- "بصرو"، "بنگالو"، "بندري"،
خواهان خلق خشڪ و تري-
۳۱- "چوچڪ"، "چيگل" ۽ "چين" ۾،
نيت ياد تون "ياسين" ۾-
۳۲- "ڪڇ"، "ڪلڪت"، "قنڌار" ۾،
هَلڇو هڪل "هالار" ۾-

- ۲۶- تاجيڪ = تاجيڪستان، جو هن وقت روس ۾ هڪ مستقل حڪومت آهي.
"ايلاق" نالي شهر معلوم نه ٿي سگهيو آهي. انگريز، يعني انگريزن جو ملڪ.
۲۷- ارمن = آرمينيا. ڪاچو = سنڌ جو الهندي طرفان، جبلن جي ڪار وارو پاسو.
ڪڇي = بلوچستان جو هڪ علائقو. ۲۸- نخشب = ترڪستان جو مشهور شهر، جنهن
۾ "مقنع" نالي شخص هڪ ڪوه ۾ جڙتو چنڊ ڏيکاريندو هو- شايد هن ڪوه جي
لحاظ سان، "نخشَب" بعد "نديءَ" جو لفظ استعمال ڪيل. اصفهان = ايران جو
مشهور شهر. ۲۹- "دهمان" نالي شهر معلوم نه ٿي سگهيو- ممڪن آهي ته اصل
لفظ "دهقان" (يعني ڳوٺ جي) هجي. ڪاشان = ايران جو هڪ شهر. دمغان = دامغان
نالي ايران جو شهر. ۳۰- بندري = بندر جا رهاڪو. امرسري = امرتسر شهر جا
رهاڪو. "خواهان خلق خشڪ و تري" = بر توڙي بحر جي مخلوق تنهنجي چاهيندڙ
آهي؛ اصل پڙهڻي "خواهن" ۳۱- "چوچڪ" نالي شهر دريافت نه ٿي سگهيو
آهي- شايد پنجاب جو ڪو ڳوٺ. چيگل = ترڪستان جي آتر ۾ روم جي سرحد
لڳ شهر. مشهد = ايران جو هڪ شهر، مشهور زيارتگاهه. "مُخي" نالي شهر
معلوم نه ٿي سگهيو آهي. ماچين = چين جي ڏکڻ ۽ هندستان جي اوڀر طرف هڪ ملڪ.
۳۲- قلزم = مصر ۽ مڪي شريف جي وچ ۾ هڪ جڳهه، جنهن جي نالي سان "بحر
قلزم" سڏجي ٿو. ڪوهسار = جابلو ايراضي ۽ ماڻهون.

- ۳۳- تنهنجي خبر 'خِرقان' ۾، چا 'يَمَن'، چا 'يُونان' ۾،
حمدون پڙهن 'همدان' ۾-
۳۴- 'لِڪَنُو'، لقا 'لَبَنان' ۾،
قائل تنهنجا 'ڪرمان' ۾-
۳۵- 'سِيوي'، 'سِيوِستان'، 'سمرقند'،
عاصبي آهن اميدمند-
۳۶- 'لُئي ننگر'، 'ناگور' ۾،
ڪلما پڙهن 'ڪشمور' ۾-
۳۷- 'پُوني'، 'پَشَن'، منجه 'پارڪر'،
بانگون پڙهن منجه "باختر"-
۳۸- ٿي ماڙ تنهنجي 'ماڙ' تي،
لڪ لطف ڪيا تو 'لاڙ' تي-
۳۹- 'لِواري' لطف سان لعل ڪيئي،
اعليٰ سندس اقبال ڪيئي-
۴۰- 'لِواري' نسورو نور آ،
ملڪ و ملڪ مشهور آ-
۴۱- سرشد منهنجو مسرور هوءَ،
مدحي تنهنجو منظور هوءَ-
۴۲- 'اُچ'، 'اُگرو'، 'عدن'، 'اٽڪ'،
ڪل 'ڪابلي' تنهنجو ڪٽڪ-
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!

۳۳- خرقان ۽ همدان ٻئي ايران جا شهر. ۳۴- لبنان = شام لڳ هڪ آزاد ملڪ.
بُستان = 'بُست' جو مرڪب لفظ- شايد شهر "بُست" کي قافِي جي لحاظ سان
"بستان" ڪري آندل، ۽ پڻ معنيٰ باغ. ڪرمان = ايران جو هڪ علائقو ۽ شهر.
۳۵- سِيوي = سِيبي. خزران = يعني خزر، ترڪستان ۽ گيلان جو هڪ علائقو.
خُجند = ماوراء النهر جو هڪ شهر. ۳۶- لمغان يا لامغان، جو موجوده افغانستان
جو هڪ قديم شهر آهي. ۳۷- پَشَن = طوس لڳ ايران جو هڪ آڳاٽو مڪان.
پاڳناڙي = اڀر سنڌ جو مشهور علائقو. پاڳسز = ٿر جو ڳوٺ، يا شايد قافِي جي
لحاظ سان 'پاڳناڙي' جو ڀرجهلو لفظ. باختر = مغرب يا الهندو. ۳۸- ماڙ = مارواڙ.
ٿي ماڙ تنهنجي... الخ، يعني تنهنجي مهرباني مارواڙ تي ٿي. ڪاٺياواڙ = ڪاٺياواڙ.

- ۴۳- تنهنجو شغل آ 'شام' ۾
ڪافر آندئي اسلام ۾ -
- ۴۴- 'تنبول' ۽ 'طالقان' تي،
رحمت تنهنجي رخشان تي -
- ۴۵- پيو جذب 'جيسلمير' تي،
پئي ڪڇ تو 'گجمر' تي -
- ۴۶- 'پورب'، 'پنجر'، 'پنجاب' ۾،
سارھ تنهنجي 'سينجاب' ۾ -
- ۴۷- 'روھڙي' رتي تورنگ ۾،
تنهنجو ذڪر جهر جهنگ ۾ -
- ۴۸- هر ملڪ، هر اطراف تي،
تنهنجو قدم 'ڪھڻاف' تي -
- ۴۹- منجهر هر ولايت، هر شهر،
تنهنجي امر ۾ بحر و بر -
- ۵۰- ملڪ ۽ قلع فرمان ۾،
تنهنجو قرب قرآن ۾ -
- ۵۱- رحمت گھرن رضوان ٿا،
جند جان ڪن قربان ٿا -
- ۵۲- مرشد! مديني ۾ وسين،
هر هڪ کي هر جا ٿور سين -
- ۵۳- عاصمين آجهو ۽ اوڻ تون،
منهنجا پئي سڏ موت تون -
- برڪت تنهنجي 'بسطام' ۾،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
'مستونگ' ۽ 'مڪران' تي،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
اسداد ٿيو "اجمير" تي،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
'سورت'، 'سيري'، 'سقلاب' ۾،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
زنڱي ذڪر ڪن 'زنڱ' ۾،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
عالم ڪٿي آڪناف تي،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڪل دين تنهنجو منجهر دهر،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
شمس و قمر شڪران ۾،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
حورون همه غلمان ٿا،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
هر حال هر ڪنهن جو پسين،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
قائم امت جو ڪوٽ تون،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!

۴۳- بستام = ايران جو مشهور شهر، جنهن ڏانهن درويش بايزيد بسطامي منسوب آهي. ۴۴- تنبول = استنبول جو مخفف. طالقان = طالقان جو مروروڏ ۽ بلخ جي وچ تي هڪ شهر آهي. مستولگ = بلوچستان جو مشهور شهر. رخشان = شايد رخس جو مرڪب لفظ، يعني 'سج تي' - يا سج وانگر اعليٰ ۽ روشن. ۴۶- پورب = اڀرندو. پنجر = الهندو. سري = سنڌ جي سري ۾. سقلاب = اڳين روم ولايت جو شهر. سينجاب = هڪ ولايت جو نالو - ("غياث اللغات"). ۴۷- زنڱي = شيدي. زنڱ = آڙ، پڪا جو ملڪ زنڱيار، زنڱزيبار. ۴۸- آڪناف = ڪنڊون. ڪھڻاف = ڪرم ڪاف - جبل ۽ ملڪ جو نالو، جو هن وقت روس جي سرحد ۾ آهي.

ٺاهڻ سي ليکڻ جيتريون،
 ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
 ڏاڍي سڄي سرڪار تي،
 ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
 ٿي ڏوه ڪيم ۽ ڏوه ڪيم،
 ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
 ڪرڻا نه ها، سي ڪم ڪيم،
 ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
 ڏوهن سندا ٿو گس ڏسي،
 ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
 خطرن ٻڌو آ خرخسو،
 ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
 تن چئي لڳي مون حق پڳا،
 ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
 ڪوڙين ڪيا مون ڪم ڪڇا،
 ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
 ضايع ڪيم سڀ زندگي،
 ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
 ٻيءَ پاس نا تو پاس ري،
 ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
 ڪاري قبر جي رات جو،
 ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
 ٺوڪڻ عطا ايمان ٿي،
 ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
 منزل بڙي باري سڄي،
 ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!

۵۴- مون ڪيون مڌايون ايتريون ،
واريءَ ڪن ڪُون وِترِيون -
۵۵- بيحد بڙجهي پُٺڪار ٿي ،
مون تي بڌين جا بار ٿي -
۵۶- ڄاڻي ڏسي ٿي ڏوھ ڪيم ،
پوءِ هٿ هڻي اندوھ ڪيم -
۵۷- هتي هتي حرص ۾ هٿ هنيو ،
هاڻي آسرو تنهنجو اٿم -
۵۸- هيءُ نفس ٿو مون سان ڪسي ،
تنهنجي رحم جو هٿ رسي -
۵۹- تون بيڪسن جو ڀروسو ،
راحم! تن کي رسو -
۶۰- نفس و شيطان ٻئي لڳا ،
تنهنجي اٿم تاري تڳا -
۶۱- من سوال تون سيد سڄا!
بدڪار جو ڪر ڪو بچا -
۶۲- بلڪل نه ڪيم ڪا بندگي ،
شرمندگي! شرمندگي!
۶۳- عاصي امت تو آسري ،
هاڙي ۾ ڇڏ پنهنجا ڀري -
۶۴- سڀاندو سڄهي سڪرات جو ،
سڏ سوال سن ڀرپات جو -
۶۵- جنهن دم جدا هيءُ جان ٿي ،
دُڙ دور شرر شيطان ٿي -
۶۶- آڏي قبر ڪاري بڙجهي ،
تنهنجي تتي تاري سڄهي -

۵۸- کسي = کهي، کوٺس ڪري ۶۰- ٻئي لڳا = ٻئي اچي پيو ٿيا، يار ٿيا، يا ٻئي دشمن ٿي اچي لڳا. ۶۲- ٻاري = پيار، غلام، بندو. ۶۴- سياندو = سڀئي، ڏکڻي - سيانچو، ڊپ.

- ۶۷- ڪانڌي ڏريندا منجهه قبر،
خاطي ۽ سندي ڪڇ ڪا خبر۔
- ۶۸- راحم! اچي مون کي رسج،
ڪلمون ڏوهاري ۽ ڪي ڏسج۔
- ۶۹- ٻيا ڪئن ڪپر ڪڙ ڪا سجهن،
ٿا باه جا پڙ ڪا سجهن۔
- ۷۰- آزيون عرض سڄ آم ڪوئن،
عربي! انهي ۽ آڙاه ڪوئن۔
- ۷۱- محشر سندي ميدان ۾،
شافع! شفا توشان ۾۔
- ۷۲- تنهن جاءن مون کي تون ڇڏج،
هٿ ٻاجه جا مون تي آڏج۔
- ۷۳- نا ڪو ڪٽيم نڪو عمل،
تون هو ۽ حمايت سان "حمل"۔
- ۷۴- هي لڙم "لغاري" لام تو،
دل ٺار نيئين نام تو۔
- ۷۵- شب روز پنهنجو شوق ڏي،
محبت پنهنجي مافوق ڏي۔
- ۷۶- دل لور ڪوئن پرنور ڪر،
مدحي پنهنجو مسرور ڪر۔
- ۷۷- تنهنجي رعايت ٿو گهران،
تنهنجي شفاعت ٿو گهران۔
- ۷۸- فرياد جو ڪو داد ٿئي،
افضل سندم اولاد ٿئي۔
- ۷۹- مون تي قريشي! ڪرم ڪر،
دشمن نمائي نرم ڪر۔
- ۸۰- تاريخ ٿو چونڊڙ چوي،
ايمان ۾ رکجو آوي۔
- ۸۱- تحقيق تون آهين امين،
ڪلمو پڙهيو مون باليقين۔
- "لا اله الا الله محمد رسول الله"

۷۷- لوڙهي لٽي=لوڙهه ڪي لٽي۔ جنازي ڪي پوري۔ ۷۸- مافوق=سڀ کان مٿي

معجزو حضرت نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم

- ۱- ساراهيان سبحان ڪي، جو پاڪ آ پروردگار، رازق و رحمان، رب العالمين صاحب ستار، آهي مالڪ ملڪ جو ۽ ڪل تي قادر ڪردگار، ڇا ليکي ڇا ليکيان، يحد بزرگي بيشمارا جنهن خوشيءَ مٿان خلقو مرسل محمد نامور، سو نبي الله هليو سير تي ڪنهن سپر سان، تنهن ڏينهن آئي تنها هليا شامل نه هو ڪو شير سان، راوت رسي ڪنهن روه ۾ جان دم گذاريو دير سان، تان آئي هرئي ڏنائون، آ ٻڌي ڦٽندڙ ڦير سان، دانهون ڪيو دردئون چوي: تون ٻهچ مون کي پيغمبر، جان، حضرت هلي هرئي ڏئي، سا دُرس آهي دام ۾، هي هتي ڪيو هر هر چوي: سرور! آهيان تو سام ۾، هيءُ منهنجو ماري ڏسو آهي ستو آرام ۾، جنهن ويهي جاگيو ڪهي تڪا ڪندو نئي طعام ۾، تون ڇڏاء تنهن کان چٽان، تنهنجي ٿئي مرسل مهر، تڏ مصطفيٰ مهرن تنهنجي درست ڏني دلبري، پوء پيغمبر ڪي چيو تنهن مٿم ديهه سرسري: هڪر هٿن سان جي ڪريو هيءُ ڊوه جي ڦاهي ڍري، تان ٻچن کي ڪير ڏيئي، وهندو اڃان ورنه وري، تاسين ٿيو ضامن اوھين، جاسين پوي ڪو پل پهر، چوڙي ڇڏي هرئي هٿن سان مهر مٿن تڏ مصطفيٰ: ”وَن ٻچن وٽ پانهجن، ڪر سيگهه ۾ تن جو سماء، تون تنين ڪسي ڪير پيارج، دل جو لاهي ڊرپ ڊراء، آن تنهنجو ضامن آهيان هرگز نه چرندس هن هنڌا: تاسين اتي ويٺو آهيان، جان تون اچين موٽي مگر“.

۲- سپر سان = ڪس، پيچري يا وات سان. ۳- تو سام ۾ = تنهنجي پٺاري- تنهنجي پناه ۾. تڪا = پورا- ڳيا- ذرا ذرا (گوشت جا).

- ۶- تڏ هتي هتي ڪندي هر ئي هلي سار ت روئي پئي زار زار،
 ٻاجه مڙن ٻچڙن ٻچيو: اي مادر ما غمگسارا!
 ڪو ڪيهون ئي ڪرين ۽ ڪو آهين بيقار؟
 درد پنهنجي دل سندنو سو چئو اسان کي آشڪار،
 هر حقيقت حال جي ويڏن سٺاء سڀ مر بسر.
- ۷- چئي: چئي چئوئي ٻيا، مون کان سگهو موڪلائيو،
 معاملو ماري سندنو تنهن سڀ ويهي سمجهايو:
 دانهون ڪيون مون دام ۾ ٻاڪون ڪري ٻاڏايون،
 آهون سڻي عربي اتي مرسل محمد آيو،
 ضامن ڏيئي آيس اوهان ڏي خاتم و خير البشر.
- ۸- چيائين: هي وٺو آئين ڪير، مان موٽي وڃان،
 سو جي ڪيم واعدو وڻ جا، سي ڀلي سان نا پڇان،
 سو لکين ٿورا مٿي تي مير مرسل جا مڃان،
 پسون اميدون اس عربي جام ۾ آهن اڃان،
 سو چڏائيندو پيئن ڪڙن، چانو جو چورن چپر.
- ۹- تنهن دم چيو ٻچڙن پنهني تان: ڪير تنهنجو ڪيئن پيئون!
 توڏنو ضامن جنهن ڏي نيڪ نيت ٿا نيئون،
 دم نه ڪر تون دير ڪا، تان هل هلي حاضر ٿيون،
 هي سيسيون مير پانهنجا سرور اڳيون سرها ڏيون،
 من ٻاجها و ٻاجه مڙن نيرتون ڪري نافع نظر.
- ۱۰- تڏ قوت ڪڙن يقوت ٿي، مضبوط سي محڪم هليا،
 لب نه لائون لبين ڪسي، ٻيٽ تن پنهنجا هليا،
 کائڻ خوشي وسري وڃن، سڏ موت جي سورن سلي،
 هڪ ٻين ڪڙن تيز تر ويا، چست چاٻڪ سي چليا،
 تان اڳيئي جوان جاڳيو، خواب ۾ هو پيغبر.
- ۱۱- تنهن ٻريندي پڇا ڪئي شاهه ڪڙن ته شڪار جي:
 ”ڪير ان ڪاڏي وڃين؟“ هر ڪم همد هر ڪار جي.

۸- آئين: اوهين. چيئن ڪڙن: نقصان کان. چانو جو چورن چپر = جو پيئمن
 جو چانو ۽ چپر يعني اجهو ۽ اوت آهي. ۹- نيڪ نيت ٿا نيون = نيڪ نيت ٿا
 رکون. ۱۰- سڏ موت جي سورن سلي = موت جي سورن جي سڏ منجهن - وراڻ
 ڪيا: سلڻ = سوراخ ڪرڻ. ۱۱- ٻريندي پئي = شروع ٻري - اول ئي.

”آه توکي ګم کهڅو دام وټ درکار جي؟
هي هتي هرڻي هوڻي ما ڏس مون کي ڏيکار جي؟
جا ڦسائي مون فڪر سان هڻي ڪري حيل هٿر.“

۱۲- مهندان ڏنو مرسل تنهن جو جوان کي هن هر جواب:
”مون ڪڍي هرڻي هٿن سان، دام ۾ هڻي دل خراب،
وڻي ٻچن کي ڪير پيارڻ سا ايندي موڻي شتاب،
مون سان اٿس وعدو سچو“ ائين آتو عالي جناب،
”آن تنهن جو ضامن آهيان، تيسين نه ڪر تون شور شر.“

۱۳- جوش ڪئون پُر جوش ٿي بي هوش ڪئي ڪاوڙ تڏين:
”مون ڦسائي جا ميان! ما ري ٻچي ڪيئن ٿو ڇڏين؟
۽ ٿو چوين موڻي ايندي اهڙا عجائب ٿو آڏين!
دام جو چٽڪو چٽڪي ويا سي ميرون موٽن ڪڏين!
ڪنڊ سان ڳالهائڻ ڪين ڪي هوجهنڪ جا جي جانور.“

۱۴- جان دم کهڙي گفتو ٿيو، آئي اوها هرڻي وري،
سان ٻچن ٻن پانهجن، بيشڪ آئي ما بربري،
سرنائي سيد اڳيون صلوات سرور تي پڙهي،
منهن ڏسي ماري سندو، وڻي ڏيل ۾ ڏهڪي ڌري،
هن بدو ڪئون تون بچائج يا نبي نور البصر!

۱۵- تڏ مڙس ماري پي اٿيو سو ڪهن لڻي ڪاتي ڪئي،
هول هيٺ ڪئون پئي هرڻي جي ڦڙڻ ۾ ڦٽي،
تنهن ڳڻي دل ۾ چيو: جيڪس رضا رب کي وڻي،
يا نبي نور الهدي! هن ڪئون ڇڏاء تون لڳ ڏئي،
ٿي حمايت هاشمي تون شافع روز حشر!

۱۶- موڻي چيو مرسل تنهن کي خاص ختم الانبياء:
”هي ويچاري جا ويڻي، آئي وڻي هي پئي ٻچا،
ڪر ڦٽي هرڻي وڃي ثابت سلامت سا بچا،
ڏيندو خالق خير جي توکي جزا روز جزا
اڳو ڪندو احسان توسان هٿ جنهن خود خير شر.“

۱۷- موڻي چيا ماري اڳيون هي حرف ظاهر سان زبان:
”آهي عجب مون کي ايهو، بلڪل تنهن جو ڪر بيان،

درکار جي! ڏيکار جي! ۾ ”جي“ حرف ندا آهي. ۱۳- آتو: چيو. ۱۴- بربري: برابر.

کنهن سبب، سل ایترو، تون مِرُن تی آن مهربان؟
 ۴ اچن واعدي آتی تَنهجي جناور ای جوان!
 یا نبی، یا اولیا، یا مالک آهین معتبر؟

۱۸- ورندا چیا ورنه تَنهین کی لفظ لائق سان لسان؟
 "آن" ریهارو رب" جو ۴ آن" نبی آخر زمان،
 آن" ولیهن جو واهرو ۴ آن" ضعیفن جو زمان،
 بیکنس جو پرجهلو جن مون آتی آندو ایمان،
 چن چڙ بندس کینکی توڙی هوندو بچرو بتر."

۱۹- "جی قیتی هرثی کرین ۴ پن تین تون مسلمان،
 ۴ سچین رب پانهنجو جو لا مثل ۴ لا مکان،
 آن تَنهجو ضامن آهیان دینه قیام بیشک بی گمان،
 دفع تو تئون تیندو دوزخ جاء تَنهجي منجه جنان،
 کونه دسندین کو اکئون جو سخت سنجی تو سقر."

۲۰- چوڙی قتی هرثی کئی سا دم تَنهین ۴ دامدار،
 پوء کیری قدمن آتی پیو شرم کئون تی شرمساره،
 "مون مدایون کیون مڙینی سیڙدا! ساری چمار،
 هاش مون کی کر هدایت یا شفیع روز-شمار!
 هین ڀلیی سان کر ڀلائی گمراهن جا راهبر!"

۲۱- (تڏ) بیعت سندو بیکس آتی عربی کنان ارشاد ٿیو،
 تهدل تَنهین کلمون پڙهیو، سو آز کفر آزاد ٿیو،
 دین ۴ ایمان جو آمت آتی اسداد ٿیو،
 شاد ٿیو ای مومنوا جو کل کفر برباد ٿیو،
 آ معظّم معجزو، پر مون چيو آ مختصر.

۲۲- کڙا کرم قادر کیا، کامل قریشی سان کثیر،
 کئین جیارپائین مڙا، نابین کپائین کین بصیر،
 هرثی چڙپائین همت سان، دام مئون آهو اسیر،

۱۸- چن چڙ بندس کینکی: چن ۴ (اکیلو) چڙ بندس کینکی. بتر: بدتر.
 ۱۹- منجه جنان: جتن ۴. سقر: دوزخ. دامدار: دام وارو-ماری. ۲۲- کثیر:
 گهڻا (کرم). نابین کپائین کین بصیر: کپرائی نابین نرت وارا (بصیر) کپائین.
 آهو: هرثی. اسیر: قیدی.

کفر کئون کافر چئو بیحد پتلو ٿیو بینظیر
مصطفیٰ جا معجزا مشہور ملڪن ۾ مَشَر۔
۲۳۔ حمد حمل! چئو هزارین سَتھس صلواتون سلام،
پاک پیغمبر آتی جو آہ عالم جو امام،
سڀ ڇڏائیندو آت ڏینہ قیام جي کُل خاص و عام،
جن پڙھيو ڪلمون نبی ٿي، تن مٿي دوزخ حرام،
جاءِ جنت ۾ سدا خوشنود هوندا خوب تر۔

”تمام شد“

الراقم حمل فقیر لغاري

سنہ ۱۲۸۱ھ

”صفت چہار یاران رضی اللہ تعالیٰ عنہم“

- ۱۔ دمدم ہر دم حمد ہزار رب سچي جا سؤ صد بار
میر محمد ٿیو مختار پنجتن پاک پیارا یار
چارئي یار نبیؐ جا نٿور۔ چارئي ہر دم منجھ حضور
- ۲۔ چارئي یاور چارئي یار چارئي نور ٿیا نروار
چارئي عالم جا آڌار چٽي درست ہڏي دستار
چارئي یار نبیؐ جا نٿور۔ چارئي ہر دم منجھ حضور
- ۳۔ چارئي میر مصلتي صاحب چارئي نیڪ نبیؐ جا نائب
روشن تن تي حاضر غائب سمن سوچو تن جو نائب
چارئي یار نبیؐ جا نٿور۔ چارئي ہر دم منجھ حضور
- ۴۔ چارئي یاور ساڻ یقین چارئي عادل عدل امین
چارئي صاحب ستر زمین چٽي درست آجاریو دین
چارئي یار نبیؐ جا نٿور۔ چارئي ہر دم منجھ حضور
- ۵۔ چارئي یار نبیؐ جا یاوز چارئي دین دنیا جا داور
چارئي دانا دل دلاور چارئي جابر جنگ جنگاور
چارئي یاور نبیؐ جا نٿور۔ چارئي ہر دم منجھ حضور

- ۶- چارئي دين آجارا دائر چارئي منجه ڪچھري قائم
هئا منجه صوم سدائين صائم نوم نہ ڪيائون نا ها نائم
چارئي يار نبيءَ جا نور- چارئي هر دم منجه حضور
- ۷- اول يار صديق سچار جنهن ڪيودين اول اختيار
گڏ نبيءَ سان هو منجه غار تنهن تي رحمت رب غفار
چارئي يار نبيءَ جا نور- چارئي هر دم منجه حضور
- ۸- پيو تان يار امير عمر دين آجاريو تنهن دلبر
جوان جنگاور ساڻ جبر ڪفر ڪيائين زير زبر
چارئي يار نبيءَ جا نور- چارئي هر دم منجه حضور
- ۹- ٽيون تان يار امير عثمان عالم آڪمل عالي شان
ڪامل جنهن ڪيئو گڏ قرآن نقطو تنهن ۾ نا نقصان
چارئي يار نبيءَ جا نور- چارئي هر دم منجه حضور
- ۱۰- چوٿون يار علي ترڪي وارث وير ولي
جزو نبيءَ جو نور جلي تنهن گهر بي بي پاڪيلي
چارئي يار نبيءَ جا نور- چارئي هر دم منجه حضور
- ۱۱- چارئي پاڪ نبيءَ جا پيارا چارئي دلبر دين مٺارا
بعض رڪن جي هٽيا هٽارا محشر ڏينه هوندن مٺهن ڪارا
چارئي يار نبيءَ جا نور- چارئي هر دم منجه حضور
- ۱۲- چارئي صاحب سرت سچان چارئي عالم عالي شان
شڪ رڪي سواھ شيطان بيشڪ آهي بي ايمان
چارئي يار نبيءَ جا نور- چارئي هر دم منجه حضور
- ۱۳- چارئي صاحب پاڪ صحاب نيك نبيءَ جا نيك نواب
ڪفر ڪٽبايون تن جي تاب سارو تن جي ڪرڻ ثواب
چارئي يار نبيءَ جا نور- چارئي هر دم منجه حضور
- ۱۴- چارئي عارف منجه عباد هئي عبادت ان جي عادت
اول آخر ٿيئن سعادت چارئي رسيئا شير شهادت
چارئي يار نبيءَ جا نور- چارئي هر دم منجه حضور

۱۵- صوم: روزہ. صائم: روزہ دار. نوم: نند. نائم: نند ڪندڙ. ۱۰- ترڪي

۱۶- ڪفر ڪٽبايون تن جي تاب سارو تن جي ڪرڻ ثواب

- ۱۵- چارئي عاليم عليم اکابر چارئي جوان جنگاور جابر
سختي گرمي تي ها صابر رب رضا نا ها ناب
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هردم منجه حضور
- ۱۶- چارئي راه هدايت هادي چارئي وينا گوهر گادي
بغض رکن جي بي بنيادي قيامت ٿيندي تن سان تعدي
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هردم منجه حضور
- ۱۷- چارئي منور چارئي ماه چارئي واهر چارئي واه
چارئي هاڪر هشت پناه چئي تئون ڪر صدقو ماه
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هردم منجه حضور
- ۱۸- چارئي واهر چارئي ويسر چارئي مالڪ ماه منير
چارئي سالڪ سرت سڌير چئي جو ٿي دامن ڪير
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هردم منجه حضور
- ۱۹- چارئي يار صحاب سگورا چارئي هر ڪ حق جا گهورا
چئي بست پيچي ڪيا پورا بغض رکين چون تحس نيدورا
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هردم منجه حضور
- ۲۰- چارئي عارف يار عجيب چارئي نوري نيڪ نجيب
چارئي حضرت وٽ حبيب چئي ڪي ٿيو نيڪ نصيب
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هردم منجه حضور
- ۲۱- چارئي يار صحاب ڪرام چارئي وارث ويسر وريام
چئي ڪافر ڪيا قتلام بغض رکين ڇو خارج خام!
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هردم منجه حضور
- ۲۲- چارئي هڪ دل چارئي هڪ چئي جي رک دل ۽ سڪ
وچ وجهن جي ڦيڪا ڦيڪا ڏينهن قيامت ٿيندن ڌڪ
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هردم منجه حضور
- ۲۳- چارئي عابد چارئي زاهد چارئي مسجد منجه مجاهد
ڪي واکاڻ نئين جي واحد شان آني قرآن آ شاهد
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هردم منجه حضور

۱۵- ناها نابري ڪندڙ يا انڪار ڪندڙ نه هئا. ۱۸- ماه منير= ڇمڪندڙ چنڊ.

۲۰- نجيب= وڏي حسب نسب وارا. وڏي اقبال وارا. ۲۱- صحاب= اصحاب= رفيق.

سائي. ڪيرام= ڪرير جو جمع= ڀلارا. سونهارا.

- ۲۴- چارئي. هادي راه. هدايت چئني سان ڪئي رب رعایت
چئني سان ئي. عین عنایت شوم ڪري ٿو ڪوه شکایت
چارئي يار نبي جا نور۔ چارئي هر دم منجه حضور
- ۲۵- چارئي خاص خليل خدائي چئني ۽ اا جو جدائي
چئني جي رک سک سدائي چئني جي رک ادب آدائي
چارئي يار نبي جا نور۔ چارئي هر دم منجه حضور
- ۲۶- چارئي صاحب سيف سخاوت چئني دين سندي ڪئي دعوت
چئني ۽ نا تير تفاوت تڻ سان آند آ ڪرين عداوت!
چارئي يار نبي جا نور۔ چارئي هر دم منجه حضور
- ۲۷- چارئي ها کنڊ کير مڻائي هڪڙي ڏنہ جنهن حب گهڻائي
جي ڪنہ هڪ ڏنہ دل مڻائي تنهن ڪر پنهنجي پاڙ پٽائي
چارئي يار نبي جا نور۔ چارئي هر دم منجه حضور
- ۲۸- حمل! هر دم حمد هزار چست مچياسون چارئي يار
چارئي يار اکين جا نار پڙم ڪلمون تان پهچين يار
چارئي يار نبي جا نور۔ چارئي هر دم منجه حضور

تمار شد

از دست حمل فقير لغاري

۱۲- ماه محرم سنہ ۱۲۹۰ھ

— (۲۵) —

"مناقب حضرت علي ڪرم الله وجهه برسي حرفي زبان سنڌي"

تصنيف حمل فقير لغاري

به صنعت آنڪه هريڪي حرف برهمان يڪ حرف بستہ شد

الف - احمد چام جو اسد اسد اڪبر علي
افضل و اڪمل، اسام العارفين اڪثر علي

ب - بهادر بادشاه - بي غرض ۽ بي ربا
با بلاغت باب - علم و بوالحسن بهتر علي

ت - توڪيل سان تقويٰ ترڪ دنيا کي تمام
ترڪ طمع و ترڪ ترڪ و ترڪ ڪيو تڪبر علي

ث - ثنا چا چئي سگهان صاحب آهي ثقلين جو
ثاني سليمان جو جوان يا ثاني اسڪندر علي

ج - جنگ جو پهلوان، جنگ جاء ۾ بهي جڏهن
جمل جبل جنبش اچن جڏبو هسي جابر علي

ح - حمل - هدي رک حسب تون حسنين جي
توسان هوندو حامي حمايت منجه حشر حاضر علي

خ - خدا جو خاص پيارو خود خدا عاشق مڻس
تنهن خدا کي خوش ڪيو جنهن خوش ڪئي خاطر علي

د - دُر درياء رحمت، درد مندن جي دوا
دين پرورد - تگير و دادگر داور علي

ذ - ذِي شان، ذوالحميا، ذِي هوش و حشمت، ذواليمن
ذوالذڪا، ذاتي ذڪر جو ذوق ڪئون ذڪر علي

ر - رضا رحمان جي تي روزو شب راضي رهيو
راحم رحيم و رهنما، ره راست جو رهبر علي

ز - زمين و آسمان زير زير چون زور زور او
"زال" و "زراچ" زير او پر زابرن زابر علي (۱)

(ب) اصل پڙهڻي: "به بهادر به بهادر بادشاه - بي غرض" (خ) خاطير علي =
حضرت علي ۽ جي دل. (ذ) ذواليمن = احسان ڪندڙ. ذوالذڪا = ذهانت وارو.

(ز) زير زير = واه واه. "زال" ۽ "زراچ" قديم ايران جي مشهور پهلوان جا نالا
آهن. يعني زال ۽ زراچ جهڙا پهلوان به سندس هٿيان آهن ۽ هو وڏن زبردستن جي به
مٿان آهي.

- س - سارو سیر الاهي، سيف زن، سالار دين
 سوره سخي سيّد سچو ستر سترور زن سترور علي
 هس - شهتردان شجاع، شیر - خدا، شمشیر زن
 شادي غمي ۾ شکرگو، شرخيتر تي شاکر علي
 ص - صادق، صاف سيني، صاف دل، صافي نهاد
 صاف صوفي صوم ۾ صائم دهر صابر علي
 ض - ضد ضائع تنهنجو منجه ضلالت ۾ ڀڄو ضليل
 ضامن ضعيفن جو هوندو منجه آخرت آحضرت علي
 ط - طلب حق جي ڪندڙ، طالب خدا جو بي طمع
 طبع طبيعت ۾ ٻاڪ طلعت، ٻاڪ تر طاهر علي
 ظ - ظلم کسي زد ڪيائين زور سان ظالم هئي
 زوج زهرا جو ظفرمند ظليله ظاهر علي
 ع - عابد اس عبادت عليم جو عالم عظام
 عروۃ الوثقي وسيلو عاصين عسڪر علي
 غ - غازي سیر غزا جو، غير حق ڪنهن جو نه غرض
 غور غمخواري ڪندڙ غمخوار منجه غر غر علي
 ف - فضيلت ڇا چوان، فياض، فرخند، فيض بخش
 فوج جو فرمان روا، فائق، فتحمند فر علي
 ق - قائم دين تي، قاري سدا قرآن جو
 قوت قوي ڪل ڪفر تي قادر ڪيو قادر علي
 ڪ - ڪلي ڪو ڪيائين ڪل ڪٽي ڪوفو ڪفار
 ڪلي ڪنان منڪر ٿيا سي ڪٽين ڪٽا ڪفر علي
 ل - ليکي ڇا "لغاري" لکن تنهن لڪپال جا
 لالڳاهي لوڪ ڪل کان، لوڪ ڪل لشڪر علي

(س) سیر الاهي = الاهي راز، سيف زن = ترار هئندڙ. ستر سررون سرور = سرورن جو به سرور. (ض) ضد = مقابل - دشمن. ضلالت = گمراهي. ضليل = گمراه. احضر = حاضر. (ط) طاهر = پاڪ. (ظ) زد ڪيائين = فنا ڪيائين. ظليله = الله جي چالو. (ع) عالم عظام = تمام وڏو ڄاڻو. عروۃ الوثقي = مضبوط ڪٽري - پڪو آڌار. (غ) سر غذا جو = جنگ جو جهونجهار. غر غر = سڪرات - سختي. (ل) ليکي ڇا لغاري = يعني شاعر حمل فقير لغاري ان سخي سردار (لڪپال) جا ڪهڙا گهڻ (لکڻ) ڪئي! لالڳاهي لوڪ ڪل کان = ڪل لوڪ کان بنا لالڳاهي يعني باوجود ڀڪ لوڪ سان لالڳاهو ڪونه هوس، تڏهن به سارو لوڪ سندس لشڪر هو.

۴۔ مٺيلي مصطفيٰ جي ملڪ مالڪ مڻڻي مار
 مومن جو مرتضيٰ مهendar منجهه محشر علي
 ن۔ ليڪو روءِ، نبي جو نور نهڻ نين لار
 نور اسمش، نور جسمش، نور مڻهن منور علي
 و۔ وسيلو بي وسيلن جو، ولي والا نڙاد
 وصف واصف ڇا ڪندو وارث وِلهن واهر علي
 ۵۔ همت جي هاڪ هيٺ هر طرف هرجا هلي
 هر ڪو چوي ههڙو له ڪو پيو منجهه همت همر علي
 لا۔ لاحد صفت تنهنجي ڇا ڪندو شاعر شمار
 ليڪن ليڪو نام ڪو لاشڪ لڳسون لڙه علي
 الف۔ الفت رک آنسي سان جو امامن جو امام
 اول و آخر امت جو آڳوڻ آذر علي
 ي۔ يقينا ياد ڪندن جو يقيني يار آه
 ياد ڪر ٿا پاوري توهان ڪري پاور علي
 ”تمار شد“

الراقر حمل فقير لغاري سيرڪاڻي

۲۔ ماه شعبان سنه ۱۲۹۳ھ

(ن) نور اسمش، نور جسمش = سندس نالو توڙي بدن نور آهي. (و) والا نڙاد =
 وڏي نسب وارو. (لا) لڳسون لڙه علي = عليءَ جي آڏو لڳسون. (الف) آڳوڻ = آڳوڻ.

داستان ٻيو

[لڙاڻا پات +]

”سلسلہ شاھان نقشبندان قدس اللہ سرہم“

حمد هادي کي چوان مردم هزار
جنهن ڪيو همدا ميلو محمد نبي
ڪل وليين جو طريقو واه واه
سرتنين ۾ ستر طريقو ستر پائند
جو ڪيو صديق کي احمد عطا
هن طريقي ۾ نبوت جو اثر
تنهنڪري نسبت نبوت سان رکي
۽ نبي فرمايو منجه حق صديق
جا ڏئي مون کي ڪئي معنيٰ عطا
سو ويو آواز مصلتي محمدي
بعد تنهنجي پوءِ سلايمان فارسي
پوءِ اسام - جعفر - صادق صفا
پوءِ تنهن ڪئون بايزيد و هو الحسن (۲)
شيعه يوسف پوءِ تنهن پُر اور ٿيو
شيعه عبدالخالق و هو شيعه عارف
بعد تنهن بابا مڪو بعد تنهن مير گللال
بعد تنهنجي ٿيو بهاؤ الدين شاه
بعد تنهن يعقوب چرخي ٿيو چراغ

جو خداوند پاڪ آ پروردگار
تنهن نبيءَ جي نور مون ٿيا ڪئين ولي
ڪل وليين جو طريقو واه واه
ستر طريقو آ نهايت نقشبند
هان پائون پائين پنهنجي هئا
هان ڪيو تلقين خود خيرا بشر
هي گنجي معنيٰ لکن مون ڪو لکي
جو نبيءَ سان غار ۾ هو هم رفيق
سا وڌم صديق جي سيني سپا (۱)
ٿي عطا ان ڪسي امانت احمدي
پوءِ امانت خواجه قاسم رسي
جنهن رسائيا خلق کي نافع نفعا
بعد تنهنجي هو علي ٿيو ذوالمينن
نور تنهنجو منجه ملڪ مشهور ٿيو
شيعه مڪو و علي معنيٰ معارف
هو صفا سادات سيد با ڪمال
منجه بخارا نقشبند عالم پناه (۳)
سان معنيٰ معرفت روشن دماغ

+ هن داستان هيٺ حمل فقير جو اهو شعر ڏنو ويو آهي جنهن جو تعلق لڙاڻي وارن بزرگن سان آهي. انهيءَ لحاظ سان ئي هن داستان جو عنوان ”لڙاڻا پات“ مقرر ڪيو ويو آهي. (۱) شاهد حديث: ”ما صلب“ الله في” صدر ري“ شيئا و الاصببت“ في صدر“ اي بکر“ (حاشيه حمل). (۲) بايزيد: ”نام مبارڪ بايزيد بسطامي- اصل لار طيفور است و اولياء موصوف وعده فرموده است ڪر هرڪرا نام- من طيفور ياد باشد بر او آتش- ڪوزخ حرام است- اسم مبارڪ طيفور است رحمة الله عليه“ (حاشيه حمل). (۳) يعني بهاؤ الدين نقشبند جو بخارا ۾ پيدا ٿيو.

پوءِ محمد زاهد ي باسدَ وقار
بعد تنهن باقي باللة - غير شك
شده مڪمل الف ثاني نيڪ نام
جين، انس و مٽڪ تنهنجا مريد
هو پيغمبر جان جمع جامع علوم
هو نيسورو نور ببعدي بي مثال
بعد تنهن خواجو ٿيو عبدالاحد
نور حق ٿيو نور حق ٿيو نور حق
با ڪرامت ڪشف ڪامل اوليا
هو مڪمل معنوي ڪيميا نظر
ٿي ٿيو روشن قلب جان مهر ماه
هر مشايع ڪئون هلي سا حڪم رب
تنهن اچي روشن ڪيو ”لوارِي مڪان“
رهنما راه - هدي را حرم رحيم
اسم ان جو آئينو محمد زهان (٢)
ڪيوسٽارے سعد تنهن آڀري آهائ (٣)
تاقيات هي هوندو روشن مڪان
شيخ محمد شان عالي خوش سير (٦)
هي ڏني آخوش خبر مَر غوب - حق
يا هلڪ، يا پاس ڪاٿين، يا پهر
سا هوندي هت تاقيات نفخ صور (٧)
رب رحمان آ اوهان تي مهربان
سا دعا ٿي در ڏني جي مستجاب (٨)
اسم، جسم و علم و حلمش ڪل محمد (٩)

بعد تنهن خواجو عبید اللہ آحرار
بعد تنهن درويش ٿيو پوءِ آمڪل
پوءِ ٿيو ظاهر زِي قُطب الڪرام
جنهن جيار پود پڻ ڪي ۽ ڪيو جديد
جنهن نوازي نور سان هر مَر زو بوم (١)
هو سدا ”سرهند“ ۾ صاحب ڪمال
پوءِ محمد سعيد ٿيو صاحب عهد
پوءِ ٿيو محمد حنيفو نور حق
بعد تنهن محمد زڪي ٿيو ذوالحييا
پوءِ مشايع شبيخ محمد منجه ننگر (٢)
جي ڪنهنهينجي قلب تي تنهن ڪئي نگاه
پوءِ آها آئي امانت سان ادب
سا ڪنان ”سرهند“ ۽ ڪل خواجگان
لعل لواري جو قطب ڪامل ڪريم
اسم اعظم آه ان جو نور جان
نور تنهنجي شمس وانگي ڪيو شمع
سج سدا روشن ڪيو روشن جهان (٥)
۽ ائين فرمائيو صاحب ننگر
شان ۾ مرشد منهنجي محبوب حق
تا امانت هين ڪيو جنهن جا گذر
۽ اوهان وٽ جو ڪيائين هي ظهور
سا اوهان تي بخش منجه هر دو جهان
هي دلئون ڪئي آلهي عاليجناب
پوءِ پٺيون پيدا ٿيو شد گل محمد

(١) هر مزو بوم = هر بستي. (٢) شيخ محمد: شمس العلماء ڊاڪٽر عمر بن محمد دائود پوٽ
جي تصديق موجب ”شيخ محمد“ مان مراد ”خواجہ محمد ابوالساڪين“ آهي
جنهن جو قدرتي ذڪر ”ايات سنڌي“ جي مقدم ۾ موجود آهي. (٣) يعني جناب
مخدوم محمد زمان وڏو رح (١١٢٥ هـ - ١١٨٨ هـ) جو بزرگان لاري جو سالار ۽
لهذا مشهور به ”سلطان الاولياء“ آهي. (٤) ڪيوسٽارے سعد تنهن - الخ = تنهن بهت
واري ستاري آڀري روشني ڪئي. (٥) يعني هي صاحب چڻ ته سج هو جنهن سڄي
جهان کي روشن ڪيو. (٦) ”شيخ محمد صاحب ننگر“ يعني خواجہ محمد ابوالساڪين.
(٧) نفخ صور = حق جو آواز. (٨) مستجاب = مقبول. (٩) يعني ”محبوب الصمد خواجہ
ڪل محمد“ (سنه ١١٤٤ هـ - ١٢١٨ هـ) بن خواجہ محمد زمان وڏو.

ڪشف ڪامل ۽ قطب مانند وڃي
 نور مٿان پيدا ڪيو پروردگار (۱)
 پير منهنجي جو نظر اڪسپري هو
 سو قلب تي سان نظر ٿيو سون سر
 چا جوان مشهور هو تا شام و روم
 ڪان دعوت دين جنهن کي ڪوڙيون نشان (۲)
 حق سندا سڀ حق ڪيائون حق ادا
 خلف خائف حق جو عالم امام (۳)
 پاڻ پنهنجي پيش ڪيائون پيشوا
 ٿيا بقا جي باغ ۾ ساڪن سدا
 اولياء الله آهن لایموت
 قرة العینین سلطان سالڪین (۴)
 هن کنيو عالم مندو مٿي مدار
 سر مصلحتي هي سخي سردار ٿيو
 پيو تنهن جو پرتو و هرجا بجا
 هر ملڪ تي هي مهر جو مينهن ٿيو
 ڪل قطب کنيون هن رکيو بالا قدم
 ڪير ڪو چاڻي تنهن جو انتها
 خود خدا عاشق مٿس قسم - خدا
 صد هزار افرشتگان فرمان هيٺ
 ڪن تنهنجي تعريف بيشڪ بي ڪلام

مهر مروت خُلقِ خصلت جانِ نبي
 بعد تنهنجي ٿيون قطب ٿيو قرب دار
 پير پيرن پير منهنجو پير هو
 جنهن قاب تي ٿي ڪيائون ڪو نظر
 اسم جنهن تي جد جو جامع علوم
 روم چاهي، روم زمين جمل جهان
 فرض واجب سنئون حج حق ادا
 پوء ڪيائون پانهنجو قائم مقام
 پاڻ پنهنجي روبرو پنهنجي بجا
 پوء هليا حق ڏي مڃي حق جي رضا
 معرفت جا مفت ميوا ڪرڻ قوت
 سو هاڻي مرشد مٿي مسند نشين
 هي قطب ارشاد ٿيو قطب المدار
 ڪل قطب جي مهندي مهندار ٿيو
 حق جي خورشيد ظاهر ڪيو ضياء
 ويو اندازو ڏيه مٿان ڪل ڏينهن ٿيو
 ڪل قطب عالي همت اعلي قدم
 هن جو آخر، هن جو اول - ابتدا
 هي ڏيئي جو لڏلو هي دلربا
 صد هزارن شير هن جي ران هيٺ
 عرش فرش و ملڪ ڪن سجدا سلام

- (۱) هن سلسلي جو ٽيون بزرگ خواجه محمد زمان ثاني (سنه ۱۱۹۹ هـ - ۱۲۴۷ هـ) هو جنهن تي ساڳيو سندن جد يعني ڏاڏي وارو نالو رکيل هو. (۲) ڪوڙيون نشان = يعني ديني تبليغ جو جهنڊو بلند ڪيو. (۳) يعني خواجه محمد زمان ثاني پنهنجي فرزند خواجه محمد حسن المشهور، خواجه شاه مدني محمد حسن (۱۲۳۵ هـ - ۱۲۹۸ هـ) کي پنهنجو قائم مقام مقرر ڪيو. خواجه محمد زمان پنهنجي وصال کان اڳ "الاهي امر جي پيروي ڪري، پنهنجي حياتي ۾ ئي صاحبزادي کي خلافت جي مسند تي وهاري، جماعت کي سندن بيعت ڪرڻ جو فرمان ڏنائون. ان وقت صاحبزادي جي عمر سا يارهن ورهيه مس هئي، پر طريقت جي ڪل لياقتن ۽ فضيلتن سان پرور هئا" (لاري جا لال - صفحو ۱۸۹). (۴) هن ست مان ظاهر آهي ته جڏهن حمل هي "سلسله شاهان نقشبند" نظم ڪيو، يعني ۶ - ماه محرم سن ۱۲۸۷ هـ، تڏهن خواجه محمد حسن جن ئي خلافت اسلاف تي مسند نشين هئا. پاڻ سن ۱۲۹۸ هـ ۾ وفات ڪيائون.

نوح جو طوفان هن جي هڪ لهر
 آ ڏٺي ۽ جي مهند هي مختيارڪار
 پشت پاڪر آ سندس مولائي علي
 آ مٿس نالو ملو محمد حسن
 حامدن جي اک اندر ۾ خار آ
 هي ڏٺي ڪيو رحمت لئلاعتمين
 تنهن مڙيئي ڪوئن مڙهون مجتبيٰ
 تان نه ٿيئي هڪ صفت تنهنجي تمام
 سلسلو ثابت صحي ٿيو سر ٻس
 چال منهنجي تي مٿان ڪرڻ ڪوپال (۱)
 آن ۽ انهيئن در جو آهيان مدحي مدام
 خاک هن در جي مٽي ۾ مشڪ ٻو
 سا منهنجو سرمون اکين جو خاک پاڪ
 ادب ۽ ايمان بخشي شال رب
 ساڻ برکت تنهن ڀلي جي هي بهي
 عيب هوشو پاڻ ٿيندو پرده دار
 شڪر الله ٻي نه ڪنهنجي درويش
 آن ۽ ته دامن لعل لؤاريءَ جي لڳو
 ننگ دامن جو مڙيئي آ مٿس
 ناه ڪو هن در بنان ٻيو پروسو
 ڪٿان لؤاري لطف ٿيو سان لغاري (۲)
 نا وڌاير هي درين چوٽيون چڳان
 جو آهي رهبر ڏٺي ۽ جي راه جو
 جنهن ڪئي منجهه راه حق جي رهبري
 هاڻ پڙهجي پاڪ ڪلمون سان زبان

علم ظاهر و باطني جو آ بحر
 آ نبي جي هيروي تي پاڻهار
 ڪل نبي دعاگو تنهن جا ڪل ولي
 آ ڏٺي راضي مٿس ۽ پنهنجن
 اسم اعليٰ هن اکين جو ٺار آ
 هي ڏٺي جو موڪليل اعليٰ امين
 جاجير جيڪي جوان صفت و ثنا
 جي ڪريان تعريف تنهنجي تاقيام
 حمد حمل! چو هزارين شڪر ڪر
 نقشبن بادشاهن جو بحال
 آن ۽ انهيئن در جو آهيان گولو غلام
 آن ۽ انهيئن در جو ثناگر صفت گو
 مشڪ عنبر ڪئون ڪٿوري خاص خاک
 آن ۽ انهيئن در ڪئون گهٽران ايمان ادب
 شال هن در سان ادب رهجي اچي
 آن ۽ اوجھو عاصي آهيان عيبدار
 عيب ٻائي هاند ۽ تنهن در پيش
 ڪوڪهين جو، ڪوڪهين ڏي ڪوپڳو
 ننگ آخر عيب دارن جو اٿس
 آن ۽ برابر بي عمل ۽ بيڪسو
 "پروسو تاري تڳان ڪئون لعل لؤاري
 آن ۽ سدا تاري تنهن جي تو تڳان
 آن ۽ نسورو نقشبندي شاه جو
 جنهن سڀڪاري هيروي پيغمبري
 سو آهي حامي منهنجو هر دو جهان

"تعارف شد

از دست حمل فقير لغاري

۶- ماه محرم سنه ۱۲۸۲ هـ

(۱) مٿان = من، شل. (۲) گهٽان = ڪٿان، کان. طرفان. هن مصرع جو وزن نرالو
 آهي انهيءَ ڪري ان کي ٻين نشانن اندر رکيو ويو آهي.

”مدح مبارک در شان مرشد حقیقی و راه نما تحقیقی، قطب الاقطاب

غوث اعظم، حضرت میان صاحب لعل لؤاری والہ *

† "تصنيف حمل فقير لغاري سنة ۱۲۸۱ هـ"

۱- مرشد منا منلار تون
اولین آژن آذار تون	صاحب سخی سردار تون
فریاد رس یا مرشدا!
۲- صاحب ذنی تو سروری
و هلو کجو واهروری	پر هیروی پیغمبری
فریاد رس یا مرشدا!
۳- میٹی مدایون معاف کر
متغزم معطر ناف کر	سینو سندم دل صاف کر
فریاد رس یا مرشدا!
۴- مرشد مستور ماه تون
بی راه کی کر راه تون	هیئن سندو همراه تون
فریاد رس یا مرشدا!
۵- مرشد آهین مسند لشین
صاحب سخا جو سر زمین	آگی سندو آهین امین
فریاد رس یا مرشدا!
۶- مرشد آهین مشکل کشا
سرخ عرض آزی التجا	راحم رفیق و رحمن
فریاد رس یا مرشدا!

* يعني خواجه محمد حسن، جنهن کي ئي معتقدن درگاه لواري ”غوٺ اعظم“ جي لقب سان ياد ڪن ٿا. ڊاڪٽر گر بخشائي ”لواري“ جا لال“ ۾ خواجه محمد زمان ثاني کي ”غوٺ اعظم“ جي لقب سان آندو آهي ۽ خواجه محمد حسن کي ”خواجه شاه مدني“ ڪري لکيو آهي؛ مگر جيئن ته حمل فقير خواجه محمد حسن جو همعصر ۽ مرشد هو، انهيءَ ڪري وڌيڪ تحقيق لاءِ اسان پنهنجي دوست عزيز جناب پير سعيد حسن صاحب ڏانهن لکيو جنهن جواب ۾ تحرير فرمايو ته ”يقيناً اهي ٻئي مدحون [يعني هي ۽ ٻي هن بعد ايندڙ] حضرت خواجه محمد حسن قدس سره جي باري ۾ چيل آهن. ڇو جو (لواري شريف جي) ڇهن بزرگن مان فقط ڪنهن ئي ”غوٺ اعظم“ جي لقب سان سڏيو ويندو آهي.“ وڌيڪ لاءِ ڏسو حاشيہ ايندڙ مدح جو.

† "سنه ۱۲۸۱ھ" اصل اٿن لکيل آهي. مگر خود مدح جي متن مصرع ۵۲
 "تيرھين صدي جي آ آسي" مان واضح آهي ته حمل هي مدح سنه ۱۲۸۰ھ ۾
 منظوم ڪئي. ڀانئجي ٿو ته سنه ۱۲۸۱ھ ۾ هي مدح پياڻي ۾ قلمبند ڪيائين

- ۱۔ اولین اژن = دَ تَ تَ یَ لَ نَ + مَ عِ یَ یَ تَ مَ قَ اَ تَ لَ نَ . ۳۔ مَ غَ رَ مَ مَ عَ طَ رَ لَ اَ فَ کَ رَ = مَ نَ هَ جَ مَ غَ زَ خَ وِ شَ بَ وِ وَ اَ رَ وَ ہَ لَ کَ خَ وِ شَ بَ وِ پَ یَ دَا کَ نَ دَ زَ نَ اَ فَ (ہَ رَ جَ وِ دَ نَ) کَ رَ .

- خطرڻ خيالن آ ڳڏو
 هي نفس ٿو نا ٿئي سڏو
 هي نفس نا فرمان ٿيو
 اهو اندر ارمان ٿيو
 - ڪڏجي قلب ڪارو ٿيو
 شيطان ره مارو ٿيو
 ۱- هيءُ من الله لڳ آه تون
 مڃ عرض شاهنشاه تون
 ۱- پاڙي آهيان تو پير جو
 اوتيو نظر اڪسير جو
 ۱- مھر ٿئون ڪيو مون تي نظر
 سڀهي سڃي ڪي سون ڪر
 ۱- تنهنجي طلب ۾ تار هٿوان
 نالي تنهنجي نروار هٿوان
 ۱- تنهنجي طلب توکئون گهران
 پرا ٻار تنهنجي آن ٻڙان
 ۱- تون ڏيان جنهن ڏي ٿو ڌارين
 اٻڏي سڃاها سڳه سڙين
 ۱- مون تي مهر جي موج ڏي
 سائڻ فتحمند فوج ڏي
 ۱- شريعت آئي ڏيو شادڪي
 ايمان جي استادڪي
 ۱- تنهنجو آهيان توکي سڏيان
 تنهنجي نه دامن آنء چڏيان
 ۱- سڪرات مون تنهنجي ڪجو
 تير ماڙ ڪا منهنجي ڪجو
 ۲- شيطان ٿو تنهن دم ٿئي
 تنهنڪي تنهن دم تون تڙين

- سنگ سڃهه = ڪارو پٿر. ره مارو = راه ماريندڙ. راه کان گمراه ڪندڙ.

۱- سڃي سڃهه ڪي = ڪاري سڃي ڪي. ۱۷- استادڪي = بيهڪ. مضبوطي. ۱۹- ماڙ =

دد. ۲۰- ٿئي = ٿاڻي. ڇڪ ڏئي. هٿ هٿي = آڏو هٿ ڏئي. آڏو اڇي

- ٢١- آڏو ٻڃهي ڪاري قبر
بدڪار آهيان ٻي خبر
٢٢- جي سوال ٿا ساريو ٻڃڻ
ٿا مٽ ڪئون ماريو ٻڃڻ
٢٣- ڄامسي آئي حضرت ٿي جو
هٿ هين ڏوهاريءَ تي ڏڙ جو
٢٤- قيامت ٿيندي قائم جڏين
تنهن جاءِ نه مون کي تون ڇڏين
٢٥- سچ تائڙي جت ٿا (ء) ڪندو
ات آسرو آ تو سندنو
٢٦- ڏوهه ۽ ڪُنڌ تڙندا جيتي
ڄامسي ٿي جو حضرت آئي
٢٧- مون سان ناهي نيڪي ذري
ڪهي ڏيندس ورندي وري
٢٨- هي سن ساجها سڏ تون
هر دم گڏيو هوئين گڏ تون
٢٩- ڪونا ڪي موم ڪم سڪر
تنهنجي پنڌ، تنهنجي پڪر
٣٠- آ ڪو ڪنهن در ڪو پڳو
هي لڙهه "لڙاري" تو لڳو
٣١- جيڪو جڏهن تو در اچي
هي سگهه ڏين ٿي سڄي
٣٢- مون ۾ نه هيت هاج ٿي
دامن لنگهن جي لاج ٿي
- ٻيا ملڪ ٿا سڻجن سڀ
فرياد رس يا مرشدا!
۽ جيءَ وجهيو جيارو ٻڃڻ
فرياد رس يا مرشدا!
وهلو اچي واهر ڪيو
فرياد رس يا مرشدا!
نفس ڪندا ڪٿي تڏين
فرياد رس يا مرشدا!
پيو ٻٽ نه ٻا (ء) ڪي ٻا (ء) ڪندو
فرياد رس يا مرشدا!
ليڪيون گهڻيون گهرندا ٿي
فرياد رس يا مرشدا!
ٻرسير ٻڌين جي آ پري
فرياد رس يا مرشدا!
هاڻئون هري نا چڏ تون
فرياد رس يا مرشدا!
وڻجڻ ڪٿي ڪوڙو وڪر
فرياد رس يا مرشدا!
ڪنهن ٿا ويهي سورو سڳو
فرياد رس يا مرشدا!
سو باه دوزخ ڪئون ٻڃي
فرياد رس يا مرشدا!
توتي ڪٿي ڪم ڪاج ٿي
فرياد رس يا مرشدا!

- ٢١- ٻيا ملڪ ٿا سڻجن سڀ= ٻيو وري آڏو سخت ملڪ ٿا سڻجن. ٢٢- ۽ جيءَ
وجهو جيارو ٻڃڻ= يعني وري جان وجهيو، ماڻهو ڪي جيارو، پوءِ ٿا ٻڃائو
ڪن. ٢٣- هٿ هن ڏوهاريءَ تي ڏڙ جو= هن ڪنهن تي پناهه جا هٿ ڏڙ جو.
٣٠- سورو سڳو= تسبيح سوري. لڙهه لڳو= ٻناري پيو. ٣٢- هاج ٿي= (اتر جو
معاورو) هاج اٿي. ڪاج ٿي= ڪاج اٿي. لاج ٿي= لڄ ٿي.

- ۳۳- مون تي مهر تون مڃڻ! ڪر
دلگير جي دل ڏير ڪر
- ۳۴- سن نقشبدي نورآ تون
مون کي رکين مسرور تون
- ۳۵- دلبر! دلا سو ڏي دلئون
تنهنجي مجالس ۾ ملون
- ۳۶- چارئي ٻلڻو چڪ ۾ ٻڌا
مٿان ڏين ٿا ڌر وڌا
- ۳۷- بخشش جو آهين بحر
مسڪين تي ڪا مهر ڪر
- ۳۸- لئون دل اندر ”لوار“ اٿم
تنهنجي تڳا تاري اٿم
- ۳۹- بلڪل آهي ٻيٽ بندو
هن تي ڪرم ڪو آئين ڪندو
- ۴۰- توتي امانت حمدي
صاحب ڏلي تو سرمدِي
- ۴۱- تنهنجي جيڪي غيبت ڪندا
ڪپ تن خيڻ جا ڪندا
- ۴۲- تنهنجا گيل ڪو غار ٿيا
فاسد ڪا في الشار ٿيا
- ۴۳- توهان جماعت تو جوڙي
شل چاوتي مرندا چڙي
- ۴۴- تنهنجي مريدن سان ڪهن
هت هت نه هرگز هنڌ ڪهن
- واهر ولهن جي وڃڻ! ڪر
فرياد رس يا مرشدا!
- دل جا ڪرين دڪ دور تون
فرياد رس يا مرشدا!
- خوشنود خرم ٿي ڪيلون
فرياد رس يا مرشدا!
- آڏا ٻجهن ٿاها ٿڌا
فرياد رس يا مرشدا!
- لطفون ڏيو مون تي لهر
فرياد رس يا مرشدا!
- ٻاورا تنهنجي ياري اٿم
فرياد رس يا مرشدا!
- تنهنجو آهي هي تو سندنو
فرياد رس يا مرشدا!
- مسند توکي آ حمدي
فرياد رس يا مرشدا!
- احمد آهي ٿيندا انڌا
فرياد رس يا مرشدا!
- خر، خوکسي سگ خوار ٿيا
فرياد رس يا مرشدا!
- تنهنجا مڏمي ويا مڙي
فرياد رس يا مرشدا!
- رڪ روميته سي نا رهن
فرياد رس يا مرشدا!

۳۸- تڳا تاري = جيا هو ۽ ياد - آسرو اميد. ۳۹- آئين ڪندو = آئين ڪندو = (لاو جو محاورو) يعني اوهين ڪندو. ۴۰- سرمدِي = دائمي نيڪي - دائمي حياتي - دائمي پاڪائي. ۴۱- غيبت = گلا. ڪپ ڪنڌا = ليڪا لاه - ختم ڪر. ۴۲- گيل ڪو = گلا ڪندڙ. خر = گڏه. خوک = سولر. سگ = ڪتا. ۴۳- توهان جماعت سونهي ٿي ۽ تون جماعت سان خوش آباد آهين. مڏمي = مدعي = دشمن. چاوتي = چغل. ۴۴- ڪهن = ڪسن = تڪليف پهچائڻ. رڪ = نود - ندورا. روسيه = منهن ڪارا. نه هرگز هنڌ ڪهن = شل ڪوبه اجهو ۽ اوت نه ملين.

- ۴۵- لائق! لؤاري ۾ وسين
دشمن منهنجا سڀ تون دسين
- ۴۶- آ تون، شتابي شير ڪر
نا دم تنهنين ۾ دير ڪر
- ۴۷- هڪ پير منهنجو تون هڪو
ڏي دزد دشمن کي ڏرڪو
- ۴۸- مون کي سدا تو تون سجهين
مون کئون جدا نا دم هجين
- ۴۹- سڪ ساه ۾ تنهنجي سڄي
ڇو طرف موذي ويا مڇي
- ۵۰- تنهنجي تڳا، تنهنجو تڪيو
هر دم مون سان هونج حقيو
- ۵۱- ڪل پير! تون ڀردو رکين
هٿ ٻاجه جا ڀردو رکين
- ۵۲- تيرهن صدي جي آ آسي
دل توه تنهنجي جي نسي
- ۵۳- شاه! دل ۾ را شاد ڪر
افضل سندم اولاد ڪر
- ۵۴- هرڪو رضا رب تي وڃي
رب نا رضا تنهنجي پڃي
- محڪم مريدن کي رسين
فرياد رس يا مرشدا!
- ظالم هئي سڀ زير ڪر
فرياد رس يا مرشدا!
- تنهنجو لڳو سڪ جو سڪو
فرياد رس يا مرشدا!
- منهنجا گجها غم تون بجهين
فرياد رس يا مرشدا!
- ٻيون پهر پينو اچي
فرياد رس يا مرشدا!
- ڇو طرف چورن آ چڪيو
فرياد رس يا مرشدا!
- ڇو طرف ڇو ڳردو رکين
فرياد رس يا مرشدا!
- ڪل جاء وٺي ڪلفت وٺي
فرياد رس يا مرشدا!
- دل درد ڪئون آزاد ڪر
فرياد رس يا مرشدا!
- رب تو رضا تنهنجي مڇي
فرياد رس يا مرشدا!

- ۴۵- وسين = رهين. ۴۷- لڳو سڪ جو سڪو = مون تي سڪ جي مهر لڳي. مون
کي سخت محبت ۽ سڪ آهي. ۴۸- سجهين = (اميد ۽ آسري طور) ياد ٻيون.
- ۴۹- ٻيون پهر = حياتي ۽ جو آخري وقت. موذي ويا مڇي = تڪليف ڏيندو دشمن
زور وٺي ويا. ۵۰- تنهنجي تڳا = تنهنجو ناڳاهو. آرو. تنهنجو تڪيو = تنهنجو اجهو ۽
اميد. چورن آ چڪيو = چورن مون کي ڪاٺي ماريو آهي. هونج حقيو = مون سان
بيني طور (حقيو تڪيو) پيو هوئج. ۵۱- ڪل پير = ڪل جا پير. هٿ ٻاجه جا
ڀردو رکين = شل ٻاجه ۽ مهرباني جا هٿ مون تي ٻنهي جهانن ۾ رکين.
- ۵۲- تيرهن صدي جي آ آسي = يعني هي سال ۱۲۸۰ ه آهي. دل توه تنهنجي ۾
نسي = منهنجي دل تنهنجي مهرباني جي اڃا اهل آهي.

- ۵- نوري آهين تون نقشبندي
تابع تنهنجا ٿيا تخت مند
- ۵- بيشڪ آهين بهتر گهڻو
ڪمتر آهيان ڪيتر گهڻو
- ۵- هي عرض سن احوال تون
مون تي ڀلا ڪر پال تون
- ۵- ڪامل! ڇڏا تون قرض ڪڻون
محفوظ رک تون مرض ڪڻون
- ۵- جو دم حياتيءَ جو جيان
بي غرض بي احتياج هوان
- ۶- منهنجي آڻو اي مددعا
پوءِ خاڪ ڀرتو لڳ خدا
- ۶- حمل گهري حق جي طلب
ڪلمون سدا هو منجهه قلب
- سردار بالا بخت مند
فرياد رس يا مرشدا!
- محبوب تون ميهتر گهڻو
فرياد رس يا مرشدا!
- منهنجا سڀي مڃ سوال تون
فرياد رس يا مرشدا!
- فائق! رهان نا فرض ڪڻون
فرياد رس يا مرشدا!
- ڪنهنجو نه ڪي محتاج ٿيان
فرياد رس يا مرشدا!
- جاسين جيان، نا ٿيو جدا
فرياد رس يا مرشدا!
- ايمان ۽ عشق و ادب
فرياد رس يا مرشدا!

”تعارف شد“

از دست حمل فقير لغاري“

- ۵- بهتر= زياده ڀلا رو ۽ بلند. ڪمتر= زياده گهٽ. ڪهتر= حيثيت ۾ گهڻو ننڍو.
- ۶- مدعا= استدعا. خواهش. پوءِ خاڪ ڀرتو لڳ خدا= پوءِ منهنجي خاڪ ليله ڪارڻ اوهان جي سپرد آهي.

"اين مدح ثاني هم در شان حضرت مرشد حقيقي† وراه نما تحقيقي

قُطْبُ الْأَقْطَابُ لَعْلُ لَوَّارِي وَالْهَ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ

سخمَس ٻڙبان سنڌي- تصنيف حمل فقير لغاري سنه ۱۲۸۱ھ

۱- مدح مرشد جي چوان ٿو جذب دل جي جوش کئون
وصف تنهنجي زور زياده آ عقل ۽ هوش کئون
هر، ڪرڻ تعريف تنهنجي خوب آ خاموش کئون
ڪي قدر سرمون ڪيم دڙ پير جي ٻاهوش کئون
ڪير ڪو سگهندو ڪري پوري سندس ساره ٿنا

۲- محمدي مسند اتي آ پير- ما قائم مقام
جمل علم و حلم و همّت ڪل تنهن کي آ تمام
آبدال ۽ اوتار تنهن کي ٿا ڪرڻ سڀني سلام
خضر ۽ الياس، توڙي ٻيا ولي جي خاص عام
جنن نبيين ۽ محمد، تنن ميڙن جو مقدا

۳- ڪير ڪو تنهن کي سڃاڻي سِر آ سبحان جو
منغز معنيٰ جو هر وڙيئين راز رب رحمان جو
راست راسخ رهنما، جن و ماڪ انسان جو
منجهه ولايت ۽ وليئن شاه شوڪت شان جو
ڪيڻو آچو اعليٰ ڌڻي رتبو سندس عزيز و علا

† اندروني شهادتن مان معلوم ٿئي ٿو ته "مرشد حقيقي" مان مراد خواجه محمد حسن مدني (رح) آهي: اول ته اسان جي شاعر هي مدح سنه ۱۲۸۱ھ ۾ لکي ۽ اهو زمانو خواجه محمد حسن مدني (رح) جو آهي. ٻيو ته اڳتي هن مدح جي ۶- بند جي "ڪاڻ دعوت دين جي نشان ڪرايائين نصب" واري مصرع ۾ نيزي جي نصب ڪرڻ ڏانهن اشارو آهي ۽ اهو نيزو خواجه محمد حسن مدني ئي نصب ڪرايو جنن ته خود اسان جي شاعر جا هن بعد نيزي جي نصب ڪرڻ جي تاريخ نظر ڪئي آهي، ان مان ظاهر آهي.

۱- ڪي قدر- الخ = پير جي جتي ۽ جي ٻئي مان قدري سرمون ٻنهي. ۲- آبدال = اهي الله وارا جن جي طفيل هي دنيا هلي ٿي. اوتاد = مڪيه يا خاص الله وارا درويش. خضر ۽ الياس ٻئي مشهور نبي. ۳- راست راسخ رهنما = سچو ۽ ٻڪو رهبر. عزيز و علا = مرتبو ۽ بزرگي.

۴- شاه شاهان، شاه عالم، پير ما مسند نشين
 پاڪ دل ۽ پاڪ بازو پاڪ تن ۽ پاڪ طين
 پاڪ خوردن، پاڪ گفتن، پاڪ رفتن، پاڪ بين
 پاڪ مسند ۽ مصلو، پاڪ ميلت پاڪ دين
 پاڪ تنهن جو آ طريقو، پاڪ پاڻ ۽ پارسا

۵- آ نيسورو نور نرمل، نور تنهنجي آ نگاه
 نور تنهنجي جاء جاڳهه، نور تنهنجي خانگاه
 نور مسجد، نور منبر، نور روضو گل گياه
 نور در درگاه تنهن جي، نور بيشڪ ٻارگاه
 نور ڪيائين جمل عالم، عرش تا تحت الثري

۶- ڪاڻ دعوت دين جي نيشان ڪاريائين نصب
 توڙي هندي توڙي سنڌي توڙي ڪوئجي عرب
 جو هجي سو هت اچي جنهن کي هجي حق جي طلب
 حق ٿئي حاصل تنهن کي ۽ ڪري روشن قلب
 جنهن سين سچائي رب کي سو علم ٿئي ان کي عطا

۷- خاص خاصن ۾ خدا ڪيو قرب ڏيئي ڪردگار
 زاهد و عابد، امين و پارسا پرهيزگار
 انازين و نازدار ۽ پيش آ پروردگار
 پا حاميٽ پا وسيعت پا جميعت برقه رار
 پيا رضا رب جي مڃن ۽ رب مڃي تنهنجي رضا

۸- پير ما= اسان جو مرشد. پاڪ طين= پاڪ جسم وارو، پاڪ نسل وارو. پاڪ
 خوردن= پاڪ کائڻ (وارو). پاڪ گفتن= پاڪ ڳالهائڻ (وارو). پاڪ رفتن= پاڪ
 هلڻ (وارو) پاڪ بين= پاڪ ڏسڻ (وارو). ۵- نيسورو= محض- خالص. گل گياه=
 سرسبز سائو. تاتحت الثري= زمين کان هيٺ تائين. ۶- ڪاڻ دعوت دين جي- الخ=
 هن مصرع ۾ نيزي نصب ڪرڻ ڏانهن اشارو آهي. خواجہ محمد حسن مدني هي
 دين جي دعوت جو ليزويا عظم تاريخ ۱۸- شوال سنه ۱۲۷۹ھ ۾ بلند ڪرايو
 جنهن خود اسان جي شاعر جا هن واقعي جي تاريخ نظر ڪئي آهي ان مان معلوم
 ٿئي ٿو (ڏسو ”تاريخ نيزه“ هن مدح بعد). ۷- باحمت= همدرد ۽ جذبي
 سان، پا و- محبت= پهچ سان. با جميعت= زور ۽ طاقت سان،

- ۸- با ڪرم ۽ با ڪرامت، با سخاوت سرفراز
 با مروت، با ملاح، بادش، بيڪس نواز
 بر مريدان مهربان، شه غزنوي چون ٻر اياز
 چو مصنف صفت تنهنجي با ادب عجز و نياز
 ڪر وظيفو وِرد وِصف! وِصف تنهنجي با صفا
- ۹- منجه، شريعت مصطفيٰ جي آ سدا ثابت قدم
 منجه، طريقت تار- مَوجو تر نه ڪيو تنهن خاص خم
 منجه، حقيقت حال حاصل تا آبد آدم عدم
 معرفت ۾ با مريدن گذر تنهنجو دم بدم
 ملڪ معنيٰ جو ڏنائين جت صفائي آ سدا
- ۱۰- لعل لؤاري مٽه منور جو مبارڪ آ مڪان
 هن زمين تي ظاهري جئن ٿو ڏسي جمل جهان
 تڪيه گاهي آه تنهنجو ٻر ٻر-ن-آسمان
 سير ظاهر هن زمين تي، سير باطن لامڪان
 لامڪان آ سير سِرَن، سڏ تنهن جي خود خدا
- ۱۱- عجب جيئي جاء اوها، بي طرف ۽ بي جهات
 نا اتي ڪو جن انس و ملڪ لا ڪا ڪائنات
 محض آهي نور حق جو ۽ ڏئي جي پاڪ ذات
 جو ٿيو حاصل حمل چئي مصطفيٰ معراج رات
 سو ڏنائين جو ڏٺو مرسل مٿي رب جو لقا
- ۱۲- ڪر مداحي ماڻ هاڻي جهل اتي ڏاڪر زبان
 هت نه حاجت آه تنهنجي، علم بي حد بي بيان
 جي ڪندين ظاهر ذرو هن ڪئون اڳي علم عيان
 ڏيندڻي تعذر توکي مڙا ملان منصور جان
 رک اندر ۾ راز پنهنان ڪجهه م ڪين اڳتي ڳالههء

- ۸- بر مريدان مهربان- الخ = مريدن تي ائين مهربان آهي جئن بادشاهه محمود
 غزنوي اياز تي. ۹- منجه، طريقت تار- مو جو الخ: تار مو = وار جي تند، يعني
 طريقت جي منزل ۾ وار به ونڪو نه ڪيائين- ڪا ذري جيتري ڪوتاهي نه
 ڪيائين. ۱۰- لامڪان آ سر سرن = هو مڪان جي قيد کان آزاد آهي- رازن جو به
 راز آهي. ۱۱- بي جهات = بنا ڪنهن طرف جي.

۱۳- پير پيرن پير منهنجو شاه شاهان^۱ نقشبند
 ٻا سخاوت، ٻا شجاعت، سرفراز و سر بلند
 نفس ۽ شيطان^۲ شڪي کي قيد ڪيائين منجه ڪمند
 ناه طاقت ڪا تنهن کي تا هلائڻ فڪر فند
 مالڪ-سير^۳- حقيقت رهبر- راه- هُدي

۱۴- معنوي مرشد سندم آ منجه لؤاري پاڪ پير
 رهبر و راحم، رفيق و رازدان^۴ روشن ضمير
 باحيا و حشمت و مسند نشين^۵ صاحب سرير
 بيڪسن جو پڙجهلو، دامن لڳن جو دستگير
 واهرو^۶ واهرو^۷ لهن، هر منهن جو مشڪل ڪُشا

۱۵- شاڪرن ۾ شاه اعظم صابرن سرتاج آه
 هرڪوئي احتياج وارو کيس ڪو احتياج ناه
 هرڪهين جي حاج تنهن^۸ ڏانه^۹ کيس ڪنهن ڏانه^{۱۰} حاج ناه
 هرڪوئي محتاج تنهن در، پاڻ ڪنهن محتاج ناه
 بي طمع بي غرض بي شڪ بادشاه- بي رها

۱۶- صد مبارڪ آ تنهن کي جن ٿيو اي در نصيب
 صد مبارڪ آ تنهن کي جنهن ڏٺو اهڙو عجيب
 صد مبارڪ آ تنهن کي جن گڏيو ههڙو حبيب
 صد مبارڪ آ تنهن کي جن سڏو اهڙو طبيب
 هر مشڪل ۽ هر مرض جي آ هٿ تنهن بيشڪ شفا

۱۷- حمد حمل! چؤ هزارين دم بدم دائم مدام
 خاص خاوند حق جا هر وقت ۽ هر صبح و شام
 جنهن مون کي مرشد ملايو نقشبندي نيڪ نام
 جنهن ڏٺي ڏک ڏوه ميٽيا ۽ اکين پايو آرام
 ساڻ برڪت پاڪ ڪلمي غم وهر سڀني ويا

۱- صاحب سرير= تخت جو مالڪ. دامن لڳن= دامن لڳل سوالين جو.

”درباب تاريخ نيزه سبارڪ“

در سڪان لؤاري شريف“

نيزو ٿيو ۽ نروار، نوري نقشبندي ۽ جو،
 لائق لعل لؤاري ۽ جو منجه، ڪوٽ اندر ڪلدار،
 ارڙهين شهر شوال هئي سن ۴ سا ۵۶ هزار،
 آلاسي ۽ آيو ٿيو، تيرهين ۽ ساڻ ٿيوار،
 ڪٽو ڪرايو خير سان سو پاڻ بيهي سردار،
 عليم طوق عليم تنهن جو اعليٰ ٿيو اظهار،
 بيرق برق مثال ڪري ٿي چمڪارا چوڌار،
 روشن روءِ زمين ڪيائين تجلي سان تڪرار،
 ۲ ٻڙ هو رعد رباني ڏنو هاتف هي هن ٻار،
 هي آهي هنڌ هدايت جو هي مولاي جو مختيار،
 دعوت ڪيائون دين سندي هي جهنڊو سان جهمڪار،
 مسند اتي سرشد مهدي پير آهي پگدار،
 مير محمد حسن هادي گادي تي گلزار،
 رب رسول ڏني آهي تنهن کي دين سندي دستار،
 فيض فتح فيروزي تنهن هٿ ڏني جل جبار،
 طمع ترڪ، توڪل تابش تنهنجي هٿ هٿيار،
 ماري مسلمان ڪندو هي ڪٿي ڪل ڪفار،
 پري پري تائين پهتو تنهن جو ڏيهن ۾ ڏهڪار،
 دشمن دسي دور ڪندو هي پير ڏيئ، پتلار،
 مهر سندا هيت مينهن وسايا راحم رب غفار،
 ٻيو ٻڙ لاءِ ٻڙهي سندو هي هر ڪنهن ديس ديار،
 پهتو سڌ صريح ايهو هر پاسي ۾ هر ٻار،
 جيڪو طالب حق جو هجي مرد توڙي ڇا نار،
 توڙي مير امير هجي ڪو توڙي هوئي تڻجار،
 توڙي نيڪ نمازي هو ڪو توڙي نحس نڪار،
 توڙي گنهگار هجي ڪو بچڙو ۾ بدڪار،
 توڙي سعاد سڀڻو هجي ڪو توڙي چور چڪار.

۱- شايد مراد ت: هي نيزو تاريخ ۱۳ شوال تيار ٿيو ۽ تاريخ ۱۸ شوال سنه ۱۲۷۹ هـ
 جي آيو ٿيو. ۲- رعد رباني=الاهي ڪوڙ. هاتف=ازغبي آواز ڏيندو.

نيزي هيٺ نجات لهي جي هلي اچي هڪوار،
 لُطَن ساڻ ”لغاري“ چوي لاهي غم“ غبار،
 صَيَقْل هَنيو صاف ڪري ٿو سينا سڀ سڄار، ۱
 هر ڪنهن حاصل حق ڪري ٿو، ڏنس سگهه ستار،
 هلي ايندو هيٺ جنهن جو بخت هوندو بيدار،
 جنهن کي گهرندو پاڻ ڏئي آه آگي جي اختيار،
 حمل! حمد هميشان ٻڙم تون لکين ليل و نهار،
 اچي اکين ساڻ ڏٺو تو درسَن ۽ ديدار،
 بخت ڀلو ٿيو دست ڏنائون ڪرم ڪيو ڪلتار، ۲
 دامن ڏيئي ڀڪ ڀڪيائون منهنجا عيب اهار،
 ڪل جماعت ساڻ جميعت ڏنس تنهن ڏاتار،
 مرشد منهنجو مهدي هادي لؤاري جو لڪ هار،
 تنهن لؤاري تنون لڪ وار، صدقو ساھ سڀيتي ڪريان.

”تار شد“

از دست حمل فقير لغاري

سنہ ۱۲۸۱ھ“

۱- صَيَقْل = مانجهو. ۲- دست ڏنائون = شايد بمعني دست بيعت ڏنائون؛ يا حمل فقير کي هٿ ڏيئي مصافح ڪيائون.

”درباب تاريخ دروازه روضه مبارڪه[†] در مڪان لؤاري شريف“

اول صفت الله سندي ٿو ساراهيان سبحان،
بعد تنهن تاريخ چوان ٿو سنڌي صاف زبان،
دروازي درَ روضه جي منجهه لؤاري لعل مڪان،
روزمره تنهن روضه تي آرحمت رب غفران،
پهر ٻا ٻارو پڙهي تي آسر زمين سلطان،
حضرت مير محمد حسن حامي هر دو جهان،
تنهن کي خاص خيال ڪٿان پيوراڙ ڪجهي رحمان،
روضه جو در روڊو ٿيئي شاه چيو وڌ شان.
۱. صنت^۱ ڪتر سڏايا صاحب، ڌيان وڌي در ڪيان،
۲. آهنڪر اوستاد آيا جي خيرپوري ها خان،
هڪڙو ڪل غلام حيدر پيو اوستو هو احسان،
حاجي حج حجاز پڙهي جنه مرد ڪٿيو ميدان،
ٿيون پي ڪڏ غلام نبي هو تن سان سرت سڄاڻ،
دانا درَ پيگنا ٿيئي لاشڪ جان لقمان،
۳. هٿ ٻڌي سي حاضر بيٺا ساڻ ادب ايٿان،
جيڪو ڪم ڪريم چئو آئين لائق ساڻ ليسان،
اڪين ساڻ ڪنداسين او هو امر بيجا ٻا جان،
تڏهن ٿيو ارشاد تنين تي فائق جو فرمان،
۴. سيمي درَ سگهو هڪ جوڙيو همت ساڻ حنان،
۵. منقش منوتدار محسن، لائي درست ڌيان،
امر مڃي ارشاد، اٿيا سي اوستا ٻا ايمان،
پڙهي اسم الله سندو تن ڪڍيو درست دڪان،
تنهن دم توت حوالي تن ٿيو سون رهو سامان.

† جيئن اڳتي نظم مان ظاهر آهي، روضي جو دروازو خواجہ محمد حسن مدلي خيرپور جي ڪاريگرن کان جوڙايو ۽ اهو آچر ڏينهن تاريخ ۲۷- رمضان مبارڪ سنہ ۱۲۸۰ھ ۾ جوڙي راس ٿيو.

- ۱- صنت گر = هنرمند ڪاريگر. ڌيان وڌي در ڪيان = وڌي ڌيان ۽ خالص ڄاڻ وارا.
- ۲- آهنڪر = لوهار. ۳- ايٿان = هڪو يقين. ۴- سيمي در = چاندي جو در.
- ۵- منقش منوتدار = رنگين چٽساليءَ وارو. محسن = قابل تعریف. سهڻو.

- ۱ ڪمر ٻڌي سي ڪامل بيٺا عَبدَن جي عَنوان.
- ۲ حرقت هوش هنر جو هَتر سَهر چالاڻو چالان.
- ۳ مَنوت ۾ مشغول ٿيا سي جَوَدِي جلد جوان.
- چاندي تي چيسالي ڪيائون، ڪُل ڪڍي ڪمسان.
- ۴ تڪما تن طلائي رَڪيا تارن جي تاهان.
- ۵ سونا برج تنهن تي باري لائون ڏين. لَمَعان.
- ۶ هنر منجهه حدادَن نا ڪيو نقطي جو نقصان.
- ڪونه ڇڏيو تن پنهنجو پوئتي عقل سندو ارمان.
- ۷ زَر ڪِر پي رَو زرد ٿيا منجهه حيرت جي حيران.
- برڪت ساڻ بحال جڙي ٿيو آڳي جي احسان.
- آچر ڏينهن آڏيو در او هو روپو منجهه رمضان.
- ستاويهن سَعَد سگوري شَب قدر جي شان.
- ۸ تيرهين من جو سال اسي هو سمجهو بات بيان.
- ٻنجي باغ بحال بيٺو در اعليٰ سَر آستان.
- تجلي تابش طاق ٻَسي، ٿيا شمس قمر قربان.
- ۹ ملڪن ڪُل مبارڪ ڏني ” آحسن “ چيو آسمان.
- چائڻ ڪي چوڌار چمن ٿا جن، ٻريون، انسان.
- ڪسٽوري خوشبوءِ ڪهڙي، ٿيو ارم ڪُلي آيوان.
- خدمت منجهه خدام خلاصا روزمره رضوان.
- ۱۰ مَحڪَم مَنصَبدار مَقَرَب دَر مَنشي دربان.
- ويٺا نيت هميشان حافظ قاري پڙهن قرآن.
- ۱۱ اوستن ڪي انصاف ڏنائون نَعدي ۽ نريان.
- ۱۲ گاڏميشون ٻيا گاڏ ڏنائون آشتَر ۽ اروان.

- عبدن جي عنوان = خاص خدمتگارن وانگر. ۲- هَتر سَهر = ٽنهي مان هر هڪ.
 - جَوَدِي = سعي ڏار - ڪوشش وارا ۽ تڪما = هڪ گل جو قسم. طلائي =
 چاندي جا. ۵- لَمَعان = چمڪندڙ. ۶- حدادن = لوهارن. ۷- زرڪر = سونارا.
 ۸- زرد ٿيا = ٽڪا ٿيا. ۸- يعني هي در آچر ڏينهن، تاريخ ۲۷- رمضان شريف،
 ۱۲۸۰ھ ۾ جڙي راس ٿيو. ۹- ” آحسن “ چيو آسمان = آسمان به چيو ته واه
 و آهي. ۱۰- محڪم = مضبوط، مقرر. منصبدار = عهدي دار. مَقَرَب = ويجهو ۽
 اص خادم. ۱۱- نريان = نر گهوڙا. ۱۲- گاڏميشون = مينهنون. گاڏ = گئون.
 مَقَرَب = ات، اروان = (۹).

طرح طرح جا تحفا تن کي ٿوڪَ زَريءَ جا ٿان،
 ٻيا ٻي ڪئين امداد عطا ڪيا شاھ پنهنجي شاپان،
 ڪڏلُ مريدن گهورُون گهوريون نيڪ نيت نذران،
 سي ٻي سي سڀ حوالي تن ٿيا هيسا بي پايان،
 ڪري اوھ ھيرا آلتو آجي بخشش جو باران،
 ميڙي مال متاع ھٿيا، ٻيون دُعائون وٺي دان،
 ۱ بَغْدِين مٿي ٻار وجهي ويا يار ڀَري پَنُگَمَٽان،
 مَھَرُ پَنُ تِي موڪلائي ھَلِيئا مان لھي مھمان،
 واھ مراد مريد لھي ويا جوڙي پيئي جھان،
 اھڙو پير سمنڊ سخا جو موج ڏُئي مھران،
 ”لُاري“ جو لَڪَڇال لُٽائي موتي ۽ مرجان،
 ۲ رحمت جو ھي روھ زمين تي آھر نيو نيسٽان،
 تيرھين سن ۾ سترس ستن ڪئون داد لڏو دَوَران،
 ۳ غوث، غياث، غَضَنفَر غالب، بحرِ علم و عرفان،
 سَھَسَ ھزار ھميشان حاضر نيت نيت ڪائن نان،
 ٻيا ٻي ڪئين محتاج مسافر ناقص ۽ نادان،
 سُڪيا بي توفيق ويچارا عاجز جي عريان،
 تن سڀني جي سار لھي ٿو درد مند دربان،
 قحط نہ ڪال تنگي ڪا تنھن جاھ، هر شي آت آرزان،
 بيشڪ باغ بهشتي آھي جنت جاءِ جينان،
 شير شھد جون ٿوري نہرون جنت جان جيريان،
 ساڻو سو سرمبز سدا آت برڪت جو بستان،
 ۴ نڪو صر صر باد سَمُومِي نہ ڪو خوف خيزان،
 نڪو خطرو خيال الھين جا، نہ ڪو شر شيطان،
 نہ ڪا بدعت بوھ تنھن جا، نہ ڪو غير گمان،
 نہ ڪو چور چڪار آتي ڪو، نہ ڪو ضرر زيان؛

- ۱- بَغْدِين مٿي = اٺن مٿي. پُغمان = لُٽ جو مال. اصل ۾ ”پُغدان“ (۹).
 ۲- ابرليونيسان = چئن ٻار جو مينهن پلٽجي پيو. ۳- غوث = ولي- درويش.
 غياث = مددگار. غَضَنفَر = شينهن. بحرِ علم و عرفان = علم ۽ حق شناسي جو سمنڊ.
 ۴- صر صر = سخت ٿڌي هوا. باد سَمُومِي = تباه ڪندڙ گرم هوا.

پاک مکان پناه اندر رب رکبو امن امان،
 تنهن ۾ طالب حق جا وينا ياد ڪرڻ پڙدان،
 الٰهي پهر الله ڪهڙن پي ڪاڻ ڪنهن جي ڪان،
 ايها سڌ سخا جي ساري مڪي تڻا ملتان،
 خيبر، خاور تڻا به خراسان، عرب، عجم، ايران،
 مشرق، مغرب توڙي پڌرو روشن نام نشان،
 حمل! جمد هزاران چؤ تون شام صبح شڪران،
 اهڙو پشت پناه اسان جو ضعيفن زور زمان،
 مڻي معاف مدايون ڪندو عاصين جا عصيان،
 ڪندو ڪٽل مريدن جا سو مشڪل سڀ آسان،
 ظاهر ساڻ زبان، پڙهجي ڪلمون پاڪ نبئي تي.

”تعارف شد“

از دست حمل فقير لغاري“

”تاريخ مسجد مبارڪ در مڪان شريف لعل لؤاري“

ٿلما سبحان ڪسي بس بيشماري
توڙي ماڻهون، مڪا، جن، ديوق، ٻريئون
جنهن پيدا نبي ڪيو مير محمد
نبي جي نور مٿن لائب نبي جو
جيڪي ابدال ۽ اوتاد افراد
منهنجو مرشد مٿو محبوب رب جو
پڻ ڪو خيال دل تي خاص حق جو
ڏٺائون راز رازن ڪسي ايهوئي
اول پهريون جوڏهو جوڏهو جوان جوان مرد
پو ڪڏ هو غلام محمد تنهن سان
ٿيون پي مرد مائيٽو هو مگر پيو
ٿيئي هر هڪ هنر جا هوشمند ها
ٿيئي ڪي ٻيا ٿي قبا اوسن اوساري
مثل قبل النما جي ٻار قبلي
چيم دل ۾ جوان تاريخ تنهنجي
عجب نقطو چيو هاتف حمل! ڪي

آهي رب هاڪ جو بي مثل باري
ڪند و ڪوڪير تنهنجي صفت ساري
حسن تنهنجي اکيون چنڊاچي ڪاري ۱
قطب قائم ٿيو منجهه لعل لؤاري
ڪرڻ سڀ پيش تنهن خدمت گذاري
شريعت جنهن اچي آحسن اجاري
ڪڇي مسجد ڪشادي وڏن واري
ڪريو ڪا ڪار مسجد جي موچاري
وڏو استاد جنهن ڪئي انب اساري ۲
بهار پي بهادر ذات ڏاهري
خلاصو خوض سان باخبرداري ۳
وڏا وينجهار وحدت جا واهاري
گنبد محڪم مدور بلند باري ۴
جڙي بڻجي پئي مسجد مٺاري ۵
جڙي جنهن سال ۾ مسجد سونهاري
صفت هن سال جي ”لاحد لغاري“

۱۲۸۴ھ

بيت

- محبت رکي من، وَڏ لؤاري لعل ڏي
قدر تي ڪرند سان ٿا مرچا لاهن من ۶
ڪئين وڃن ٿا ڪاه ڪري، هٿ اڱڻ استادن
لاهن ٿا لغاري چئي، ڪت آتئون قلبن
صبر جو تنهن ساعت ۾، ٿا آسن ات ڏين ۷
”ونحن اقرب اليه من جبل الوريد“ ٿا اهوڏس ڏين
هنئين جا هور حمل چئي، ٿا وڃن ساڻ وڃن ۸
هور ۽ سڀئي سمجهن، تون ڇپ چورج ڪينڪي ۹

- ۱- چنڊ آچ ڪاري = چنڊ جي ڪهڙي مجال آهي. ۲- وڏو استاد = الخ = وڏو
استاد رازو انب جوڻيجو هو جنهن اوساري ۽ جو ڪم ڪيو. ۳- ٿيون ”مائيٽو“
نالي ذات جو مگر پيو هو. ۴- مدور = گول. ۵- مٺاري = مٺاري واري. ۶- ڪرند =
ڪت لاهڻ جو لوهو اوزار. مرچا = ڪت (اڪثر بندوق جي نالن جو) ”بندوق
مرچا ڪري وئي آهي“ يعني ڪت ڇڏي وئي آهي. ۷- آسن = مقوي ٿيئي.
۸- هور = ڏپ - ڏاء. ۹- هو بنا ٻڌائڻ (سلن) جي سمجهي وڃن ٿا.

داستان ٽيون ”معرفت ناسون“

[صحيفه اول منجهه بيان طريقي نقشبندي جي]

بسم الله الرحمن الرحيم

ساراهيان سبحان کي جو قادر ڪريما
خالق، رازق مون ڏٺي، عالم سڀ ان ڪا،
مقصود ڪل موجود جو محمد مصطفيٰ
صلي الله عليه وسلم هر دو هميشا
هاڻي سڻو سالڪا سڙيئي مون ڪنا
جن حاضر هوس هڪ ڏينه منجهه حضرت حضورا
جو مرشد مڪمل معنوي ڪامن ڪريما
لائق لؤاري جو ڏٺي راحم رهنما
وسيلو ولهن جو آرين آڏارا
چوٿون قطب جو ٿيو قائم مقام
روشن ڪيائين دين کي اگرواڳئين ڪا
نالو نبي ڪريم جو مٿس مقرر آ
سؤ دفعا صاف ڪريان ڏوٽي زبانا
عطر آب گلاب سين مٽهي مشڪ ڪينا
سويي نالو ڪينهن پاڪ جو آ اڃان ادا
هر نالي ڌاران ان جي زيب نه زينت ڪا
تڏهن اسم مبارڪ مون لکيو هاڻي هن طرحا
جن اول منجهه اسم جي آ اسم محمدا
آخر منجهه اسم جي آ ”حسن“ بے الفا
رحمتون رحمان جون مٿس [اڀارا]
هجن شال ”حمل“ چئي مٿس مداما
آهي سیر الله جو پيو شڪ نه ڪو شهبها

(۱) يعني خواجہ شاہ مدني محمد حسن رح جو لؤاري جي گاديءَ جو چوٿون قطب

يا پير هو.

"هڏو سِرِي" و آنا سِرِه "پڙهي پروڙجا

نڪي خدا ڪولبو ۽ نڪي ڪي جدا

آه نسورو نور سو مريوئي معنيٰ

ڏئي ڏکيا ڏک سان پنهنجي پناه

ڪونه سڃاڻي ان کي پيو ري ڏئي ڌارا

اٿي سمجهه صبحي ڪر مڙيئي معنيٰ

هڪ ڏينهن فرمايائون فضل سين مون کي مهرمنجها

ته: جوڙ حمل آ تون هڪڙو صحيفو صحيفا

صبحي صحيفو جوڙ تون مارے سنڌي واء

ستولي سنڌي سوکڙي سمجهن سڀني لاء

تنهن ۾ طريقي نقشبندي ۽ جو ڪر تون بيان

۽ ڪر تون بيان لطيفتن جو ۽ تن جا مقاما

مئي سمجهي تن کي من طالب ڪن طلبا

تڏهن ٻانهون ٻڌي عرض ڪيو مون آئي سان ادا

ته: آهيان ضعيف زبُون گهڻو نيست ۽ نڌرا

هادي! همت ڏيچ تون مون کي مهرمنجها

مون کي آه اوهان جي دعا درڪارا

تڏهن فرمايائون فضل سين ٻيهر ٻاجه، منجهان

ته: آهي آسان توکي، ڪر تون تصنيفا

۽ هوندو حمل! تنهنجو نالو نروارا

منجهه مڪان شريف جي تا قيامت ڏينها.

تڏهن شڪر ڪري شروع ڪيم هادي ۽ جي همتا.

هاڻي سڻو سالڪا هن پتر بيان

ته: طريقو طريقن ۾ مئي ميڙي آ

سو طريقو نقشبندن جو افضل ۽ اعليٰ

۽ آهن نيزد آهنين ۽ جي صحيح لطيفا (۱)

(۱) لطيفه ج لطيفا = لفظ "لطيف" مان نڪتل بمعني باريڪ، نازڪ وٺ. صوفين جي اصطلاحات ۾ لطيف خاص معني رکي ٿو: "لطيف" جمل "لطائف سينه" (چون لطيفن) مان هڪ، ليڪ نازڪ ۽ چونڊ وٺ آهي. جيستائين سالڪ کي اهي ڇهه لطيفا روشن ٿا ٿين، تيستائين هو ڪنهن به وڏي منزل ۽ معرفت کي حاصل نٿو ڪري سگهي. اهي ڇهه لطيفا هي آهن: اول "لطيف نفس" جنهن جي جاء (انسان (ڏسو حاشيه صفحو ۹۳)

سٺو نالا تن جا ۽ تن جا مقاما
 سي آهن مڙ ٻئي ڏه لطيفا مَرڪب انسانا
 آهن پنج لطيفا تن منجهان ”عالم-امر“ ڪا
 صحي ڪري سٿج تون تنين جا نالا؛
 هيڪڙو ”قلب“ ۽ ٻيو ”روح“ نيون ”سري“ آ
 چوٿون ”خفي“ خاص سٺ پنجون آ ”آخفي“
 آهن اصول ان جا مٿي عرش مٿا
 ۽ لامڪانييت سان سي تعلق رکن ٿا.
 پنجيني جواهر جي لکيم خالص لطيفا
 اهي آهن انسان ۾ ڏسي رکيا
 ڌارو ڌار جسم ۾ پنهنجي پنهنجي جاء
 اچي هن جسم ۾ آخسن سي ٿيا،
 تڏ [ورتائون] علائقا ۽ لذتون جي نفساني سببا
 ته اصول ان کي پنهنجا وسري سڀ ويا،
 جڏهن توجّه ڪري تن تي مرشد مڪملا
 تڏهن سي وري ياد ڪن اصول اصلن جا،
 رجوع رکن اوڏهين موٽي معبتا،
 الهي [گهڻ] ان ۾ پيدا ٿيڻ ٻڌا.
 هوه اهي جڏهن اصول کي وري رسن ٿا
 تڏهن اصل جي اصل ڏي وري سي هلندا

آندل حاشيه صفحو ۹۲

جي جسم ۾) دن آهي؛ ٻيو ”لطيف قلب“ جنهن جي جاء سڀني جي ڪهي طرف دل
 آهي؛ ٽيو ”لطيف روح“ جو سڀني جي سڄي طرف واقع آهي؛ چوٿون ”لطيف سير“
 جو سڀني جي وچ ۾ معده جي منهن وٽ واقع آهي؛ پنجون ”لطيف خفي“ جنهن
 جي جاء پيشاني ۾ آهي؛ ۽ ڇهون ”لطيف آخفي“ جنهن جي جاء ڪيترائي آهي.
 انهن کي ”اطوار سته“ (چهر اطوار) به سڏيندا آهن (غياث اللغات). هيٺ حمل،
 نقشبدي طريقي جي نقطه نظر کان ڏهن لطيفن جا نالا ڪنيا آهن ۽ هيٺ انهن جا
 مقامات توڙي وصفون بيان ڪيون آهن. اهي ڏه لطيفا هي آهن: بهريان پنج:
 ۱. قلب ۲. روح ۳. مخبري ۴. خفي ۵. آخفي. باقي پنجن مان ۶. هڪڙو ”نفس“
 ۽ ٻيا چار عناصر يعني ۷. هوا ۸. پاڻي ۹. باه ۱۰. خاک.

اصلن پٺيان اصل ٻيا جي اصل اصلن جا
 رسن وڃي ان کي لاشڪ لطيفا.
 جڏهن ڪل اصول کان لطيفا لنگهندا
 رسندا تنهن ذات کي جا صرف ذات خدا
 آهي ذات پاڪ سا ڏانهن شانن صفاتا
 حاصل ٿئي ان کي آلفَتَاءُ الاتِمَقَاتُ (۱)
 فنا ٿئي حاصل ٿئي ٿي بقا اڪملا.
 پنج لطيفا ٻيا جي "عالم-خلق" جا (۲)
 هڪڙو "نفس" تن منجهان ۽ چار عناصر،
 اصل "عالم-خلق" جو اصل الاصل "عالم آسرا"
 اصل جو "نفس" جو اصل الاصل "قلبا"
 ۽ اصل جو "پاڻ" جو اصل الاصل "روحا"
 ۽ اصل جو "آب" جو اصل الاصل "سرا"
 ۽ اصل جو "نار" جو اصل الاصل "خفيا"
 ۽ اصل جو "خاڪ" جو اصل الاصل "اخفي"
 ۽ رنگ نور لطيفن جا آهن جدا جدا،
 نور "قلب" جو زرد آهي، ۽ "روح" سڌو سڙخا
 "سيري" جو نور سفيد آهي، ۽ ڪارو "خفيا"
 ۽ سبز نور سڀني مان آهي سندو "اخفي"
 ۽ ٻڃاڻا صفائي گهڻي جي نور سندو "نفسا" (۳)
 آهي رنگ ڪسيٽ سو سڀني ڪر صحيح (۴)
 سڀڪو لطيفو هيٺ قدم نبي نبي جي آ
 هر هڪ نبي آهي جي اولوالعزم وڏا
 هيٺ قدم حضرت آدم جي آهي لطيفو "قلبا"،
 ۽ لطيفو "روح" جو سو هن سڀجا
 آهي بن نبين جي قدم جي هيٺا
 هڪ حضرت نوح جي ۽ ٻيو حضرت ابراهيم

(۱) يعني مڪمل فنا. (۲) پهريان پنج لطيفا "عالم-اسر" يعني حڪم الاهي واري
 ڪائنات متعلق هئا ۽ هي باقي پنج لطيفا "عالم-خلق" يعني مخلوق واري ڪائنات
 سان تعلق رکن ٿا. (۳) يعني لطيف "نفس" جي روشني بيهڻ صاف آهي. (۲) لطيف
 نفس جو رنگ ڪسيٽ يعني ميرانجهڙو (۹) آهي.

هيٺان قدم مهتر موسيٰ جي "سِرِي" لطيفو آ
 ۽ "خفي" آهي هيٺ قدم حضرت عيسيٰ،
 ۽ "اخفي" آهي هيٺان قدم محمد مصطفيٰ
 سهين صلواتون تنهن تي ۽ تنهن تي سلاما.
 [چون] مشائخ جي وڏا رحمت ڪرين خدا
 اول لطيفا پاڪ ڪر "عالم-امر" جا.
 ٿي وائون مقرر ڪيون تن تحقيقا:
 اول اسم الله جو هن ٻر ٻر هيجبا
 اول زبان تارون ۾ ٻاڪل بند ڪريجا
 ۽ جي حد يثون نفس جون خيال ۽ خطرا
 خالي ڪر تون دل کي آڻي ڪل ڪنا
 توڙي مدت ڪهڻي توڙي ڪهڙي ڪا
 ۽ جي ٽين بند ڪين ڪي اوهي خطرا
 تڏهن "لا اله الا الله" چوي ظاهر زبانا
 ڪڇ مدت سين ڪري تنهن کي تڪرارا
 وري چوي خيال سان "الله" سندو اسما
 ڪري هميشه ان ٻر اهڙي طريقا
 تا ڏٺي ڪڍندو دل مان خيال سڀئي خطرا
 ۽ صورت جا مرشد جي جنه ڪيو تلقينا
 ڪر مقابل دل جي صحي صورت سا
 ۽ ڏانهن بڻجي هيٺ آهي دل جو مڪانا
 وڙي ٻن آڱرين جي بڻجي "قلب" وڇا
 اسم "الله الله" ٻڙهي هن شرطاه
 سان خيال دل جي نه ساڻ زبانا
 مٿي ذات پاڪ جي ڌري ڌيانا
 ساڻ صفتن ڪاملن جي مَنَزَه ميڙن ڪنا (۱)
 ٽرٻي وقت ذڪر ۾ هوئو هشارا
 تان دل تنهنجي جاري ٿي ذڪر ساڻ خدا.
 ٻوه لطيفي "روح" ۾ رکي خيالا
 ۾ آڱريون بڻجي جيئڻي جي آهي سو هيٺا. (۲)

تهان پوءِ ”سوي“ جو رکي سو سُرنا
 ۽ آگر يون آهي سو ذاتي بي جي مٿا
 طرف سيني جي وچ ڏي تنه سندو مٿيلا
 موٽي ڪنالا طيفي ”خفي“ جي رکي سو سُرنا
 ۽ آگر يون ٻيڙي جي مٿان تنهنجي جاءِ
 طرف سيني جي وچ ڏي مٿيلا تنهنجو آ.
 موٽي ذڪر رکي منجهه لطيفي ”اخفي“
 آهي ”اخفي“ جي منجهه وچ سيني جي جاءِ
 تان جاري ٿين ذڪر سان پنهنجي لطيفي.
 پوءِ لطيفي ”ذفس“ ڪنان جو منجهه پيشاني آ
 تهان پوءِ ”قالپ“ جو لطيفو لکن ٿا
 جاءِ لطيفي تنهن جي ساروئي جسم
 تڏهن وار وار جي پاڙ مان ٿي ذڪر ظاهر آ.
 هاڻي سمجهه اڳتي موٽي هي معنيٰ
 ته آهن لطيفا جيڪي ”عالم-امر“ جا
 آهن اصل تن جا مٿي عرض رحمانا
 جڏهن ٻهجن اصل کي اهي لطيفا
 تڏهن ٿي حاصل تنهن کي فنا ۽ بقا،
 ۽ اصل جو ”قلب“ جو سو ”تجلي“ ”افعلي“ (۱)
 ۽ ”صفاتي ثبوتي“، ”روح“ سندو اصلا (۲)
 ۽ اصل جو ”سيري“ سندو ”ذاتي شيونا“ (۳)
 اصل جو ”خفي“ جو ”صفتون سلبيا“ (۴)
 ۽ جو ”شان جامع“ سو اصل سندو ”اخفي“ (۵)
 پوءِ ڪري لحاظ مراقبي ۾ انهن اصلن جا،
 ساڻ ترتيب هن جي سٺي سڪج ساءِ
 جن ”قلب“ پنهنجو، قلب ساڻ محمد مصطفيٰ
 ڪري مقابل تنهن جي ۽ گهري هي دعا

(۱) تجلي افعالي = الاهي ڪارنامن جي روشني. (۲) صفاتي ثبوتي = مولائي هاڪ جون اهي صفتون جي سندس ذات ۾ موجود آهن جهڙوڪ علم، قدرت وغيره. (۳) شيون (واحدشان = ڪم) = الله هاڪ جي ذات سان تعلق رکندڙ ڪم. (۴) صفتون سلبيا = اهڙيون صفتون جن کان الله هاڪ جي ذات، بالڪل هاڪ آهي جهڙوڪ جهل، عجز، ظلم وغيره. (۵) شان جامع = اهو مقام جو سڀني صفتن جو جامع آهي.

ته فيض ”تجلي افعالي“ جو ڏنهن حبيب خدا
منجهه حضرت آدم جي رسيو جو فيضا
ڏٺي! منهنجي قلب ۾ اهو فيض رسا
هوءَ ”تجلي افعالي“ ۾ ڪاٺي قلب فنا
هوءَ افعال ۾ انهنجا ۾ ڪٽي خلق جا
ڌاران فعل حق جي نظر نه ايندا.
۾ ولايت قلب جي، جا ”ولايت-آدم“ چون ٿا
۾ جو سالڪ انهيءَ ولايت کان واصل ٿيندو آ
تنهن سالڪ کي چون ”آدمي مشرب“ (۱)
عرض ڪري آڳي کي موليٰ عجز منجهه
ته ”نبوتي صفتن“ جو هوي جو فيضا.
اهڙي طرح لطيفي ”روح“ کي سمجهي سالڪ،
مقابل روح محمددي ڪري سان قربا؛
روح محمددي جي کان نوح جي روحا
رسيو روح نوح نبي جي ۾ خاص خليل
سو رسي منهنجي روح کي موجب متابعت،
”مشرب ابراهيمي“ ان کي ڪٽن ڪاملا (۲)
ان وقت عارف پاڻ کي ڄاڻي ڇڏي
ته اهيءَ صفتون سڀئي مون وٽ هيون عاريتا (۳)
وري رسيون رب“ کي ثابت سلامت
ٿيون صفتون سڀئي موليٰ ”مسئوبتا“ (۴)
هوءَ ”سري“ کي ان طرح سري سردارا (۵)
برابر رکي بندگي ڪري آڳي جي اڳيا
ته: فيض ٿئي ذاتي سري نبوت
جو مصطفيٰ کان موسيٰ کي آهي اصل عطا؛
مون کي موليٰ بخش تون پنهنجي فضل ڪناه.

(۱) سالڪ اهڙي ماڻهوءَ کي ”حضرت آدم جي مشرب وارو“ چون يعني حضرت
آدم جي طريقي تي هلندڙ. (۲) ڪامل درويش ان کي ”مشرب ابراهيمي“ يعني
حضرت ابراهيم جي طريقي جو سرچشم ڪري چون ٿا. (۳) عاريتا: اڌار هون ورتل.
(۴) مسئلوب: ڪسيل- واپس ورتل. (۵) هوءَ- الخ = هوءَ اهڙيءَ طرح لطيفي ”سري“
کي ڪمائي ڇاڪاڻ ته هي ”سري“ لطيف سردار ۽ سرتاج لطف آهي.

جڏهن رسيدو انهن ۾ راز کي سالڪ ساڻ صفا

"موسوي مَشْرَب" ٿيو سڳو کي سڀا
مُسْتَهْلڪ ٿئي مورهن زور منجه ڏاتا. (۱)

پوءِ موٽي پيش ڪري لطيفو "خفي"
خفي خاص نبيءَ جو ساڻ وڏي صداقا

عرض ڪري الله کي ڪُرنش ڪمالا (۲)
تر فيض "صفا تي سڀي"، جو آهي عجيبا

عيسيٰ کي عطا ٿيو ڪنان محمد مصطفيٰ
خاوند منهنجي "خفي" منجه باري ڪريخشا

"عيسوي مَشْرَب" اٿيو عارفن اڳيا
فرد مجرّد فرق ڪري ڪلي قيد ڪنا (۳)

چالي ٻجهي ربءَ کي بي شڪ بي شهباءِ
خاص الخاص لطيفوليڪ تون آهي جو "اخفي"

"اخفي" احمد جي سامهون، ڪر صحيحا
گهڻي دعا گهر تون، اي رب رحمانا

دولت پنهنجي دوست کي "اخفي" منجه آگا
جا ڏئي سا ڏي تون مون کي مهر منجهاءِ.

جو وڏي ان وات سان سالڪ سلوڪا
"محمدِي مَشْرَب" ٿيو اڪمل اوليا

عادت ان جي سڀ ٿئي عادت حق تعاليٰ
پوءِ "نفي" ۽ "اثبات" کي ڪر طرح تڪرارا

ڏاڪر ٿا ڏڪر ڪن قلب جي ڦوٽا
ايءُ آهي ڏڪر ذوق لاءِ تحفو طريقا

سڻي سمجهي ياد ڪر تنهنجو تفصيل
سو گهو ٻڌڻ ساه کي دٻي دٻڻ هونا

ڇڪڻ لامن "لا" جو مٿي مٿي ڪا
ايهن "الله" کي ڪڍي سڄي ڪلهي ڏاه

پوءِ "الا الله" کي خطري خيالا
هڻن ٿا هيٺئين تي زور منجهان ضرَبا

جيئين سگهن ساه کي ٻڌڻ وس وڌا

(۱) مستهڪ ٿئي = فنا ٿئي. (۲) ڪُرنش = عجز ۽ آزي. (۳) فرد مجرّد = الخ = پنهنجي ذات کي ٻين سڀني وهن ۽ لاکاڻن جي قيد و بند کان آزاد ڪري.

تیسین ٿا تڪرار ڪن [زور منجهان] ذوقاً
 راحت ڪارڻ روح جي ڪئن دم دانا
 عدد اڪي جي مٿي ڪئن پساها
 سدا شرط ساه ڪئن جي سگهوئي، سئن ٿا،
 "محمد رسول الله" چون دل جي ڏيانا.
 ڏاڪر وقت ڏڪر جي مَن رڪن معنيٰ
 [اٿن] "ذات صرف" مقصد مطلوباً (۱)
 ٻيو نفي ساڻ نفي ڪري ٻاڻ ۽ ٻاڻ ٻيا
 ذات ڪن اثبات مان، ثابت صدق منجهان.
 واڌو شرط ٻيو منجهان لانهينءَ ماڳا
 خاص ٿي خدا کي ڪندا اِيءَ عريضا
 "موليٰ" مقصد تون آهين عالم منجهارا
 توکان طلبيان تنهنجي آهي رب رضا".
 منهن موٽائي دل جو ڪلي "عالم ڪا
 ذات رب جي ڏي رکي شوق منجهان شرطاً
 حضور حاصل نه ٿي هين ڪالهين ڌارا
 وحدت وارن کي ٿيو اِي قلبي وقوفاً
 نفعو "نفي" جي ڏڪر سان سالڪ سمجهن ٿا
 جوڌ وارو دل کي خالي ڪري خطرڻ ڪا.
 مٿي مون بيان ڪيو اڪي جي عددا
 "عدد وقوفي" ان کي چون چيٽائي لاءِ
 تعليم هن طور جي منجهان هتي طريقنا
 داخل هين دستور ٿي سٺي رکي سمجهان
 آهي عبد خالق کي خاصو ڪنا خضر (۲)
 محض لحاظ من جو سمجهي اِيءَ صعبا (۳)
 "ڏڪر ختم" اِيءَ ٿيو مشائخن مهندا
 نفي ۽ اثبات کي ڪري تڪرارا
 سڻاڻ شرطن مٿين اڪي مراتب (۴)

(۱) ذات صرف = محض ذات الاهي - خالص الاهي ذات. (۲) بنده پنهنجي خالق کي
 خضر نبي کان به وڌيڪ پيارو آهي. (۳) محض لحاظ من جو - الخ = يعني بنده جي
 پنهنجي مولیٰ وٽ مقبوليت صرف من يا دل جي عادت ۽ ٻاڪائي جي لحاظ کان
 آهي (۴) مراتبا = مرتبا - دنيا.

۽ واٽ ٻي، مٿاڻي جي، سا ٻي سٺيجا (۱)

جئن رکي دل نگاه ۾ کان خطرن خيالا

ٿئي ڏسندڙ فيض ذي جو فيض الاهي آ

ساڻ ڪرڻ ذڪر جي ۽ مٿيل مرشدا

اهڙي طرح عاجزي سان هجي هميشا

طرف ذات حق جي متوجّه مددما

تان ڪٿي مٽڪو دل جو ريءَ دقت ۽ دردا

چون ”حضور“ ان کي سالڪ ۽ صلحاء

تان وٺي تڏهن دل کي ذوق سندو ذڪرا.

۽ جيڪڏهن لڙئي دل کي جماعتيت ۽ ذوقا

تان وري ان شرطن سان ڪري تڪرارا

موٽي انهن ۽ عددن سان اهيڪه مراتبا

تان ٻانهن مشغول ٿئي ۽ وٺي دل اثرا

ساڻ ادب شرطن جي هجي هوشيارا

۽ مقصد هن ذڪر ۾ سو ٻي ايهوئي آ.

جو اول مراقبو اهو منجه عمل آيو آ

وٽ امام رباني جي رحمت ڪريس خدا

انهيءَ کي مراقبو ”آحديث“ جو ڪامل ڪنهن ٿا

اچي ذاتي فيض سو انهنين لحاظا

جو جامع جميع جو ڪامل ڪملا

مٿي لطيفي ”قلب“ جي رسي سو فيضا.

لڳئي واٽ فائدي جي سمجه سٺي دل لاه ۽

ڪمنا صحبت ڪامل جي جو مرشد مڪملا

ساڻ توجّه تنهنجي عيّن اخلاصا

ٿئي دل پاڪ سا غفلت غير ڪينا

ساڻ جذبي محبت جي جو مرشد مهندارا

ٿئي مشاهدو حق جو ۽ نور نروارا

اچي چمڪن دل ۾ ايهي آئورا

هجي حضور مرشد جي ۽ گهڻي سان ادبا

۽ رکي رعايت ادب جي ۽ سندي تنهن رضا

(۱) مراقبو: هاد الاهي ۾ مشغول ٿيڻ ۽ ذڪر فڪر ڪرڻ جو خاص طريقو.

ٻرڻ رکي دل ۾ تصور تمامو
 نه ٿي فيض وٺندڙ سو، هادي جي هيٺ
 چون وات انهن کي عارف الله جا
 آهي سهنجي گهڻو ٻين وٽن ڪا
 چون ”ذڪر آبي جو“ ڪامل انهن ڪا
 جڏهن جمعي ٿي دل کي حاصل حضورا
 داخل نه ٿين دل ۾ خطرا خطورا
 قدر چئن گهڙين جو سمجهه ٿي دل لاه
 تڏهن دائرو اهاڪان جو ٿيا تما
 آهي اول دائرو سندو ”اسڪانا“
 بعضي چون نشانيون ان جون انوارا
 نشانيون انوارن جون قطع اسڪانا
 دائري اسڪان جي سڻو سڀ صفتا
 هيڏهن زمين هي، هوڏهن عرش عظيم
 آهي تنهنجي وچ ۾ اڌ اسڪانا
 ۽ پيو اڌ ان جو مٿي عرش ڪنا
 ”وَهُوَ مَعَكُمْ“ آيتن ڪنهن ”ٻين پري لاه (۱)
 منجهه مٿڪنات مڙهي ڌاري ڌيانا
 ذڪر ظاهر زبان جو منجهه هن مڪانا
 ساڻ توجي قلب جي حق ڏي هر وقتا
 رحمت ۽ فائدا ان کان حاصل ٿين ٿا
 اهڙي صفت مٿي جا ذڪر ۽ ٺڪرا
 جيڪي سالڪ کي اچن منجهه نظر نورا
 سڀ اسماء ۽ صفات جا آهن ٻاڇو (۲)
 اصل ان هنڌ ظاهر ظهورا
 ”وحدت وجودي“ وارا جي سمجهن سالڪا
 هر ڪنهن ۾ حاصل ڪن مشاهدو موليٰ
 انهن کي انهن جاء ۾ آهي آراسا
 ذوق شوق ظاهري هر ڪنهن منجهه ڪما
 آهن دانهون درد جون سڀ سڀا

(۱) ”جتي ۽ اوھين ھجو، ھو اوھان سان آھي.“ (۲) سڀ سڀ الھي اسمن ۽
 صفتن جا ڪسر آهن.

اهڙو ذوق "ظیل" ۾ آهي عجيبا (۱)
 وسري وڃن دل کي سڀ ڏئي ڌرا
 حاضر رهن حق سان هر دم ممشا
 "قلبي فلان" اڇي ٿئي عاقلن اکيا
 اهي سڀ ظهورا "ظیل" جي آهن اثر ڪنا
 هر هر وڙج ڳالھڙي طالب! تڪرارا
 جڏهن سالڪ انهن سلوڪ ۾ حاصل ڪيو حالا
 تڏهن هن ڌيان دل جو مٿي مٿي ڪا
 ڇهن پاسن ٻانهنجي تررت ڪندو نما
 چيڪ مٿاهين ڇڏي، وسري جنهن ويرا
 تڏهن تنز ڪيئن نفس جو ڪرڻ واجب آ (۲)
 اڇي تہ ولایت ولین جي نالي ٿي
 ايهو ماڳ مشائخن کي منجهه فڪر ۾ نهما
 لڳئين دائري جي طرح ۾ اچي ٻيو اصلا (۳)
 ۽ ٻي ٻي آئي هيڪڙي قوسر شڪل شروع (۴)
 قوس چئون ڪسان کي گوشن ڪيڻ لاءِ (۵)
 ڌيان ٻهرئين دائري ٿي ٽن منجهه
 مراقبو مخصوص ٿيو هيٺ سڄي صحيا
 "وَتَحْنُ اقْرَبُ اِلَيْهِ مِّنْ حَبْلٍ اَوْ رَدٍّ" ۽ اسين اوڏا آدمي سندس ساه ڪنا
 آهي قول الله جو ٻي شڪ بعدا
 سمجهن انهيءَ سير ڪي دل وارا دانا
 مٿي رسي سالڪ جو جڏهن ان ماڳا
 ان مراقبي ۾ "معيقت" جو سو ٿرلھي ساءِ. (۶)
 در ٻن ان دائري ٻهرئين جي ڀرسان

(۱) ظیل = ڇاڇو يعني الاهي نور جو پرتو. (۲) تزکيه نفس جو = نفس جي پاڪائي جو عمل. (۳) هن کان اول "ٻئي دائري" ڏانهن ڪوبه اشارو ڪونهي. شايد هن کان بالڪل اڳ واري حالت "ٻئي دائري" جي آهي جنهن مان سالڪ اچي "ٽئين دائري" ۾ پوي ٿو. (۴) يعني انهيءَ ٽئين دائري واري نزل ۾ ٻي هڪ قوس يا ڪمان جهڙي هيٺ ظاهر ٿئي ٿي. (۵) گوشن ڪيڻ لاءِ = واحد گوشه يعني گز يا تير جو سلسلو گوشن ڪيڻ لاءِ يعني گزن يا تيرن هڻڻ لاءِ (ڪمان جي صفت). (۶) معيت = گذ هجڻ. انهيءَ مقام ۾ سالڪ سمجهي ٿو ته خداوند ڪريو سائن هر وقت گڏ آهي.

مټي نفس موقوف ٿيو پس اربعم عناصرا
 ذکر زباني خواه خيالي خفيا
 ترقي طالب کي منجه ان مقامـ
 عروج نړول ان هنډ کڻي قلب جا (۱)
 حاصل ٿين "حضور" پڻ طالب تنه طرحا
 جذبو ساري جسم کي بلڪ ٿئي بالا
 مگر هن ماڳ ۾ فهم کچ فرقا
 ات ليکي ٻاهر لذتون رسن ٿيون روحا (۲)
 رنگو رنگ پٺيان ٿين نوري نوازا (۳)
 هت مزو ناهي مورين نه رنگ پڻ پيدا
 چڙي نسبت نفس جي حکم لطيفي لاءِ (۴)
 قوت کماي ٿو ولي سالڪ منجه سيرا
 کلي حال قلب جا وسرن تنهن ويرا
 ۴ هي طرح ٻيو دائرو قطع ڪيو قصدا
 "بُحْبُهِمُ وَيُحْبُونَهُ" بهجن ان پنڌا (۵)
 فيض فائز جو ٿيو زير ڪنان ذاتا
 نفس لسورو ان جو آهي محل مڪانا (۶)
 دور دائري ٿئي جو قطع ڪل ڪنا
 ملاحظا ۴ مَرَابَا ڪل تنه طرحا
 جي منجه ثاني مذکور ٿيا طرح ترتيبا
 "جنکي محبت مون ڏي منهنجي محبت ان ڏانه"
 فيض فائز مون مٿي آهي الهي ڪاـ
 قوس اصل "ڪبري" جو ٿيو جنن تحقيقا (۷)
 آهي اصل قوس جو هيئن اعتبارا
 شرح صدر جو شرط ٿيو منجه ان ماڳا
 صابر شاکرات ٿئي ۴ گهري رب رضا

(۱) اصل ۾: قلب جها [=قلب جيوا (۹)] (۲) ليکي ٻاهر لذتون = شمار کان ٻاهر لذتون.
 (۳) نوازاو جمع نوازا = شفق (۹) (۴) چڙي جو ضمير هوئين مصرع ۾ "سالڪ" ڏانهن
 وري نو. (۵) بحبهم ويحبونه = الله تعاليٰ کين (سالڪن کي) چاهي ٿو ۴ هو کيس
 چاهين ٿا. (۶) محل = ماڳ. (۷) ڪبري جو = يعني "ولايت ڪبري" جو.

"آن" نه چوندو آئين هرگز هر بابا (۱)
 ويو پاڻ وڃڻ ڪي ڪلي قيد ڪنا
 منجهه مڃڻ امر شرع جي اوکا جي سوکا
 ريءَ دليان دل ڪسي ٿئي تسلي تمام
 "استدلالِي" "ايزآت ڪر" "ڪشفي" ڪٿيا (۲)
 عمل ڪندو اخلاص سان جي محض لڳ موليٰ (۳)
 ته ٻن تهمت تن تي ريبائي رسما
 پاڻ رکي پاڻ ٿو قلب جي قصدا
 عمل اخلاص پانهنجا سڀيئي ان سڀيا
 شر ڏسي شرم ڪري نسورو نقصانا
 ٻڌل ڪنان پزار ٿئي منجهه ان مقاما
 ويندس سڀ سڀي ڪنان حرص ۽ حسدا
 ڪينورهندو ڪين ڪي ڪڏهن منجهه قلبا
 سالڪ ڪي صاف ڪري اِيءَ "ولايت ڪبريٰ"
 سير اسم ظاهر جو ايسستائين آ.
 پوءِ پروڙج ان ڪان وري ٻي ولايتا
 اسم جنهن جو "عليا" عارفن اڪيا،
 مٿڪن "ملاذعالي" جو ايهو مرتبا (۴)
 عارف اڪمل ات ٿيا مٿو ڪي مٿيرا
 باطن اسم جو ٻجهن بيا ڪليا (۵)
 ٽن عناصرن ڪي ٿئي ان هنڌ عروج.
 باقي عناصرن مان خاص ٻجي "خاڪا"
 آهي خالص ان ڪي ڪا بٻرت نصيبا
 آخر عروج ڪري نيٺ نبوت ڪا
 ايندو بيان ان جو انهيءَ منجهه ماڳا.
 چوٿون لطيفو جو ڪري عروج ابتدا

(۱) انا = آءُ. (۲) استدلالِي - الخ = هن مقام ۾ استدلالِي مسئلا (جي ٻچا سان حل ٿين) سڀ ڪري ڪشفي ۽ ذوق ٿي پون ٿا (يعني ٻاهي ڪٽي پون ٿا). (۳) محض لڳ موليٰ = محض ليله ڪارڻ. (۴) ملاذعالي = مٿاوعون ٿرلو - پاڪ روحن جو اعليٰ گروه. (۵) باطن اسم جو - الخ = يعني ان مقام ۾ اسم الاهي جو راز بالڪل پوري طرح پروڙن ٿا.

ڪري انهن ۽ جاء ۾ نيٺ او نٿو ڏا
 آفضل "عليها" ۾ ٿيو زباني ذڪر
 تڪرار تهليل ۽ جو قلب جي قصدا (۱)
 نقل پڙهڻ نفع ڏئي عارفن ان جا
 ملڪي مناسب ٿئي هتي حاصل (۲)
 ملاقي مڪان مان اتي ٿين ٿا
 ٻيا ٻي ٻين ڪيترا سهرين سر ڪجهه
 عارف "عليها" جو ڪري سڀ جڏهن سڀ
 ۾ پڪوانديون ان کي ٻئي ٿين پيدا
 پوءِ ذوقن ذات ڏي اڏامي ان ڪا
 وڏي ولايت کي ڪري نبوت ڏانه
 نشاني نبوت جي سمجهج تون صحيا
 ذاتي تجلي ذوق سان سالڪ آت ڏسندا
 اسن صفتن جا پري ڪري ٻڌا
 ڏسي ٻسي هانئين عجب عنوانا
 فيض ات فائض ٿئي خاص مٿي خاڪا
 اتي شوق نه ذوق رهي هڏهن حضورا
 هئا حال مقام جي اڳي ان ڪنا
 معرفت جا مرتبا ولايت وارا
 سي سڀ هئا هان رهيا نبوت عالي جا
 رڪن مراهه انهن ۽ آيت موافقا
 "لَا تَدْرُ رِڪْعَةُ إِلَّا بُصَّارٌ وَمُوَيْدٌ رِڪْعَةٍ"
 "الْبُصَّارُ" ٻڙهي هر وڙان ڪا (۳)
 وهر چڙي، وصل ٿئي، وڃي وڃڻ وڃا
 اڳيان سڀ ان ماڳ منجهه هاريا حصولا (۴)
 حاصل هئس هن هنڌ سالڪ کي سدا (۵)
 متابعت محمد جي تسلي تمام

(۱) تهليل = ذڪر "لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ". (۲) ملڪي مناسبت = ملائڪن جهڙي حالت.
 (۳) ڪيس (الله تعاليٰ کي) اکيون نٿيون پن مگر هو (الله پاڪ) اکين کي
 (پنڊه يا طالب کي) ڏسي ٿو. (۴) هاريا حصولا = يعني اڳيان حاصلات سڀ هن
 منزل تي ختم ٿي وڃن ٿا. (۵) حاصل هئي = حاصل هو. حاصل ٿئي.

معارف هن ماڳ جي هر ڪهين حالا
 سڀئي سالڪ کي هونِ شرط شريعتا
 اِيءُ آهي نين جو مَحَصَل مَقاما
 سالڪ رسي سِرَ کي تن جي تابعيتا.
 جڏهن نبوت جو ڪري سڀئي سيرا
 رسالت کي او رسي لفظ سان فضلا
 سالڪ کي ان سَيرَ ۾ حقيقي حڪما
 جيڪي فائِض فيض ٿئي صرف ذات ڪنا
 هيئت وحداني جي طرح ترڪيبا.
 ذم لطفنا جي ٿيا مهديان مذڪورا
 ٽين سلوڪي سير ۾ تن کي تزڪيبا
 تفصيل تزڪين جو سڄ تون صحبا
 تن تزڪيو هي ٿئي حاصل منجهه حالا
 ڪهين اصل اسم ٿيو ڪهين آه صفتا
 اصل لطيف "قلب" جو عارفن اڳيا
 آهي حڪم مشهود جو "افعالی امرا"
 اِيءُ تجللي توحيد لاءِ عجيبی اثرا
 آهي اصل "روح" جو "نبوتي صفتا"
 مٿي ان قياس جي هم جو حڪما
 "قلب" تي "آخفي" توڙي مٿي شين جو آ
 اصل پنهنجي ڏي آهي ڏهن عروجا.
 جڏهن پنهنجي ڏيه ڏي طبعي طلبا
 نڪري ويا وجود کان اصلن کي پهتا
 فنا تن کي ٿو ڪري ڦيري سو ليضا
 اصل ۾ فرق جو وڃي فرق وڃا
 هون منجهه هڪ ٿئي شعاع ۾ شمسا
 ٿيو تزڪيو تن کي صوفين وٽ صفا
 حاصل ڪرڻ اهڙي پاڪائي پهچا
 ميون سان هڪ ئي حاصل حقيقتا
 "هيئت وحداني" او آهي پروڙج پُرسا (۱)

شعاع شمس ذات جا ستهو سگهي سا
 قلب جامع نه سگهي ايءُ تاب گهڻو توڙا
 جذبن انهن ۾ جاءِ کان عارف عبورا
 ڪندو، لهندو قرب جو مهندا مقاما،
 آهي ”اَوَلُوَالْمَعْرُومُ“ جو محل مخصوصا.
 ٻيو به ان محل ۾ مُنْدَرَجِ ماڳا
 علاحدي اطوار ۾ ڪارڻ ”قيوما“
 ”قهر“ ڪنهنڪي چون ٿا، تون سن تنهن صفتا،
 جيڪي ڪي جهان منجهه، مُمڪن موجودا
 قائم رهي تنهن سان جنن جنهن جسما
 جيسين او جهان ۾ هئس حياتا
 تيسين رجوع تنهن سان هوندس هر باها
 ”ثُلُثُ حَقَائِقُ“ جي سمجهن سالڪن وٽا (۱)
 هرڪا حقيقت هئس پنهنجي شان جدا
 ڪمي ۽ قرآن جي ۽ سندي صراطا
 تن کي ”قَيُّوْمِيَّت“ سان ڪوئي آهي قربا
 ”قيوميت“ سان ڪهين طرح فوق رکن فرقا،
 سن قَيُّوْمِيَّت تنهنجي طرح ترتيبا،
 اوليٰ حقيقت سان آڏائس اسرا
 وٺي ٿو وصول ڪري اهڙو اتحادا
 راجع ڏسي هاڻ ڏي مَرَبُّوسِي مخلوقا،
 حقيقت قرآن جي ۽ نه انهيءَ ٻارا
 شوقنن شرط شروع ڪرڻ قيرات قرآنا
 ڄاڻي پنهنجي ڇپ کي ٻي شڪ ٻي شبها
 وٺ وانگي موليٰ جي حقيقت حُڪْمَا
 پروڙي هائهن هاڻ سِر پنهنجا ڪُجھه ٿو ڳاءِ (۲)
 معنيٰ ”مَقْطَعَاتِن“ جي آت پروڙس هُرسا (۳)
 پوءِ ”دائر و خُلَّت“ جو موني هنن مٿا (۴)

(۱) سمجهن سالڪ آن وٽا (۲) يعني ات سالڪ هائهي پنهنجا راز سمجهي،
 ڪُجھه جي ڳالهين کي ٿو ويڇاري، (۳) پوءِ اهو هُرس (سالڪ مرد) ”مَقْطَعَاتِن“
 (=قرآن شريف ۾ آيل حروف مقطعات مثلاً ”الم“ وغيره) جي معنيٰ کي سمجهي ٿو.
 (۴) دائرو خُلَّت جو=الله پاڪ سان دوستي جو دائرو.

ات والي ولايت جو خاصو خيلا (۱)

تابع تنهنجا ات ٿيا ميڙيئي مرستلا
مرڪز ان مقام جو محمد (صلعم) کي مورا (۲)

پر، ٻنڌ "نقطي" ڏي نه ٿي "دائري" ڌارا
تڏهن اول-احاطي کي ڪرڻ ٿيو قطعاً

هو ۽ ٻهڙن ٿو ٿي مرڪز جي ماڳا،
محمد (صلعم) تابع تنهنجو سمجهه ان سبب

دائري جي دُخول لاءِ ڪرائي قصدا
تنهن لاءِ "تَشَهَّد" هُئ ۽ سڀڪنهن صلواتا (۳)

بغير پاڻ ٻڙهي ۽ پاڙهي ٻين ڪا.
"موسوي" ميدان ۾ عارف اچن ٿا

معني محنت جي آڻي سوڌي آهي سا
آهي ان مقام [تي] اهڙوئي عجيبا

پالهن آڻي پاڻ تي، اچن ذات منجهان ذوقاً
مُحِب هُئ حبان رهم ڪنهن ٻئي ڏي ڪا

آهي سڀ عالم کان ان کي لاسْتَيْغْنَا (۴)
"اللّٰهُ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ" ان کان اِشَارَتَا (۵)

عارف اتي ٿو ٿي مَحْذُو مُطْلَقاً
اهڙي رنگ اچي ٿو ان جي فيض ڪنا

عابد ۽ معبود جو وڃي فرق وڃا
نياز ڇڏيو ناز ڪري محبوبي مثلاً

"إِنْ هِيَ إِلَّا نَفْسُكَ" اي ۽ موسلي مقالا (۶)

(۱) انهيءَ منزل تي هو ولايت جو والي ۽ الله پاڪ جو دل گهريو دوست بنجي ٿو.

(۲) يعني ان دائري جو مرڪز محض محمد (صلعم) آهي (۱). اصل عبارت: مرڪز

ان مقام جي - الخ. (۳) محمد (صلعم) به هن حڪمت عملي (يعني دائري مان

مرڪز کي ٻهڙن) جو تابع آهي ڇاڪاڻ ته ان دائري ۾ داخل ٿيڻ لاءِ خود نبي

ڪريم جن ڪوشش ڪئي ۽ ڪرائي آهي جنن ته پاڻ هر نماز بعد "تَشَهَّد" (يعني

"التحيات ليله" - الخ) ٻڙهي ۽ ٻڙهائي اٿن. مقصد ته نبي صلعم خود مرڪز آهي

۽ تنهن هوندي به "التحيات" ٻڙهن سان پاڻ خود "اشهد ان لا اله الا الله اشهد

ان محمد عبده ورسوله" چئي پنهنجي رسالت جي پاڻ تصديق ڪن ٿا. (۴) استغنا =

بي پرواهي. (۵) الله سڀني جهان کان بيپرواه آهي. (۶) هي ته رڳو تنهنجو

امتحان آهي.

محمد ي مقام جي ايءَ مُحَبِّيتَ مَنَشَا
 هائي ”حقيقت محمد ي“ آهي ان مٿا
 مُحَبِّيتَ ۽ مَحَبُّوِيَّتَ مَخْلُوطِي مِثْلًا (۱)
 ”فنا“ ۽ ”بقا“ ان جي آهي عجيبا
 سرے ٿو سالڪ کي منجه ان مقاما
 معنيٰ محمد (صلعم) سان اهڙو اتحادا
 حاصل ٿيس هڪڙي اهڙي اصالتا
 پائهي ڏسي هاڻ سير، مڙيئي مشاهدا
 وچ ۾ واسطون رهيس محمد (صلعم) جو مورا
 ري واسطي وٽ وٺي پنهنجي اصل ڪنا
 هيڏي خاصيت هن کي پر ڪهڙي سببا
 محبت محمد (صلعم) جي ٿي ايڏي اندازا
 جنن محبت مولیٰ ڏي رکي محض ايءَ معنيٰ
 ته آهي رسول رب جو سبب نه ڪنهن ٻئي ڪا
 سوران ان مقام ۾ طالب ترقی لاءِ
 متابعت منظور ڪري هر ڪنهن ۾ حڪما
 ات زباده ذکر کان مستفري صلواتا
 فائدي فيض منجه مٿي محمد (صلعم) دل جي ڏيانا
 ايءَ مرتبو معنيٰ منجه عجب عالي آ
 حقيقت حقائق جي ايءَ آهي اصلا
 اصل حقيقت هي ٿي پيا سڀ انهيءَ ڪا.
 پچاڻا هن پنڌ جي عارف اصيلا
 هنن تنهن ”حقيقت“ ۾ جا آهي ”احمد يا“
 عُدُو آن نسبت جو نهايت نورا (۲)
 ڪري نه سگهي جنهن جي توڙان تقرير
 محبوبيت جو مرتبو منجه انهنءَ مقاما
 بيجئون ڏسي بيجئون، بيجوئي نظرا
 اتي پڙهي صلواة محبوبي مٿا
 اللهم صل على محمد وعلى آل سيدنا محمد
 أفضل صلواتیکَ عددَ معلوم ما ٿيڪَ

و بارڪ وسليم (۱) ٻڙ هن سان پيدائڻي ترقي طالبا.
 چڙهيو [ان] چاڙهيءَ کان جان سالڪ جو سڀرا
 هلن ٿيس حب منجهان جا صرف آه صفا
 تعيڻ نه آهي تنهن ۾ ڪوئي ڪنهن طرحا (۲)
 محبت ۽ مَحَبُوبِيَّت جو ڪي مميزا (۳)
 اِيءَ مڙيئي مَرَتبا هيٺ رڪن حڪما
 آهي او انهن کان اصل منجهه اعليٰ
 حقيقت حقائق جي اِيءَ آهي اصلا
 پيون حقيقتون ان کي آهن ڪر اجزا (۴)
 هر حقيقتون ٻين جون جيڪي ٿين
 ظاهر ظهور نه اٿن منجهه انهن مورا
 ري "قيوم" ڪنهن کي نه ٿئي هي حب حاصل
 مٿي هن مقام کان سمجهه تون صلواتا
 هي، ٻن هنن ٻنهن کان جي مهند مذڪورا
 آهر آهيت علم منجهه وڏي وسعا
 حقيقت ڪنهن جي هيڪ جزو هن کا
 ۽ حقيقت قرآن جي ساڻ اهڙي شان
 آهي مثل جُزي جي مورانهن ماڳا
 اصل استعداد جو فائق فطرتا
 جڏهن انهن جاءِ کان قسمت لهي ڪا
 تنهن کي ٿئي نماز منجهه اصل هي حالا
 ج-و دنيا منجهان دور ٿي رسي آخرتا
 "الصَّلَاةُ مِعْرَاجُ الْمُؤْمِنِ" اشارت ان کا (۵)
 "أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ
 الٰهِي الرَّبِّ فِي الصَّلَاةِ" سمجهه اِيءَ سخا (۶)
 شاني هن مقام جي ٻي جاءِ آه جدا
 "صرف معبودت" سا آهي عارفن اڳيا
 وَسَعَتْ كِي وَج ۾ ماڻهن جاءِ نڪا
 قدم ڪوتاهي ات ڪري سيري سلوڪا.

(۱) "اي الله! تون اسان جي سائين محمد ۽ سندس اولاد تي ڀلي ۾ ڀلي صلوات
 ايتري ڪوئي موڪل جيتري تنهنجي معلومات آهي." (۲) تعين = حد بندي.
 (۳) مميزا = فرق. (۴) ڪر = ڇڻ. اجزا = اجزاء = ڀاڱا - حصا. (۵) "نماز مؤمن
 جو معراج آهي." (۶) "نماز ۾ ٻانهو پنهنجي رب کي گهڻي ۾ گهڻو ويجهو ٿو ٿئي."

[صحيفه ٽاڻي منجهه بيان طريقي قادري جي]

بِسْمِ اِلَهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

هر دم حمد هزار چوان پيدا ڪيو جنهن پاڪ پيغمبر
جنهن جو دين سچو اسلام
پير اسان جو پاڪ پيارو
پير اسان جو پيرن پير
مرشد منهنجو آ مختار
هاڻي سئجو هيءَ حڪايت
هاڻ چيائون پاڪ زبان
ته جوڙ صحيفه سنڌي وائي
انهن صحيفه منجهه عيان
سئي سيڪي سِر مالڪ سمجهن
تڏهن مون ڪيو شڪر شتاب
دل ۾ رکي اهو عزم
حڪم ڏنو جنهن مون کي هادي
پارھون سن هو ستهتر

رب سچي جا نيت نوان
مير محمد مهر منور
تنهن تي درود و السلام
لاذڪ لعل لؤاري وارو
غوث لؤاري قطب ڪبير
ڪل پيرن جو سِر سردار
هادي مون کي ڪئي هدايت
اعليٰ آڪمل عالي شان
سمجهن سيني ٿئي ستاڻي
قادري جو ڪر بيان
سمجهن ۽ هن تي هن
شڪر ڪري ڪير شروع ڪتاب
سنڌي وائي ڪير نظم
قطب چهارم چوٿين گادي (۱)
پر در ٿيو هي دفتر

منجهه بيان طريقي قادرهن جي

حق تنهنجي تعريف چوان هر دم تنهنجو نام وٺان
مرشد ۾ آهي حق سمايو حق حقيقت جنهن سمجهايو
”ڪُنْتُ ڪُنْزاً“ ڪيو پٿارو (۲) نام ڏئي جو ڪيو اظهارو
نام ڏئي جو سو سمجهاڻي سڀ خلق سان خلق هلائي
هاڻ ڏئي آهي پاڪ پاڪ پيدا ڪيا جنهن ارض آفلاڪ (۲)
پاد ڪيو جنهن نام خدا پاڻ خدا ٿيو خود خدا

(۱) قطب چهارم - الخ يعني خواجہ محمد حسن مدني جو درگاه لؤاريءَ جو چوٿون مشهور گادي نشين بزرگ هو. (۲) صوفين وٽ هڪ مشهور حديث ”ڪُنْتُ ڪُنْزاً“ مخفيًا فَاحْبَبْتُ أَنْ أَعْرِفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لَا أَعْرِفُ “ (= آءٌ هڪ مخفي خزانو هوس پوءِ مون پاڻ کي مشهور ڪرڻ چاهيو ۽ انهي مشهوريءَ لاءِ خلق کي پيدا ڪير) ڏانهن اشارو آهي. پٿارو = نظارو - سير. (۲) ارض افلاڪ = زمين ۽ آسمان.

الدر ٻاهر آهي رب" حق حقيقت آهي سڀ
 حق تعاليٰ حق تون ڄاڻ "سير"ي" شاغل شغل سڃاڻ (۱)
 ٻانهن هر شي ٻانهن ٿول (۲) "انا احمد" جو ٻوليائين ٻول (۳)
 نام ڏئي جو مالڪ چوندو دور ڏوئي کان بڪ رنگ رهندو
 رنگ رنگ ۾ آهي هي مثالي بي مثالن ٿيا ڪل" ميشالي
 حق حقيقت مالڪ سک ٻين حقيقت درد ۾ دک
 ابها حقيقت چوٿون دفتر (۴) مالڪ ڄاڻي ان کي اڪثر
 "مير لؤاري" پاڪ ميارو جنهن "انا احمد" جو ڪيو اشارو
 روشن اپ سو دائر مردم (۵) وٺن نام ڏئي جو دم دم
 سڳو نام ڏئي جو ماري ٻڌو سو جو نام وساري
 نام ڏئي جو جنهن دل وٺي دؤر زمانو نا تنهن دسي (۶)
 مردم حق جو ڪر شڪرانو دم دم تنهنجو بات پيٽانو
 حق ڪيو جنهن گولي حاصل ٻانهن پاڻ ۾ ٻانهن واصل
 ڇا غريب نمائو ٻولي ٻيو ڪي هجي تان ٻيو ٻولي
 سمجه ڪري هي سمجهج بات "آحد" وٿرو حق جي ذات (۷)
 ٻانهن ٻولي پاڻ ٻولائي ٻانهن سڻي پاڻ سڻائي
 ساره تنهنجي صفت سدا ٻانهن ٻانهن پاڻ خدا
 غير حقيقت ناهي ڪي آه حقيقت هر ڪنهن
 پاڻ ڏسي ۽ پاڻ ڏيکاري ٻانهن سمجهي پاڻ سڃاڻي
 پاڻ اندر ۽ پاڻ آ ٻاهر يعني اوهو باطن ظاهر
 ٻانهن "هو هو" ٻانهن "هه" پاڻ آهو آه هر ڪنهن جاء
 اول آخر باطن ظاهر حق ڪئون ٻيو ڪي لاهي ٻاهر

ڪٿي دانا ڪٿي منگتو ڪٿي عابد ڪٿي معبود

هر هڪ جاء ۾ هر هڪ ۾ آهي مالڪ سو موجود

- (۱) "سير"ي" = "مَو" سير"ي" وَاَنَا سيره" (هو منهنجو راز آهي ۽ آءٌ سندس راز آهيان) ڏانهن اشارو. (۲) ٿول = شي-وٺ. (۳) صوفين وٽ، هڪ مشهور حديث "اَنَا اَحْمَدُ بِلَا سَمِيعٍ" (آءٌ مير کان سواءِ احمد يعني "احد" آهيان) ڏانهن اشارو. (۴) چوٿون دفتر = درگاه لؤاري جي چوٿين بزرگ خواجہ محمد حسن ڏانهن اشارو. (۵) اصل صورتخطي: "روشن اب آه سو دائر مردم" - هن مصرع جي معنيٰ مبهم آهي. (۶) يعني زماني جو انقلاب ان کي نٿو ڪيرائي. (۷) وٿرو = وٿر-اڃا به.

در بيان ”حقيقت محمدي“ صل علي مظهره الصلوة والسلام

ذات ڏئي جي ”احديت“ آهي	نام ڏئي جو ”وحدت“ آهي
ميرم مڃيل وحدت ڄاڻ	تعيين اول پاڻ سڃاڻ
ذات احمد جي سمجھ خدا (۱)	مون کان سمجھ سٺي دل لاه
باطن ظاهر علم وجود	اول آخر نور شهود
برزخ ۾ ڪيو تنهن ڏيکارو (۲)	پيدا تنهن کان عالم سارو
شيون اسماء صفات ڪمالي (۳)	خواه جمالي خواه جلالتي (۴)
شيون اسماء صفاتون ڄاڻ	پاڻهين پاڻ سڃاڻاڻ پاڻ
”برزخ ڪبري“ ڄاڻ تمام	سمجھ حقيقت ”احمد“ نام (۵)
”احمد“ ”محمّد“ آهي هڪ	رڪ تنهنجي دل ۾ سڀڪ
اصل حقيقت احمد ڄاڻ	ڪل شي تنهن کان ڄاڻ سڃاڻ (۶)
نور وجود آهي ظاهر نور	نور منجهان ڪيو حق ظهور
ايهو نور نه ٿيو ٿي ٻاهر	ڪوئي ٿول نه ٿئي ها ظاهر
آهي ”پاڻ“ هو نا پايو	صورت احمد ۾ ٿي آيو
پاڻ ڏئي ٿي آيو احمد	پاڇو تنهنجو مير محمد
تندن کان ٿي ٿاڻي ٿيو	نور نبي کان سڀڪي ٿيو (۷)
”برزخ ڪبري“ احمد نام	تنهن تي سهسين درود سلام

(۱) ”احمد“ ۾ ”ر“ به وحدت جو جامع حرف آهي ۽ باقي ”احد“ ڏئي جي ذات آهي انهي ڪري ”احمد“ جو اصل ذات الاهي آهي. ٻي معنيٰ ۾ احمد جو جوهر يا اصل ذات الاهي آهي جا اصل ۾ هر شي جو جوهر ۽ حقيقت آهي. (۲) برزخ = عالم ارواح. (۳) شيون = ڪم يا مظهر (واحد = شان)، يعني ڏئي جي نالن جا مظهر ”ڪمالي صفتون“ آهن. مثلاً اسم ”رحمان“ (= باجهارو) جو مظهر، ڪمال کي پهتل ٻاجه واري صفت آهي. (۴) جمالي = يعني جمالي صفتون مثلاً رحمان ۽ رحيم واريون صفتون. جلالتي = يعني جلالتي صفتون مثلاً مبرڪ ۽ جبار واريون صفتون. (۵) يعني اسم احمد جي حقيقت بالڪل ”برزخ ڪبري“ واري آهي ”برزخ ڪبري“ يعني ”مثلاً الاعليٰ“ جو شاهون مقام جو نئين جي هاڪ روڻ جي بلند مقام کان به بلند آهي. (۶) يعني ”احمد“ اصلي حقيقت آهي جنهن مان ئي هر شي وجود ۾ آئي. (۷) جنن ٽاڇي جو اصل تندن آهن اهڙي طرح هر هڪ شيء جو اصل نبيءَ جو نور آهي.

اول آخر نور قدس آهي احمد بلا مير (۱)
 بنا عين عرب جنهن چايو (۲) آهي رب عرب ٿي آيو
 گنج گچن سان گنج صفات احمد جي آهي ايها ذات
 عالم-جبروت ۽ ام ڪتاب (۳) پاڪ نبي جو آهي خطاب
 وحدت اسم الاعظم ۽ چاڻ
 "اسم اعظم" جي معنيٰ چاڻو
 سيڪي سمجهي سر تون ٻات
 "اسم اعظم" کي سمجه تمام
 تنزيه نوري تشبيه ڪنهن جي
 ٻانهن ظاهر ٻانهن غيب
 "اسم اعظم" اجمال وجود
 آدم حقيقي احمد چاڻچ
 عالم مطلق موجود جمالي
 حق جو جسر رسول امين
 جنهن کي اوهين چو ٿا ته آهي رازق رب حبيب
 اسين الهيءَ کي ڪوليون، او آه محمد پاڪ مڃي

منجهه بيان مرتبه "غيب الغيب" جي

"هو هو" آهي غيب الغيب
 نڪا ان جي نام نيشاني
 نهاي غيب "يقين" لاريب (۷)
 نا الله، نا سبحاني
 محبوب اوهو غيب الغيب
 بيشڪ ساڻ يقين لاريب
 نهه فڪر کان آهي دور
 پاڪ ڏٺي آهي پاڪي نور
 هو هو رنگ ٺاهي ان جو، نڪو نام نيشان
 محبوب محسن غيب الغيب، نا الله، نا سبحان

(۱) بلا مير = احمد مير کان سواءِ. (۲) جنهن پاڻ کي "ع" کان سواءِ عرب (يعني رب) چوايو. هي شاعر جو خيال ۽ عقيدو آهي. (۳) عالم جبروت = اسماء ۽ صفات الٰهي جي جلال ۽ عظمت جو عالم. "وحدت جو مرتبه" جو پڻ "حقيقت محمدي" آهي. ام = ماء يعني اصل ۽ بنياد. ڪتاب = قرآن شريف يا ڪائنات جو دفتر. (۴) اسم اعظم جي معنيٰ هي آهي ته هو هر شي کي "ڪلي طور پاڻ ۾ سمائيندڙ" (جامع مطلق) آهي. (۵) همه اوست = سيڪجهه اهوئي آهي. (۶) بنا ڪنهن تشبيه ۽ پٺ جي هر ڪا جاءِ انهيءَ نور جي جاءِ آهي. (۷) يعني غيب غيب آهي ۽ "يقين لاريب" واري حقيقت کي غيب نٿو چئي سگهجي.

منجهه بيان "احديت" جي

"احديت" آهي آجوسوءَ نڪا ان ڪي جُفت نه جوہ (۱)
 نڪوان جو ٻي نه ماءُ ٻانهين ٻانهين پاڻ خدا
 احد وِٿرو آهي هڪ خدا (۲) ڪل ڪوفي کان آہ جدا (۳)
 احديت جا آهن درجا ٽي باليقين تون سمجھ سي
 "قديم قديم" ڪي اول ڄاڻ (۴) "احديت مطلق" ٻي سڃاڻ
 ٽي احديت جي "ذات" سنڀار ذات هڪ ۽ اسم هزار
 "مجهول الغيب" آهي ذات هيئت (۵) ٻي تعين ذات احديت (۶)
 "احديت" آهي مطلق مڪنئون (۷) مخزن شافي شان شيئون
 "احديت" ڪي تون سمجھ سڃاڻ سمجھ وري "وحديت" ڄاڻ
 جتي پاڻ ڏٺي آهي اتي ڪفت نه ڪوه
 نڪو ڏوه ثواب ڪو، نڪو ٻيم نه پتوه

بيان منجهه مرتبي حضرت "وحديت" جي

ان کان پيدا ٿيو هر چيز سمجھ حقيقت اي عزيزا
 وحدت آهي تعين اول روح اعظم آہ مبدء اول (۸)
 وحدت ڪي اجمال سڃاڻ سڀ حقيقت تنهن ۾ ڄاڻ
 حقيقت ذوالوجهن (۹) منہ تنهن جو دو طرفي ڄاڻ
 ٻيو منہ تون "وحديت" ٻڌڻ دانہ رک تون تنهنجي سڏ
 ذوالوجهن "وحديت" آهي ٻيو تڪرار تنهن ۾ ناهي
 "حقيقت محمدي" ان جو لاندہ ڪل شي ان کان آهي عيان
 ٽي مراتب وحدت ڄاڻ (۱۰) من تون تنهن جو جوان بيان

(۱) يعني "احديت" واري ذات هر شي کان آهي: نه ان ڪي ڪو ٻيو
 جو ٻيو آهي ۽ نڪا زال. (۲) وتر= هڪ، واحد (الله). اصل صورتخطي: احد
 و ٽري. (۳) ڪل ڪوفي کان= ڪل ڪنڊ کان. (۴) اصل صورتخطي: "قديم
 قدم ڪي". قدم قديم= ازلي. (۵) "اڻ ڄاتل غيب" ذات حق جو نمولو آهي.
 (۶) "ذات احديت" ڪنهن به حد بندي کان مٿاهين آهي. (۷) مڪنئون= ليڪل-مخفي.
 (۸) مبدء= شروعات جي جاءِ "مبدء اول" پهرين شروعات يعني اها ذات
 جتان هر شي جي پهرئين ابتدا ٿي. (۹) ذوالوجهن= دو طرفي-ٻن طرفن واري.
 (۱۰) يعني ڄاڻ ته وحدت جا ٽي درجا آهن.

”احديث“ جمع اول آهي درجو ٿاني ”وحدت“ آهي
 ”دُرَّةُ البَيْضَا“ ٽاڻ درجو سمجھي سَئد تنهن جي ذَرَجو
 وحدت حق جي ڄاڻ اجمال وحديت جو تفصيل سنڀال
 احديث سان وحدت، اهو ذوالوجهين ٿي آيو
 مطلق سان اجمال چيائين، ”برزخ ڪبري“ نام رکايو

منجهه بيان مرتبه حضرت ”واحديت“ جي

”واحديت“ آهي تعين ٿاڻي ٿاني نفس اندر رحمانِي
 وحديت آهي وچ ۾ حاصل شان صفاتون اسماء شامل.
 سمجھه، واحديت جو تفصيل (۱) تنهن ۾ آهي ڇاڻ نه قيل؛
 واحديت آهي شان عليٰ جو جهڙو وحدت شان نبي جو
 واحديت ڪيو هيت ٻسارو جنهن سان پيدا ٿيو جڳ سارو
 ”وحديت“ جو در آهي ”واحديت“ جهڙو وحدت آهي در ”احديث“
 ”اَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ“ چيو نبي (۲) آهي شهر علم جو باب علي
 ”اعيان ثابت“ تنهن جو نام جنهن ڪيو ظاهر علم تمام
 وحدت ڪثرت نام سڃاڻ (۳) واحديت ڪي سمجھي ڄاڻ
 وحديت وچ ۾ حاصل آهي، شان صفاتون اسماء ڄاڻ
 شان علي جو واحديت آهي، تون تفصيل تنهن جو ڄاڻ

منجهه بيان حضرت ”روحي“ جي

ٿي مراتبا ختافي ڄاڻ سڄ تون طالب سمجھه سڃاڻ؛
 اول حضرت ”روح“ لطيف هڪ مُنَزَّه ناه ڪثيف (۴)
 نا او ليرَ ناه ٻرے ظاهر باطن سڀ سترے (۵)
 نا او قَرَبَه نا او باريڪ (۶) نا او روشن نا او تاريڪ
 نا مَجْدُوب و نا مَسْتَنان اول آخر اوهـا ڄاڻ
 ان ڪي ڪين مَقْبُود ڄاڻو جامع مُطْلَق صحيح سڃاڻو

(۱) اصل ۾: ”سمجھه وحديت جو تفصيل“. (۲) حديث ”اَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَ عَالِي بَابُهَا“ (۳) علم جو شهر آهيان ۽ علي انهي جو دروازو آهي) ڏانهن اشارو.
 (۴) يعني وحدت ڄاڻ ته ڪثرت جو نالو آهي. (۵) اصل ۾: ”ناه ڪيف“. ڪثيف = لطيف جو ضد- ٿلهو- ڪٽهرو. (۶) يعني ان لطيف روح لاءِ ظاهر توڙي باطن ۾ هئڻ مڪن آهي. (۷) فربه = ٿلهو. باريڪ = سنهو.

سِر اِلاهِي اَن سِن ظاهِر
 اَزَلِي اَبَدِي نُّور مُسَلَّم
 خَلقِ الاول قَلَمِ الاعلٰى
 نُّورِ خدا جو پاڪ نبي
 سڀ ارواح اُنهيَن کان ظاهر
 چا مٿاهان چا هيٺاهان
 ڪُل اَشياءَ جو آهي مَخْزَن
 ڪل شي اَن ڪان اَه عِيان
 پاڻ اوهو ئي ساڳيو پاڻ
 ظاهر باطن جيڪي جـوئي
 عِيان خارج روح سڃاڻ
 پيو ”بَسِيْط“ اَه روح جو نام
 روح اعظم کي سمجهه بسيط
 روح جو روح محمد چاڻ
 ”روح“ ”تَعِيْنِ ذَالِث“ آهي (۴) عالمِ اَمَرِ نَفُوسِ جو آهي
 داخِلِ جِسْمِ جو، نا هو خارج چاڻ
 جَلَنِ آبِ مان اُنهي آهي، تِيهي طَرَحِ سڃاڻ (۵)

منجهه بيان پنجن اقسامن روح جي

روح جا پنج اقسام سڃاڻج
 هڪ ”نَبَاتِي“ ٻيو ”حَيَوَانِي“
 انسان تي پنجن روح بحال
 بالاتفاق چار ارواح
 پنهنجن ۾ اَه اختلاف (۶) روح اعظم ۾ آهي سڀني صاف
 سمجهه سڀني سالڪ چالچ
 ٿيون ”جمادي“ ۽ ”نفساني“
 اسرِ الاهي سِر ڪمال
 سالڪ ڪُل جي اَه صلاح
 روح اعظم ۾ آهي سڀني صاف

(۱) اهو پهريون مخلوق، وڏي ۾ وڏو قلم، وڏي ۾ وڏو روح ۽ مٿي ۾ مٿاهون آهي. (۲) معدن = ڪاڻ. (۳) گهرو ڪندڙ روح ”نَوِ تَعِيْن“ آهي - ”نَوِ تَعِيْن“ تصوف جو خاص اصطلاح آهي. ”تَعِيْن“ جي معنيٰ ۾ گهرو آهي آهي. ان کي قدرتي ڪنهن مقام يا منزل جو اسڪاني تصور ”سان تعبير ڪري سگهجي ٿو. (۵) اصل عبارت: جنهن آب مان الخ. (۶) اڳتي پنجن روح جو نالو ”روح اضافي“ چاڻايو ويو آهي.

نزد ثلاثه جي اي" پنج
 بعضي ٺڪتا ثلاثه ڄاڻ
 نزد حڪيمن سڀئي سارج
 جهڙو ٻائي ۽ آه ٻاه
 وحدت وارن ڏانه وجهه وڪ
 خالق ڪل مخلوق الاهي
 اول "روح نباتي" آهي
 "روح جمادي" آهي هڪ جا
 نيسون روح قلب ۽ ٻان
 چوٿون منجهه دماغ مڪاني
 چٽيني جي تون صفت سڃاڻج
 "روح نباتي" سمجهج غازي
 "روح جمادي" سان سڪوٽ
 "روح حيوان" کي آه حرڪت
 ظاهر باطن "روح انساني"
 تخت مٿاهون تنهنجو نام
 پنجون آهي انساني روح
 "روح اضافي" تنهن کي چئون
 حق چيو آهي منجهه قرآن
 روح انساني رک سنڀالو
 عقل عبارت جان ۽ دل سان
 ان عقل جو ڪم اهيونسي
 روح الروح انساني پاء
 قدسي آهي "نورالنور"
 روح محمد (صلم) جو اي نور
 لا تعيين نورالنور
 عقل اصل ٻي طرح ڄاڻ

آهن ڏرس ٻيلا ٻي رنج
 پنجيني داخل سمجهه سڃاڻ
 نه سي داخل نه سي خارج
 تهڙو سڀ ۽ آه [ساه]
 تن کان تون هي سڀي سڪ
 ايهو آتو امر آگاهي
 تنهن کان پوءِ "جمادي" آهي
 چرڻ ڦيرڻ لا جنبش ڪا
 "روح حيواني" تنهن کي ڄاڻ
 تنهن کي روح چون "نفساني"
 فهم فڪر ۽ سمجهي ڄاڻج
 ڪل شي تنهن کان تازه تازي
 چرڻ ڦيرڻ نا قوت قوت
 هلن گهمڻ جي تنهن کئون برڪت
 هوش هنر سڀ تنهن کان ڄاڻي
 ام" دماغ مڪيم مقام (۱)
 امر الاهي سمجهه صبح
 سالڪ خوش انهن ۽ هون
 "تفتخت فيس مين رحي" ڄاڻ (۲)
 "عقل اول" آه تنهن جو نالو
 ناه عبارت ٻائي ڪيل سان (۴)
 مرد اوهو جو سمجهي موني
 روح اعظم آه ان جو نانء
 جنهن سان جمل جهان سرور
 ان کي ڄاڻي ان جو نور
 ڪل نورن جو تعين نور (۵)
 سمجهه تنهن کي تون دل سان

- (۱) ام دماغ = ڪيبرائي يعني اهو روح ڪيبرائي ۽ ۾ رهندو آهي. (۲) "مون انهي
 (انسان) ۾ پنهنجي روح مان (روح) ڦوڪيو". (۳) شايد مراد ته "روح انساني"
 جو رک سنڀالو- يعني ان جو خيال رک. اصل عبارت ۾: "روح انسان رک سنڀالو".
 (۴) يعني هن "عقل اول" مان مراد جان ۽ دل آهي ۽ نه مٿي ۽ ٻائي (مان ٺهيل
 جسم). (۵) "نورالنور" خود کي ڪو تعين (حدبندي) ڪونهي باقي ٻين سڀني
 نورن کي تعين انهي نور کان ملي ٿو.

هک «عقل» آهي نام «مَعَادِي» (۱) مالک کسي ان آه ه شادي
 «عقل معاش» آهي پټي جو نام (۲) جينفۃ تنهن جا کل کمر خام (۳)
 کمر کمينه تنهن جا نيٺ هاک ٻئي کسان آهي هيٺ
 معاش عبارت مَنِّي هائي نه سو روح، نه دل کان چائي
 «عقل معاش» آهي بي ايمان سمجهه سٺي سپ لاه گمان
 غالب «عقل معاد» غيُوب «معاش عقل» آهي سو مغلوب.
 ڇه طرحو آه «عقل معاد» (۴) سمجهه او هي تون ڏانه استاد
 اول «غَيْبُ النَّفْسِ» طلب تنهن کان پوءِ آه «غَيْبُ الْقَلْبِ»
 «غَيْبُ الرُّوحِ» ٽيون آراهي چوٽون «غَيْبُ الْأَسْرَارِ» الاهي
 «غَيْبُ الْخَفِيِّ» پنجون چاڻ جهون «غَيْبُ الْأَخْفِيِّ» آڻ
 غيب الغيوب نه سمجهي عقل عقل آت آهي بي عقل
 سائر الغيوب سمجهي مالک حقيقت الحق جو هجي مالک (۵)
 «قُلِ الرُّوحُ» کي سمجهه سچاڻج «مِنْ أَمْرِ رَبِّي» ان کي چاڻج (۶)
 روح انساني آه رحمان سمجهه تنهن کي مرد سچائي (۷)
 سمجهو روح نه جنهن انساني تنهنجي ناهي نام لشاني
 عقل اول روح اعظم، سچ او نور نبي جو آه
 روح الروح انساني، اوهو سير علي جو آه.

منجه مرتبي حضرت «عالم-مثال» جي

۱ پيو جو عالم آه مثالي (۸) اوهو درجو چاڻ خيالي
 شڪل انسان وانگر ظاهر صورت ظاهر ساڻ ٿيا ٻاهر
 نه هو جاگن نڪي سمهن نڪي ورهن نڪي گهمن

(۱) يعني هڪڙي عقل جو نالو «عقل معادي» آهي يعني اهو عقل جو اصليت يا
 حقيقت طرف موٽي. (۲) «عقل معاش» اهو جنهن جو واسطو هتي جي زندگي ۽
 گذران سان آهي؛ اڳتي ان جي تشريح ڪئي وئي آهي ته: معاش عبارت «مَنِي
 هائي»- يعني «معاش» مان مراد مَنِي ۽ هائي آهي يعني هڪ حيواني مادو يا هڪ
 تمام خسيه شي. (۳) جينفۃ= ڍونڍ. (۴) يعني عقل معاد ڇه قسم آهي. (۵) مالک
 جڏهن سڀ غيب سمجهندو تڏهن حقيقت الحق جو مالک ٿيندو. (۶) قرآن شريف
 جي آيت «قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي» («چؤ ته روح منهنجي رب جي امر
 جي عالم مان آهي»). (۷) مرد سچائي= سچاڻ مرد. (۸) عالم مثال يا عالم مثالي:
 اها اعليٰ ڪائنات جا هن دنيا لاه هڪ نمولو آهي.

نا ڪنڻ سنهي نا ڪنڻ ٿلهي (۱) پاڪ مصنف ٿي آهن ڪٿي
 نا هئو مڙن نا هئو مارن نا هئو ڦٽن نا هئو ڦاڙن
 لاهين سڪيا لاهين ڏڪيا ناهن ڍارا ناهن ٻڪيا
 لڪي ڪاٺن لڪي هيٺن لڪي اڇن لڪي وڇن
 هيءُ نقصان جو آهي هيت آءُ طرح نا آهي تيت
 آهن آءُ آجسام نوراني نا مڪاني نا زماني (۲)
 جيڪي تنهنجي منجهه خيال تنهنجو ڄاڻ مقيّد حال (۳)
 خيال عبد ڪان مطلق باهر فھر فڪر ڪان آهن ظاهر
 نزول عروج آهي طرحين ۾ ائين ڪتاب لکيو آه هين (۴)
 جدا جدا آه هتر احڪام اسم، صفاتون، شان، مقام
 قلب احمد آه اصل ان جو (۵) ناه مقيّد، مطلق سنجو
 پاڻ اوهو آه احمد پاڻ ٻيو ٻيائي وڃ نه آڻ
 پاڻ اسم آهي پاڻ مصنف (۶) پاڻ صورت ۽ پاڻهين معنيٰ
 پاڻ پاڻهين ٿي آيو ”احمد“ شڪل شبيه ٿي، ڄاڻو، ”محمد“
 حق ڪري جنهن احمد ڄاڻو بيشڪ انهن حق سچاڻو
 تنزل سڀيئي آهي شامل آهي تنزل ان سين ڪامل
 پاڻهين ”وحدت“ ۽ ”وحدت“ پاڻ ”مثال“ ۽ ”وحدانيت“
 ڪٿي نام شهادت ظاهر باطن مان ٿي آيو باهر
 بدن لطيف ”مثال“ سچو ان ڪي سر الاهي ڄاڻ
 جيهر جسم روحاني آهي (۷) نا ڪنهن پئي عئوناني آهي

(۱) يعني ڪوبه گهٽ وڌ گناه جهڙو ڪم ڪول ڪن. (۲) عالم مثال جي نوراني
 شخصيتن جو ذڪر ڪندي چوي ٿو ته انهن جون هاڻيون نوراني آهن ۽ اهي مڪان
 ۽ زمان جي حدن ڀنڊن کان بالاتر آهن. (۳) يعني ته عالم - مثال جي نوراني شخصيتن
 متعلق جيڪي ڪجهه تون تصور ڪري سگهين سو ڄاڻ ته اڻورو ۽ محدود آهي.
 (۴) يعني ”نزول عروج“ وارو مقام ۽ مشاهدو ۽ ٽنن قسمن آهي جنن ته هين
 ڪتاب ۾ ائين لکيو آهي. ڪتاب ڏانهن اشاري مان معلوم ٿئي ٿو ته حمل جي
 آڏو ان وقت ڪو ڪتاب هو جنهن جو حوالو ڏيئي رهيو آهي - البته هن ڪتاب جو
 نالو ڪٿي به ڄاڻايل ڪونهي. (۵) ان جو يعني ”نزول عروج“ جو قلب (اصليت)
 روح يا مرڪز ”احمد“ آهي - ٻا ان جو اصل بنياد ”احمد جو قلب“ آهي.
 (۶) يعني ”نالو“ به پاڻ آهي ته ”نالي وارو“ به پاڻ آهي. (۷) جيهر = وانگر.

پر سو آهي ظيل روحاني^(۱) ناه مڪاني، ناه زماني
 ”تعين چوڻون“ آه ”مثال“ (۲) ان برزخ جو آه نام خيال

ڪل ارواح، صفات روحاني، ولي تعين آها آهن
 پر، ساڻ مثال خيالي، شڪل لطيفن آيا آهن (۳)

ٽيون منجهه بيان مَرْتَبَه ”حس-شهادت“ جي (۴)

افلاڪ زمين تا عرش سڃاڻج	درجو ٽيون هن خالق کي ڄاڻج
”تعين شاهس“ ڄاڻ تمام (۵)	درجو-حس-علوم-آجسام
”ترڪيب ڪثيف تنهنڪي ڄاڻ“ (۷)	عالم ”حس“ جو خالق سڃاڻ (۶)
چار عناصر سمجھ سارا	سج چند توڙي ڪاٺي تارا
ست زمينون ست طبقا	سمجھ ڪري تون سڻ سڀڪا
اول تنهن مان ڪاٺي ڄاڻ (۸)	ترڪيب عناصر ٿي سڃاڻ
”حيواني“ ذات	تنهن کان پوءِ سمجھ ”نبات“
ڌارو ڌار تنهن کي ڄاڻج	هر هڪ جي تون طرح سڃاڻج
هتي اچي ٿيا ظلماني (۹)	هتي ڪل اشڪال لوراني
نور نبي جي و صبحي سڃاڻ	”لطف“ ”ڪثيف“ جدا تون ڄاڻ
باطن ”احمد“ حق سڃاڻج (۱۰)	ظاهر حق جو ”احمد“ ڄاڻج
بشري، مادي، حقيقي ڄاڻ	هاڪ نبي جي شڪل سڃاڻ
سڄو سمجھ، نئين مان لپيئي.	پا آسار ڪجهه جي سڃاڻي

(۱) ظيل روحاني = روحاني ٻاڇو. (۲) يعني ”عالم-مثال“ ”چوڻون تعين“ آهي.
 (۳) اصل عبارت: شڪل لطيف آهن. (۴) ”حس-شهادت“ = يعني ظاهري ڪائنات
 جا حواس ذريعي معلوم ٿي سگهي. (۵) يعني ”عالم حس“ (اها معلومات جا حواس
 ذريعي حاصل ٿئي) ”هنجون تعين“ آهي. (۶) يعني تمام مخلوقات ”حس“ واري
 دنيا آهي. (۷) ترڪيب ڪثيف = مادي بناوت. (۸) ”اول تنهن مان ڪاٺي ڄاڻ“
 اصل صورتخطي ائين ئي آهي ۽ ان جي معنيٰ مبهم آهي. ٽن ترڪيبن وارن عناصرن
 مان پوءِ ”نباتات“ (پا زمين جو آهبل هر قسم جو سبزه) ۽ ٽيون ”حيوانات“
 (جملي حيوان) ڄاڻايل آهي. مگر پهريون پا اول ڪهڙو آهي ان تي هي مصرع
 روشني نٿي وجهي. شايد معنيٰ ته: پهرئين عنصر جي ترڪيب ڪا وچون ئي نٿي آهي (۹)
 (۹) يعني هن دنيا اندر وجود ۾ اچڻ کان اڳ جملي ٿوڪ نوراني يا روشن هئا
 پر هتي اچڻ بعد اچي اونداها (ظلماني) ٿيا. (۱۰) ظاهر حق جو-الخ يعني ”حق“
 جو ظاهري مظهر ”احمد“ آهي ۽ ”احمد“ جو ڪجهه خود ”حق“ آهي.

جڏهن واجب ڪيو نَزْوَلُ باطن مان ٿي ظاهر آيو
 سمجھ صحي ڪر سِر پنھائي
 ”آلَا نِسَانُ سِرِّي“ رب فرمايو
 ”آناسيرہ“ جي سمجھج بات
 هُو جو سِر لبي جو ٿيو
 مرشد جو، جو ته دل طالب،
 اهو جنهن ڪنهن رنگ رچايو (۱) حق ٿي ”احمد“ جي صورت آيو
 جيڪا پيدا ٿي هيت صورت
 نور نبي مان ڪيائين پَسارو
 اول نور نبي جو ڪيائين
 اول ارادو ان دستور
 پيرنگي هيت رنگ بنايو
 پيرنگي رنگ ڪنواڻي جڏهين
 ٻانهين پتين هُو ڪين پيو، هُو هُو اهو هڪ خدا (۴)
 صورت احمد ۾ ٿي آيو، توڙي اهو شڪل جدا

منجه بيان مرتبہ ”حضرت خمسہ“ جي (۵)

لِزُول واجب جا آهن پنج
 وحدت، واحدیت، روح، مثال
 حضرت الخمسة ان کي ڄاڻ
 سمجھ تون تنهن کي بي رنج،
 بي چون ”عالم - حق“ سنڀال
 ان کي ڄاڻي ذوالعرفان (۶)
 ”احديت“ ساڻ ”وحدت“ ٿيو، ”واحديت“ ساڻ آئيو ٻاهر
 ”روح“، ”مثال“، ”شهادت“ جو، هيت هر شئي ۾ ٿيو آهي ظاهر

(۱) جنهن ڪنهن = جنهن به. (۲) يعني جملي جاندار مخلوق جو منڍ آهي.
 (۳) پيرنگي رنگ - الخ = شايد مراد ته: اهو پيرنگي (موليٰ) جڏهين رنگ (واري
 ڪائنات جي رنگ جي فرق ۽ ويجهي) کي ميني تڏهين جهيڙو جهيڙو ختم ٿئي.
 (۴) ٻانهين پتين = پاڻ پنهنجي صورتن جي لحاظ ڪرڻ. (۵) حضرت خمسہ = پنج
 ڀلا را ٿو ڪ. (۶) ذوالعرفان = حقيقي ڄاڻ وارو.

منجه. بيان ”ستن ڏينهن“ جي

”ذات صرف“ کي چنڇر ڄاڻ ”وحدت“ کي تون اچر ڄاڻ
 ”واحديت“ آهي سؤمر سارو ”روح“ چون ٿا آه اڱارو
 اربع کي تون ڄاڻ ”مِثَل“ ”شهادت“ آهي خميس خيصال
 ”جَمَعُ“ ”الْاَجَمَعُ“ آه آڏينو (۱) ڇا ڄاڻي تنهن جو قدر ڪمينو
 ستن کي تون حق سڃاڻ يعني ستن حق سان آڻ
 ان ستن کي جنه ڪند سڃاڻو حق کي ڇاڻج حق سڃاڻو
 ان ستن کي تون هڪ ڪري ڄاڻ يعني: ٻيو نساڪيچر گمان
 هر هڪ ۾ تنهنجو ٿيو ديرو آه ستن جو سڀ جاءِ ڦيرو
 تن کي تون سمجهج منجه صبح ستن جو آهي هڪڙو روح
 ست مراتب، ستن سات، ستن آهن حق جي ذات

مُطَلَقَتُون ٻيو اجمال، تفصيل ارواح مثال،
 ”شهادت حيس“ = جمع الجمع، ان ريءَ ٻيو خيال

منجه. بيان مَرْتَبَه ”ڪَلِمَاتِ تَوْحِيد“ جي

حق سڃاڻو جنهن حَرَبُف (۲) تنهنجي ڇا ڪربان تعريف
 جنهن ڪنهن حق سڃاڻو هوندو هر جاءِ تنهن جو تابع هوندو
 مرشد مان جنهن ڄاڻو حق ٺاهي شڪ آهي سو حق
 اسم جنهن جي دل ۾ ذاتي ذات خدا جي تنهن سڃاڻي
 جنهن ڪنهن پنهنجو پاڻ وڃايو تڏهن تنهن ۾ حق سمايو
 جنهن ڪنهن پاڻ سڃاڻو پاڻ ڇاڻج حق سڃاڻاءِ هاڻ
 هر ڪنهن ۾ حق پاڻ ليکايو هر ڪنهن صورت ۾ ٿي آيو
 سڀ جو آه سردار نبي پاڪ نبي جو آه علي
 پاڪ نبي جو آهي سو سڀ اوهو نا سمجهي ڪو
 اوهو پاڪ نبي جو نور جنهن جي هيت ڪيو نور ظهور
 سڀ نبي جا صحاب يار يار نبي جا سڀ منار
 شاه علي جو سبق پڙهايو سبق تنهن جي حق سمجهايو
 حق جي ذات نه سمجهي ڪوئي جنهن نا سمجهي نا هوندو سوئي
 بحر اوهو سو مالئون مال ان ۾ آهي قيل نه قال

(۱) آڏينو = آڏين = جمعي جو ڏينهن. يعني جمعي جو ڏينهن جملي ڏينهن جو جامع
 (جمع الاجمع) آهي. (۲) حَرَبُف = هوشمار.

صفت انهن ۲ جي آهي ظاهر ذات انهن ۲ جي حد کان ٻاهر
 حد کان آهي سو بي حد ان ۾ ڪنهن جو رد نه ڪند
 مرشد کان بچ ۲ اي ۲ معنيٰ معنيٰ جو آو آه دانا
 جنهن مان ڪيو مون حق حاصل حق سان وڃي ٿيس واصل (۱)
 فقير الله جو، چئي ڇا هات ذات اوهو آهي سڀ جي ذات
 ڪٿي اندر ڪٿي ٻاهر، اوهو طيٽب اوهو طاهر
 ائين مرشد مون کي پاڻ سڻايو، ڪري سڀيئي ظاهر

منجهه بيان "شغل ۲ ڪٿائي" جي

وحدت ۾ هج ڌيان ڌري مار دوئي ۲ ڪي ڪي ٻري
 حق کي سمجهي حق سڃاڻ ٻاجهون حق جي پوئو نا ڄاڻ (۲)
 عارف ٿي ۲ ۲ عارف هوءَ خيال خودي جو دل کان ڌوءَ
 اسم مسميٰ ناهه جدا خالق پائهن پاڻ خدا
 "احد"، "الله"، هڪ ڪري ڄاڻ وهن دوئي ۲ جو وڃ م آڻ
 "الله"، "صمد"، سڻ آهي سوئي ناه شريڪ تنهن جو ڪوئي
 هڪ وجود، هڪ موجود ظاهر باطن ٿيو مشهود
 پيرن ۾ پير آه اسان جو، تنهن سڀ راز ٻڌايو آه
 پاڻ خدا آهي پاڻ خدا، ڌر۲۲ البيضاء چايو آه (۳)

منجهه بيان شغل وحدت وجودي جي

ڌيان ڌري ٻيو سمجهه سڃاڻو ظاهر باطن حق کي ڄاڻو
 ظاهر باطن هر جاءِ حاضر آهي پنهنجو پائهن ظاهر
 سالڪ تنهن کي سمجهن سارو دوئي دورنگي دل کان مارو
 ڌر۲۲ البيضاء صورت ۾، تنهن پنهنجو پاڻ لکايو آ
 اعليٰ کان اعليٰ ٿي، تنهن آدم نام سڏايو آ

در بيان صحبت مرشد ڪاما، جي

مرشد کان تون گهر ڪمراهي مرشد ٻاجهون سڀ گمراهي
 چنڊ مان ڏسجي سج جو ٿور مظهر حق جو مرشد مٿور
 تنهن طالب کي چائج پلو هٿ دنيا کي ڪوڙي ڪٽو

(۱) هنن مصرعن مان خود حمل فقير جي سالڪانه منزل جو اندازو ٿي سگهي ٿو.
 (۲) ٻاجهون = کان سواءِ. (۳) ڌر۲۲ البيضاء = سفيد موتي. چايو آه = چوايو آه.

طالب سو جو مَن نه ميرو (۱) حق جو تنهن کي دل ۾ ديرو
 مرڻا اڳي جو نا مو جهنم جاء تنهنجي هو
 مرشد جي ڪر صحبت حاصل تڏهن ٿئين تون حق سان واصل
 محبت تنهنجي تارڻ واري آه دوئي کي مارڻ واري
 مرشد هادي آهي منهنجو پير نه هرگز ٽڙڪي تنهنجو
 صحبت مرشد جي ٿي تاري صحبت ٻئي جي ٻوڙي ماري
 سڻهي صحبت مرشد جي، ٻي صحبت سڀ بيڪار
 صحبت مرشد جي حق ڏيکاري، تار لنگهائي ٻار

در بيان مرشد ناقص ۽ ڪاذب جي

مرشد هانئين هاڻ سڏائي مائهن کي مذڪور ٻڌائي
 ڪري ڪوڙي قبيل مقال ساڻ مڪر جي ميڙي سال
 ڪفر اندر مان ڪين وڃائي وحدت ۾ ٿو ٽٽنگ آڙائي
 ڪيو فريب فقير سڏائي دنيا تي ٿو دين مڏائي
 پير نه آهي، پير سڏائي عالم کي منجهه ڦاهي ٻائي
 هاڻ اهڙو ۽ پير سڏائي ماڻهو مڪر ڪيو ڪڏائي
 پير سڏائي وائون ماري طالب کي منجهه دوزخ ساڙي
 مرشد سو جنهن حق سڃاتو ڪڍي دوئي کي هڪڙو چاتو
 سنگت گمراه جي گمراهي نا گهر گمراه کان همراهي

صحبت نا ڪر جاهل سان، جاهل آه شيطان

صحبت سنگت جاهل جي، رهزن آه ايمان

منجهه بيان ”عناصر آرمه“ جي

چار عناصر سڀ ۾ ڄاڻ چئي کي تون سمجهه سڃاڻ
 ڳالهه چئني جي سڻ تون چئي ”هادي“ ”باه“ ۽ ”ٻائي“ ”ميئي“

منجهه بيان ڪيروز جي

”ڪوڙ“، ”مڪر“ ۽ ”هوڏ“ ۽ ”هوءَ“ (۲) پنهنجين ”طمع“ تنهن منجهه
 پنهنجي ماري ڪر پيمال تڏهن ٿئين تون حاصل حال

(۱) طلب سو جو = الخ يعني سڄو طالب اهو آهي جو من جو ميرو نه آهي.

(۲) هوءَ = ”هڻ“ مان اسم - هڻي - هڻ.

منجه. بيان مذهب صوفي جي

صوفي جو نا مذهب ڪو صوفي آهي مذهب سو
 ناهيان سٺي ناهيان شيعو صوفي صاف، نه چاٿان پيو
 ملڪ سپوٽي منهنجي جاءِ حق جا ذات [سا] هر جاءِ
 دين دنيا کان جو هٿ ڏوٽي حق سان واصل سوئي هونءِ

در بيان ڪفر حقيقي جي

ڪُفر حقيقي ۽ ايمان (۱) ۱. ڪڙي جاءِ هڪ مڪان
 ايمان دلي ۽ جو غيڻ وصل ڪامل آڪمل اصل "الاصل"
 ايمان جمالي، ڪفر جلالِي هر هڪ جي آه پنهنجي چالي

منجه. بيان چئن مقامن وحدت جي

هاڻي من تون چار مقام هر هڪ جو آهي پنهنجو نام؛
 هڪ "ناسوت" ٻيو "ملڪوت" نيون "جبروت" چوٿون "لاهورت"
 ناف آهي ناسوت مقام قلب آهي ملڪوت مقام
 روح آهي جاءِ جبروت جاءِ دماغ سندس لاهوت. (۲)
 "احديت" کي خود خالص ڄاڻ "وحدت" شان شيون سڃاڻ
 "واحديت" ۽ اسم صفات ناسوت افعال الاهي ذات
 احديت آهي سا لاهوت وحدت آهي سا جبروت
 واحديت کي ملڪوت سڃاڻج عالم کي ناسوت ڄاڻج

منجه. بيان صفت جلالِي ۽ جمالي جي

صفتون رب جون ڄاڻ ڪمالي هڪ جلالِي ٻي جمالي
 ان پنهنجي کان ڪونهي ٻاهر جملہ جهان انهن کان ظاهر
 ايجاد، ابتقاء ۽ اِنشاءِ ٿيو (۳) ان ٽنهي کان سڀڪي ٿيو
 ايجاد، سندو جبرئيل، مڪئل ابتقاء، سندو ميڪائيل، مڪئل (۴)

(۱) اصل عبارت: ڪفر حقيقي ۽ ايمان. (۲) جسم انساني ۾ چئن مقامن جون جاپون
 بيان ڪيون ويون آهن تہ: ناسوت جي جاءِ دن (ناف) آهي؛ ملڪوت جي جاءِ
 قلب آهي؛ جبروت جو مقام روح آهي ۽ لاهوت جي جاءِ دماغ آهي. (۳) ايجاد= پيدا
 ڪرڻ. ابتقاء= باقي رکڻ. اِنشاء= فنا ڪرڻ. (۴) مڪئل= ليکڻ.

قدرت مندي ربّ جليل .
ان ٽينهن ۽ سان نسبت آ
ناري آهي ميڪائيل
ان ٽينهن ۽ کان چانچ دليل .
خالي جسم اني ۽ کان ناهن ،
جنهن کان ٿي گفتار عيان ،
چواڻي کوٽين ، جا ربّ فرمائي ،
تنهن ۾ روشن نور جليل ،
نڪا تنهن ۾ لاف گيزاف
آلصوفي الله سچاڻو

اٿنا ۽ موڪل اسرافيل
اٿس ، پاڻي ۽ ٿي هوا
آبي چانچ جبرئيل
بادي آهي اسرافيل
ٿيئي گل جسم ۾ آهن
آبي آهي جبرئيل زبان
منظهر آهي ڪلام الاهي
ناري چشمان ميڪائيل
ان ٽينهن ۽ کان صوفي صاف
سر صوفي مخلوق نه چاڻو

منجهه حقيقت توحيد جلالي جمالي جي

ان کي چاڻي مرد خدا
سالڪ سمجھي ايها معني
چاڻي تنهن کي ذوالعيرفان
ڪٿي تسبيح ڪٿي سبحان
ڪٿي رافع ، رب ، رحيم
ڪٿي رازق آه ، رشيد ، وهاب
ڪٿي جاير ، جامع ، ماجد
ڪٿي حسان ، حميد ، وڪيل
ڪٿي مخفي ، معزز ، مصور
ڪٿي وفي ، ولي ، طالب
ڪٿي لطيف ، مبين ، حلیم
ڪٿي ملڪ ، جلال ، جلال
ڪٿي علام ، اعليٰ قائم
ڪٿي عزيز ، قدوس ، قدر
ڪٿي مزيڪي ، زڪي ، نور
ڪٿي مستور ، هو ، حبيب
ڪٿي آه ، عجيب ، علیم
ڪٿي فائق ، ڪٿي سهار

هرهڪ درجو ، حڪم جدا
هرهڪ درجي جي آ معني
سڀ صفت جو شان عيان
ڪٿي الله ڪٿي رحمان (۱)
ڪٿي حسي ، قیوم ، قدر
ڪٿي شڪور ، شهيد ثواب
ڪٿي واسع ، داعي ، واجد
ڪٿي ڪبير ، ڪريم ، ڪفيل
ڪٿي مالڪ آهي متڪبر
ڪٿي خالق ، غافر ، غالب
ڪٿي حڪم سان حڪيم
ڪٿي جميل ، جبار ، جمال
ڪٿي باسيط ، مبدي ، دائر
ڪٿي مقرر ، فعال ، بصير
ڪٿي فتاح ، غفار ، غفور
ڪٿي حافظ ، حفظ ، رقيب
ڪٿي متعال ، غفور ، عظيم
ڪٿي سلام ، سريع ، سهار

(۱) هتان کان اڳي ويندي هن عنوان جي آخر تائين الله پاڪ جا صفاتي لالا

پان ڪيل آهن .

کٽي شاهند مظهر ظاهر	کٽ قدوس ۽ مظهر ظاهر
کٽي واجب پاڪ وجود	کٽي قادر و تر و دود
کٽي مهيمن، سومن، فاخير	کٽي اول کٽي آخر
کٽي مولیٰ کافي شافي	کٽ غياث، مقدم، وافي
کٽ منجي، کٽ مريت	کٽ منسبط، کٽ مريت (۱)
کٽي احد ۽ واحد، نافع	کٽ قهار، مذل ۽ رافع
کٽي قابل، فائق، فاضل	کٽي رب، منزل، ازل
کٽي عبد سبح، متين (۲)	کٽ غياث، منان، متين
کٽ مغني، ذو الثمن، فائق	ذو البطن، غني، آهي خالق
کٽي حميد، کٽ محمود	کٽي شاهد، کٽ مشهود
کٽي ذات جبار جليل	باعث کٽ قهار جليل
کٽي فائق، حق مجيد	کٽي فائق شان حميد
کٽي باري، قريب نوايل	کٽي قرب فرائض حاصل

منجه بيان مظهر- کٽ جي

مظهر اعليٰ ٿي هت آيو	هادي هر جا حڪم هلايو
کٽي آدم ۽ هابيل	کٽي حوا، کٽ قابيل
کٽي نوح کٽي ادريس	کٽي نبي وڏاڻو سيس
کٽي صالح، ابراهيم	کٽي اسماعيل، رحيم
کٽي آه اسحاق، مجيد	کٽي لوط، قدوس، حميد
کٽي تنهن يعقوب سڏاڻو	منجه مصر ٿي يوسف آيو
کٽي نام نبي شعيب	کٽي موسيٰ سو لا ريب
کٽي هو هارون شاه	کٽي موسيٰ سان همراہ
کٽي بولس کٽ آئوب	کٽي راغب کٽ مرغوب
کٽ زڪريا نام سڏائي	کٽ وڃان ٿو سير چيرائي
کٽي آه الله احد	کٽي مير ٿيو محمد (صلعم)
کٽ الله، کٽ رسول	کٽي بي بي پاڪ بتول
کٽي تنهن صديق سڏاڻو	کٽي تنهن فاروق چواڻو
کٽي آهو ٿي عثمان	جوڙي ڪيائين گڏ قرآن
کٽي علي شير خدا	ماري ڪافر ڪيا جدا

(۱) اصل عبارت: معيت (۲) اصل عبارت: عبد مبسوح (۳)

ڪٿي تنهن حسين سڏايو ڪٿي اوسط تنهن جو نام
ڪٿي آهي محمد باقر ڪٿي آهي موسيٰ ڪاظم
ڪٿي آهي محمد تقى ڪٿي آهي حسن ٿي آيو
ڪٿي آيو سو محمد مهدي ڪٿي آهي علي
ڪٿي آهي اسماعيل ڪٿي آهي جعفر
ڪٿي آهي علي رضا اعظم ڪٿي آهي علي نقى
ڪٿي آهي "عسڪر" جو تنهن لقب رکايو
مهدي منهنجو ڪل جو هادي

منجهه بيان اتباع شريعت جي

ڪريو عبادت ڏينهن ۽ رات
شرع موافق ڪريو عبادت
ناه شريعت ري ڪا راه
جيڪي منجهه ڪتاب مٿين
نور محمد شرع وڌو
منجهه شريعت قرب الاهي
خلاف شريعت جنهن ۾ سڄي
شريعت جي جو ڪري اڃا
خلاف شرع جو جيڪو ڪندو
غير شرع جي آهي ڪافر
شرع محمد (صلم) جي سچ ڄاڻو
شرع نبي جي هر حق هائو
آندو وٺو آهي حق جي ذات (۱)
شرع ۾ اوڻ ڪولين سو مشرڪ

حاصل ڪريو حق جي ذات
صحيح سڃاڻو شان شريعت
غير شريعت سڀ گمراه
سو سڀ مڃ تون ساڻ يقين
منڪير تنهنجو آه مڙدود
شريعت باجهون سڀ گمراهي
رب نا راضي تنهن کان هجي
تنهن تي هر دم حق جي لعنت
دوزخ ۾ سو پيشڪ سڙندو
تنهن تي حق جي لعنت وافر
منجهي تنهنجو راز سڃاڻو
هيڪ چوائو هڪ مڏانه
جو نا ڄاڻي سو ڪڏهن ذات
مشرڪ ٿي ۽ ٿيو سو مشرڪ (۲)

منجهه بيان "لطائف خمسہ" جي

پنج لطيفا منجهه سڃاڻ
قلبي، رويي، سيري سڃاڻ
تن جا تون سڀ اچڻ
خفي، اخفي، پنجن چاڻج
(منجهه بيان لطيفي "قلب" جي)

نور "قلب" جو آهي زرد
بعضي صوفي سڙخ چٽو
تنهن کي منجهي مومن مرد
بعضي ٻئي آميز ڪڏهن (۳)

(۱) وتر = هڪ واحد (الله) (۲) اصل عبارت: ٿيو سو مشرڪ (؟) (۳) يعني ڪن
صوفين جي خيال موجب قلب جو رنگ گڏيل زردو ڪڙو آهي.

قول صحي آه اول وارو تنهن جو رکج سرت سٺارو.
 سنجھه ولايت عاميد کي (۱) هيٺ قدم آه آدم جي.
 مقام "قلب" جو پاسي ڪهڙي بيبي هيٺ به آڱريون دٻي
 فنا "قلب" جو ساڻ ويساھي سمجھه "اسماء افعال الاهي"
 قلب مؤمن جو آھي مرھن تنهن ۾ آھي عرش ۽ فرش

(منجھه بيان لطيفي "روح" جي)

قلب ڪنان ٻيو زرڍ لطيف سو آھي "رُوحِي" سمجھه حرف
 صوفي تنهن کي سُرُخ چون بعضي رنگ سفيد چون
 ان پنهنجيءَ جو ڪيم بيان ٻه يون قول صحي سڃاڻ.
 خاص ولايت سمجھه دليل آھي هيٺان قدم خليل.
 جاء انھن جي پاسي سڄي بيبي هيٺ به آڱريون ڪڇي
 ان جو اصل صفات شيونِي "فنا تجلي" آھي صفتونِي (۲)
 ٿيندو صفتن کان مَسْلُوب ساڻ جناب قدوس مَسْلُوب (۳)

(منجھه بيان لطيفي "سيري" جي)

مقام "سيري" جو پاڻه نڪ "روح" و "قلب" کان اَلطَف ليک (۴)
 مٿان ڏاڻي ببي ڄاڻج تنهن جو رنگ سفيد سڃاڻج
 نام ولايت ڪُٽري آھي زير قدم موسلي جي آھي.
 بعض اخضر رنگ چئون قول اڳيون ٿا صحي ليکن (۵)
 اصل لطيفو شان ڏاڻي نڪتو ڏاڻي، قدم صفاتي،
 فنا بقا "سيري" جو ڄاڻج ساڻ "تجلي شان" سڃاڻج (۶)

(۱) "منجھه ولايت عامد کي" - اصل عبارت الين آئي آھي. عامد = عزم ڪندڙ (سالڪ).
 غالباً مراد تہ: اھا ولايت حضرت آدم جي قدم هيٺ آھي ۽ عزم ڪندڙ سالڪ کي
 انھيءَ ولايت منجھه اھو ڌيان رکڻ گھرجي. (۲) ان جو اصل - الخ = يعني هن لطيفي
 "روحي" جي عملي صفات (صفات شيوني) جو اصل "فنا تجلي" آھي. (۳) ٿيندو - الخ =
 يعني سالڪ جڏھن صفتن کان آجو (مسلوب) ٿيندو تڏھن جناب الاهي سان وابستہ
 (منسوب) ٿيندو. (۴) يعني ڄاڻ تہ "سيري" لطيفو، "روح" ۽ "قلب" لطيفن کان زيادہ
 نازڪ (الطف) آھي. (۵) بعض اخضر - الخ = يعني ڪن جي خيال ۾ لطيفي "سيري" جو
 رنگ سائو (اخضر) آھي مگر ٻھريون قول "يعني تہ ان جو رنگ سفيد آھي" وڌيڪ
 صحي آھي. (۶) فنا بقا - الخ = يعني "سيري" جي فنا بقا "تجلي شان" سان وابستہ آھي.

(منجهه بيان ”لطيفي خفي“ جي)

”خفي“، ”ميري“ کان لطيف آهي هيٺان قدم عيسيٰ جي آهي
جيئريءَ جي مٿان جاءِ نور ميهتا تنهن جو آهي
بعض تنهن کي سبز چوون سو پڻ تون مٿان ڪنن
اصل ”الاصل صيغات تشبيهه“ لطيف آهي تنهن ۾
فتا بقا ”خفي“ جو ڄاڻج ”تشبيهه شان تنهن ۾“ ڄاڻج (۱)

(منجهه بيان لطيفي ”آخفي“ جي)

مقام ”آخفي“ سڀ ڪنهن اعليٰ ولايت تنهنجي مٿان ”الاعليٰ“
منجهه دماغ تنهنجي جاءِ زير قدم احمد جي آهي
نور ”آخفي“ جو ڪارو ڄاڻج ڪاري کان پي ڪارو ڄاڻج
نقشبندن جي نزد آخضر جاءِ تنهن جي منجهه صدر
فتا ”خفي“ کان ”آخفي“ اعليٰ ”مقدم تنهن ۾“ منجهه بحالا
اصل الاصل آه برزخ ڪيري منجهه ”آخديت“ خاصه صغري
فتا بقا آخفي جو عالي، مٿان تنهن ۾ مقدم آهي
اصل الاصل ”آخفي“ لطيفو، منجهه ”آخديت“ اقدس آهي

بيان لطيفي عقلي + [لطيف] نفسي جو

هاڻ ”عقلي“ ”نفس“ ڄاڻا هئي لطيفو سمجهه سڄاڻ
(بيان لطيفي ”عقلي“ جو)
جاءِ ”عقلي“ جي منجهه مغز بيرنگ اور تنهن جو لغز
لور نبي ”جو تنهن کي ڄاڻا شان تنهن جو جملو جهان
بيان لطيفي ”نفس“ جو
آهي لطيفو ”نفس“ هيو رنگ تنهن جو زرد چيو
بعضي چون آهي بيرنگ نه اٿس رنگ رکي هر رنگ
فتويٰ نقشبندن جي مٿان چڱي ڄاڻا آها تون چڻ
رنگ تنهن جو بعد صفائي مائل مٿان سفيد سپاهي

منجهه بيان خطرون دل جي

دل ۾ آهن خطرا چار تن جا نام ٻڌج اروار
خطرا تن مان ڄاڻا مٿاهان خطرا هيا هيا هيا هيا
مٿان ”نفس“ ۾ ”شيطاني“ هيليان ”ملاڪي“ ۾ ”روحاني“

(۱) فتا بقا - الخ = يعني ”خفي“ جي فتا بقا ”تشبيهه شان تنهن ۾“ سان واسطو آهي.

نفس جي چئن قسمن جي بيان ۾

سڻ تون طالب تن کي ڄاڻ ”مُلهيٽه“ ۽ ”مُطْمَئِنه“	چار قسم تون نفس سڃاڻ نفس ”آماره“ ۽ ”لوامه“
اندر ٻاهر جاري آهي تڪبر، تيز، تفاخر غالب آهي اهو ڪوڙ ڪمينه لذتون سڌون سڀ سڃاڻ گندے رنگ ڪميٽو انڌو.	”نفس آماره“ ناري آهي آتش آه عُلُو“ جي طالب تنهنجا سڀ او صاف ذميهٽه ميل انهي جو سڀ ۾ ڄاڻ نفس ضلال ڪفار سندو
نور قلب سان آهي شامل غفلت کان سواءِ بيزار ٿيس طبع ظُلُماني تڏهن ترت تهين سان توبه ڪري سرڪش آه عُلُو جو طالب واج وڌائي جنن آتش کي تنهنجو جيڪي مومن عام. (۱)	۽ ٻيو ”نفس اَواَهه“ ڪامل نور قلب کان آهي بيدار طرف جسم جي اچي جڏهن نورُ جمالي سان سو مَرِي ”نفس لَوامه“ بادي غالب ”آماره“ کي قُوّت ڏئي ”نفس لوامه“ جنهن جو نام ”هلهه“ آبي صفت سڃاڻ
مُفْلِي، عاجز، مسڪين ڄاڻ. (۲) فيض ڏئي جو تنهن تي سمجه معنيٰ ڪل حرف جي ظاهر اوهو صافي نور خدا توڙي عجمي غربي هجي ساري خلق سندو سرتاج علم ڪٿي ڪيو تنهن تمام آهي سو اَنفِيسَن جو. (۳)	اصطفائي جي دائري منجه تنهنجي سان صفائي ٻاهر باطل حق کان ڪري جدا توڙي سالڪ عربي هجي علم ظاهر جو نا محتاج وحي تنزل تنهنجو نام ”ملهمه“ آهي وَلِيَن جو ”مُطْمَئِنه“ جي خصلت خاڪ نور قلب سان ٿيو ڪمال ”مطمئنه“ کي روشن ڄاڻ آن تي آهي فيض الاهي

(۱) ”نفس لوامه“ - الخ = يعني ”نفس لوامه“ انهن کي مليل آهي جي عنوان سڏ
مومن آهن. (۲) مُفْلِي = هيٺاهون. (۳) اصل عبارت: ”و هي تنزل تنهن جو نام“
(۴) اَنفِيسَن = هيءُ ”آفتي“ جو سنڌي جمع بنايل آهي. (۵) ناستاهي = بيحد - بي انداز

نفس آهي اوھو نبيئن جو اعلیٰ غوث ۽ قطببن جو
 اوھو آھي خلق نبيءَ جو اوھو علم عاليءَ وليءَ جو
 نفس حقيقت ڪو ھڪ سمجھي لوڪ سڀو سڀ تنھن ۾ منجھي
 مَنَ عَرِفَ نَفْسَ سَہَ فَتَدُ عَرِفَ رَبَّہَ (۱)
 فيلسوفن نا سمجھي حد تڏھن فيلسوفن ٿيا ملحد

بيان چئن قسمن جي قلب جو

چار قلب سڀ آدم منجھ، جدا جدا تون تنھن کي سمجھ،
 "نيلوفري" ٻيو "منور" "عبرت" کان پوءِ ڇانج "مدور".
 "نيلوفري" صحيح سڃاڻي صفتون تنھن جون سڀ حيواني،
 آه "مدور" سو نفساني صفتون نفس ۽ جسماني،
 دل آه "عبرت" عجب لطافت تنھن ۾ آھي مالڪي عادت
 "عبرت" تنھنجو آھي نام ٻن ٻرن ۾ جاءِ مقام
 آھي "عبرت" نور نبيءَ شان تنھنجو شان عليءَ
 "وحدت" "عبرت" ھڪڙي ڄاڻ عليءَ وليءَ جو مقام ڄاڻ
 "نوسين" عليءَ جي آھي جاءِ معراج نبيءَ جو "او" آءِ نبيءَ

"منجھ، بيان شغل" (قلب مدور جي)

چوٿون رتبو قلاب مدور وٺي تعين ٿيو مَصَوَّر
 ٿيو "مدور" تنھنجو نام تنھن جو آءِ دماغ مقام
 "حقيقت جامع" تنھنجو نام اصل الاصل آھ "قلب" تمام
 دل مدور ۾، يا ھو ڪلهي جي تنھن رخ رو (۲)
 ڪٿي شائن جو سو مخزن اسم صفتن جو آھ خازن
 ڪل جو اول، ڪل جو آخر ڪل جو باطن، ڪل جو ظاهر
 نام تنھن جو "وحدت" ڇانج تنھن کي "وحدت صرف" سڃاڻج
 منھن انھنءَ جو ٻن طرفن تنھن کي مالڪ کي سمجھن
 طرف ظھوري روحانيت طرف بطواني روحانيت (۳)
 يعني اھو مالڪ شاھد ھڪ حقيقت ۾ آھي واحد،

(۱) جنھن پنھنجي نفس کي سڃاتو تنھن پنھنجي رب کي سڃاتو. (۲) يا ھو ڪلهي جي تنھن رخ رو = يعني يا وري ان جو منھن ۽ مھاڙ ڪلهي جي طرف آھي.
 (۳) طرف ظھوري - الخ = يعني ان جي ظاھر واري طرف "روحانيت" آھي ۽ ان جي باطن واري طرف "روحانيت" آھي.

ست صفاتون جنهن جو نام	او هو وحدت صرف مقام؛
او هو حتي، مڙيند، عليهم	سميع، بصير، قدير، ڪٽيند
منجه فرق سي ڌار سڃاڻ	جمع ۾ هڪ حقيقت ڄاڻ
جمع حقيقت ڪٿي عالم	ڌارو ڌار فرق ۾ آدم (۱)
”إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ“ فرمايو	”عَالِي صُورَتِهِ“ آدم ٿيو
”فَتَجَلَّىٰ فِيهِ“ آدم جو شان (۲)	منجه حقيقت سڀر سڃاڻ
منجه، ”تَجَلَّىٰ“ تون تشبيهي	آهن تجليون ٻيون تنزيلي
منجه ٿيوتن تجليون ٻانڄ	سي تشبيهي دل سان لانچ
ٻيو سڀ عَدَمِي“ نا اثبات	ڄاڻ ٿيوتن کي اثبات
مقام مشاهد غيب شهادت	غير مشهودي نا ڪج عادت

منجه ٻان ”مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا“ جي

ڪر تسليم رضا جي حاصل	ٿن تون ٿن حق سان واصل
تڏهن درد ۾ رهندو ڪوئي	جيڪي هوندو ٿيندو سوئي
چار سڻ تون صحتي سڃڻ	ٻان ۾ تون لازم ڄاڻ
”أَسْوَدَ“ موت ٻيو آه ”أَحْمَرُ“	”أَبْيَضَ“ موت ٻيو آه ”أَخْضَرَ“ (۳)
منجه صحتي تون چار عناصر	جسم جزئي ٿيو جن سان ظاهر
چار عناصر سو، سڄ تون چار	”خاڪي“، ”آبي“، ”بادي“، ”نار“
بادي سان تون باد گڏاء	ٻانڄي ٻانڄي سان رلاء
ناري ناري سان ملڻ	خاڪ وڃي سان خاڪ رکڻ
جڏهن چارئي ٿيا فنا	هر هڪ پنهنجي ورتي جا
بعد فنا جي باقي ڄا	امر الاهي ٻانڪ خدا
”ڪُلْ“ شئي ٻڙجي ڄڻ	”إِلَىٰ أَصْلِهِ“ سڀر سڃڻ (۴)
”مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا“ سڄ	هي ۽ فاني، هو تون باقي ڏڻ
فاني في الله، باقي ٻيا لله	آهي ائين، وَ اللَّهِ بِأَلَدِهِ (۵)
ڪيمياگر ٿامي کي ”ڄاندي“ ڪري ۽ ٻا ”ٽيلا“	
فقير اڪسير اعظم آه، خاڪ نظر سان ڪري خدا (۶)	

(۱) اصل عبارت: ”ڌارو ڌار فرق ۾ دم“. (۲) ”الله تعاليٰ“ آدم کي پنهنجي صورت تي خلقي، ٻيو انهيءَ ۾ جلوه ڪيو (تجلي فيهِ). (۳) اسود = ڪارو. احمر = ڳاڙهو. ابيض = اڇو. اخضر = سائو. (۴) ”هر شيءِ پنهنجي اصليت طرف موٽي ٿي“. (۵) خدا جو قسم ته فاني في الله ۽ باقي بالله ائين آهي. (۶) اصل عبارت: ”فقير اڪبر اعظم آه“.

منجه ٻيان شغل توحيد جي

هائي شغل هڪ من تون هي من تون طالب عارف ٿي
 آئيني ڪي تون هڪ ڪر تنهن ۾ ڪر تون نيڪ نظر
 تنهن ۾ ڏس تون صورت آهي صورت تنهنجي صورت آهي
 سمجه ڏس ۾ آهن ڏون تون آهو يا آهو تون
 اهو ۾ تون ٻئي آهي هڪ ٺاهي وڃ ۾ ٻي ڪا ليڪ
 صورت حق جي آه انسان ”وَهُوَ الْأَنْ كَمَا كَمَا“ (۱)
 ”إِنْ خَلَقَ آدَمَ“ چيو ”عَالِي صُورَتِهِ“ ٿي آدم ٿيو
 ٻانهين ناظر ۾ منظور ظاهر باطن آه پُر نور
 هي جو مومين نان هو مومين (۲) ”الْمُؤْمِنُ مِرَاةُ الْمُؤْمِنِ“ (۳)
 عالم - شهادت سمجه آئينو حق الاهي ۾ دانا بينو
 حق آئينو اوڏو ڌري ظاهر پنهنجو باطن ڌري
 وري آئينو ڦير ڇڏهن مظهر صورت جو ٿي تڏهن
 ٻانهين فعل ۾ پاڻ صفات پاڻ اسم ۾ ٻانهين ذات
 چو تون آهي ڪير ٻيو باطن ظاهر پاڻ ٿيو.

ٻيان ”حيرت“ جو

آئينو ”سائڪوٽ“ مقابل جڏهن ٿي حيران سالڪ تڏهن
 عين عڪس جي ڏسي سونئي عڪس غير جو ويو سونئي
 مقام حيرت جو ڪري حيران صم ”بُكْمُ عُمِّي“ ڄاڻ (۴)

ٻيان ”تجلی برقی“ جو

”فَنَافِي الصِّفَاتِ“ ٿيو جو سالڪ سڀ صفتن جو ٿيو سو مالڪ
 ”تَخَسُّوْا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ“ بي شڪ هڪ ۾ آيو باللہ (۵)

در ٻيان مناجات ختم ڪتاب

حمل ۱ چو تون حمد هزار سندا رُب ”غفور غفار“
 ٿيو تمام صحيفو سارو شوقن ڪر تون شڪر گزارو
 شوقن ڪر تون شڪر سدا شڪر اهو ٿيو اسر بجا
 هيءُ جو شعر شيڪستو خام ٻوندو شال قبول ڪلام

(۱) ”اهو هينئر به ائين آهي جنهن اڳي هو.“ (۲) اصل عبارت: ”هي جو مومن
 ن هو من.“ (۳) مؤمن، مومن جو آئينو آهي. (۴) صم = ٻوڙا، بڪم = کونڪا،
 مي = انڌا: يعني حيرت واري مقام ۾ سالڪ ظاهري حواس وڃائي ويهن ٿا.
 (۵) ”پاڻ ۾ خدائي اخلاق پيدا ڪريو“ وارو ڦل چڻ بلاشبہ هڪ ۾ آيو.

مهرتون مون تي نظر ڪندو	مُرشد مون تي مهر ڪندو
ڏيندا دل کي ذاتي ذوق	شالا ڏيندم پنهنجو شوق
ويندا ڪوندر سڀ ڪناه	مون تي ڪندا ليڪ نگاه
ڪوئا ڪيٽو مون ڪم سکر	مون ۾ آهن عيب آهر
ليڪ ڏڪيندا دامن هيٺ	تان پي آهيان آن جو نيٺ
مون کي ۽ اولاد سندم	پنهنجي دامن هيٺ ڏڪيندم
ڪندو توتي لطف، لغاري ا	ساڻ جماعت پنهنجي ساري
ادب آنسي آ راضي رب	هاڻي اڳتي آه ادب
ٿيو صحيحو تسم تمام	برڪت ڪلمي ساڻ ڪلام

لا اله الا الله محمد رسول الله

داستان چوٿون

”بيت : سر سسئي“

[فصل - ۱]

(۱)

ادبون ڙي! آڻ جهلڻ، اصلئون ٻار ٻروچڪا
جيئون جيئون پيرن تي هوان، تيمون جهليون ڏين لجهلڻ
هوتائين، حمل چئي، آڻانگا آڻڻ لڻ
ڪيائون ڪانه ڪهڻ، ماريندے معذور ڪي.

(۲)

ٻانڀر عشق ٻروچ جي باهه وڌي پڙڙے
باهن سڀ پٽے وڌا، پٽ ڪڙيون ڪڙڙے
رائے تڙپي روہ جي، پير وڌس پڙڙے
سڀني پٽ سڙڙے، حمل! وڃي ڀني هوت ڏي.

(۳)

ڏيرن جي ڏمر جا آڳوئين هڻ هڻا هوا
اڃ اوھيئي آيا جي ٿے سين سڻا
حمل هوتائن جا اچي پير ٻيا
ڪانهي ڪڻا، ته ڪيئي سان ڪيئن ڪندا!

(۴)

سرتيون سڀيئي، وڇون واٽ وري وريون
حمل! هلي هيڪڙي سسئي سڙڙے
ڪٿي پير پنهل جو، پٽي تن ٻيئي
وڃڻ ڪي ويئي، موٽي موٽي ڪينگي.

(۲) رائے تھي روہ جي = روہ جيے رائے تھي. سڙڙے = سڙندڙي - سر ڪندي.

(۳) سڻ = عزيز - دوست - سڄڻ. سڻا = سڻ ۾ ٿي آيا - سڄھيا ٻني.

(۵)

ورڙي آئون نه وران، اوھين ورتيئون وري وڃو
 بلائون ٻرن ڇون ڏسي ڪين ڌران
 ڪاهيندس ڪيڇين لئي چيڪي ست سرن
 ميلان جي سرن، نه ٿيسر حج حمل چئي.

(۶)

آڏا ڏونگر، ڏاڪڙا، وڏا سخت سُمير
 آڏيون چاڙهون چاڙهڪا، نه ڪوگهت، نه گهير
 ٻاهن ۽ ٻرت جا، پئون ٿيڙا ٻير
 ڪتر لھي ٻيو ڪير، حمل چئي هت هوت ري

(۷)

آڏا ڏونگر، ڏاڪڙا، وڏا جبل جبل
 نڪا وئون وات ڪا، نڪا ٿيل نه قال
 چڙهي جبل چوئين زارون ڪري زال
 سڄڻون مثال، ٿي هوتن لاءِ حمل چئي.

(۸)

آڏا ڏونگر ڏاڪڙا، ٽڪر ۽ لوڙا
 ٻٽ ٻاهن جا ٻيڇرا، سَنهان ۽ سوڙا
 پتي ٻير پئون ڪن، روھن جا روڙا
 جي ڪيئا جاڪوڙا، هوتن لاءِ حمل چئي.

(۹)

آڏا ڏونگر ڏاڪڙا، رڻ وڏا ۽ روه
 آڏا اوڪر آڳيئون، ڪٽر ڪڙا ڪوه
 ٻاهن ۽ پاڻ هٿي چينائين سون چوه
 اچي منجهه اونده، گڏيسر هوت حمل چئي.

(۵) جيڪي ست سرن = جيڪي ڪجهه طاقت اٿر. (۶) سُمير = ميرانجهڙي رنگ جا
 ٻهاڙ. پئون = اصطلاح: ذرا ذرا. (۷) وئون = وسندي، آبادي. (۸) لوڙا = سخت
 وڏا پٿر. ڪيئا جاڪوڙا = مشڪلاتون سٽيون. (۹) اوڪر = لنگھ، لڪ.

(۱۰)

آذا ذونگر ذاکړا، پتټيُون، پټنډ، پټهاڙ
پټر پټلائون بچريون، راڱا ڪن رهاڙ
سسئي سائين لشي ڏئي، وڻ وڻ هيٺ ولاڙ
معذوريءَ جي ساڙ، ٿيو هوت حمل چئي.

(۱۱)

آذا ذونگر ذاکړا، بيحد پټر پټري
بگهو، باندر، پوليڙا، چٽوڪس چوڌاري
ويندڙ ۾ واڪا ڪري ورت لشي ويچارِي
تنهن ضعيف ۾ زاري، پٽي هوت حمل چئي.

(۱۲)

آذا ذونگر ذاکړا، چيهون ۽ چوڌا
آڇ سڄ سڄت سمير جي، پيو لکن جا لوڏا
گورن سندن گس ٿي، کٽائين ڪوڏا
آتي سڏ اوڏا، پٽس هوت حمل چئي.

(۱۳)

آذا ذونگر ذاکړا، پټري پټر پٽيان
رڃ، رائو، رڻ وڏا، پيو هزارين حيوان
سسئي کٽيا سڄ ڏي سورن جا سامان
اچي منجه آڙمان، گڏيس هوت حمل چئي.

(۱۴)

آذا ذونگر ذاکړا، ٽڪو ٽوڙا ٽاڪ
پير پيادي، پٽ پري، ٿي حب ۾ هڪ هلاڪ
آچنڪارن مان آڏ ڪيائين، ذونگر ڏيئي ڏاڪ
هاڙ ۾ پئي هاڪ، گڏيس هوت حمل چئي.

(۱۵)

آذا ذونگر ذاکړا، مٿي سنگ سٽيل
جين، جناور جو ۽ پيو پٽون ۽ پيل

(۱۰) پٽيون= زمين جا سنوان سڏا ڊگها ميدان. راڱا= پيلائي شينهن. ولاڙ= پيري
جي اوهال، جهوت. ماڙ= مدد. (۱۱) وندر= لس پيلي جي مشهور ندي. وندر نديءَ
جي جوءَ. (۱۲) حب= سڄو ٻوٽو- پياپان. حب ندي واري جوءَ. (۱۵) مٿي
سنگ سيل= کس ٻا وات جبل مٿي آهي. پٽون= وچون. پيل= وحشي ماڻهو.

هوي ڪون ٻرت ڪي، ٻنئون دوست دليل
آئي رب جليل، ميلس هوت حمل چئي.

(۱۶)

اڏا ڏولگر ڏاڪڙا، پٽيون پٽنڌ ٻرے
بلائون ٻرن جون ڏسي ڪين ڌرے
سسئي سوز فراق جے آئي هيٺ آرے
پنهون پير پيرے، گڏپس هوت حمل چئي.

(۱۷)

اڏا ڏولگر ڏاڪڙا، پٽون ۽ پولو
لڪون لڳن سامهون، جهڪون ۽ جهولا
سسئي ڪي سور ٿيا، ور ري وندولا
آريائي اولاءِ لائس، هوت حمل چئي.

(۱۸)

اڏا ڏولگر ڏاڪڙا، وڏا پٽ پٽيون
ور وڪڙ وائن ڪي، ٻيا آڙڪا گهيڙ گهيون
سسئي سڪيون ساعتان مٿي سيڇ سڪيون
جبل ڏئي جهتيون، هوتن لئي حمل چئي.

(۱۹)

ور چاڙهيون ور ڪاڻ، ور چاڙهيون ور لئي چڙهي
ڏيئي ٻي ٻي تي ٻرت ٻتوڙي ٻاڻ
گئلانين گسن تي، چنڇر چنڇرن ساڻ
روهن منجهه رهائ، ڪيس هوت حمل چئي.

(۱۶) آئي هيٺ آرے = آرے هيٺ آئي = ڇپ ۽ ڇپيٽ هيٺ آئي. (۱۷) سسئي ڪي = سور ٿيا. الخ = سسئي ڪي، ور جي نه هوندي، (ورجا) سور وندر (وندولا) ٿي آيا. اولاءِ لائس = ڍڪ، ٻڌا يا غمن جا بار لائينس. (۱۸) سڪيون ساعتان = سڪيون ساعتون. جبل ڏئي جهتيون = جبل ۾ جهتيون ڏئي، جهوتون ڏئي. (۱۹) ور چاڙهيون = سلوار جا ور ڪئنجيو- ٻوري ڪوشش ۽ تياري سان. ور ڪاڻ = ڪاڻڌ ڪاڻ. ور چاڙهيون چڙهي = وات جا ور ۽ چاڙهيون چڙهي. ڇهر ڇهرن ساڻ = (پيرن سان لتاڙيندي) ٻر ٻرن سان گئلانين يا جبل (ڇهر) ڪي اکين جي ڇهرن سان (اکين مان وهندڙ پاڻي سان) گئلانين.

(۲۰)

ڏونگر! ڏک مَ ڏي، آئون اکڻ ڏکون ٿي آهيان؛
 باهه توهريزا ڪيم پئجي هيرن ڪي،
 هوتن جا، حمل چڻي، جي" ۾ ائم جي
 سور سريان جي سي، تان ٻڌڻ سان پري وڃين.

(۲۱)

نا ڏيئو نا ڏينه، ڪنهن پري پري پروڙيان
 اوندھ آڏي رات ٿي ٻيا ڪارا ڪيرڙ ڪڙپنه
 هيستناڪ، حمل چڻي، شور يا گهمڻ شينه
 محبت سندا مينه، وڃاري وسائيا.

(۲۲)

سرتيون ڙي! سڌ ڪا، مٿان ڪا مون سان ڪري
 ورنديون سڀ ورن ڏي اديون ڙي! آڌ ڪا
 حمل! هوت پروچ جا ڏين درد اندر ڌڌڪا
 وڪ وجهي وڌ ڪا، پڄان مان پنهنجي ڪي.

ڪافي ۱-

ڪنڊيس آئون ڪڇاڙو، پيٽرا هن پنيور ڪي
 ڪنڊيس آئون ڪڇاڙو، آيل! هن پنيور ڪي

- ۱- سرتيون! سهنديس ڪنڪي! ساڻن جو هي ساڙو
- ۲- وٽڌر وائون ووڙيان، هوتن لشي سڀ هاڙو
- ۳- روئي ڪنڊيس رت سان، ڪارو ڏونگر گهاڙهو
- ۴- ڪيڏو ڪيچن هي ڪيو، ڏوڻ سان هڻي ڌاڙو
- ۵- نڊر نپاڪي توڻ جو، پيٽرا مون ڊهيو پاڙو
- ۶- حمل! هوتن سان هڻي، پورهيت جو شالا هاڙو

ڪافي ۲-

- اجهو آريائي ايندو، اڌيون آريائي ايندو، نال نمائي نيندو
- ۱- ايندو ايندو ڪين ڇڏيندو، گولي گڏ نيندو
 - ۲- ڪاهي ايندو ڪيچ ڏئي، ڏيه مبارڪون ڏيندو

ڪافي ۱: اصل عبارت: "گڙهو ڏونگر گڙهو". ڊهيو= ٻڌو، مليو، پاڙو= عيوضو.

- ۳- ننگ نمائي جو آهي، چٽٽان ڪين ڇڏيندو
۴- ميڪر حمل سان موٽي ملندو، وڇئون وڇوڙو ويندو

[فصل - ۲]

(۱)

سڙڪي ۽ سڙي، روئي ۽ ربه-ون ڪري
ٽڪر ٽڪر ٿيڻ سان هٿيو، روھن منجهه رڙي
ڏکيون ڇاڙهيون ڏونگرين، ٻڌي چيلهه ڇڙهي
وڌي قرب ڪري، حمل هٽائين جي.

(۲)

سرتيون ٿيون سارين، ڏيو وڙ وڙن ڪي
ڏکي سان ڏونگر ۽ گهڙي نا گهاريين
آڌم آريجن جا، مٿي ڪي ماريين
آگهي آڏارين، جي اچن هوت حمل چئي.

(۳)

ٽهڪن ۽ ليلن، ڪنهن آن سوريٽي آجهي،
ڏکين ڏونگر ڏاڪڙا، ٻيو ٻاهر ٻير چيلن،
موتن لاءِ، حمل چئي، سيلهن منجهه سيلهن،
ڪاڻ ۽ ڪيلن، ٻيئي ٻاروچي نيتا.

(۴)

هڪ ڏونگر ٻيو ڏک، ٿيون ٿڪ ٽڪن جي
وڙ لشي وڙ ونگا ڇڏيو، رکيو وڃي رک
هوتن جي، حمل چئي، مٿس جي اندر ۽ جڳ
سيج سهڻ ۽ سڪ، ويڇاري ۽ وساريا

ڪافي - ۲: "چٽان ڪين ڇڏيندو" (اصل ۾ ائين): چٽان = چٽي مان = چٽر مان
يعني پنهنجي پناهه ۽ اجهي کان ٻاهر ڪين ڇڏيندو، چٽن = ڪاھ جو وي. چوندا
"ٺلائي جي چٽن" يعني پنهنجي حفاظت هيٺان نه ڪڍندو. [فصل - ۲] (۲) آڌم = آڌما
(سورن ۽ پورن جا). وڌي قرب ڪري = قرب ڪري وڌي، ٻڌي وڌي (ڪڙن = ٻڌڻ).
(۳) ٽهڪن ۽ ليلن - الخ. = ڪل ۽ خوشي ڪنهن بي دردي کان اڪلندي يا ٻڌندي.
ڏکين ڏونگر ڏاڪڙا - الخ. = يعني ڏکين واسطي. سيلهن منجهه سيلهن = سيله (ڊگهن
۽ ٿلهن) ڪنڊن منجهه ڦٽجڻ. (۴) رکيو وڃي رک = سڌو رخ وٺيو پئي وڃي. يعني
وڙن و ڪڙن واريون واٽون ڇڏيو، جهر جهنگ ۽ اوجھڙ منجهان سڌو رخ وٺيو پئي وڃي.

(۵)

ڏسڪينو اچي ڏس، ڪوهياري لئي ڪيچ جو
وليو ويچارِي وڃي ڪورن سندنو ڪس
ڪاهيائين قريب لئي، جو واک وڌيئون ٿيس وس
توڙون ناه ترمس، حمل! هوتالو ڪي

(۶)

سڏ ڪينو ڪري سڏ، ٻانهون ٻاروچي ڏي ڪيو،
”اهي ڪين اوهان جي هيءَ لمائي هڏا“
ٻانهي-ٻاروچا! ڪري، گولين سان اهي ڪڏ
چهر ۾ نا ڇڏ، حمل چئي، هيءَ هيڪلي.

(۷)

تڪر سان تڪر، هڻي ۽ هڪٻان ڪري،
واڪا ڪيئون وڙ لئي، وڃي ڏرڪي منجه ڏڪر
حمل! هاڙهي حب جي ٿيس، پير پتر
و، هاڻين وکر، ڪو سورن سندو سات مڙون.

(۸)

ڏڪي ۽ ڏوڙي، سڏي ۽ سڏڪا پري
ٻاهن پير پتي وڌا ماس رڳون روڙي
حمل! هوتن جي وڌي واهمن وروڙي
ڪڙو پون نا ڪوڙي، سير پتر وڃي سامهين.

(۵) واک وڌيئون= ڇيلو ۽ ڪوشش- همت ۽ سرجوشي. ”وس واک“ سنڌي ٻوليءَ
جو هڪ جهونو محاورو آهي جنهن جي معنيٰ انتهائي ڇيلو ۽ ڪوشش. شاعر ”نر“ جي
هڪ بيت ۾ آهي ته: ”ڏيئي آڏا وڙ وندر ۾، ڪيائين وڻ وڻ سين وس واک“.
ترمس= مهر- ڪهل- ٻاجھ. (۶) هڏ= شايد. (۷) وڃي ڏرڪي منجه ڏڪر= بيحاليءَ
۾ غص ٿي ڪري پوي. ”ديوان حمل خان لغاري- حصہ اول“ مطبوعہ مستر شولداڻ
ناجر ڪتب شڪارپور سنہ ۱۹۱۴ع، صفحہ ۷ تي هن بيت جي پڙهڻي هن طرح ڏنل آهي:

تڪر سان تڪر، هڻي ۽ ڇيلا ڪري
واڪا ڪري وڙ لئي، وڃي ڏرڪي منجه ڏڪر
حمل هاڙهي حب جي ٿيس پير پتر
و، هاڻين وکر، ڪو سورن سنڌي ساڻ جو.

(۹)

سڏ ڪيو ڪري سڏ، ٻانڀڻ ٻاروچل ڪي،
 "ليو نمائي هاڻ سان، ڪولي گڏيو گڏ"
 حمل چئي، هيءَ هيڪلي چهر ۾ تا چڏ
 هوت! سئيءَ جا هڏ، مٿان رولين رڻ ۾."

(۱۰)

اڏيون ڙي اوکي، آئون اصل ڪئون آهيان
 ٻيون تان هاڻ ٻروچ جي، مارے ڪيڻس موکي
 هيٺس ڪين، حمل چئي، جوڙ جتن جوکي
 پينر مون پوکي، جا ليکي لوح قلم ۾.

(۱۱)

لڪ، لڪيون، لانگهان، اوکا پنڌ ٻهاڙ جا
 ڏيئي لُوح لنگهي ويا، چت ٻت ۾ چالڪا
 حمل! هوت چيني هليا، سئيءَ جا سانڪا
 آڙ ٻنگ آڙانڪا، اصلئون ٻار ٻروچڪا.

(۱۲)

سئي! توکي سور، جوش جڻهين آم جت جو
 سو پنهنون اٿي هاڻ ۾، ناحق ڏور ۾ ڏور
 توکي هيت، حمل چئي، حاصل حج حضور
 ٻڌ! اڪيون تون ٻور، تان هوت تنهنجي هنج ۾.

(۱۳)

ووڙبندي وٽڪار ۾ ڏوٽي ڏلائين
 هلي تيت، حمل چئي، پنهل ٻچائين،
 "تو ڪو ڏو ڏوٽيا ساڻ ڏئي سائين،"
 ائين آنائين، "ته هيتون وليو ٿي هوت ويا."

(۱۴)

ڪوٽ نه ڪا ڪوڪار، نه ڪو سنجي سڏ ڪو،
 سئي ويٺي سڄ ۾، روئي زارون زار

(۱۰) هاڻ = اصطلاحاً: محبت-عشق. (۱۱) لُوح = چمڪارو-تبلي. چمڪارے مثل،
 اک چنپ ۾ ست ڏيئي لنگهي ويا. (۱۳) آنائين = چيائين.

مُنهن مَنِيو مَونن ۾، ڪڍي پنهل لئي ٻارَ
حمل چئي هيڪارَ، هوت! اچي ميلُ حَبَّ ۾.

(۱۵)

خوشي ۾ ڪيئن، پنهون وٺي ويو پاڻ سان
هائي گهرجي هوت لئي، فاني فَوْتُ ٿيڻ
حمل! هلي هيڪاري سُوري ۾ سِرَ ڏيڻ
جڏي ۾ جو جيئن، ڪونهي جانبَ جتَ ري.

(۱۶)

سسئي سترَ پڇي ڪري، مٽهي هلي جانَ مور
مائهن ڪي ماڻ لڳي ۾سي ٿلڻ ٿور
حمل! ڪيائين هوت تان، گهر، سسي، سڀ گهور
بنيو شهر پَنپور، سسئي سڄ ڪري هلي.

(۱۷)

سسئي هلي سڄَ ڏي ڪري توڪل تڻ
سترَ نه ڪيائين ساڻ ڪو، توڙي پڻڪي ۾ن
حمل! هوت ڀروچ جي محبت جا هس ۾ن
ميرُون ڏونگر ڏيهه جا، ڏوهن ڏسي ڏن
واجهائيندي وڻ، وڃي پئي وٺڪار جا.

(۱۸)

آڻن چڏي آڄ، آهتَ اولائي نه ڪريو
سوڪلائي مون ڪنانَ روئي ڪريو رڄ
هني هني هوت وٺي ويا، ڪانڌُ مٽي ۾ جو ڪڇ
هائي هت، حمل چئي، ليڪ ٽڪڻ لئي لڄ
تنه منهن چائي ۾ چڇ، جا وڙ ري ويس ڪري گهمي.

(۱۵) ڪيئن = ڪاڻن - ڪاڏو - طعام. (۱۶) مٽهي هلي = ٽيلي هلي. بنيو = سهڻو.

(۱۷) ڪري توڪل تڻ = توڪل ڪي تڻ يا فوت بنائي. توڙي پڻڪي

پڻ = چوڻائي ٺڪي لپ (ان جي پاڻ سان ڪيائين). (۱۸) آڻن = ڪٽڻ جي جڳهه.

اهت اولائي ڪرڻ = چرخو بند ڪري ڇڏڻ - چرخو نه ڪرڻ. رڄ = ڍڻو. ڪڇ =

وڪ - ڀرڻو - بناهه. لڪ = ڌرو - ساعت - گهڙي - ڀلڪ - ٿورڙي وڃڻ - ٿورڙو وقت.

(۱۹)

تڏ ساھيڙين سڏڪي چيو ٻوڙها ڪٿل ٻاڙي؛
هٿي هٿي وڃ م هيڪلي سسئي! تون ساڙي
هائلي ٽڪ، حمل چئي، ٻنهر ڪو ٻاڙي
ت سڀني صبحاڙي، توسان هلون هوت ڏي.

(۲۰)

چئي، صبح تائين سرتيون! ڪهڙي جوش جهل
سسئي ڪي ساڻ ويو سون ساڻ سله
هائلي هٿ، حمل چئي، جوشن منجهه جهل
جا هائلي هو هلي، مون سان هيرائي هوت ڏي.

(۲۱)

تڏهن ميڙني ماڻ ڪئي، جڏهن پيئڻ ٻار آچي
هٿي آڻي ر هيڪڙي ساھيڙي سڄي
”توڪل“ نانڌ تنهن جو، ٿي پيڙي پڻ آچي
هٿ ساڻ، حمل چئي، هلي روج رچي
قولن جي ڪڇي، ڪاه هلي ڪا ڪڇ ڏي.

(۲۲)

تڏهن توڪل سان هلي ٻڏي ڪست ڪمر
ڪاهيائين ڪڇ ڏي ڪري سور ٿمر
ڪه ڪٿون ڪٿن پائڻ ٿوڙا ٿاڪ ٿڪر
ٻام لنگهي سا ٻر، حمل ڪڏي ٿي هوت ڏي.

ڪالي

ٻئي ٻير ٻوان، مان آهان، ووڏسي ڏور ڏونگرين
۱- سڏ ت سڻهجي سور جي، اڏيون ناه اوهان
۲- هاسي هٿڪ پٺهون ڪٿون، سرتيون آڏ نه سهان
۳- اڏيون! آڏ چن جا، ڏيٽ ڏيٽ سور لوان
۴- حمل چئي، سوان ريءَ رتي آڏ نه رهان

(۱۹) ٽڪ ٻهر ڪو ٻاڙي = ڪو ٻهر ٻاڙي ۾ ره. (۲۰) ويو سون ساڻ سله = سورن

ساڻ سوراخ ڪري. هيرائي = هائلي ٿي.

ڪافي

آپلا مون وٽ آءُ منهنجي ماءُ

وو توسان ڪٿر هيان ڪالهڙيون

۱- سٽي هيٽوس سڀڄ تي، ڏٺو سور سماءُ

۲- ڏونڪر ڏورن آئيو، هئي هئي هرن لاءِ

۳- هائي هاند ڪچي ۾، هلي هوت وڙاءُ

۴- هانڀري ۾ وڃ سان، حمل اڇڻ نه

داستان پنجون

بيت: سر سارڻي †

(۱)

عمر آ آهائي ٻارَ ڏي، ٿيون وري ويرا وَسُونُ
جهانگيئون جون جهنگ ۾ ٿيون وري ويرا وَسُونُ
هڪا بهتور هان ۾ وري ويرا وَسُونُ
ويئي ڪين وَسُونُ، هن هنڌن منجه، حمل چئي.

(۲)

اونيئون لوئون انگ تي، نه ڪي ويرا وگا
پنڌرا هائن ڪينڪي، سا هيڙين سڳا
ليئر لائے لام جي، آهي تنن تڳا
تنهنجي پو پڳا، هيڙے حال حمل چئي.

(۳)

سي پت پهرن ڪينڪي، هوءَ جے پهرن پت
سي پت ميان سومرا ڏس مير ڪولي تون پت
جي ڪهت رعيت راج ۾، چڙ ڪهوڻا تنين جا ڪهت
ڪهڻا پانسي ڪت، تنهنجا هنن، حمل چئي.

† حمل، هنن شروع وارن بيتن جو عنوان ”بيت مارولي مثل هنر“ لکيو آهي.
”هنر“ معنيٰ آهي بيت جن جي قافين ۾ صنعت تجنيس سمايل هجي. انهيءَ لحاظ سان
پنج بيت- نمبر ۱، ۵، ۶، ۸- ”هنر“ جا بيت آهن. (۱) وَسُونُ = ۱. برساتون
۲. آباديون ۳. گڏ گذاريون ۴. پنهنجي وسان. (۲) پنڌرا هائن- الخ = سرتيون
ڪتن ۾ پڙن جي ڪهه جي بدران سڳا هائين. آهي تنن تڳا= تنن جو گذران آهي.
(۳) هوءَ جي پهرن پت = اهي سنگهار جيڪي پتن ۽ ميدانن تي مال سان نڪون.
سي پت = تن کان پاسو ڪر- تن کان مٿي وڃ. ڏس مير ڪولي تون پت= اي
امرا تون هان جهڙا هر شريڪ (سگهاندي يا مقابلي لاءِ) ڪولي هت ڪر.

(۴)

مِڪانُ ساريان سومراا ڏهاڙيون ڏورا
 آڇ م آڇو وال کي ڏهاڙيون ڏورا
 ڦرن ٿا ڦرن لشي، منهنجا ڏهاڙيون ڏورا
 جي ڏٺ ٻسي ڏورا، سي هڪر ميل حمل چئي،

(۵)

سرها تيل نه سڪيا مارو ميرا مڪن
 تن جا هٿ حمل چئي، مليا ميرا مڪن
 سام تنهنجي سومراا اهي ميرا مڪن
 مارو ميرا مڪن، ڪاٺي شال خطا جو.

(۶)

ڪوهر ڪهڻو ڪاٺو ڏي، اهي خان! ڪتن
 ڪڏهن وينا ڪينڪي اهي خان! ڪتن
 حمل چئي، هن هيروان اهي خان! ڪتن
 اهي خان! ڪتن، جي سرندي ڦرن سومراا

(۷)

امرآ اباڻي بار ڏي لس ٻڌن لويون
 آئين پريين ٻڌن ٿون آب پري اويون
 ڪرن ڦوٽ ڪماڪون ساڳ سگر سويون
 پاند ٻسي پويون، پائين مار حمل چئي.

(م) آڇو وال = پهوار. ڏهاڙيون = ڏهاڙي-روزانہ. ڏورا = ۱. ڏوران-هري کان
 ۲. ٻٽ جا سڳا ۽ وڳا ۳. ٻانھن جا ڏونڙا. ۴. ڪرون جا ڏيها. ڦرن ٿا-الخ.
 = مال جي ننڍيون ڦرن کي ڪڍڻ لاءِ، منهنجي ٻانھن جا ڏونڙا سرن ٿا (ڦرن ٿا)
 يعني چئن سڄڻ ساريندي اک ڦرندي اهي تن ڦروا ساريندي منهنجون ٻانهون
 ڦرن ٿيون. (۵) مڪن = ۱. تيل مڪن ۲. هٿ ولوڙيل مڪن سان ڀريل (ملڻ=ڀرڻ)
 آهن ۳. اهي تنهنجي سام يا پناهه هيٺ آهن ۽ اهي م ڪن ۴. مارو ڪي شال
 خطا يا گناه جو ڪڻ (ڪپو بلا) م ڪاٺي. ميو = اي امير. (۶) ڪوهر ڪيلون =
 ڪڇين ڪوهين جون قطارون. ڪتن ۱. اهي ڪوهر ڪوئين ۲. اهي ڪتن تي ڪڏهن
 نه وينا ۳. اهي (گيهه پگهارڻ بعد رهيل) ويران يا ڪتن جا هيراڪ (هيروان) آهن
 (هين). ۴. سرد اهي دين دنيا ڪتن جيڪي طاقت هوندي مڙن. (۷) ٻڌن لويون =
 جمل يا سڀني لويون گوڏ طور ٻڌن. آب پري اويون = پاڻيءَ جون ڪليون يا ساندربولون
 پري آئين. ڪماڪون = (۹). ساڳ سگر سويون = ساڳ ۽ سگر سولي يا صاف ڪري.

(۸)

عمرا اباڻي ٻار ڏي لاکت رتڙون لوڻون
 سٽي ويٺي ساريان لاکيون سي لوڻون
 پيٽن پياريان پاڻ ۾ لڻون لسي لوڻون
 لڄ انهيءَ لوڻون، هاڻي هيت ڪهل چئي.

(۹)

هيرون هڪا هت تي ڏوڏرن جون ڌاريون
 ڏنم ڏاڏائي ڏيه ڏي ڇاهنڊي چاريون
 ماکيون مڻيون پائينان، ڪٽڙيون ڪاريون
 تنين کي ساريون، جهجهي هان ڪهل چئي.

(۱۰)

الله! اولي آڻ، اڄ ڏاڏائي ڏيه جو
 ڪيئن ڪيون ڏيئي خبرون، ڪهل چئي هيت هاڻ
 آهيان هتي تي ڏينها ماڙين ۾ مهماڻ
 آمانت آسان، عمرا رسائيچ اوڏهين.

(۱۱)

مارن جي منهن لاءِ، سيڪي ساري چينڊڙو
 ڪيو منهن ملير ڏي جهليان وطن واء
 ڪهل چئي، هن ماڙين رهڻ لاءِ روا
 ڪاڻي قيدالماءِ وري ويڙهيچين وچان.

(۱۲)

تنهنجي صورت سومرا ڀاليان شڪل شينهن
 وسائيندس وطن تي، ميڙائے جا مينهن
 ڪاڻون ڪٽون، ڪهل چئي، پڇان ڪير ڪيرينهن
 اڳ نه ڪن ڏرينهن، شل! مارن ساڻ ملي مران.

(۸) لوڻ لسي لوڻون = لوڻ لسي ملائي. لڄ انهيءَ لوڻون = انهيءَ مرم ماريون
 (۱۰) ڪهن ڪيون = خير جون - خوشيءَ جون. (۱۲) حلون ڪٽون - الخ = تنهنجي
 حلون کان، آڻ ڪرڻ جا ڪوڙا يا ٻولڪر ڇڏي ڪاڻي بهتر ٿي پائيان.

(۱۳)

مون ڪٽ سائي سومرا! جا سانگيئون صلاح
ايندا، اٿم آسرو ايسهو منجهه الله
حمل! هيت وطن جي مٿونجهه سڪايم ماه
ويچاريءَ جي واھ، ڪانهي ربءَ ڪريم ري.

(۱۴)

مون ڪٽ سائي سومرا! جا پٽهي پٽهتوارن
اچي عمرڪوٽ ۾ ڪيئن ٿرو پايان ڪن
حُجرا، هٽڻ، حمل چئي، ٻارن سان پيا هن
ڪنهن ويل وطن، مون هٽون مور نه وسري.

(۱۵)

مون ڪٽ سائي سومرا! جا ٿاريلن جي ٿر
وسهيج وٽن ڪينڪي تنهنجا طعام ٿر
هڪر ميڙ، حمل چئي، وارے سان وڳر
ساڳي ساڳ سگر، وڃي ڪائڙ ڪٽائيان.

(۱۶)

مون ڪٽ سائي سومرا! جا پٽهتوارن پٽهي
ماڪيئون ميني پائڻيان، سنڌي ڏيهه ڏهي
حمل! حُجرا، وطن جي اندر روح رهي
ساڳي رب صحتي، دليون ويڙا، وسري.

(۱۳) ڪٽ = رٽ - پٽ - عادت. (۱۴) پٽهي = رٽي - سڀني. حمل جي هٿ لکيل
ياض ۾ "ڪيئن ٿرو پايان ڪن" لکيل آهي. مگر "ديوان حمل خان لغاري حصہ اول"
مطبوع ۱۹۱۴ ۾ ڏنل روايت موجب "ڪن پٽو پايان ڪن" ڏنل آهي ۽
"مون هٽون" جي بدلي "مون کان" ڏنل آهي. ٻارن سان = شايد مراد: ٻارين
سان. ڇوڪڙين سان (هنڌن جي صفت). (۱۵) ٿر = ميوا. وارے = موٽائي.
وڳر = اصطلاحاً: مائٽ - عزيز. ساڳي ساڳ سگر - الخ = هت شاعر، ساڳ ڪي
پاڇي جي معنيٰ ۾ مٽ ڪري ڪم آندو آهي - يعني ساڳي سگرن جي پاڇي.
(۱۶) پٽهي = (مصدر: پٽ) خيال ۾ آندي، رٽي. ڏهي = ڏنورو. ساڳي =
جنهن جي ساڳ ڏجي - جنهن جو قسم ڪٽجي - يعني: رب جو قسم آهي يا رب شاهد آهي.

(۱۷)

مون ڪٿت سائي سومرا! جا پهتوارن پچار
وڙهڻ وڻن ڪيڪي تنهن جا انڊ اچار
ڪلون ڪئون، حمل چئي، سقرا ڏئونرن ڌار
صاحب رب ستار، ميڙيندو مارن مان.

(۱۸)

مون ڪٿت سائي سومرا! جا ڏيئي ڏنارن
هٿان جيئي، حمل چئي، سئي سنگهارن
هڪا پنهوارن، پئي پاسي ڪوڙيا.

(۱۹)

مون ڪٿت سائي سومرا! جا مارونرن جي مير
ڏي موڪل موٽي وڃان، ميانا منجه، ملير
هٿين منجه، حمل چئي، انهي پهر آڪير
ڪائڙ وڃي ڪير، اوتيان پيان ڪن مان.

(۲۰)

مون ڪٿت سائي سومرا! جا وڻي ويڙيچن
پڙي حال، حمل چئي، مارو مان اچن
رڪون روح رچن، ڏسي ڏيهائين ڪي.

(۱۷) سقرا = سلوٽا - ڏاڻي دار. هن بيت بعد اصل بياض ۾ بيت نمبر ۲۱ جي ف
آخري مصرع ”چونڊن ساڻ چئي - شل پيرون ڪايان پت جا“ لکيل آهي جنهن مان گ
لڪري ٿو ته شايد حمل خان ڪنهن ٻئي مسوده يا بياض تان ويهي هي بياض اتار
آهي ۽ اتارڻ وقت اهو بيت ڪنهن ٻيءَ جاءِ تي لکيل هئڻ سبب، هت هورو
لکيائين ۽ صرف باداشت طور هڪ مصرع لکي ڇڏيائين. ان بعد هنن بيتن
آخر ۾ آيل ڪافي ڪان پوءِ ڪنهن ٻئي موقعي تي نئين قلم سان سڄو بيت نمبر
لکيو اٿس. (۱۸) ڏيئي = (مصدر ڏيئي) پسند ڪئي. هٿان جي - الخ = يعني انهن
تنهنجي هٿان يا ڪاه جي خبر سنگهارن ٻڌي (۽ انهيءَ ڪري هڪا پئي و
پئي پاسي هٿائون).

(۲۱)

مون ڪٿي سائي سومرا جا ڏٺارن ڏٺي
 اٿن، وقت آجهور جي، لائي لائي لائي
 سڪي هانءِ حمل چئي، سگر ساڳي سئي
 چوٽين سان چئي، شل ٻيرون ڪاڍيان پٽ جا.

(۲۲)

ڪوٽڙيون ٻاڙو ڪڇ ۾، پهرن سان پهرن
 سئون ڏٺن سگر لائي، ڏوٽي منجه ڏهرن
 وهن جيني جا واريءَ تي، سي شائق نا شهرن
 هڙي حال، حمل چئي، تر اندر تهرن
 ڪٿي ڪٿيرون، خان! اچن تون ناڪه جان تهرن
 ميرن مارن ڇا لڳي، ڇا مارن ۽ متهرن
 قادر جي تهرن، ڪين سنگين ٿو سومرا

ڪافي

آهي اندر منجه اڪير، عمرا مون کي مارئون جي
 ۱- ساريو سنگهارن ڪي، لين آمايان نير
 ۲- ڪي بند ٻائي بند مون جڙو لاه جنجير
 ۳- وٽن لاه وطن جي، سڪي ساه مريـر

(۲۱) وقت آجهور جي = مال جي آجهور جي وقت - يعني جنهن وقت مال جهنگ
 چري، والين ۽ وٽان تي موٽي اچي ٿو. (۲۲) ڪوٽڙيون = ڪليون - سانداريون.
 پهرن سان = مال سان. پهرن = مال چارڻ لاءِ نڪرن. منجه ڏهرن = ڏهرن منجه -
 واحد: ڏهر = ٻن ڀتين جي وچ ۾ ڪافي ويڪري ڊگهي تري واري ايراضي جنهن
 جي زمين اڪثر هڪي هجي ۽ جا گهڻو ڪري سال بسال برسات تي آباد ٿئي؛ انهن
 ڏهرن جي هڪي زمين ۾ اڪثر ڪنڊين جا وڏا وڻ ٿين جن ۾ سگر جاري ٿين.
 ڏوٽي ويچارا انهن سگرن کان سئون ڏين يعني سگرن ڇانڻ خاطر ڪشالا ڪن.
 ٿهرن = خوش پيا گذارين. ناڪه = اوچتو. جان تهرن = بگهون والڪي - جئن
 بگهو جهٽ هڻي پهرو ڪئي وڃي. ميرن مارن ڇا لڳي - الخ = اميرن ۽ ماروئون
 جي هاڻ ۾ ڪهڙي نسبت يا سگابندي! ۽ اسان مارن ۽ شاديءَ جي هنن (تنهنجي آويل)
 سهرن جو هاڻ ۾ ڪهڙو لاڳاپو! ڪين سنگين ٿو = ڪين ڊڄين ٿو. (ڪافي) جڙو =
 زبرو - مضبوط. ڪافيءَ جي نالي واري مصرع لکيل ناهي؛ شايد جڏهن حمل پنهنجو
 شعر اتاري هن بياض ۾ پئي لکيو تڏهن رهجي ويئي.

مشرق

بيت هنر جي فن ۽ ان جي جنسن جي نالن ۾ †

”جَوَر“ اصلي آه، ٻيو ”چانور“ ڪنديس ڪونڪو
 ”مهري“ چاڙهي مارئي، عمر ا ڪيئن آندياء
 ”تير“ نه ٿي ڪنديس تو مٿي، وهلو ويرا وراء
 جن ريءَ ساعت نه سري، تو ميان ”ماه“ وڌاء
 ”مٿر“ ماروئڙن نئون، ڪنهن اوچي ڪالهه آتيا (۱)
 ”گندم“ ڏي تون گاريون، ”نخود“ خير وچاء
 بيموس تنهنجي ”ٻاجهري“ ويڙهيچا ويندء
 ملڪن ۾ مشهور ٿي هي ”ساري“ ڪالهه سندياء
 حمل چئي، هي آزيون، ”چوٽرا“ چيت لڳاء
 ڏي موڪل تان موٽي وڃان، ميان ”مگ“ نه پاء
 تنهن کي ”جَو“ جو جو کونه، جنهن جو ٻرو پاڻ ڏئي رکي

بيت اول صنعت تجنيس ۾

مائي ڪينديس ڪينڪي، هت مارن ريءَ مائي
 آني ساڙيان ان ڪسي، جي ويس وڳا آني
 پالي مون کي پيڻ ڪري، آهين پيشڪ تو پاني
 ڪاٺي ويند پٽه خاڪ ٿي، تون خان! خودي ڪاٺي

† هن بيت ۾ ”ان“ جي هيٺين مختلف جنسن جا نالا، صنعت تجنيس مطابق، اهڙي طرح استعمال ڪيا ويا آهن جو اهي ذو معنيٰ هنڻ سبب بيت ۾ ٻه ٻه ٽي ٽي ٻيا آهن
 ”جَوَر“ (= جو وَر)؛ ”چانور“ (= جان وَر)؛ ”مهري“ (= مهري اٽ)؛ ”تير“ (= هڪ ساعت)؛ ”ماه“ (= مهينا)؛ ”مٿر“ (= مَر تَر)؛ ”گندم“ (ف) = ڪند
 (= گاريون ”گندم“ ڏي)؛ ”نخود“ (ف) = چٽا (= نه خود پاڻ پنهنجو خير وچاء)
 ”ٻاجهري“ (= ٻاجهه ريءَ)؛ ”ساري“ (= سڄي)؛ ”چوٽرا“ = راهان (= چورا ڪورا
 ڪٽي، اوسڙو، اٻاڻن جي سڪ ۽ اڪير)؛ ”مگ“ (= مگ نه پاء = مات نه ڪر)
 ”جَو“ (= جَو جو يعني ذري جيترو نه). (۱) تو مٿي = تو وٽ. اوچي = اوڀري
 ڌاريءَ - بدخواه. آتيا = چياء - توکي ٻڌايائين (اتن = چوڻ - ٻڌائڻ). [بيت اول] مائي =
 ۱. مائي نڪر ۲. مان لي - آني لي. آني = ۱. آني ۲. ني ۳. آني تون. پالي = ۱. پان
 لي ۲. پاء لي. ڪاٺي = ۱. خاني - اسيري ۲. ڪاء لي.

جالي چؤ تون جوء كي، آهي جوڙ تنهنجو جاني
 سانبي ميان سومرا آهي صاحب آسو ثاني
 هاني هٿ حمل چئي، نان هٿ ٽيڪي هاني
 تنهن مان ڏنگم ڪرڏائي، هوجي ڏائي تنهنجي ڏن جا

بيت ٻيو: صنعت تجنيس ۾

مان سام آهيان، مان سام آهيان، جا ڪام ڪري ڪم خان ميان!
 مان طعام آهي ماتام ڪاڀيان، ماتام ڀاڻيان هي طعام ميان!
 آجام ڪيون آجام ڪرين، اي ڄام! ڪهڙا آجام ميان!
 تون مان ڏئين سا مان مڃيان، اي ڄام! لوئي هٿ لام ميان!
 تون دام وجهيو ٿو دام ڏسين، جشن عام ڀائين نئن آن م ميان!
 حمل چئي، هي هٿ هام ميان! ٿو هام مڃين نا هيڪڙي.

لي ۱. معشوق ۲. جيڪائي. ساني = آهائي (تنهنجي زال). ٽالي = تنهنجو جوڙ جيس.
 مائي = ۱. هانءُ ني ۲. اهولي هٿ نه ٿڪي ها. ڏائي = ۱. ڏنگ ڏانءُ ني ۲. ڏن
 ريندو. [بيت ٻيو] سام = ۱. سترئي - پناه ۾ آيل ۲. سام - آها نه. ماتام = ۱. مان تان نه.
 ۲. رنج - سور. آجام = ۱. انجام ۲. آجا نه ڪرين ۳. وعدا. مار = ۱. اشارو - مڃ
 ۲. مان ر - مان نه. دام = حيلو ڦاسائڻ جو ۲. بند. هام = ۱. هاڻو (اجازت ڏيڻ جي)
 نه آهي ۲. اميد وارو عرض (هام هٿي ڪا ڳالهه ڪرڻ)

داستان چھون

بيت: سر سهڻي

[فصل - ۱]

(۱)

اڏيون! آه آدام، مون کي ميهار ٻار جي
ڏکي هين ڏم سان، منهنجو روح نه اچي راس
هنئين منجهه، حمل چئي، آه سندي پي پياس
مڙ مڙ چون کائن ماس، سير ساڙن تان صه قے ٿيو.

(۲)

ساڙ ساڙهه مڙن ڏني سڙڪي ڪا سيڪجي
سا پيڻ سان پيهي وئي، لڏوڻ لڏوڻ ڪجي
تڏهائڪر تنهن ٻار ڏانهن ويهان ناوڪجي
منهنجي پيءُ مجلس ڪئون ڏيل ويئي ڏڪجي
حمل حب هڪ جبهه، رهي آهي روح ۾.

(۳)

سيءُ، سيارو، سڙڪي، پيو پون ٿا هارا
سرتيون! مڙ ميهار جا پون ٿا هارا
ڏم ڏهاڙيون ڏک ڏني هاريچن هارا
پڙزا ڪئي هارا، حمل! حب ميهار جي.

(۱) پيءُ = ه. پيا- محبوب (۲) سڙڪي = سيارو جي سخت ٿڌي هوا ۽ ٽڙڪي.
هारा = ۱. سخت سيءُ. ۲. درياه جي پڙين طرف کان- پراڻان. ۳. طرفان- هاران
۴. ذرا ذرا.

(۴)

ساهڙ ساليارا، ٿو سهڻي ڪي سڌ ڪري
وڃئون ويڙ وڌائڻ ري، ٿي موج ڪري مارا
ڪن ڪوڪو ڪاوڙ گهڻي، ڏوڏوڌ ڪارا
پنيو وڻ ڦيڻا ڪري سهاڙون سارا
آنيو وجهي آڙ ۾ ڏيڻگهر ۽ ڀارا
هيٺ ڪئون، حمل چئي، ترسن ٿا تارا
آني آڻ تارا، تارين رب تبارا تون.

(۵)

منڌا ٻچين ميهار، ڪڇو ٻاٻو ڪڇ ۾
پيلي جي پٽوسي، ڪيئن ٽڪين ٿي تارا
هيٺناڪ، حمل چئي، سڀر ڪري منڌڪار
هائيءَ جي پلٽار، پڪن ڪي پٽرا ڪري.

(۶)

هاڻيندڙ ٿي هاءِ، پڪون ڏهاڙي پٽسان
هوڙا ٻڌين ڪينڪي، تنهن جو ڏوڏ ڌڪاءِ
توڪي لنڊ نهوڙيو، غفلت، ڪيرب، گاءِ
حمل! هن ذرياءِ، لکن ڪي لوڙهي ليو.

(۷)

پيلي مٿي پٽر، مٿان ڪيڇ، مهراڻ ۾
اڳيون آب عميق وهي ٿو جوش سجهارون جٽر
ڪڇي تي ڪاوڙ مٿون ڪري ليت لهر
پيون جا ٻار ۾ هٿ ويڙ لاهي ٿي وڙ
هيٺناڪ، حمل چئي، ڪڙڪن ڪن ڪٽر
توڪي هٿ ليڪر، پڪو ڪڇ پاڻ ساڻ.

(۴) سهاڙون = سڄا سڀارا هاڻون. آر = هائيءَ جو زور وارو وهڪرو. ڀارا = وڏا سڪل
نڪهر. ترسن ٿا تارا = هائيءَ جا تارا يا تري چائندڙ ڊچن ٿا. آسمان جا تارا به ڊچن
آ. ان تارا = ان تارو. تري نه چائندو. تبار = تبارڪ الذي بيده الملك“ تي سڀني رب
بي صفت. رب تعاليٰ. (۵) پلٽار = هٿ. پڪن = سهڻون ڪڪن. (۶) هاڻيندڙ ٿي هاءِ = يعني
هاڻيندڙ وهڪر، سير، يا چولي روزانو ڪهر لکڻ وڌيون پيڙون ٿي هائي ۽ ڪيرائي.
(۷) پيون جا ٻار ۾ = الخ = اها وير يا چولي درياھ جي اونهي وهندڙ هائي (ٻار)
۾ پيون ڪي سرگردان ڪري ٿي ڇڏي.

(۸)

ساهڙ ڪئون سيڪ جي هڪا ٻيٽائين ٻڙي
چڙي هوش ڪهل چئي، لهرن منجهه لڙهي
ڏيئي سِرُ سِرهي ٿي سا مَرندڙ ڪين سڙي
ڏهي ڏڏ ڏڙي، ڪا ميهڙ ڏنس موت جي.

(۹)

ڪر ڪن جي ڪڙڪار، نندڙ وڃائي نار جي
سهڻي سَمهن وڃي، تن جنهنن کي تار
ڪهڙي تي گهڙي ٻوڙي، سڏي رب سَتر
اڳيون آب آڇ گهڻي، ٻيو سس وٽن سسار
ڪارا ٻالڊ، ٻلا ٿيون، ٻيو ڪڙن جا ڪڙڪار
هڪل هُونڪ، ڪهل چئي، ڏوڏو ڏڏڪار
ميهڙ هٿ مَهار، جو چڪيڻو چولين مٿون وڃي.

(۱۰)

گهڙي ساڻ گهڙي، اڇيو آڏي رات جو
سهڻي سَمهن وڃي، ٻڙي چُنڪار چڙي
لهرن ڪئون، لغاري چئي، لڙي ڪين لڙي
اڳيون ڏئونس ڏر ٻاه جي، ڪيوريته رڙي
چُنڪيڻو چولي چاڻ جون، منجهون چو چڙي
ڪاڻهيڻي ڪين آڙي، وڃي ساهڙ سامهين.

(۹) ڪر ڪن جي ڪڙڪار = چوڻ جي چوڻڪار. تن جنهنن کي تار = تن ۾ جنهنن
کي محبت جي تار لڳل آهي. ٻالڊ = وڏا لڙهندڙ ٻنڊ. ٻلا ٿيون = تانڪهي
ٻائيءَ ۾ بيٺل وٽن جا ٿڙ ۽ ڪئون. (۱۰) لڙي ڪين لڙي = ڊڄي ڪين وره.
ڏئونس = ملت ۽ آهل. چوڙي = اڇلي. آڙي = آنڪي.

[فصل - ۲]

بيت هنر جا - سر سهڻي†

(۱)

مينهون ٻارَ ميهار جون، ٿيون ويهن منجه، مننگهن.
اچيو ميون آجهور تي، ٿيون ڏين منجه، مننگهن.
وڃي ورتندي ويرَ مان، مٿون لاتَ مننگهن.
منهنجو منَ مننگهن، حمل! تنهن محبتي ميهار سان.

(۲)

آئي آڏي رات جو، جانچي ڪه-ير گهوگهت
وڃي ورتندي ويرَ مان، ڪندي سا گهوگهت
اڳيان ڌڙوڙ دُور درياه جا، وڃي سڻندي سا گهوگهت
حمل چئي گهوگهت، وڃي ٻڌي مانڌائن ميهار جا.

(۳)

سه-ئي ٻاڻي سِير ۾ ٻانڊ سدا سِير
لتاڙيو لهرين مُون وڃي سِير سڻدا سي سِير
مينهن ٻار ميهار جا، سُڪ وسن سِير
سون سِير ٻاڻا سِير، جـ مِيهر سَنهن تي وڌا.

† روايت حاجي جمال خان لغاري-جياڻين تہ : هي بيت مون کي مرحوم ميرڻ خان لغاري، ويٺل کيساڻ، لکايا هئا. ميرڻ خان چيو تہ : هڪ ڏينهن ميرخان لغاري جي کوٽ ۾ مرحوم حمل خان مون کي سڏ ڪري چيو تہ : چوڪرا! هي بيت ٻڌي ياد ڪر. ۱. هـ. هي بيت بياض ۾ ڏنل ڪين آهن ۽ صدي روايت سبب منجهن خاميون رهجي ويون آهن. (۱) منگهن = ۱. شايد ٺاڙا-وڻ. ۲. ٺڪر جا وڏا پاڳيا-ساڙها. ۳. ٻاڻي جا مشهور پڪي ۾. مخمور-مست ورتندي (اول صورتخطي ائين آهي) = ۴. (۲) گهوگهت = ۱. گهيڙ ۽ گهٽ. ۲. ٻاڻي چيربندي سڌو زور سان پئي وڃي ۳. آواز-ڪوڪا ۴. مانڌائي جو آواز. (۳) سِير = ۱. سي سر يا لڙهندڙ ڪانه ۽ ڪڪ ۲. سِير ٻاڻي جو مشهور جانور ۳. ماڳ مڪان-ٻاڻ ۴. سرن جا ٻوڙا.

داستان ستون

بيت: سر مومل راڻو

ٽوريءَ ميان ميندراا ماڙيون ٿيون مارين
مٿول، وهائا، تڪيٽا، ڳچ ٿا اندر ڳارين
هڪ جيڏيون، حمل چئي، هنجون ٿيون هارين
سوڍاا ٿيون مارين، توکي ڪٺواريون ڪاڪ جون.

(۴)

آءِ ميان سارنگ! آءِ عالم، تنهنجي آسري
اتر اوڀر ڀار ڏانهن، ڪو واءِ سٺائو واءِ
ڏيئي هونگ، حمل چئي، موٽي ملڪ وٽ
تان ٻر ٿر جاءِ بجاءِ، عالم آسودو ٿئي.

(۵)

مند ٿي، منڊل وڃيا، ڪڏهن ڪڏهن ڪٿي ڪوڙ
سارنگ سڙت ساز ڪيا، ٿي ڌر ڌر ڌوڙ ڌوڙ
هٽيا مينهنن پٽن تي، ٿي چٽي چٽي چٽي چوڙ
او هيرا آلتِي ٿيا، ٿي جڙ ٿر ٻاڙو ٻوڙ
ڏيئي هونگ، حمل چئي، ڪٿي پٽ سڙ مينهن پٽوڙ
سڪا وٺ ساوا ٿيا، تن موٽي ڪڍيا موڙ
گاه گلن گهمسان ڪيا، ٿيا ڪيٽ ڪٽين جا ڪوڙ
ڪن سَهڻي ڪال پڳو، جان ڏنس مينهن مڙوڙ
ٻارانيون ٻر حال پڪيون، لڳو ڏرت ڏوڙ
سڀ ڪنهن جاءِ سڪاڙيو، ٿي ڪٿي ڪٿي مڙن ڪوڙ
لٽي سوڙ سڙ ڪوڙ، پهريا مال پٽن تي.

(۶)

مند ٿي، منڊل وڃيا، ساراڱ سٺائو
آيو اوڀر ڀار ڏانهن، لنگهي لوڻاڻو

(ع) اتر اوڀر ڀار ڏهون-الخ = سانوڻ جو مينهن سنڌ ۾ اڪثر اتر اوڀر جي ڪنڊ کان ايندو آهي ۽ الهيءَ ڪري شاعر جي التجا ته انهيءَ ڪنڊ کان سٺائو واءِ لڳاءِ جو مينهن ڪي آئي. (ه) ڪڏهن = جهڙ وارو آپ. درهر (اصل صورتخطي ائين ئي آهي) = ڪوڙ. چٽي چٽي = جاءِ بجاءِ- هر ماڳ مڪان. ٻاڙو ٻوڙ = مينهن جي گهٽائي جو اصطلاح- يعني ايترو گهڻو مينهن پئي جو ڪڙين ڪڙين ۾ ٻاڙيءَ جي سطح چڙهي وڃي ۽ هرلن جا ٻاڙو يعني ٻاري ۽ نيسارا به ٻڏي وڃن. ڪن مهني-الخ = ڪال يعني ڏڪار تنهن کي جا مينهن مڙوڙ يا چپٽ ڏني سو پنهنجا ڪن مهني توڙي ڪري پئي پڳو. ٻارانيون = برسات تي ٿيندڙ پٺيون. (۶) سٺائو = سٺاءِ ٻڏي آيو- تيار ٿي آيو. لوڻاڻو = لڏاڻو = يعني شهر لڊورو جو جيسلمير رياست ۾ سنڌ کان اوڀر طرف آهي.

ڏنائين ڏيڙو ڪٽئون، ٿر مٽي ٿاڻو
 تر تلاءِ سڀ تار ٿيا ڀريو ڀاڻڻو
 پيڻ ٻاڪ ٻڻ تي ماڻهو مڙهائو
 ساري سنڌ سُڪي ٿي، واڻ ٿڌو واڻو
 سڀڪنهن مڙهائو، هر ڪنهن جاءِ حمل چڻي.

ڪافي

- موت مڙهائو يارا! تولي ساهه سڪي ٿو
- ۱- مون ڪئون منهنجا مون ٻرين! دوست م ٿي ڏم ڌار
 - ۲- دلبر! دل کي ڪين وٺن ٿا، تو ريءَ مينگهه ملار
 - ۳- ساجن! تو ريءَ سپرين، ٻره آيا سير بار
 - ۴- حمل هر دم ٿو گهري، تنهنجو دوست ديدار

ڏيرھ = ڏيرھ جو ٿڙ جو ڪپري طرف آهي. ڀاڻڻو = ڀاڻڻي جو ٻوڻو جو (چون ٿا تہ)
 منجهوري تعلقي ۾ ڄام صاحب جي درگاهه جي آسپاس آهي. ڀاڻڻي وارا گوادرا (ذات
 جا) مشهور آهن. ڀاڻڻي جو پٽ يا ٻوڻو ڀاڻيءَ جي اٺاڪ کان مشهور آهي. (چون
 ٿا تہ) هڪ دفعي پير صاحب حزب الله شاھ ڀاڻڻي جي ٻوڻي مان اچي لنگهيو.
 ماڻن هڪ ٻيو امير به گڏ هو جنهن کي سخت اڃ لڳي ۽ پير صاحب جن کين
 منهنجو ڀاڻي گهرائي پياريو. پوءِ ان امير پير صاحب کان پڇيو تہ سائين اوھان جو
 هڙو به ڪو فقير آهي جو هن برت ۾ اوھان جي دعوت ڪري. پير صاحب جن
 فرمايو تہ: هاڻو هڪ گولاڙو (خاصخيلي وڏي وريام ڏانهن اشارو) آهي پر دَرُو
 دريا خان نظاماڻي فرق وارو جنهن فساد ڪيا ۽ روپوش رهيو ۽ بادشاھ جي امر
 تي حاضر نه ٿيو) پاسي هيٺ ڪري ويس. آخر پير صاحب جن جي حڪم تي وريام
 خاصخيلي ان برت ۾ سڄي جماعت جي بي نظير دعوت ڪري ڏيکاري. منھائو =
 منهن جو ڀاڻي. ڀلر. واڻو = واڻ وريو، لڳو. سڀاڻو = وٺيو، پسند آيو.

داستان ٺاڻون

بيت: سر ڪانگل†

[فصل - ۱]

(۱)

ڪانگل! چئج قريب ڪي ساري سنيهو
ڏيان نياپو نياز سان ڪانگل پيو ڪيهو
ڏيئي حال حمل جو، جانب ري جيهو
تون پي نيسي تيهو، ڏج سنيهو سڄين.

(۲)

ڪانگل! چئج قريب ڪي سنيهو ساري؛
سيڪا تنهنجي سهرين! ٿي ڪچ وجهي ڪاري
مهڙو حال حمل جو، ويهه م وساري
گنگهه ٿو ڪهاري، تو ري ڏکيا ڏينها.

(۳)

ڪانگل! چئج قريب ڪي گڏ ويهي گوڏي؛
راتيان ڏينهان روح ايڏاهين ٿاڻي ٿو توڏي
ڪري هوڏا حمل مان، هٽي ويٺون هوڏي
ٿو ٻانه، هليئن لوڏي، مون ڪي ماريو سهرين!

(۴)

ڪانگل! چئج قريب ڪي جيئن آئون عرض چوان؛
سور تنهنجا مڀرين! ٿين سڄ ٿوان
حمل مان حيل ڪن، جي مڪا محب اوھان
جي سڄن هون سوان، ت سورن ڪين سڏون ڪيون.

† اصل عنوان: "بيت زاغان. ب زبان سنڌي"

(۵)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي ڪنهن پٿر ويهي ڪول،
 سي سڀ وسريئي سڀرين! جيءَ محب ٻڌا هٿ ٻول
 آهي تان اڄ ياد ڪريو، جي ڪالهه ڪيا هئا ڪول
 حمل نئون هٿ ڏول، ٻرين! لاهه م پانهنجا.

(۶)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي نالي امام خدا،
 هٿ ٻڌي تون حاضر ٿي، هي نيتي حال سٺاءِ:
 رويو ٿو رت هاربان، لالڻ! تنهنجي لاءِ
 سڏ نه لڏائي سور جي، ڪنڊ ڏينهن منهنجي ڪاءِ
 هيڏو رنج رسامون، توکي روئندڙ سان نه رهه
 ڀرڇ ڪي ڀراءُ ڏئي جي، سيڪندا ڪيم سيڪاءِ
 جانب! تون نه جڳاءِ هيڏي هوڏ حمل سان.

(۷)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي هي نياهو نيتي،
 عيبن سان اچي ڪري پتلڻ تو بهيتي
 حمل چئي، هيءَ دلڙي وٺون مون ويئي
 ڏوراهه ڏيئي، ڪيها سور سٺاهان.

(۸)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي هيڪل ٿي هڪ جاءِ
 ٻرين اڃان پنڌ ڪري، ساڃن تنهنجي ساءِ
 توڙي پير پٺون ٿين، اچي نا اهڙا
 سٺي حال حمل جو، دوست ٻرين! دل لاءِ
 لکين لوڪ پيا، تنهنجي ياد رست نه پٿار پان.

(۹)

ڪانگل! چنچ! قريب ڪي، جئن عرض چوان آئون،
 هينڙو تو حبيب ري، آه گائون ۽ مائون

(۵) ڪول = ويجهو. (۶) روئندڙ سان نه رهه = رٿندڙ سان توکي لڏو جڳائي.

(۸) هيڪل ٿي = اڪيلو ٿي. پٺون ٿين = ٻرڙا ٿين - ڇڪچور ٿين. (۹) گائون ۽

مائون = منجهيل ۽ ملول. پائون = پٺل، پریشان.

دل منهنجي، تو دوست جي آه باجهه بنان ٻائون
حمل هيءُ ڪائون، نائو نيندَ نئون لڳو.

(۱۰)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي سارے سنهيو:
آئون اوهالڄو آهيان جُتيءَ نا جيءُ هو
ٻانهو سائين سامهون، ٻيو قد ٻڌي ڪيهو!
جيءُ ڪي، تيهو، آه حمل هٿ اوهان جي.

(۱۱)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي حال وڃي هاڻي:
راتيان ڏينهان روح ايڏاهين توڏي تو تائي
ڪڏهن حال حمل جو. ٻُڄو نا ٻانهي
ساڻ تنهنجي ساڻي، منهنجو جيت چيو ڪيو.

(۱۲)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي وٽ پيرين ويهي:
مون سان منهنجا سپرين! تو جالب ڪئي جيئي
شالا محب! مجاز ڪندو، توهان پي تيهي
ٻڌي ٻيو ويهي، من ڪرهيئن حال حمل سان.

(۱۳)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي پيرين رکي پرا!
سيڪَ ته تنهنجي سپرين! دڙڪ ڪيا هين ڌر
تنهنجيءَ حب، حمل چئي، ٿو هليو آڃان هر هر
ڏاڻر ڪٿون ڪي ڌر، اٿي ڏاڍي آه عشق جي.

(۱۴)

ڪانگل! چنچ: ڪيئن، تون وساري ويهي رهيون؟
دل منهنجي تو دوست سان جالب! آهي جيئن
مون سان پي منهنجا پرين! جيءُ تنهنجي هجيءُ جيئن
ته هيڙي هرگز هيئن، ڪيئي نه هوند حمل سان!

ڪائون=ڪٿان. (۱۰) قد ٻڌي ڪيهو=ڪهڙي برابري ڪري، ڪهڙو ضد ڪري
(۱۱) توڏي ٿو تائي=توڏي ٿو تانگهي. (۱۳) دڙڪ=ڦٽ. وڏا ٺنگ: وڏا داغ

(۱۵)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي وٽ ٻرين ويهي:
سورن تو ريءَ سڀرين! هيءَ ڏکائي ڏيئي
ڪڏهن حال حمل جو تو پڇو نا ٻيئي
نه ڄاڻان ڪيئي، منشا تنهنجي من ۾!

(۱۶)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي ڪن ۾ ڳالهه ڪجهي
سڻي سمجهج سڀڪا ٻوليءَ منجهه ٻجهي
لڪائيج، لغاري چئي، ڪجهي منجهه ڪجي
اندر منجهه آجي، مٿان ڪيڍن ٻاق ٻين سان.

(۱۷)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي، ڪول وڃي منجهه ڪن
ويجهو ورهيج ٻرڻ ڪي، ٻيا وٺ ڏيئي ٻن:
هيئن نه گهرجي ههترو ساڻ ضعيفن ظن
تو ريءَ هيت، حمل چئي، سوانجهو ٿيڙو من
تن سان لايو تن، ته وڃن درد دفع ٿي.

(۱۸)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي هوريان هوريان هيئن:
"وساري ويهي رهيون تون قابل مون ڪي ڪيئن!"
ادب ساڻ آلائج، ٿئي جانب راضي جيئن
تون پي وڃي ٿين، چنچ حال حمل جو.

(۱۹)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي، حال وڃي تون هه:
وعدا وري ملڻ جا، تو جانب ڪيئا ها جي
هو جي عهد انجام ٻڌا هئ، ساجن وسريئي سه
ناحق ڏک م ڏي، هڪر آه حمل چئي.

(۲۰)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي، گوڏي ويهي ڪڏ:
آدايڃي آئي ڪريان، ساجن! توکي سڏ
ساري ساري سڀرين! هيئا ٿيڙا هڏ
مون ڪي محب م ڇڏ، حمل چئي هن حال ۾.

(۱۵) هيءَ ڏکائي ڏيئي = هي ڏيل ڏکيو. (۱۷) ظن = شڪ. گمان: اصطلاحاً: دشمني. وير.

[فصل ۲-]

(۱)

وَجُ سِگهو جان واء، کانگل ! چو قریب کي؛
 دُمکینو تو دُک هارِبان، جانب! تَنهنجي جاء
 ورهه وچون پائیان، جي پَر وِس پَهَر ٻیا
 توري هان، حمل چئي، جیمن مون نه جُگاء
 اچي هنڌ وِساء، جي تو ري سیر سُجان ٿیا.

(۲)

کانگل ! وَج قریب ڏي، هلي هَرُکارا
 اگن ڏج. عجیب جی، لَمی لامارا
 پَهائِج ٻیرین کسي، کَل کَري گارا
 اي سدا سوپارا! محب موتائي آل تون.

(۳)

کانگل ! چيچ قریب کي، زاغ! کري زاري؛
 آئني پَهَر اوهان ري آه من کي سُونجھاري
 الله لڳ اسان وٽ آه منهنجا منناري!
 تان حمل هڪ واري، ڏسي لاهي دُکڙا.

(۴)

کانگل ! ڏج قریب کي، تَرَت خبر تازي؛
 توبه کير توڌ کئون مَچ الله لڳ آزي
 ٻيري منجه، پَر پُون کيون مون سان مجازي
 توه رب کارڻ راضي، حمل حُج قِني کئي.

(۱) پَر وس = پراھين وسندي ۾ - پري. سير = واٽون - ماڳ مڪان. (۲) هرکارا: هر حالت ۾. ٻھائج پرين کي = مڃائج، راضي ڪج سڄڻ کي. گل کري گارا = گلن تي ڳوٺن جون وهڪون کري. بروايت حاجي جمال خان "گل کري گاراها". (۳) توڌ = وڏائي - وڏتائي. پريون کيون = ڄڻيون کيون - پوريون کري ڇڏيون!

(۵)

ڪانگل آ ڏڙ ۾ قريب ڪي، هي ۽ ٺيڻي خوب خبره؛
جانب آ جيئري ڪين مٽيندڙن، دوست او هائجو در
مان ڪڏهن ڪا ميهير هوڻي، لاهين ڏوٽ ڏڙ
رحم ڪري ٿين ۽ راضي، منهنجا درد لاهين دابرا
اها آس اسيد رکيو ٿو حمل اچي هر هر
جانسين ڪانڌي ايئن قبر، تائين اتر آرو.

(۶)

ڪانگل آ چنچ قريب ڪي، حال وڃي هڪر
منهنجو تنهن محبوب سان، حال وڃي هڪر
ڪانگل آڏائري ڪيتر، هيٺا ٿيا هڪر
هاڻين پير پري ڪري، جي حال ٻڌو هڪر
تان حمل چئي هڪر، ماڻهن منجهه مٽي ٿئي.

(۷)

ڪانگل آ چنچ قريب ڪي، هٿ ٻڌي ٻيڻي
منهنجو تنهن محبوب ڪي ڏج نيا هو ٺيڻي؛
ٻڌي حال حمل جو آڇيچ آڇيڻي
تان ساجن سڀني، نوڪي سور سڻائين.

(۸)

ڪانگل آ چنچ قريب ڪي، پيرين ٻڌي ڌري؛
منهنجي تو ري ۽ پيرين! ساعت ڪين سري
اچين هوند، حمل چئي، پيرين! پير پري
تو صدقو ساه ڪري، هي ۽ ٻانهو تنهنجي ٻاجه ٿون.

(۹)

ڪانگل آ چنچ قريب ڪي، تون عرض ڪري آهون
ڏج روئي تون، ڏک ٿون، دردن جون دانهون؛

(۶) هڪر = ۱. هڪ پيرو ۲. هڪ ڪٽر = هڪ ٻڌاءُ ۳. هڪ ڪٽر = هي ڪٺا
۴. هڪ دفعي ۵. هڪ ڪٽر = منهنجي مٽي ۶. گهٽ اوچي ٿئي. (۸) پيرين پير
ڌري = ڪٺو پير تي هٿاري. (۹) ڏج روئي تون = ڏک مان روئي،
تون دردن جون دانهون ڏج.

تنهنجيءَ حب حمل چئي، تو روز ڏسان راهون
 پاڇه پريون پائڻهن، اچي مون ڳل ڏي منهنجا ڀرين!

(۱۰)

ڪانگل! چئج قريب ڪي، نيسي نياها
 چئجڻان چڱيان ڪري، ڏيئي ڏوراها:
 سڀيڻ تو ساڃن لئي، سڱ ۽ سڀاها
 جيءَ جا جياها! هيڪر آءُ حمل چئي.

(۱۱)

ڪانگل! چئج قريب ڪي، سارے سڻس سلام:
 دلبر منهنجي دل ڪي، تو دوست وڏا هين دام
 ڪاڻم ناه خوشيءَ جو، نيڻ ننڊر حرام
 هاڻي هيت، حمل چئي، تو اچي نا آرام
 الله لڳ انجام، ڪر ڪي محب! ملڻ جا.

(۱۲)

ڪانگل! چئج قريب ڪي، زور ڏي ساڻ ليازه
 مون ڪي عشق اوهاڻ جي اندرئون ڪيو آواز
 نڪا عبادت آهه، نڪا نفل نماز
 ڏسي حال، حمل ڪي تون ڪئي نين نواز
 تنهنجي محب معزاز، پڇاري جان پڇيو.

(۱۳)

ڪانگل! چئج قريب ڪي، تون نياهو هيءَ نرواره
 راڻيان ڏينهان روح ۽ آءُ تنهنجي طلب تنوار
 ڪنهن دم و سرين ڪينڪي، تون محب مٺا منار
 هيڪر آءُ، حمل چئي، تان دوست ڏسان ديدار
 سگهو سڻها پار! ورج ويرم نه سڻهان.

تنهنجيءَ حب - الخ = تنهنجي محبت جي ڪري روزانو روئي پيو راهون لهاريان
 (۱۱) وڏا هين = وڏا آهن. (۱۲) پڇاري جان پڇيو = جهڙيءَ طرح ڪهه ڪ
 پڇارو پڇي ذرا ذرا ڪري ڇڏيندو آهي، تن مون ڪي به اوهاڻ جي محبت ذرا ذ
 ڪري ڇڏيو. (۱۳) ويرم = دير.

(۱۴)

ڪانگل ۽ چنچ قريب ڪسي، اوت ويهي اولي
پُرو ڏيڄ پيرين ڪسي ڪنڀڙن مٺن ڪولي
منهنجو عرض الله لڳ، چنهنج چنچ چولي
تہ: بند ڏي ٿي بند ڪيون ڪيئون، گوندر مٺن ڪولي
تنهنجي ۽ سڀڪ سوراخ ڪيا سي ڦڦڙ ڏس ڦولي
جيڪي ٻاجهه منجهن ٻولي، سا ڪيائين! ڏيڄ خبرتون.

(۱۵)

ڪٿه ڪانگا! ڪٿي بات، آڄ عجيب اچڻ جي
اچي ويهي اڪين تي، لٽي سڀا جهي لات
اچن هوند، حمل چئي، آڄ پيرين اچ رات
تان ڪانگل تنهنجو وات، مصري ۽ ساڻ مٺو ڪريان.

(۱۶)

ڪالهه ٺڪرائي ڪان ۽، ٺو ڪين ٿيا تو خبرون ڏيئي
اچو ويهي آنگهه تي، ٺو ڪان ۽ ڪري ”کان“ ”کان“
ٻولي مٺن، ٻوڇ چئي، سام ٻروڙي مان
حمل! ٺري ٺو هان ۽، آيا ڪي آيا پيرين.

(۱۷)

ڪانگو ڪٿي مٺي ڪيئون، ٺو ٺو ٺو منجهه ٺوي
اغاري چئي، لات ڪيئون، ٺو چڱي ۽ پٽ چوي،
ٺيو خوش آوي، آيا ڪي آيا پيرين.

(۱۸)

ڪانگ ٻڌائي ڪانگ، ٻڌهي پيرين جي ٻڌهي،
سڳها ايندا سڀ پيرين، سٽو ٿي پيرين سانگ
ڏيڄ جا مٿيا دانگ، ڪانگ ٻڌائي ڪانگ سا.

(۱۴) اوت ويهي اولي = ٻري جي آڙ ۾ ويهي. بند ڏي ٿي بند ڪيون چيون = ٻانهي
ٺي ٺاهڻ چيا. گوندر مٺن ڪولي = من غلام درد (گوندر) مان (ٺي بند ڪيون چيون).
ڪيائين = اي خير قاعد. (۱۷) ٺو ٺو ٺو منجهه لوي = ٺي جي وٺ ۾ ويٺو لائون ڪري
ٺيو خوش آوي = اوھين خوش ٿيو. (۱۸) ٻڌائي ڪانگ = ڊگھو لکيل ٻڌايو.
سٽو ٺي پيرين سانگ = سٽو سٽو ٺي پيرين. سفر سٽو ٺي پيرين. ڪارا داغ.

داستان ڏهون

بيت : سر ڀروو سنڌي

[فصل - ۱]

(۱)

مون کي ماءُ! مجاز، چيني تان چيٽيئون ڪيو
آيل! ڪم نہ آجهي، نڪا لفل لـماز
حمل! حبيب جي رمز چـپايم راز
آلستي آواز، منهنجو چيٽ چـريو ڪيو.

(۲)

موهيتس مخمورن، نيئن ناز ڀرين جي
اندر منجهه عجيب جا، ٿا ٻلهل پور پتون
حمل چئي، هيءُ دلڙي سنگائي سون
کهايس جن گهورن، تن گهورن تان گهورے وڃان.

(۳)

چشم جان چشمان تنهنجون، اکيون آب حيات
جن سو پيتو پاڪ رهيا، سڀ سختيءَ ڪئون سڪرات
موتي مرندا ڪين آهي، مے هون هميش حيات
حمل مھڙي ذات، ڪن نيڪن نيڪ نصيب ٿئي.

(۴)

جهڙا هڙا ڪاله، اڃ نہ اهڙا سپرين
نا سو ڪيلن خوشيءَ جو، نا سا چلڻ چال
منهنجي اڃ عين جي، ڪنهن گجهي سڻاين ڪاله
حمل! هڙے حال، مون ڪئون منهن متي ويا.

(۲) سنگائي = ڏکائي - ڪنڀائي.

(۵)

جهڙا هُئڙا رات، اڄ نه اهڙا سهرين
مون کان مُنهن مُٽي ويا پيرہ ڦٽي پڙيات
منهنجي اڄ عين جي، ڪنهن بُرے ساين بات
حمل! هُونِ حيات، مان ميلن مون ڪڏهين.

(۶)

هڪ م ٿي هُري، دلبر دوست! اکين ڪئون
منهنجي توري سهرين! ساعت ڪين سَري
ڏسبو ڏسبو ڏک لاهيان، ٿو هر دم هان ٿري
وڇوڙي جي واڪ ڪئون، ٿو منهنجو ڏيل ڌري
ڦوڙائي فراق ڪئون، ٿي ڦري دل ڦري
قادر ڪڏ ڪري، حمل! هميشه ڏينهڙا.

(۷)

منهنجا ڏج محبوب ڪي سنيها ساري
هانڌي! چنچ پرين ڪي رت منجهون هاري؛
رويو راه اوهان جي، ٿو لٽ لٽ لهارِي
ويئون وساري، هاڻي ڪيئن حمل ڪي.

(۸)

حمل چئي: هڪ ڏينهن، مون وٽ آءُ منهنجا پرين
وسار پئي ورهين ڪي، سوئون اچي ڪر لينهن
مون تي مهر ٿون مينهن، وري آءُ وساء تون.

(۹)

حمل! هڪ ساعت، مون وٽ اچي منهنجو پرين
تان ڏک وڃن سڀ ڏيل مُون، روح وُلي راحت
پرين سان پاھت، منهنجي روز ميثاق ڪئون.

(۱۰)

سانڌيس سڌائي، سڪ توهان جي ساه ۾
اندر ۾ آڌمان ڏئي، سا ڪل نه ڪنهن ڪائي
حمل! چئي: هيءُ دل تو ڪهڙون سان ڪهائي
جا لئون اوهان لائي، سا ڪنهن دم سر ڪينڪي.

(۱۱)

سيڪندري ٿيڙم سال، تو سڪ نه لائي سپرين!
آئسي بهر اندر ۾، آ تنهنجي سيڪ سنڀال
اچين هوند، حمل چئي، ڪري پلائي پال
ته ميلڪ مڌيون سڀ مال، سير سوڌو صدق ڪريان.

ڪافي

- ۱- ادا بانڌي چنچ ٻير ڪي، سڀ سنيها ساري
- ۲- تنهنجي اچڻ لئي ويچاري، نيت واٽون ٿي نھاري
- ۳- هن لمائيءَ جي نجهڙي، واک ايندون ڪڏهن واري
- ۴- سوڙ ستيان جي سپرين! ڏک ڏونگر وڃهن ڌاري
- ۵- حال حمل جو معلوم توکي، وڃي وينئون ڪيئن وساري

[فصل - ۲]

(۱)

گهاٽس تنهنجيءَ ڪهڙو، جا سڄڻ! ڏني تو سامهين
آئسي بهر انهيءَ ۾، آه دل چري ڇڪڇڙو
هيڙي حال حمل جدو، معلوم تو مڌڪور
سئي منهنجا سور، ترس نه هئسي تير جيترو.

(۲)

ڪيهر ڏوه ڏتر، تو مون سان ڪرين منهنجا ٻرين
تنهنجي باهه برهه جي، جا آهي آڳ اندر
ڪيان هولد، حمل چئي، تنهن مڻ باق بهر
ته وڻ ٿي شجر شهر، ساعت منجهه سڙي وڃن.

(۲) ڪيهر ڏوه ڏتر = منهنجا ٻرين! ڪهڙي ڏوه جي ڪري سون سان ڏمر
تو ڪرين. شجر = وڻ.

(۳)

سيڪَ مڙهي سور، سورَ پي سِرُجِيَا سيڪَ مَوَن
صبر سيڪَ وڃائيو، ماڻ نه اچي مور
دانهون درد فراق منهنجي جون ڏيهَ پُجهن ٿيون ڏور
حمل! هي ڪٿور، جو ساجن سُرُئي ٿي ڪينڪي!

(۴)

حمل پنهنجي حال جي ڳالهه ڪري ڪيهي
سورن مون سان سپرين، جانب! ڪم جيهي
ساري ڳالهه سٿائين، جي توکي ٻي ٽيهي
تان مون سان ڪڏ ويهي، تون پي روئين رت ٿو.

(۵)

تنهنجي ريتجهه رهائ، ڪنهن دم وري ڪينڪي
راتو ڏينهان روح جي، آه تو ڏي تائو تان
اچين هوند، حمل چئي، هڪر مون وٽ هاڻ
تان ڪرے لڳي توساڻ، روئي روئي رڃ ڪر بان.

(۶)

ڳالهيون اٿم ڪي، تو سان دلبر! دل جون
چوان چئي نه سگهان، ساجن! منهن تي سي
ڏسي حال حمل جو، ڪو دوست! دلا سو ڏي
نه ته هاڻي هيءُ اڳتي، ويندءَ محب! مري ڪرے.

(۷)

ساجن! تو سان سور، جيڪر ڪرهيان ڳالهيون
هر جانب! ڪين جهلي سگهان، جا گهاءَ وڻي ٿي گهور
تنهنجي دوست دلاسي ريءَ، ٿي دل وڃي وهلور
هاديءَ لڳ، حمل چئي، ڏکڻ اچي ڪر ڏورا
پورن مٿي پور، جانب! تنهنجا جيءَ ڀر.

(۳) ميرجيا = آپري يا - پيدا ٿيا. ڪلور = قهر - ظلم. (۵) ڪرے لڳي = گل لڳي.

ڇ ڪر بان = ڍو ڪر بان.

(۸)

ساجن! تنهنجي سڪ جي، آه الدر ۾ اُن تڻ
 ڦوڙائي فراق جا، ٿا ڇاڪ ڪرڻ چڻ پڻ
 هيڪر حال ۾ حمل جو، ساجن تان سڻ سڻ
 تنهنجون ڳالهيون ۽ ڳڻ ڳڻ، ڪنهن دم ويران ڪين ڪي.

(۹)

ساجن! تنهنجي سڪ ڪيآ اندر آڪيرا
 راتيان ڏينهان روح ۾ ڪيا وهمن واهيرا
 اچين هوند، حمل چڻي، ڏينهان ڏه پيرا
 تان جان جگر جيرا، توکي دوست دعا ڪرڻ.

(۱۰)

آءُ گهڻوئي ساريان، ڪي ساجن! تون سارين
 ڏسان ڪوڏ ڏيه ۾، پيو پرين! تو پارين
 پهريون قرب قريب ڏيئي، هو موٽي تو سارين
 سارين جيتارين، آهي حمل هٿ اوهان جي.

(۱۱)

ساعت ساعت سپرين! توکي ٿو ساريان
 سهڻي صورت تنهنجي، ڪنهن ويل نه و ساريان
 تولشي هيت، حمل چڻي، هنجون ٿو هاريان
 ڪنگهر ٿو گهاريان، تو ريءَ ڏکيا ڏينها.

(۱۲)

سورن سَو هزار، لڪڻ لڪو ناه ڪو
 وهمن وڏي وڻ ڪيا، ڏکڻ مڪا ڌار
 دعا ڪريو تان دوست اچي، حمل چڻي، هڪار
 تان ساڄن تئون سو وار، صدقو ساه سيسي ڪريان.

(۱۳)

ساجن! سدائي، جئرو هڻين جهان ۾
 مون ڪي، تو منهنجا پرين! ڪا لئون ڳجهي لائي
 الدر آڳ عشق جي، تو دلبر ڏکائي
 حمل چڻي، هن حال جي، ڪل ٻوٽي ڪائي
 تان جالي جدائي، هوند موٽي مون سان نه ڪرين.

(۹) ڪيا وهمن واهيرا = ڳڻين ڪهر اچي ڪيا. (۱۰) تو پارين = تو جهڙو.

(۱۴)

ڪيئن ڪريان، ڪاڏي وڃان، ڪنهن سان ڪٿرهيان ڳالهه؟
سانڀل سڪ سڄڻ جي، مشڪل آه محال
اندر ۾ آڏمان ڏسي، ويسند نا هڪ وال
حمل! هيءَ حوال، ڪنهن پٿر بهجي پٿر ڪسي.

(۱۵)

ڇا ڪيڙي ڇا ڪاه! مون جهڙي مسڪين تي!!
غصو هن غريب تي، توکي محب مناسب ناه
هادي لڳ، حمل چئي، مون تئون ميهرم لاه
پوتل پهرئين ڪنان، آه توهان سامه پساه
هيءَ ساجن! ناه صلاح، جودل ڪسي دڙڪا ڏهن.

(۱۶)

ڪر ڪنيو ڪرهن، مون سان منهنجا سپرين
ٻڌائين پڻ ڪسي، ٿا ڪل جي ڪن وڃهن
ڪجهي مام ملڻ جي، ٿا مون کي محب ڏين
هينين مون، حمل چئي، ٿا سوجهيو سور ڪين
ڪر ٿا خوش ٿين، ته جيڪس اڃ جدا ٿين.

(۱۷)

ڪاڻ ڪٿين جي ڪاڻ، آه ڪاڻون ڪيان ڪين جون
نه ته ڪير ڪاڻون، ڪير اسين، ڪير ڪاڻي هوند ڪاڻ!
اسين هاڻ آتارا، ڪنهن جي ڪيڏون نه ڪاڻ!
پر حمل! سرهي ساجن ڪاڻ، ٿا ڪاڻون ڪيڏون ڪن جون.

[فصل - ۳]

(۱)

مون وٽ هوءَ حبيب، هاسي م ٿي منهنجا پيرين!
ڇاڪي سور سڌون ڪن، جي اڏو هوئين عجيب!
توڙي لک طبیب، توريءَ چڱي نه ٿيان.

(۱) ويسند = ويساهين - سامي. ويسند نا هڪ وال = هڪ وار يا ذري جيتري به
سامي ڪانهي. (۱۶) ڪر ڪنيو = اوچي گهات ڪيو. ڪرهن = ڪاوڙ ڪن.
سوجهيو = چيلو. ڪر = اصطلاحاً: رقيب. (۱۷) آتارا = هاڻ ڪي وڏو سمجهندو.

(۲)

توريءَ چڱي نه ٿيان، توڙي هون طيب هزار
تنهنجو نظر نصيب ٿئي، هيئيءَ کي هڪاره
تان اندر مون آزار، آهين آئي وڃي.

(۳)

آهين آئي وڃي، درد نه ٿيڪي دم
وجهه م ويچاريءَ ڏند، خالق ڪارڻ ختم
هيءَ هنڌ چم لڄم، تنهنجي جهوريءَ جهوريو.

(۴)

تنهنجي جهوريءَ جهوريو، تنهن جو ئي طيب
ماري مون ئي نه پڇيئي، ايءَ عجب آه عجب!
رڻيو شال رقييب، جنهن هيڏا وڃ وڃون وڌا.

(۵)

هيڏا وڃ وڃون وڌا، منافق سردار
ملڪن ۾ مشهور هئا، جنهن ڪوجهه جا ڪردار
عالم جي سردار، دشمن سو دفع ڪيو.

(۶)

دشمن سو دفع ڪيو، ويو ڏرت وڃا
ڪٽو ڪالهه مري ويو، باري ڪيو بهاء
اڳڻ هلي اڃ آه، تان اسان تون عيدان ڪريون.

(۷)

اسان تون عيدان ڪريون، وريو ورق وصال
هجر جو، حمل چئي، قادر ڪڍيو ڪال
صاحب مڃيو سوال، ويو درد دفع ٿي!

(۸)

جارو مون جهاتي، پيرين پاتي پير پري
پاڪيزي پيرين جي، مون صورت سڃاتي
کڻي کڻيان ڪيتريون صفتون صفاتي
ظاهر ڪيو ذاتي، حمل! حسن حبيب جي.

(۲) آهين = اڃ ٿي. (۳) خر م وجهه = ڪاوڙ مان گهٽندي نه وجهه. (۴) جنهن
هيڏا وڃ وڃون وڌا = جنهن وڃان هيڏا نفاق وڌا (وڃ وجهه = نفاق وجهه)
(۶) ڏرت = ڏک. تڪليف. (۷) هجر جو ڪال = وڃوڙي جو ڏک ۽ ڏنجهه.

(۹)

جڏھانڪر جاني، مون کي منھن ڏيکاريو
وري وِڙي ڪيڪي، اها پرين پيشاني
مسي هوت، حمل چئي، ٿي هنڌي حيراني
اها نقش نيشاني، رهي آهي روح ۾.

(۱۰)

سچن سچوئي سڪ، سڪ پي لان سچن جو
صورت سڪ سچن جي، سڪ ۾ ڪيائين ليڪ
ماڪيئون مئي پائيمان، پريان سنڌي پڪ
حمل! هاس هڪ، پتر جسے منجهه جدا ٿيو.

(۱۱)

مون کي محبوبن، ڪوئي چيو ڪن ۾؛
مئي سمجهي ڪالهڙي، منهنجي لائج من
بياني ڏيئي ٻن، هو هڪ سان هڪ حمل چئي.

(۱۲)

پس پيهي منجهه پاڻ، پري ڏور ۾ پير ڪي
”نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِمْ“ حَبْلُ الْوَرِيدِ ”حمل! هيت سچاڻ
جن تو هي ساڻ، ويجهو روح رکن ڪئون.

[فصل ۴۰]

(۱)

سرتيون! سڀئي، مون کي دليون دعا ڪريو
اسين پڙجي پاڻ ۾، پت ٿيئون پيئي
پئي پرين جي پير جي، جي مئي مون پئي
تان حمل! هنڌ پئي، وچن سور سنڌا ڪيو.

(۲)

سرتيون! منجهه صبح، ٿي دعا گهر ڀر جنهن دوست ٿي
اجهو آيو مون پرين، رکن پير و روح
وري تيس وِڙو، حمل! هوت حبيب سان.

(۱.) هاس (اثر جو معاورو) = هاس - هاسون. (۱) هنڌ پئي = بروقت ساڳي
جاو - بڪدم. سور سنڌا ڪيو وچن = سور وٿيون وجهي ٺڪري وچن، (۲) وروء = وندر.

(۳)

آيا ڏه آيا، محب منهنجا سهرين
سوال هين ميڪايل جا، ڪٿي آگي آگاهيا
آهي نئين نارا نري پيا جيس ڏڪن ڏڪاها
سولس ملايا، حمل! هاڻ حبيب مون.

(۴)

آيم اڃ اورڻ، ساجن، سنهڙيون ڳالهيون
اچي ويٺا وٽ ۾، درد ڪٿي ڪورڻ
سٺي سڪ سرين مون، ٿيا مهل تنهن مورڻ
ڪهور ڪيو ڪهورڻ، حمل سِر حبيب تون.

(۴) آيم اڃ اورڻ۔ الخ = اڃ ٻرين، راز و نياز جون ڳالهيون ڳڙهن آيا. وٽ ۾ =
پر ۾. درد ڪٿي ڪورڻ = سڀني سور ڪاٺن (خاطر اچي پر ۾ ويٺا). ٿيا مهل
تنهن مورڻ = الهيءَ وقت (سڪ سرير منجهان) نئين سر ليسرڻ (مورڻ) لڳا
ڪهورڻ = قربان ڪرڻ.

داستان يارهون

[يار ۽ ياراني]

(۱)

ياراني يارن مڙن، ويهي ڙي ويهي
 ڪڏبل هئي گمان ۾، سا مڙر تي پيئي،
 ڪوڙي لوت لباس جي لائن ٿا لپي
 ڪٽر پٽي، ڪاغذ جان، آڪري اڳيئي،
 محبت لڏي ملڪ مڙن ڏک ويهي ڏيئي
 دوست ڦيري دشمن ٿيا، جالپ ها جيئي
 سڄي مڙا ساھ ڪٽون، سامهان ٿيا سيئي،
 سيڪڙ، صحت، ساھ مينو، ٿوري ويا ٿيئي
 حمل آهي ۽ لپي، ڪنهن کي سور سڻائين.

(۲)

هڻي هڻي هڻي هڻي هڻي هڻي هڻي
 جيتي قرب ڪمال هو، ٿيئي لاء نه ساء
 حمل چئي، مين ڳاله جو ڪولهي سڏ سماء
 ڪو جو ڦريو واء، ماڻهو سڀ مڙجي ويا.

(۱) لوت لباس = ظاهر داري - ڏيکاء. ڪوڙي لوت لباس جي - الخ. = وڻي ۽
 ظاهري دوستيءَ جي جڙو بناوٽ جو ذڪر ڪندي شاعر چوي ٿو تہ: هيءَ دوستي
 هڪ ڪاغذ جي رانديڪي مثل آهي جنهن کي اڇو ڪا يار ٻاهرينءَ طرح سان
 ڪوڙي سوڙي لپي (اڻي جي) لاپو، انڪايو ويٺا آهن (پر ڪم وقت ٿوريءَ
 چڪ تي اها ڪاغذي دوستي فوراً اڪڙي پوي ٿي). ساھ مڙو = محبت جو مڙو مڙو.
 ٿوري ويا ٿيئي = اهي ٿيئي غائب ٿي ويا. (۲) لاء نه ساء = ڪوبه لطف ۽ مڙو ڪولهي.

(۳)

جن چيو ٿي ”جيءُ“، سي اڄ ”ٻوڏ“ نه چئون ٻاجهءَ مون ا
 جن ڪارا ٻوڏي خوشيءَ مون، سي ٻائي چئون نه هيءُ
 هوڏهن هونءُ حمل چئي، هيءَ حال منهنجو هيءُ
 رحيم ٻيهر ڪريءُ، ڪو جهن تي ڪير ڪري.

(۴)

حمل چئي هن ڪالهه جو ويهي ڪير ويچار:
 ته دل لڳي دوستيءَ جو چا ملهه آهي مقدار؟
 تان اندر مان عقل چيو، نقطو هيءُ نروار:
 ”وڃي لڳي ته لک هزار، ٿئي ته ٿڪوئي نه لهي.“

(۳) جن چيو ٿي- الخ . = جي دوست اڳ (سڌ وقت پيار مان) ”جيءُ“ ڪر
 جواب ڏيندا هئا، سي اڄ ”نيهور“ يا ”ٻوڏ“ وارو ڪارو ڪهرو جواب به ذرا نرم
 سان ٿا ڏين (يعني صفا منهن موڙي ويا آهن). سي ٻائي چون نه هيءُ = سي ا
 آڄ به ٿا ڪن ته ڪو ٻائي ڇڪي.

داستان ٻارهون

ستفرقات

ڏينگو ٻار

- ڏُلفَ ڏِنڪا، اُٻرُوءَ ڏِنڪا، گفتار ڏِنڪي، رفتار ڏِنڪي
جنهن جاءِ هوندا اهي چار ڏِنڪا، لاچار هوندي هرڪار ڏِنڪي.
ڪيئن اچي تنهن جاءِ جماعت، شهر سڄو ٻُرشور سُر
جيت ٻارُ ڏِنڪو، آغيارُ ڏِنڪو، ديهدار ڏِنڪو، بازار ڏِنڪي. ۱
ڪير ڪنهن جو فریاد سٿي، ۽ ڪير ڪنهن جو ڪو داد ڪري!
جيت سوار ڏِنڪو، سالار ڏِنڪو، دستار ڏِنڪي، تلوار ڏِنڪي.
ڪيئن اچي ڪم راس تڻهين جاءِ، سمجه سڻن، ڪر هوش ڇهل! ۲
ڪوٽار ڏِنڪو، ڪمدار ڏِنڪو، مختيار ڏِنڪو، سرڪار ڏِنڪي.

آلبیلا آڙ ٻَنگ

- آلبیلا آڙ ٻَنگ، خیال وڌي سان خان هئا:
جن ٿي ڪوٺتَ ڪڏائيتا، تازي تيز ترنگ، ۳
ماری جن ٿي ملڪَ مجابا، ویرن ٻاڻو ونگ، ۴
سهڻين ساز سُروڊ سندا هئا راڳ رهائون رنگ،
تن جا هاڻ، حمل چٽي، قبرن منجه ڪرنگ. ۵
اهي لال لنگ، ڪاٺي خاڪ ڦٽا ڪيا. ۶

۱. دھدار = اڳئين وقت جي هڪ آفيسر جو عهدہ۔ ڳوٺ يا ديھ جو آفيسر.
۲. ڪيئن اچي ڪم راس = يعني مقصد جي تڪميل ڪيئن ٿئي. ۳. ڪوٺت =
ٻڌو ڪهوڙا: سوريءَ جي ڪهوڙن کان سواءِ ٻيا وڌيڪ بنا سوار جي خالي ڪهوڙا.
تازي = عربي ڪهوڙا. ترنگ = پلا ۽ نخري باز ("تازي" جي صفت). ۴. ویرن
ٻاڻو ونگ = دشمن کي دمار و وجهيو، قابو ڪيو. ۵. ڪرنگ = ڪرنگها۔ هڏن جا
ٻجرا. ۶. لال لنگ = سهڻا حسين جوان.

بيت سينگار: فن ڏهنامه †

- ۱- رڌان رڄني جيهون، چمر چيهل ڪئون وڌ
- ۲- آنف آننگ ڪئون اڳرو، روءِ رهن ڪيو رڌ
- ۳- ڪيسر، ڪسنب، ڪنگو وٽر خوب ڀريان جا خڌ
- ۴- دڄن دلبر جا پسي، وڃي دُر پيا منجه، دڌ
- ۵- جهرو چمڪيو، چي چي، ڪيو زيب ذهب ڪي رڌ
- ۶- جوڙا جانب ڪي پسي، ٿيو عشق منجهارئون آڌ
- ۷- ڪيو منجه خمار مدائين، منجيب پري رين ريءِ مد
- ۸- نور پسن ڪي مور هليا، پيو سنڪر ڪي ٿي سنڌ
- ۹- حمل چني هيت حد، بيشڪ نام بيان ڪي.

سنڌي غزل

- هن ٻيڙم جي ٻيڙ جي سا ڪل ڪيڙي بيگانگان
ڪو سڄڻ نيشي چئي سڄڻ ڪي، تا ڪرڻ دَر مان مان
۱- لعل لب لالن سندا، لک لعل تنهن مڙن لعل ٿيا
سا ڏسي لالي لب، قربان ڪئين مَر جان جان

† ”ڏهنامه“ سنڌي سگهو ٻائي جي فنون مان هڪ فن آهي، جنهن ۾ سگهو شاعرن مختلف ٻولين جا انوکا الفاظ استعمال ڪري پنهنجي ڪلام کي ڳوڙهي بنائڻ جو شوق ڪندو آهي. معنيٰ جي اصليت مطابق ”ڏهنامه“ معنيٰ ڏهن ٻولين لفظن جو شعر ۾ استعمال. عموماً ”ڏهنامه“ جي بيتن ۾ هڪ کان وڌيڪ ٻولي جا انوکا الفاظ استعمال ٿيل هوندا آهن. حمل هن بيت ۾ ”سينگار“ (سڄڻ) سونهن جو بيان) ۽ ”ڏهنامه“ جي ٻن فنن کي يڪجاو جمع ڪيو آهي.

- ۱- رڌان (هندي) = زلف- وار. رڄني (هندي) = ڪاري رات. جيهون = جهوپون
- چمر (بلوچڪي) = چشم- اکيون. چيهل = چيهل (هندي) = هرڻ. ۲- آنف (عربي) = لک. آننگ = طوطو. روءِ (فارسي) = منهن. رين (هندي) = آفتاب- سج. روپن ڪيو رڌ = دلبر جي رخ، سڄ ڪي به شه ڏيئي ڇڏي. ۳- ڪيسر = ڪنگو ٻوٽي جي گلن جا خوشبودار ڳاڙها وار. ڪسنب (هندي) = ڪنهيو. ڪنگو هڪ ٻوٽي جو ڳاڙهو رنگ. خڌ (فارسي) = رخسار- گل. وٽر خوب ڀريان جا خڌ = سڄڻ جا رخسار انهن مڙني کان وڌيڪ لعل آهن. ۴- دڄن (هندي) = ڏند. دڌ (عربي) اڃا موتي. دڌ = منڊ. ۵- چي = چيهه (هندي) = وڃ- ڪئون. زيب (فارسي) = سونهن. ذهب (عربي) = سون. زد ڪرڻ = جهڪو ڪرڻ- گهم ڪرڻ. ۶- جوڙا (عربي) = هڪ نهايت ڇمڪندڙ ستارو. ڪيو = خماريو- مخمو لشي ۾ مست. خمار (فارسي) = نشو- مستي. مد (هندي) = منڊ- شراب. ۸- سنڪر = هاڻي.

- ۲- تيرَ ميڙَ ڪن جا تڪا نيت تيمَن تَن جا ناز سان
 ٿا هٿن هر لحظ ترَ ڪش تيرَ جان ترَ کان کان
 ۳- ڪير ڪو جنگ جا ۾ ميدان محبت جڳ اچي
 سي اچي سور ڏيندا سِرَ جي هولدا ميدان دان
 ۴- سِرَ وٽون سائي ڏئي هڪ سرَ ڪو احسان سان
 هر ڪٿيئن جي ناه حاجت ڪي پڄون ميخان خان
 ۵- وڃ حمل ا هٿ ٻئي ٻڌي پير-مُغان جڳ پيش پڙ
 تا توازن ۾ ڪ نظر، اهو آهي او شان شان

مُعَمَّمَا

عجب ڏٺوسون آدمي دل جو ڌيان ڌري
 ته رزق خاطر راتيان ڏينهان ٿو پيرن پنڌ ڪري
 توڙي هلي تڪڙو، توڙي هلي هري
 تان، حمل چئي، [نه چري]، ره ۾ بيٺو انهيءَ هنڌ تي. (۱)

(۱) هي معما يا ڳوڙهي ڏٺَ مُشاهدي تي ٻڌل آهي: جتي ٻني جي سطح
 کان ڪسي يا ڪڙي ۾ پاڻيءَ جي سطح ٿورڙو هيڪ هوندي آهي، اتي هاري
 بنا چڪر جي هڪ خاص قسم جي چرخي چاڙهيندا آهن جنهن کي ”پراڻي“ چئبو
 آهي، ڇاڪاڻ ته هاري ان چرخي کي پاڻ پيرن سان هلائيندو آهي. ماڻهو جي
 بار سبب چرخي ٻئي ڦرندي ۽ هاري هر قدم وڌائي ٻئي اوياري تي پيو رکندو
 پر هاري باوجود قدم ڪڍڻ جي ساڳي ماڳ تي بيٺو هوندو. هيءَ معما بياض ۾
 ڏنل ڪانهي.

کلیات حمل

متن

پاڻو ٻيو

کلام: زبان سرائڪي

داستان پھريون

[مرشد جي مدح ۽ نصيحت ناما]

مدح مرشد حقيقي، راه نما تحقيقي، حضرت غوث اعظم، صاحب لعل لؤاري رحمہ "†

(۱) "وہ" محبوب مڪمل مرشد، ڪامل قُطْب رَہبانِي

لائق لعل لؤاري دا، شہ نقشبندي ثوراني

دين دنيا موجود مہتيا، شرطن شان شہاني

مَسْنَدُ مَنصَبِ مُسْلِم تَيَكُون، جيسين جوڙ جہاني

سڄ فریاد فراق میڈے دي، اے محبوب حقاني!

(۲) هادي، مهدي، مرشد، مالڪ، خالق خَلْقِيُون خاصا

تَيِّدَا تَكِيَا تاري" دل ڪُون، پَر نہ بيا پَر واسا

بَر سِر بار بديان دے چاتم، نال نہ، ليڪي ماما

حرص هوا دے وِچ وِجائيم، جوين جُمْلے جواني

سڄ فریاد فراق میڈے دي، اے محبوب حقاني!

(۳) خاص خلیفا حق دا هيٺين تون، نيڪ نبي دا نائب

شوڪت شان شرع دا صاحب، غوث غياث غرائب

بعثت بَلِيغ بلاغت بَرڪت، عظمت عِلْم عجائب

بخش بشارت، بیشڪ تَوْن تے سايہ هے سباني

سڄ فریاد فراق میڈے دي، اے محبوب حقاني!

† يعني خواجہ محمد حسن رحمہ جنهن کي ئي معتقدين درگاه لؤاري "غوث اعظم"

جي لقب سان ياد ڪن ٿا.

(۱) مسند=تخت. منصب=درجو. مسلم تَيَكُون=توڪي تسليم ٿيل-توڪي مليل.

(۲) خالق خَلْقِيُون خاصا=خالق توڪي خاصو ۽ چڱو يا خاص ڪري خلقيو. تَيِّدَا

تڪيا-الخ=تنهنجو ئي آسرو ۽ دلاسو دل کي آهي؛ ان کان سواءِ ٻيو ڪوبه

پرجهلو يا ڀروسو ڪونهي. (۳) غوث غياث غرائب=(تون ئي) غريبن جو مددگار

۽ ولي آهين.

(۴) تَوْنُ تے لازل نور خدا دا، تَوْنُ تے رحمت رب دي

تَوْنُ تے رحمت ماکين دي، تين رحمت نبي عرب دي
تَيّڙي سيڪ سداين منگدا، ڏے توفيق طلب دي
جو دم جيئندا هووان ڏيکڻ تيڙي پاڪ پيشاني
سڻ فرياد فراق ميڙے دي، اے محبوب حقاني!

(۵) تون سردار سخا دا صاحب، تون درياءُ ڪَرم دا

بخش آسان ايمان سلامت، بهرا پيڙم پيڙم دا
سخت صدي دا وقت لڳا هے، رڪيڙن شان شرم دا
دامن هيٺ ڏيکيڻ ڪُل ميڙے عيب آگهڙ عمر ڀاني
سڻ فرياد فراق ميڙے دي، اے محبوب حقاني!

(۶) تون مقصد تون مطلوب اسادا، ڪعبا قبل دِلدا

اين ڪعبے آون ڪعبے وڃون، نهين تفاوت تيلدا
رب جيئهان تے راضي تنڪون اينجها مرشد ميلدا
هشت پناه مريئدان دا، تون حامي هردو جهانِي
سڻ فرياد فراق ميڙے دي، اے محبوب حقاني!

(۷) صبر، سخاوت، علم، امانت، دين دِيالت ڌر دے

بخت، عقل، اقبال سڀے هين تيڙے در دے بردے
دشمن دعوي دار دُورنگے، دهشت ڪتون ڌر دے
هيٺ، حشمت ماعليٰ عظمت، صولت هيئي سلطاني
سڻ فرياد فراق ميڙے دي، اے محبوب حقاني!

(۸) ڏوه گناهين ڪيتا ميڙا قلب اندر ڪُل ڪالا

نال لڳاهه نوازش ڪر تون ميڙا اندر آڃالا
حال ميڙے تے پال ڪرو، في الحال ڪرو ڏک ٿالا
مئن مڃرم مسڪين آتے، ڪر فائق فيض رساني
سڻ فرياد فراق ميڙے ڏي، اے محبوب حقاني!

(۴) سداين منگدا = يعني "مئين سداين منگدا" - آءٌ هميشه گهرندڙ آهيان. (۵) بهرا
پيڙم پيڙم دا = لڄ ۽ پت جو وڏو حصو، يا خدا جي خوف ۽ لڄ شرم جو حصو.
سخت صدي دا وقت لڳا هي = هن سخت چوڏهين صدي جي دور اچي تڪليف
وڌو آهي. (۷) ڌر دے = ڌر دے هيٺو = رکو ٿا - اوهان وٽ آهي. بردے =
غلام - ٻالها. صولت = طاقت - حشمت. (۸) ڪرو ڏک ٿالا = ڏک ڪي ٿاريو.

- (۹) واہ، و سیلا، وارث ہئین تون میڈے سیر دا سائین
آپ پلائین سائین تون، سب میڈے عیب چہائین
دوزخ دے ہین دڑکے ڈاڈے، کنون ہاہ ہچائین
نال جماعت جنت دے وچ، ڈیوین جاء جنانی
سہ فریاد فراق میڈے دی، اے محبوب حقانی!
- (۱۰) ککر ککر یاد گناہان کون مٹن غم وچ غوطے کڈا
کیا پرواہ تینہائون، جن تے نظر تساڈا پوندا
سوالی خالی کولہ گیا، جو تیدے در تے آوندا
مٹن پی سہوالی تیدے در دا، لاه حزن حیرانی
سہ فریاد فراق میڈے دی، اے محبوب حقانی!
- (۱۱) ککر پیے مٹن کیہتی کوجھے، اونجھے کتھین نہ کیہتی
نفس میڈے کون نہن چونی توڑی وچ گناہین لیتے
دست تساڈے دامن وچ، مٹن روز ازل دے سیتے
دامن دا ننگ تیکون ہے، نا ذیک میڈی نادانی
سہ فریاد فراق میڈے دی، اے محبوب حقانی!
- (۱۲) نفس آتین شیطان ڈنھاندے لالچ لارے لگس
راہ کنون گمراہ کیتو نے، لگ ڈناہین لگس
اوڑے ہاڑے نال آجایا ویربان وانگر وگس
حق سچا کیہتر کم سینی ناحق دے نفسانی
سہ فریاد فراق میڈے دی، اے محبوب حقانی!
- (۱۳) دل میڈی دلگیر دمودم، غم وچ کڈا دی غوطے
مرہک ہے جو وال میڈا سب نال گناہین ہوتے
نال رحم تئون راحم دے اوہ ڈوہ ٹیوون سب ڈوتے
ہیر امید ککر پیسین میڈے مشکل کل آسانی
سہ فریاد فراق میڈے دی، اے محبوب حقانی!
- (۱۴) نفس آتین شیطان میڈے تان موڑیئے لہین سڑیئے
موت، قبر تہن قیامت دے، ہٹی دڑکے سخت سڑیئے

(۹) واہ = گلی۔ چونکارو۔ آپ پلائین = تون ہاں مہربانی کجان۔ جاء جنانی =
بنتن واری جاء۔ (۱۰) حزن = غم۔ درد۔ (۱۱) نیتے = نیتاھے = کٹی ویو آہی۔
(۱۲) اتین = لارے لگس = ڈتارن تی لگس۔ وگس = آوڑھس۔ (۱۳) دمودم =
مردم۔ ہر = اثر۔

- ڏوھ ميڙے وچ روھ نہ تڏسَن، تيڏا توھ لئيڏے
 ٿيويَن” مدد مداحي دي، جيٽر تڏسي” ترميڙاني“
 سڻ فرياد فراق ميڙے دي، اے محبوب حقاني!
 (۱۵) حق کون چوڙ ناحق ڪوُن” لڳس، ٻار بند يان دے ڇايم
 سڄ” سڄاڻ سمورا سڄيم، ڪڏسي ڪوڙ ڪمايم
 روزے، فرض، نمازا دے ٻي رڳدے وقت وڃايم
 ڪهڙے ڪهڙے عيب سڻايان ليکا ليک ليسانِي“
 سڻ فرياد فراق ميڙے دي، اے محبوب حقاني!
 (۱۶) ڪر ڪر ياد گناه آڪيندا: هڻے هڻے! ڪيون مٺن ڇايم
 اوھے عيب پڻ ھا سڄي، تيڙے در تے آيس
 عيبيَن نال ڪيئي جا اٿا، تيڙے توھ تڳايس
 ڏيڪيَن” ڏيڪڻهارا! جي ڪيتم ٻاڻ پڌر پنھاني
 سڻ فرياد فراق ميڙے دي، اے محبوب حقاني!
 (۱۷) دھشت دؤر زمانے دے مٺن ڏيڪ تين” ڏاڍا ڏرڏا
 ادب، انديشا، شرم حيا ڪيا، هائو ڦڙ ٻيا ڦرڏا
 جملہ جماعت نال اساڏا پيورا! رڪين تون ٻرڏا
 ڏيويَن” ٻانڌ پناه اسان ڪون، مرشد ميسر مڪاني!
 سڻ فرياد فراق ميڙے دي، اے محبوب حقاني!
 (۱۸) نال اسا ڏے ويري” وڳدے جهيڙے جنگ مڄاني
 ڪيلا” غيبت” ٻرڻ پيٽيل وڏن چڙهيڻ چائي
 مٿن مٿاق موڏي” جيئهيَن” رڳو ڪر دل” رنجاني
 ٻٽ” پيئهيَن” دي ٻاڙ، ٻرے ڪڍ ماراوه مڙواني
 سڻ فرياد فراق ميڙے دي، اے محبوب حقاني!

(۱۴) روھ نہ تلسن = جبل بہ ٿري نہ سگهندا. تيڏا توھ لئيڏي = تنهنجي مهرباني
 ڪهي. تلسي تر ميزالي = جت ڏوھ گناهن جي هوري تارازي ٿرندي. (۱۵) ڪوڙ
 ڪمايم = ڪوڙا ڪم ڪيم. ليکا ليک لساني = زباني ليکو ڪري ڇا پڌريان. ٻاڻ
 پڌر پنھاني = ڪجھ ۽ ٻڌرا ڪناه. (۱۶) ڦرڏا = ڪڍي پيو. مڪاني = مڪان شريف
 ٺواري جا. (۱۸) ويري وڳدے = دشمن وڙهن ٿا. وڏن چليل چائي = چور چڪور
 ڪندا ٿا وتن. رڳو ڪر = سعيو ڪري.

- (۱۹) ٻار ۾ين ”سن دي ٻيٽا تو ۽ وچ، سال ته تيرهن“ سن دے
مدح مبارڪ جوڙيس، ٻوتم دائرے ”دُر“ عدن دے
يا وت مشڪ ڪٽوري غنبر، چٽڪے چوب چندن دے
رہے هميشان ياد ميڙي ايہ نادر نقش ايشاني
سن فرياد فراق ميڙے دي، اے محبوب حقاني!
(۲۰) تپڙا لطف لغاري منگدڻے، تپڙا رحم رعايت
تپڙي ”مدد مداحي“ منگدا، تپڙي ”عين عنايت
حاضر وقت هلائي هو وين“ حمل نال حمايت
نال ايمان چلان“ ٻڙم ڪلمان، ظاهر آڪ زباني
سن فرياد فراق ميڙے دي، اے محبوب حقاني!

”تمار شد

از دست حمل فقير لغاري:

۲۳- ماه رجب سنه ۱۲۹۲ھ“

(۱۹) نادر نقش = عجيب سناء واري مدح. (۲۰) وقت هلائي = هن جهان سان
هلق وقت.

نصیحت نامون -۱

- (۱) کر کجھ یاد خدا کون بندا چوڑ دنیا دا کوڑا ذنڈ
حرص هوا دا تاش نہ تندا نیک بدی دا سمجھین سنڈ
کلیا اندر دا دروہ دغل کرگھن کجھ تون نیک عمل
ایہا عمر نہ آسئی ول
- (۲) عمر وجائی سب آجائی کائی نہ کیتی کار سجائی
حق دا حق نہ مک بجائی پڑھین نمازان لوک لچائی
دل وچ خطرے خیال خلل کرگھن کجھ تون نیک عمل
ایہا عمر نہ آسئی ول
- (۳) قبر دا پیا سڈ سڈیندا مال دنیا تون دل گڈیندا
نت نوین ات ہنڈ آڈیندا رات ڈینھان پیا لوک لڈیندا
چارین طرف ہووے چل چل کرگھن کجھ تون نیک عمل
ایہا عمر نہ آسئی ول
- (۴) تیدے یار جیکے تنون جیدے تیدے نال جیکے گڈ کیڈے
سمجھ سپال کئے کل کیڈے اوہے ول نہ آسن ایڈے
کئے سب خاک مٹی وچ ول کرگھن کجھ تون نیک عمل
ایہا عمر نہ آسئی ول
- (۵) دلہا ہمیشہ کوڑ کھائی ہئے ہئے! ویندی رات وھائی
سمہ چمار وجائی چائی تیکون سوکي نندر سیائی
پھر نہ جاگیوں کوہک ہل کرگھن کجھ تون نیک عمل
ایہا عمر نہ آسئی ول
- (۶) کڈان نہ کیتی رب کون یاد نال دنیا دے ٹیون دل شاد
منا لگئی آل اولاد عمر وجائی سب برہاد
وقت عبادت دا کیتی تل کرگھن کجھ تون نیک عمل
ایہا عمر نہ آسئی ول
- (۷) کتلے عالم رب آہائے جوڑ، نہاء، آہاء، کھائے
کل کون چنکا موت چکائے نیٹ زمین دے ہیٹ دکھائے
کھور آندر کئے او سب گل کرگھن کجھ تون نیک عمل
ایہا عمر نہ آسئی ول

(۲) بجائی = بجا ٹیل آہی۔ پورو ٹیل آہی۔ (۷) چنکا = چنکو۔ ایذاء۔ گور = گور۔ قبر۔

(۸) ڪٿان شاه مڪندر دارا ڪٿان نادر تنهندا نعرا
ڪٿان نوبت نام نغارا اوڀي سڀ وڇا ڳڻي وارا
ست ڪر راڻيان رنگ محل ڪر ڪهن ڪجهه تون نيڪ عمل
ايها عمر نه آهي ول

(۹) ايها جڳ سارا خواب نشاني نال نه چلستي چوڻ جواني
ايها جيڪا جوڙ جهاني ويهي سڀ ننا ٿي فاني
آرض و سما تين چل جبل ڪر ڪهن ڪجهه تون نيڪ عمل
ايها عمر نه آهي ول

(۱۰) نال دنيا دے لائي پاري مايا ڪيڏي موت وساري
راندے عمر وڃائي پاري اجل گهٽيسي اوچڪ ڳاري
ڪن رکين ڪا تنهندي ڪل ڪر ڪهن ڪجهه تون نيڪ عمل
ايها عمر نه آهي ول

(۱۱) هووڻ حياتي ڪهڻا سرهين هڻي هڻي ڪرتين هٿ سرهين
آهين ڪڍ آرمان ڪرهن هنجهان حسرت نال هرهين
جنهن دم آهي ڪاه اجل ڪر ڪهن ڪجهه تون نيڪ عمل
ايها عمر نه آهي ول

(۱۲) مرشد سيدا نور نرالا لائق لعل لاري والا
ميڙي مال هوسي گڏ شالا ڪوئي نه ڏيسم درد ڪشالا
هادي آندوسي وچ هڪل ڪر ڪهن ڪجهه تون نيڪ عمل
ايها عمر نه آهي ول

(۱۳) حمل! هر دم حمد هزار شام صبح تون شڪر گذار
مرشد مهدي هه مهندار پاڪ پيغمبر چانئس بار
ڪلما تيسڙي مال سمل ڪر ڪهن ڪجهه تون نيڪ عمل
ايها عمر نه آهي ول

(۱۰) اجل گهٽيسي اوچڪ ڳاري = موت اوچتي ڦاهي ڳچي پر وجهندي. (۱۱) سرهين = سارينهين (۱۲) چانئس = چاناهه = کنڀو آهي. سمل = سمر، آڌار.

نصيحڪت نامون - ۲

- ۱- سدا ڪر صفت سبحاني ٻهر دم حمد جـ قـاني
جهين جيها نه ڪوئي ثاني سڄڻ سڻ سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني
- ۲- هميشان ياد ڪر رب ڪون رستيندا رزق جو سڀ ڪون
ڦٽا ڪر ڇيڇڙ ڇب ڪون سڄڻ سڻ سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ- هيئي فنا فاني
- ۳- ڦٽا ڪر ڇيڇڙ چوري اٿان ظالم! نه ڪر زوري
ٿيسين گورين اندر گوري سڄڻ سڻ سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني
- ۴- آڪين ٻٽ ويڪ تون اوکا مٿا مچ ڪيون ڦريئي موکا!
اٿان آئين چڱڻ چوکا! سڄڻ سڻ سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني
- ۵- ڪريندئين ڪم سڀ ڪوڙي ٻڌيندئين نت اوين ٻوڙي
ويندا هرڪو چائي موڙي سڄڻ سڻ سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني
- ۶- تڪون نت ذوق هر زردا ٿيون عيشي لاهين گهر دا
ايوين چاڻي نسي مردا! سڄڻ سڻ سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني
- ۷- آجائي عمر تڙون هاري ڏٽي واءِ تڙي آڏا واري
ٻچون تڙي ملڪ ماري سڄڻ سڻ سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني
- ۸- جنهاندے مال مل ڇڙدے زمينان تڙي وڏي وڙهڊے
قبر دے وچ ڏلم ڪهڙدے سڄڻ سڻ سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني

- ۳- ڇيڇڙا= ڇيڇڙاڻي. ٿيسين گورين اندر گوري= تون قبر ۾ وڃي هڪ قبر واسي ٿيندو.
- ۴- چڱڻ چوکا= ڪجهه عرصو رزق کائي جيئ. ۵- ٻڌيندئين نت نوين ٻوڙي= لوان ٻوڙا ٻيو ٻڌين= سدائين لوان منصوبا ٻيو سٿين. ويندا هرڪو چائي موڙي= دنيا مان هرڪو پنهنجي مڏي کنيو ٿو وڃي؛ پنهنجو سير (وارن جا موڙا) کنيو ٿو، وڃي.
- ۶- ڏٽي واءِ تي اڏا واري= اجايو ڍنگهون تي اٿو هاري ڇڏيئي- اجائي عمر ضائع ڪئي.

- ۹۔ جنہاندے مال نا مٹوندے . کتان تر پلنگ ہے پٹوندے
 کھان کئے ول نہین آنوندے سچن سن سمجھ دلجانی!
 ایہو جگ ہیٹی فنا فانی
- ۱۰۔ لکین لشکر جنہان آگے جاکن راتین ڈینہان جاگے
 آوہے تنہا ستے ساگے سچن سن سمجھ دلجانی!
 ایہو جگ ہیٹی فنا فانی
- ۱۱۔ رنگین محلین جنہان راڻیان اوچے پنکلی چندن جاڑھیان!
 کئے ست ماگ سے ماڙیان سچن سن سمجھ دلجانی!
 ایہو جگ ہیٹی فنا فانی
- ۱۲۔ کجا دولہ، کجا دولے کجا مالک، کجا گولے
 کئین تر کئے ائون تولے سچن سن سمجھ دلجانی!
 ایہو جگ ہیٹی فنا فانی
- ۱۳۔ کجا سکندر کجا دارا کجا نانر کجا نعرہ
 گیا هرکو وچا وارا سچن سن سمجھ دلجانی!
 ایہو جگ ہیٹی فنا فانی
- ۱۴۔ کجا کالے، کجا کورے کجا ماہ پیو، کجا چورے
 سپے پُر خاک تے پورے سچن سن سمجھ دلجانی!
 ایہو جگ ہیٹی فنا فانی
- ۱۵۔ کجا جوسی، کجا جوگی کجا راوت، کجا روگی
 گیا هرکو لکيا پوگی سچن سن سمجھ دلجانی!
 ایہو جگ ہیٹی فنا فانی
- ۱۶۔ کجا معشوق من پوندے کجا عاشق عجب پوندے
 زمین دے پیت کئے پوندے سچن سن سمجھ دلجانی!
 ایہو جگ ہیٹی فنا فانی
- ۱۷۔ کجا ننڊے، کجا وڈے کجا جوانا، کجا جڈے
 سڀئي هو رھيے هڏے سچن سن سمجھ دلجانی!
 ایہو جگ ہیٹی فنا فانی

۹۔ لامؤندے = نتي ماپيا۔ بي انداز هئا. کتان تي پلنگ ہے پٹوندي = کتن تي پلنگ وچائيندا
 هئا. ۱۱۔ رنگين محلين جنہان راڻيان = جن جون رنگين محلن پر راڻيون هيون. ۱۲۔ دولہ
 = گھوٽ. دولي = بهادر. ۱۵۔ جوسي = هڪ ٻئي جا ست. هڪ جهڙا بهادر ۽ همت وارا.
 جوگی = اصطلاحاً: جهانديد. تجربہ کار. راوت = شهزادہ: بهادر. روگی = بیمار. اصطلاحاً:
 بي همت. ۱۶۔ من پوندے = دل پسند. عجب پوندے = عجب صورت يا حرفت وارا.

- ۱۸- ڪٿان مائي، ڪٿان دائي ڪٿان ٻانهي، ڪٿان ٻائي
چنگل ماري ويندا چائي سڄڻ سن سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني
- ۱۹- سوين سهڻي مٺي منہ دے ڪرشمي نال ڳڻے ڪهنڊے
لڏائے موت، ڳڻے لهنڊے سڄڻ سن سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني
- ۲۰- ڪئين لازم بدن نوري چشم منے مست مخموري
اوهي ڪاڏے قبر ڪوري سڄڻ سن سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني
- ۲۱- نه ڪجهه ڏون جڳ اٿان جيسين هيا لا موت دا هيسين
ڪفن پا وڃ دفن ٿيسين سڄڻ سن سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني
- ۲۲- ڪنهن تون موت نا ٿلدا ڪيا هر هڪ ائون چلدا
اڏاهون ول نه ڪوئي ولدا سڄڻ سن سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني
- ۲۳- دنيا هيئي وڏي ڌوٽي منجهندي مرد ملڪوتي
لنڪهي لاغرض لاهوتي سڄڻ سن سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني
- ۲۴- ڇهل! حق ياد ڪر مردم ڦٽے ڪر ڪوڙ دے ٻے ڪم
ٻڙهو ڪلمان لڳے سڀ غم سڄڻ سن سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني

- ۱۸- چنگل ماري ويندا چائي = موت پنهنجي چنبي سان هر ڪنهن کي کنيو ٿو وڃي
۱۹- ڪرشمي نال ڳڻے ڪهنڊے = جن ناز سان ماري ٿو وڌو. ڳڻے لهنڊے =
ليلائيندا ويا. ۲۰- اوهي ڪاڏے قبر ڪوري = اهي سڀ قبر جي ڪوري يا آڱر
ڪائي ڇڏيا. ۲۱- اڏاهون = هٿان ۲۲- ڌوٽي = چالاڪ رن. منجهندي مرد
ملڪوتي = وڏي منزل وارن مردن کي ۲۳- منجهائي ٿي ڇڏي. لنڪهي لاغرض
لاهوٽي = هن دنيا مان صرف لاغرض ۽ الله واراڻي سلامت لنڪهي ٻار ٻيا.

داستان ٻيو

تيه اڪريون: هير، سندس ماءُ ۽ عزيزن وغيره جي وچ

۾ سوال جواب

۱- "سي، حُرئي؟ درباب معاملتہ و خرخسہ نمودن هير و مادرش"

و سوال و جواب آوُشان"

[الف] الف آءِ هيرے! گھين مت ميري،
 نيت وٽ تهيئن رلي رلي ٿي ڏي ڏي!
 ڇاڪاڻ نال تيرا وچ جاءِ لڳا،
 بد راه آنه ڪيئون پئي ڏي ڏي!
 اِنها ڳالهه تيري بد چال والي،
 ڦيٽل ڦال قبيلے وچ هلندي ڏي!
 اڄ ڪلهه مٿان پيو ڪٽل لاهيتي،
 تون تے تيغ جو چڪ دي ٿندي ڏي!
 آڪر ڏي! هي بس ڪراهيئن بات ڪئون، [ب]
 شالا وات سڙئي گهٽي ڳالهه تے ڏي!
 جيڪا رڻ ڪاٺي تيرے ڪن پترے،
 تون پي ڪپ ڪڙين تهيئن خيال تے ڏي!
 آڇا مير تيا اڃان هوش نيوهي،
 هنے هنے تڙے اهيئن حال تے ڏي!
 ماءُ لڇ والي عيب ڪڇ ٿيوے،
 تون تان جو رکين بد يان پئي ٻال تے ڏي!
 آڪر ڏي! تي تير لڳي شالا هير! [ت]
 ڪوئي وڏا پير پئي مڌے پير ڪئون
 پن سیر وچين جهنگ چير سدا،
 تير ڪون شڪ نهين تر شیر ڪئون

[الف] ڇاڪاڻ نال = يارن ساڻ - ڌارين ساڻ. تيغ = تلوار. چوچڪ = هير جو پيءُ.
 [ب] گهلي ڳالهه = ٻوڙوڻي جي ڳالهه. ڪپ ڪڙين = ڪٽي بيهين. نيوهي = نه اٿي. عيب
 ڪڇ = اسم فاعل: عيب ڏي ڪيندو. تون تان جو رکين بد يان پئي ٻال تے ڏي = تون
 ته ويلل ٻار يعني ڪنوارے ٻار تي جوڙي ٺاهي تهنون مڙهين. [ت] مڌے پير = مدو
 پير. گمراه قدم. پن - سیر وچين = سڄائي جو سير يا عصمت جو ڀردو نوزي وچين.

پيو پيراواندا پو نو هي
 ٽڪو ڌر ٽڪون ڪهين ڌير ڪئون
 ٿڪ چٻ لنگهين جيئون ڪپ وڏي
 شالا ڪپ سرين تهين ڪهر ڪئون
 [ث] آڪر: ڙي ا ٿي ثابت ڪناه باجهون

تون تان نال نمائين دے جهيڙ نهين
 ڪنڊے چاڙه ڪاوڙ دے ڪوپ آرين
 سڄي سيڙه والي ڪر وڙه نهين
 مٿان ماهي سڙي منجهان چوڙ وڃي
 تون تان ماهي ٿون منجهان ٺڪيڙ نهين
 ساڏا چاڪ سائون نيڪه پاڪ ويڪي
 ڪيڙے پيڙے وانگون ٿوڻ ٿيڙ نهين
 [ج] آڪر: ڙي جهم جند وڃي شالا جڪ سرين
 ڪيها ڪان لکني ڪيڙے خان دا ڙي
 جتهنڪون جڪ سارے ميل هڪ ڌري

سو تان صاحب هے نام نشان دا ڙي
 چاڪين نال مٺاڪ رلاڪ رلين
 ڌون تان شب وڃايا سپو شان دا ڙي
 دل ڪوٽ ڪئون پڙ چوٽ ڪيٽي
 آئين ظاهر زور زبان دا ڙي
 [ح] ڌڏان جي حڪم رک هيئر آڪيا
 بس بس ڙي ڪر هنبس نهين
 قتيڙے سور وانگون ڪر شور آگون
 ڌرڪ ڌرڪ ڌوناڙ تے دس نهين

[ث] ثابت ڪناه باجهون = ڪناه جي ثابت ٿي. جهم نهين = جهيڙو نه ڪر. ڪوپ
 = سنوان ۽ سخت (ڪنڊن جي سخت). سيڙه = ڪنڊن وارو مشهور جانور. منجهان
 = منهنون. ماهي ٿون = ماهي ڪان. ٺڪيڙ نهين = جدان ڪر. ڪيڙے پيڙے = ڪيڙے خيٺ
 (ڪيڙو = هير جو مگيدو هو). ٿوڻ ٿيڙ = سٺ پٺاڪ وارو. [ج] جڪ سرين =
 چمڙي سرين. مٺاڪ = منهن لڪ. ملاقي. رلاڪ = رولاڪ. رلندڙ. شب = پردو. ڌڪ
 ائين ظاهر زور زبان دا ڙي = اڙي اڃا وڌيڪ زبان تي زور اٿي. يعني وڌيڪ
 ٿي ڪرين. [ح] هنبس = جهيڙو. هل. ڌرڪ ڌرڪ ڌوناڙ تے دس نهين = (ٺٽي
 سور وانگر) ڊوڙي ڊوڙي ڊڪهي ڊوناڙ تي ڪٽي ڪيراء نه.

”چاڪ نال چوچڪ دي“ چاڻي هه ڙي!“
 تون تان“ ڪنٺاري آور هيئن“ شالا ڪنڌ پڇئي،
 ڪيئونين“ ماء پيئون دي لڄ لڄاڻي هه ڙي!“
 [ر] آڪر: ڙي! ري روح ميڏي وڃ رانجهو وڃي،
 اهيئن“ ڪيڙي پيڙيئون“ ٿوئن“ تان ڪڏ“ ڪهتان“
 چڪمين“ چاس تهيندا مين ماس هتان“،
 ڪپ ٿڪ ڪنيان“ ڪون“ چا هڏر ڪهتان“
 ايهو ڪر“ مڙي وڃئون شر ترے،
 ايجين“ سڀ ستهيليان“ وڃ سڏ“ ڪهتان“
 جيڪا ساھي مٽيئون“ اڃ ان ميلے،
 آوندے آل اولاد ڪئون“ آڏ“ ڪهتان“

[ز] آڪر: ڙي! ڙي زبان تے زور ڏيندي،
 آئين“ ٿريئے وريئے ٿرھڙ“ چا هائے هيئي
 ڪيڙي خان جوان دا نان“ء ڪيھن،
 پيت پٽوئے ڪيھے چائے هيئي
 منجهين“ وال دے نال منجهون“ لاء ڪڙي،
 رو رو ڪے مال وڃائے هيئي
 اها چم چرم“ نه ڪر“ آسئي،
 مڙ چائے سو نيٺ پرائے هيئي

[س] آڪر: ڙي! سدين سلام جنھڪون دل ڪيٽا،
 تيهين ٿوئن“ تيل“ نهين“ دل رهند پڙي!“
 جڏان“ وٽس“ ڪنئون“ بيوس“ ٿيئان“،
 هس“ هس“ تپڏے طعنے سهند پڙي!“
 تون تان چاڪ ڪنئون“ آب پاڪ چالسي،
 اوها پاڪي تان پاڪ ڪون ٿهند پڙي!“
 جيڪا پڙ تيان“ دليان وڃ گهٽے وڃوڙا،
 سا تان جاء جھنم وڃ ٿهند پڙي!“

چوچڪ دي چاڻي = چوچڪ جي ڌيء. سڏ ڪهتان = سڏ وجهان. ڪوٺايان. ميلے = ملائے
 اڏ ڪهتان = مالا مال ڪري ڇڏيان. [ز] ٿريئے وريئے ٿرھڙ = (منهن ۾) شور
 ۽ گھڻج. پيت پٽوئے = پٽ پاراتا. منجهون لاء ڪڙي = ماڳھين لاهے ٻاھے پيئي
 آھن. [س] بيوس ٿيان = بيوس ٿي آھيان. پاڪي = پاڪيزگي.

[ھ] آڪي: ڙي! شين شان والا ڪيو اڃان مھني،
 جنھنڊا تانءُ مھمان سڻ آونڊيءَ ڙي!
 جيئن ٻوڙ ٻلاوان دے ڪوڙ سدا،
 مڃان موڙ ٻيئي مانين ڪاوندءَ ڙي!
 هڪ آڻ گھوڙيءَ ٻن گھين ويندے،
 ٻن رات ڏينھان ٻيئي ڏوم ڳاوندءَ ڙي!
 جھيڻ چاڪ نال چلاڪ تيرا نينھ لڳا،
 هڪ ماني ڪيترے مڻجھان چراوندءَ ڙي!
 [ص] آڪي: ڙي! صاڻ صاحب هے تخت هزارے والا،
 ڪيھيڻ عشق ڪيئون اٿان آءُ ڪڙا
 هير رانجھي دا تان نام هوياءُ،
 آپ نال آڪيڻ آهے لاءِ ڪڙا
 ڪيھيڻ رنگ ڪيترے رنگ مٽ آيا،
 سارے جھنگ دي جنگ چاءُ ڪڙا
 ”آلا نستان“ سيري و آنا سيرة
 ايهو ٻوش انساني مير ٻاءُ ڪڙا
 [ض] آڪي: ڙي! صاڻ ضد ٻيئي ڪيها نال ڪيڙے،
 ڪوڙے قصے ڪيھے تون چاءُ ٻيئي
 تون تان مڱ جھيڻدي مڱ خير تنھندا،
 تڪون لنگ دے ونگ مٿن ٻاءُ ٻيئي
 جنھن نال ڍنگ ڪيترے تنھندے سڱ سدا
 رنگپور دے وچ رنگ لاءِ ٻيئي
 زر ڪٽنون گھر ھريا ٻريا،
 تون تان مٽ ملندے خوش ڪاھ ٻيئي

[ش] ڏوم = ٻٽ - مڱھار. مڻجھان چراوندءَ ڙي = مينھون چاري ٿو. [ض] چاءُ
 ٻيئي = تون ڪئي ويئي آھين. تڪون لنگ دے ونگ مٿن ٻاءُ ٻيئي = توکي
 [ڙ] لنگ (= شاديءَ جي ميني) جا وراڪا وجھي ويئي آھيان. ڍنگ ڪيترے = اصطلاحاً:
 تنھنجي مائٽي ڳنڍي اٿر. تنھن دے سڱ = تنھن ساڻ. رنگپور = هير جي مڱيڍي
 ڪيڙي جو شهر. رنگ لا ٻيئي = مڙا ويئي ماڻ. ھريا ٻريا = مالا مال.
 ملندے = ملندا (طعام).

[ط] آڪري ڙي! ظلم طلب نيمهين تيهنڊي طعام دي ڙي!
لڳي ڪام تهيئن دے طعام ڪٽون
جيڪو هيئر ڏنا وڃ ڪيئر پيالے،
جمنشيد تهيئن ڏنا جام ڪٽون
اهين چاڪ وڃون شاه باڪ ڏم،
جڳ تفعلا لڏا جتهنڊي نام ڪٽون
حمل حق ڏنا سيني شڪ ڪٽي،
آڪين شور پايا احمد جام ڪٽون

[ظ] آڪري ڙي! ظلي ظاهر ٿيسي ايها ڳالهه تيري،
اڃ ڪله تہ چوڻڪ سڏا ڙي!
ميخ وانگون ڪڍ تيغ ٽڪي،
وڃ سبڪه تيڙي سيري لڏا ڙي!
جيها جيڪو هٿين بيچ هوڪي،
بس هميش تيها قل چڻدا ڙي!
بيچمن سو آهني بهيمان ٿيسين،
تيڪون اوکا لڳي آڪيا هڻدا ڙي!

[ع] آڪري ڙي! عين علي ولي آتے لڄ ميري،
اوهو ڪڇ ٿيسي ميري لڄ دا ڙي!
ڪٽيڙي ڏري هن مونجهه ٿيو،
رانجهو ويڪ تهيئن روح رجدا ڙي!
روز ميثاق ڪٽون نيهن لڳا،
ڪوئي عشق تهيئن ڪله اڃ دا ڙي!
جو ڪو ليڪه والے آڪري ليڪ چوڙيا،
تنهن ٿون ڪوٽه ڪوئي اڃ پڇدا ڙي!

[ط] ڪام = باه-آڪ. جيڪو هير ڏنا-الخ = جو اصرار هر (ميهار کان مليل) ڪير
جي پالي ۾ ڏنو آهي سو جمشيد بادشاه به سندس مشهور جام (=جمشيد جو جام جنهن
۾ نظر وجهڻ سان ڪيس هر شئي نظر ايندي هئي) ۾ نه ڏنو هوندو. اهن چاڪ
وچون-الخ. = (هير ٿي چوي ته) انهي دوست جي ذريعي مون کي نبي صلعم
جو ديدار حاصل ٿيو جنهن جي نالي کان سڄي دنيا کي فيض مليو. [ظ] اوکا لڳي
آڪيا هڻ دا ڙي=هن وقت جي سمجھائي توکي ڏکي ٿي لڳي. [ع] ڪڇ ٿيسي=ڌڪ
ٿيندو، ٻرو روڪندو. نهن روح رجدا=روح کي ڍو ٿوئي. تنهن ٿون=تنهن کان.

[غ] آڪر: ڙي! غين غرور متان! اهو ڪرڻ،
 ته ڪو باب تڏيڪون جيئندا چوڙ ڏيسي
 اهيئن ڪيتر تڏيڪون هيٺا مڙا ڏرتي،
 تنهندي وڻڪ ڪيئون جزا جوڙ ڏيسي
 اهي خام خيال تيري دل والي،
 هيڪي پل ڪئون آڪر ترور ڏيسي
 حق ناحق دي ڪل تڏان هوسئي،
 جڏان سخت سامي تڪون سوڙ ڏيسي
 [ف] آڪر: ڙي! في فراقان آڪر مار چوڙيا،
 من موت فوت ڪئون ڪوئي ڌر نهين
 پل پل تيري پل پل هوو،
 ول ول اهي قيصي ڪر نهين
 هر هر تڪون هر هر اها،
 گهين زر آئين زر پير نهين
 ڪيڙا ڪر شالا چڙ هر ويسي،
 زوري زور والي ڪالهه هر نهين
 [ق] آڪر: ڙي! قاف قيامت ڏاڍي هيئي،
 رب مار ڪي قير جو اوسي ڙي!
 زمين تپ تارمان تيز ٿيسي،
 سڄ هيٺ نيزه پاند اوسي ڙي!
 آپ خداوند ناضي ٿيسي،
 حقداران دے حق چاوسي ڙي!
 آتان ڪوڙ مڪر دي جاء نهين،
 تڏان ڪيها تون عذر آلاوسي ڙي
 [ڪ] آڪر: ڙي! ڪاف ڪڏان چاهي اوقيام ٿيسي،
 تون تان اچي اچ قيامت لائي هيڙي!
 آجان سڄ پسي آهيئن ساڪي جاء ڪڙئي،
 تون تان آڪر چا زمين تپائي هيڙي!

[غ] سامي = لعد. سوڙ = سوڙهه. چوڙ. [ف] بل بل = بڪ. هر هر = باه.
 [ف] مال. پشما. آئين = ۴. زر پر نهين = خدا مان زور نه لاء. چڙ هر ويسي =
 هيڙي مري ويندو. هر نهين = ڪامياب نه ٿيندي. [ق] جو اوسي = جڙو ڪندو. آلاوسي
 = آلاوسين = ڳالهائيندڙين. پش ڪندڙين. [ڪ] ڪڏان چاهي = له معلوم ڪڏهن.

اِهْمَن رات ذينهان والي اُنْتَن تيري،
 اوڙے پاڙے دي نندِر قينتاڻي هيڙي!
 هُن مامي نال ميرا چا نکاح پڙهو،
 کيڙا پيڙا تان دين دا پائي هيڙي!
 تڙان لام لا زور سڀني هير ڪتون، [ل]
 ول ڪڻي هيڙ دے سويليان ڪنرے
 [آکي]؛ هيڙ تسان گڏ کيڙ پينتا،
 چُل ڏيڙ ڏيوو، مَتان مَت منر
 چوچڪ آکے هے چيڙاڪ ڏاڍا،
 مَتان وچ هووے تنهندے ڳاله ڪنن
 هيڪے ڌرے وچ ٿيڻسي ڌرے ڌرے،
 ڪن ڪن ڪر، ٻس نال ڪنرے.

[۴] تڏان ھيڙ ميل سھيليان ھير ڪن،
 ٿر آھ ٻيٺيان ڪر جوڙ ٺولي
 ھر چنڊ تڏان ڦٽن ڦٽند سھتي،
 ٻن ھند والي ٿر ٽنڊ چولي:
 ”ھيرا تڏا ٻن ٻيڙ رکي،
 ٻن ڏي اٻھا مڏي ڳالھ، گھولي!
 حق ڪر، شالا حق راضي ھو وٺي،
 بيشڪ ڪٽو آ جھلمن تيڪون چنڊر جھولي“

[ن] آکے: ”فون نس وپسان نہ تان ہس کرو،
 ماہ مٹی دے آکئے کیون لگیان ہوا
 اہا گالہ کیوین میرے نال کرو،
 تسان حال پائی سیریان آگیان ہوا
 کیہر ویلے ہمیشیر آوہے
 جڈان پیڑ ہٹی تڈان پگیان ہوا

[ل] لا زور = زور لائی. ذہر = اصلاح۔ نصیحت۔ منے = مجھے۔ کن کن = گریس نال
کنے = ترار (کنی) سان کھی کھی (ذرا ذرا کری چڈ بندس). [م] ہر چند =
ہر طرح سان. فن فند سیتی = ہنر و حرقت سان. ہس ہند والی ترتند چولی = ہود
نصیحت وارو ہیٹا ہون سر یا آلاپ شروع کیو. ہن ہیر رکے = ہیر مرشد تہن جو ہر دو
رکی. مڈی = خراب. گھولی = کاٹی! [ن] لس و ہسان = پچی و ہندس. پیڑ ہنی = تکلیف آئی.

ڪٽيڙا ڪر تسان گهين ڪهر وڃو،
 آڳي وڙ ڪر جي! سڀني لڳيان هو
 [واو] نڌان واڙ ول چليان من ٻل ٻيڇي
 هر ٻل ڪئون هير لنگه ڪڙي
 جهين لنگه ڪنون هير لنگه ڪيا،
 تنهين لنگه آتس سڀ سنگ ڪڙي
 انگ انگ والي انگ ميت دلئون،
 هڪ انگ آتس سڀ انگ ڪڙي
 اهي نفس نادان شيطان ڪنون،
 پڙ ڪٽ نيڪل ٻي سنگ ڪڙي
 [ه] نڌان هي هور سڀني دعويٰ چوڙ ڪڙيان،
 نڪ پوڙ ٻيڻيان ننگ نام ڪنون
 جينهان وٺر ٻايا سڀني زير ٿيان،
 جنگ شير ڪٽي خبر خام ڪنون
 هير رانجه ڪٽي ڪير ڏونهين،
 آڪسڀر ٿئي اسس عام ڪنون
 سڄي سڪ والي هڪ حق ٿئي،
 پٽن شڪ چٽي ڏوئي دام ڪنون
 [لا] لا لاف تين ڪاف دا ڪم ٿهين،
 اوڪا بار ٻرهم دا چاوتل ٿه
 ست ساهه دا سانگ پٽنگ وانگون،
 چيڪي چاڙه ڪي جي جلاوتل ٿه
 هل، چم، لڄم، قدم آئون،
 سڀر گهول صنم ريجهاوتل ٿه

اڳي ور ڪر جي سڀني لڳيان هو = اوھين اڳيئي مڙس ڪري لڳجي چڪيون آھيو.
 [و] هر ٻل = هر ڳالھ. سنگ = سنگت. انگ انگ والي = سڃاڻندي واريون
 ڳالھيون. ظاهري تعلقات. هڪ انگ اتي = هڪ (حقيقت جي) اکر تي. سڀر انگ
 ڪڙي = سڀر لتڪائي بيٺي. پڙ ڪٽ = راند ڪئي. نڪل ننگ ڪڙي = نڪري
 نروار ٿي بيٺي. [ه] لڪ پوڙ ٻيڻيان ننگ نام ڪنون = سڃاڻندي واري عزت
 وڃائي وٺيون. وير ٻايا = دشمني وڌي. زير ٿيان = تن کي شڪست آئي.
 آڪسڀر ٿئي اسس عام ڪنون = عام ماڻهن کان وڌيڪ پلا ٿيا. [لا] چڪي چاڙه
 ڪي جي جلاوتل ٿه = چنڊ جان کي چڪيا تي چاڙهي ساڙڻو آهي.

اول آپ ٿيون جدا جڳ ڪنون،
 پڇين ٻڳ اسے دڳ هاوڻا هے [ء]
 سو، آلف آئي آڏي رات ويهے،
 جنهان ڏونڊ بهلے، مامهي پار ڏنا
 تنهان طول وهائے نہ مڻول پائے،
 جينهان پائے دا پاڻ ٻُهار ڏنا
 ڪٽ تين پٽ ڪون ست گهٽيا،
 جنهان پٿر پٽ پٿار ڏنا
 عشق واليان ڪيون عشق پاوے،
 جنهان غم دے نال گذار ڏنا
 ي باد رهيان ڳالهين عاشقان ديان، [ي]
 جيسي توڙي تہ جڳ جهان هوسي
 اوهے ڄاڻ هميش حيات هوسن،
 جينهان باقي ڪو نيڪ بيان هوسي
 جيونين مير رانجهي مشهور هوئے،
 ٿيون ساڏا پي شعر نشان هوسي
 جمل ڪون، وقت هالائے دے،
 ڪٿمان ثابت سر زبان هوسي

~~~~~

”ايضا دفتر دويم در معامله ختر خسته هير و ديگر اقارب۔

زنان و همسايگان و جواب اوشان بابت ذيل اول سوال مادرش“

۱۔ ماء ماء مت ڏرتي سڻ هير ڏريا!
 اهي ڪيھے تون ڪم ڪماوند پڙي!
 مڌي ڳاله ڪنون جهل جهل رهيان،
 پل پل پيئي سمجهاوند پڙي!

پڇين ٻڳ اسے دڳ هاوڻا هے = پوءِ انهيءَ رستي ۾ قدر رکڻو آهي. [ء] ڏونڊ
 بهلے = جهر جنگ ووڙي يا ڳولي. مول نہ پائے = مور نہ سڀاڻا. ڪيون عيش پاوے =
 عيش عشرت ڪيئن پسند اچي. [ي] وقت هالائے دے = هن جهان کي ڇڏڻ وقت.
 ۱۔ ڪم ڪماوند پڙي = ڪم ڪرين پئي.

سترے لوک تیکون کیکھا ہو کے چٹھند،
 جھنگ جھوک ڈھون لنگھ جاو تدریڑی!
 ذک بک کتون ستر سکر رہین،
 جک جک تیرے غم کاوتدریڑی!
 آکرے : ماء! مینئون مت ڈس تھین،
 ہیوس سیرا لینھن لک کیکھا
 کونسی کیمر ہلا اکسیر جیہا،
 وڈے ہیرو دی سنھن، دل لک کیکھا
 سنجھین وال ستن نون باہ ہال ڈرتی،
 رگ رگ دے وچ دوتھان ذک کیکھا
 تیس لکھے وچون کول لیک لاہے،
 جھڑا روز ازل دے وک کیکھا
 نڈان ماء کتون ہیچن ماسی آکیا،
 ہنے ہیرو کیکھا تون کمر کیٹنا
 جھین کمر کیٹے آمان غم کاڈے،
 اوہو کمر آکے تون تر کیٹنا
 کیڈے دین ایمان ڈیان کیوئی،
 کیڈے شان شعور شرم کیٹنا
 پھلی جت کیٹے سنھن مت کتوین،
 لچ مت تون قت زخم کیٹنا
 آکرے : ماء، ماسی! مس بس کیٹتی،
 ول تون توان جھڑا باد کیٹنا
 سنی آک متان ول جاگ ہووے،
 نو کا ڈے تون قیر نساد کیٹنا
 جیکو تاب عشاقان دے باب کمرے،
 تینھنڈا رب خراب بنیاد کیٹنا
 اہے سنیا ہوسنی، آپ سائین کھوین
 چا فال "تمود" تین "عاد" کیٹنا
 تڈان پیس آئی دے ویس آکیا،
 تون سہیں سکرے دیلگیمر کیٹے

ل جک = سڑی سڑی. ۳- تر کیٹا = ہو رو کیو. ۴- "تمود" ۵- "عاد" جن
 یون جن تی الہی عذاب نازل ہو. ۵- سہیں سکے = سگا عزیز.

کيهي هير! نيڪون بد' هير لڳي،
 وڃ سِير پَنڻي لپ کيڙ ڪيڙي؟
 مَتان' ويڙ تيري تَقصِير سَڻي،
 تڪ' تير مارتِي تَقدير ڪيڙي،
 پيو' پير ڪَنون' اند پير ڪَني،
 تيري پيو' نپيرَ ظهير ڪيڙي؟
 آڪي: پين! توڙ ڪ لڪ وڃن ڏهو پين،

-۶ هير:

نپن لڳ رهمي هن وس نهين
 ماهي هن ميري دل کس ڪڍي،
 هور ڪس' ڏنل لهن ڪس نهين
 هر ڪس' دے نال عڪس تيرا،
 بڪس سون' پيو' تحس! نهين
 جيڪو روز آزل دے ليڪ چوڙيا،

ما تان' ميري ميٿن دي مس نهين
 تڏان' پير ڦڻي ول پير ڪڍي:
 ڪجهه زير زمين ڏهون' ڏيان ڪيڙي
 وڃ پت، ڪپت نه گهٽ ڏيا
 ڪر ست سڀت' سمان ڪيڙي

-۷ پڻي:

توڙ پير فقير امير هوو،
 تان پي هور بيگانن ڪئون' شان ڪيڙي
 ڪپ' ڪپ' مَتان' پيو ڪپ' گهٽي،
 ناچ ڪاڻ نه جان زبان ڪيڙي
 آڪي: پير ڦڻي! دل ڦٽ نهين،

-۸ هير:

اڳي سوز فراقان دي ڦٽيان' مٿين
 انهن ڦٽيان' ديان' پٽيان پت نهين،
 اڳي ڏ'کان' سولان' دي پٽيان' مٿين
 جت تهن چٽيان' جهٽيان' ڏيون،
 جت چٽيان' ڪون' گهٽان' ڳٽيان' مٿين

سِير پَنڻي = ست پڳڻي. پيو' نپيرَ ظهير ڪيڙي = ؟. ۶- ويڙ = طعنا. هور ڪس ڏنل = پڻ
 ڪنهن ماڻهو کي ڏسڻ سان. لهن ڪس نهين = دل جي ڪس نه ٿي لهي. ڏو نه تو ڦڻي
 بيڪس سون = بي واه سان. پيو' تحس! نهين = اي نياڳي! ان سان وڙه نه. ۷- پير ڪڍي =
 ساڳيا پير وٺي ڳالهه شروع ڪئي. ۸- ڦٽيان = ڦٽي آهيان. پٽيان = پٽي آهيان
 ڪاڏي آهيان. ڳٽيان = رسيون. ڦاهيون.

جڏان عشق دٻان پازيان ڪٽيان هئين،
 تڏان وڃ سيماليان ڪٽيان مٺين
 ۹- پاڇاني: تڏان پڙچائي ٻڃ آئي سائي،
 ڏاڍي زنگ ڪٽون جنگ جوڙ پيئي
 تڪون هوڙ، سڀي سڻه موڙ ڪڙي،
 تون پي توڙ توڙي نڪ هوڙ پيئي
 ۱۰- ههه هاپ سڀي تيرے هاپ سڀي،
 ڪم آپ ڪيئيئي آپ لوڙ پيئي
 ڪيڏا شان آوهي، شالا ڪان لڳئي،
 ڪيڙي خانئون اڳي مڻيڙيان چوڙ پيئي
 ۱۱- مير: آڪي پڙچائي! تون پيڙ آجائي نهين،
 مڻهن ماهي دا ماه نگاه چڙهيا
 ڪا دؤر ته دل چڪور وانگئون،
 آسي نال آڪين ارواح آڙما
 والجهي رڻس دے نال نه رڻس ڪڙو،
 ڪيڙي خبيث نئون آپ الله توڙيا
 تسان ملان دے هڻون حلال آيان،
 ميرا خود خدايي نڪاح پڙهيا
 ۱۲- چاچي: تڏان چاچي چاهي چڙي ڏونهيئن ان مار پيئي
 سير هيڙ دے، سينے دے ساڙ ڪٽون،
 ڪيها ڏک دا ڏنگ نيسنگ لڳئي،
 ڏنگ لنگه رهيا جوگيان دي جهاڙ ڪٽون
 لاڙ، ماڙ توڙي سيال ساڙ گهڻيئي،
 نڪ ڪٽ رکيئي ڪئل دا هاڙ ڪٽون
 جيهي جاڙ ڪيئيئي تيهي جاڙ ڪٽان،
 ڪٽيئن رت سو ڦاڙ نيراڙ ڪٽون

ڪٽيان هيئن = ڪٽيون اٿر. ڪٽيان مٺين = آڱ ڪٽي آهيان. ڏڪاريل آهيان. ۹- زنگ = ڪاوڙ. تڪون هوڙ = توکي چئي چئي. لڪ هوڙ پيئي = اصطلاحاً! لاهي ماهي پيئي رهيون. مڻيڙيان چوڙ پيئي = اصطلاحاً: ڪنوار پي جو هيا چڙي دوستي لڳائي. ۱۰- پڙ آجائي نهين = اڃا پوءِ نه لڙ. چڪور = اهو هڪي جو چنڊ تي عاشق آهي ۽ ان تي ڦيرا پيو ڏيندو آهي. ۱۱- ڏنگ لنگه رهيا جوگيان دي جهاڙ ڪٽون = هي جو ڏنگ توکي لڳو آهي سو ته جوگين جي جهاڙ ڪان به لنگهي ويو آهي. يعني لاعلاج ٿي ويو آهي. ماڙ = مارواڙ.

- ۱۲- هير: آڪري چاچي اچو مَر پَن، چَنبِي مارنهن،
 مَتان هووئي ڪا مار حَضُور ڪَنوَن
 زور زَر آتِي دِي پَر نَهِيَن،
 ڪَجھ ڏَر پِي رَپ غِيُور ڪَنوَن
 اهيَن سَور ڪَنوَن سَور چُور تِيَسِيَن،
 رانجَھو پارِيئا سِيڪُون، نَور ڪَنوَن
 جِيَنهِندِي پَور سَانُون پَر پَور ڪِيَتل،
 دَر دَور تَنِي ڪُل، دَور ڪَنوَن
 تَڏان مامي مَنه آتِي مِيَهَن چَر مَڙ ڏِي،
 طَعنِي تِيَز تِيڪِي ڪَر تِيَر وانگُون
 اِنان جَهَنگ سِيالِياندي جَهَنگ ڪاڻي،
 بِي نَنگ تَهِيَن تَوَن هير وانگُون
 بَت چِير تَه لِيَر ڪَتِيَر تِيَسِي،
 ڪِيَسَتِي حَال حوال فَنير وانگُون
 جِيَهِيَا جَت پِيالاندي مَت تَهِيَن،
 تَنهِيَن ڪُون ڪَت پِيَلها پُوچِيَن پِيروانگُون
 آڪري مامي! مَن ڏِيَتِي مِيرِي مارڻ ڪِيَتِي،
 اهيَن مَآءُ مَنِي مِيل سَتِيان هُو
 هِيڪ مَن تَسان وِچ پاندي نِيَسِي،
 هور سَتِيَن رَتِيان ڪَتِيان هُو
 ڪِيُورِي پِيُورِي لَچ لُئِب ڪِيَتِي
 جِيَهِيَرِي ڪاڻ سَتِي جُنُب جَتِيان هُو
 جِيڪو آڪا هُووِي سو آڪ وِچو،
 مِيرِي لِيڪِي تَه ڪالِيان ڪَتِيان هُو
 ۱۰- ڏاڏي: تَڏان ڏاڏي ڏانگ آتِي ڏَڪ ڏَڪ آڪيا،
 پِيَشَڪ سَاڏا پوليئا پاندا تَهِيَن
 هَور لِيڪا لِيڪِي نال ڏوهرِي،
 اِهه لِيڪا ڏوتِي تَه جاندا تَهِيَن

۱۳- جَهَنگ سِيالِياندي جَهَنگ ڪاڻي = جَهَنگ سِيالِيَن جِي راج ڪاڊ. لير ڪَتِي ڪَتِي
 لِيُورَن لِيُورَن ڪِيَتِي. ۱۴- پاندي نِيَسِي = وِٿان تَتِي. رَتِيان ڪَتِيان هُو = پاڻ
 راس آهيو. جُنُب جَتِيان هُو = گَڏ جِي مِيُورِي جِيَهِيُو ڪِيُو اَنو. ۱۵- ڏانگ = لَڪ
 اِهه لِيڪا = يَمَنِي هِي يَمَنَتِي جو داغ.

جيڪا ٿيڻو ٿي آهي سا تان ٿي رهِي،

ڪيئون ٻيو ٿي وانگئون ساه ٻيٽنڊيان هو

ٻيٽيان هرديان وڌيان مٿر ڪيٽيان

ميرے ڪاڻ اڃان سڀ جيٽنڊيان هو

۱۹۔ سٽيلون: تڏان سڀ سٽيليان سٽ حويليان

ڪول هيرے دے ميل آءِ ٻيٽيان

اڀو پ آڪيٽاب عتاب والے

قصے عیب ثواب دے چاءِ ٻيٽيان

ڪيئون هيرا سانڌون دلڪير ڪيٽي

ٻڌو پير والے سڀني ٻاءِ ٻيٽيان

تيريان ڪالهيان ڪمٽ واليان

سڻ سڀ مرياليان غم ڪاءِ ٻيٽيان

۲۰۔ هير: آڪرے: تستان سٽيليان نئون تان سڏا هي

اڄ نال ميرے ميل متيان هو

هتيان تتيان متيان ڏيوو

اڳ تتيان آنے ڪيئون تتيان هو

من تان سڀ سٽيليان سڀتيان چاقيان

اڄ ٻيٽيان سڀ ڪيٽيان هو

هڪ هير ڪٽون تقصير ٻيٽي

تستان سڀني ستيان جتيان هو

۲۱۔ دائي: تڏان دائي پي دؤڙ دي آهي

آڪرے: مائي هيرا تيڪون رب هوش ڏيوو

ڪٽين هوش ڪٽون ٻي هوش ٿئي

جيتهنڪون جوش پير دا جوش ڏيوو

ٿي چاڪ ڪيٽي غمناڪ ٿيٽين

بي بي هاڪ ٿيڪون ٻڌو هوش ڏيوو

ٻيو ٿي = ٻيٽي. ٻيٽيان هرديان وڌيان سرڪيان = ٻيٽي

هر ڪنهن جون وڌيون ماڻاڻيون مري ويون. ۲۰۔ مل متيان هو = گڏجي اچي سو

تي مٿيون آيو. ڪاوڙيون آيو. هتيان تتيان = فوري ۽ گرما گرما. متيان = مٿيون

لمحيون. اڳ تتيان = اڳ آزاريل. ڪيئون تتيان هو = ڇو اچي ڪاوڙيون آيو

۲۱۔ ڪٽين = ڪٽرائي. ٻيٽي هاڪ تيڪون. الخ. = شل ٻيٽي هاڪ تنهنجو ٻرو رکي

سانئون' چاڪ دے چاڪ پيچاڪ ڪيٽا،

ٿيئون' چاڪ جڏان اوهو چاڪ ميلے

ن. تان' چاڪ ٻاجهون' چيڪ چاڪ هڻسي،

بينان' چاڪ نهين' چيڪيا چاڪ ميل

۲۵- قاضي: تڏان، قاضي ڇا ڪتاب شتاب آيا،

رڪ تاب عتاب خيـطـاب ڪيـهـتا

تنهن پي سيالين' دے سوڙ سنڪوڙ وڃون،

گوڏا گوڙ تين' سوال جواب ڪيٽا،

تيڪون' روز حساب عذاب ٿيئي،

ڪم ايهو تون' غير صواب ڪيٽا

ڪهين' ڪناري پڇون' نهين' خوري ايوين،

جيويين' تيڪون' چار ب خراب ڪيٽا

۲۶- هير: آڪے وے ملان! مار پوڙئي، شالا غار ٿيوي، ڏين،

ايهو مسئلا تان ڪٿي نير وار ڪيٽي؟

جيڪا آهني وات وڪيل هووے،

آسے نال ڪيٽي گفـتـار ڪيـجـے؟

ايهو آڪ ڪهڙي تفسير ليکيئي،

راجھو يار ڪئون' هير ڌار ڪيٽي؟

گيهن روڪ رواز آلاوندا هيئيئي،

ديڙ پين' نال تيڪون' سنڪسار ڪيٽي؟

۲۷- شاعر: تڏان، ملان هير ڪئون پلان' جهل ٿر ٻا،

دعويدار ديـان دـعـوائـين' چڪ ڪيـان'

ڪپ، ڪس' ڪئون' ڪل ڪيٽي،

نير' يان' سڀ سياليان' ديـان' سڪ ڪيـان'

چاڪ دے چاڪ = دوست جي درد. ٿيون چاڪ = تندرست ٿيان. چاڪ ٻاجهون = پاڪان سواء. چڪ چاڪ هڻسي = ڦٽ چڪي پوندو. بنان چاڪ لهين چڪيا چاڏملے = دوست کان سواء اهو چڪندڙ ڦٽ نه موندو، نه ڇڏندو. ۲۵- تيڪون رو حساب. الخ. = اصل مصرع هن طرح هئي جنهنجي هوء شاعر پنهنجي هٿن سان اصطلاح ڪئي آهي: "شرح ملا والي ملان ويڪ آڪيا: ڪم ايهو تون غير نوار ڪيٽا" (يعني "شرح ملا جامي" وارو ڪتاب ڏسي، ملين ڇو ته تو اهو ڪم اڌنگ ڪيو آهي). ۲۶- سلا = مسئلہ. رواز الاوندا هيئن = رياء جون گالهيون ٿو ڪرين ديڙين نال = ڌڙن سان. ۲۷- پلان جهل ٿر ٻا = زوردار ڌڙ ڪا جهلي روانو ٿيو ڪپ = ڪهي ڪهي. ارمان ڪري ڪري. ڪس ڪئون = تڪرار کان.

بحري باز جڏان پٿرواز ڪيٽما،
 چيهان چپ ڪر لس لڪ ڪيان
 تينهان غم ڪئون چمان نم ڪيٽيان،
 ۲- (ابضاً)؛ تڏان دائي مائي جيڪا آئي آهي،
 وڻ وائي ڪئون بس ڪر ڪئي
 شور شر ڪيا ويا نر پيا،
 زور زر والسي ڪل ڌر ڪئي
 ڪيڙي ڪر والي ڪنڌي ڪر سڀا،
 پڇ ڌر ڪئون وڻ گهر ڪئي
 گهر ڪهر دے وڃ خبر اڻها،
 ۲- (ابضاً)؛ تڏان منہ مٿ سڀي دعويٰ ست ڪيان،
 هڪا هير سڄي دعويٰ ڪت پئي
 دے ست آفت آگهت او هے،
 چٽيان چٽ سڀي مار مٿ پئي
 لٽ پٽ آلت پٽ والي،
 بازي بازان وانگئون وڻ جهٽ پئي
 تاري مار، تين جهار آڌار سڀا،
 رانجهو بار دے نال چڙھ ڪت پئي
 ۳- (ابضاً)؛ سو، هير رانجهي سڄ سڀر رکيا،
 ڪنڊ ڪيڙ چا رب ڪنڊ ڪيٽي
 ڪپ ڪپ او هي مٿ ڪپ ڪيان،
 جينهان هير آتے تڪ تاب ڪيٽي
 تير هيٺ سن دي پي تر بهت آهي،
 ست بيت مٿن جوڙ ڪتاب ڪيٽي
 حمل! حق ناهق حق پاڪ جائے
 ڪلمان پڙھ شتاب ثواب ڪيٽي

پهان چپ ڪر لس لڪ ڪيان = چيون چپ ڪري پئي لڪي ويون. چمان نم ڪيٽيان = اڪيون
 روئي) ۱۳۱۰. ۲۸- ڪنڌي ڪر = اصطلاحاً: جمل حمايت ڪندڙ. ۳۰- ڪنڊ ڪير چا رب
 ڪتاب ڪيٽي = رب وهاپ ڪئي پاڻ ۾ ڪنڊ ڪير ڪيا. ڪپ ڪپ = ارمان ڪري ڪري. تير هيٺ
 سن دي پي تر بهت آهي - الخ. = يعني سنه ۱۲۶۳ھ ۾ مون جمل ست بيت (نهم هي ۴ نهم
 هن کان پهرين «سي» حرفي وارا) جوڙي ڪتاب پورو ڪيو. ثواب ڪيٽي = ثواب خاطر.

"سی حرفی دفتر سیوم درباب خرخسہ ہیر و مادرش و سوال و جواب اوشان"

ماء: الف آہ ہیرے! ہتھ کول میرے،
 کتر سچ سچي! کھا کچ کیتھي؟
 عشق دي اک جگاہ کیوین،
 ایتھو قو کا ڈے متاء چا سچ کیتھي؟
 اہیمن دینھن کتون شالا شینھن کاوتی،
 دس نینھہ کیوین وچ نچ کیتھي!
 ماء مٹی دا مان ککلیجا،
 کپ کیوین دُون کچ کیتھي؟
 ہیر: آکے! ہی بس مائی! میرا وس تھین،
 لگا عشق تہ اج عیتاب کھا!
 ماء مٹھن آنے تون مٹھن دتے،
 کھیتی مٹھ تہ مٹھ حجاب کھا!
 کٹل سیالیان سٹ کڈا،
 رتھیا اک آکوتے آب کھا؟
 مٹھن ماہی دی تھین ماہی میرا،
 تچن بیٹی تہ ول نیقاب کھا؟
 ماء: آکے! ٹی توبہ کر ہیر تٹی!
 کتر ول آکون وڈا وت تھین،
 دینھن رات تینون وائی وات اٹھا،
 اہیمن بات بنان ہی تات تھین،
 ولہی! وات کتون بُری ہت اٹھا،
 کتر آپ آنے اٹبات تھین،
 آہے آپ آنے اٹبات کترین،
 ایتا قہر کچ قلات تھین

[الف] کچ کیتھي = کچو کر کیتی. [ب] اکوتے = اگتی۔ من کان ہوع. [ت] وات
 کنون = پنہنجی واتان.

آڪر: ڙي! ٿي ثابت جڏان عيشق ٿيا،
 تڏان لڪ ڪٻهي هُن لوڪ ڪئون
 هيند سيند توڙي ڳالهه ڪيند پئي،
 ڪٻهي ايند ڪرون ڪينهندي لوڪ ڪئون
 اوها ڳالهه آله جينهندي پاپ پلے،
 سانئون ڪون جهلے هُن جهوڪ ڪئون
 لوڪ دي نوڪ تينهيان طوق ٿئي،
 چڪي چوڪ جنهان نيطان اوڪ ڪئون
 آڪر: ڙي! جيم جسے تيندے رت آئي،
 ستان موت تيڪون ڪنهن چائيا ڙي!
 ترڌ ترڌ تين تڌ تڌ وارين،
 جڏان سڌ تيڪون سمجھائيا ڙي!
 وڃ بند تيڪون گهٽ بند ڪرون،
 ڏاڍا آند تيڪون هُن آيا ڙي!
 منجهين والئون حال في الحال ڪرون،
 جينهن نال نوان نيند لائيا ڙي!
 آڪر: ڙي! حي حبيب هميشه مامي،
 ميرے نال موسيٰ گوڙے گڏ شالا
 تيندے سڌ ڪئون لڏ چڏ پلے،
 ڏوهين گڏ پھوسون اڏمڌ شالا
 ميرے نال مامي جا نا گڏ مھے،
 تينهندا رب ڪڍے ٿڌا ٿڌ شالا
 جنهن ڪيڙے ڪيڙے وڌي ڪڏ پوندي،
 وڃ ڪڏ ويڪان تينهندي هڏ شالا
 آڪر: ڙي! ڇي خدا ڪئون ڌر ڌرا،
 ڪيون ريت پراڻو ڇائے هئي!

[ث] ڳالھ ڪند پئي = ڳالھ پکڙي پئي. اوها ڳالھ آله = ڳالھ ڪي اها لکائي. ڳالھ
 نان اها ڪرو ڪري. جنون دے پاپ پلے = جنهن جي پاڻ پاپ هجي. [ج] ترڌ ترڌ =
 ڪوڇي ڪوڇي. تڌ توڌ وارين = زور لائي هوڏ ٿي ڪرن. [ح] گوڙے گڏ = گوڙو
 گوڙي. تار ويجهو. لڏ چڏ پلے = پلے مان لڏي ڇڏي. اڏ مڏ = اڏي. جهوپڙي
 ڏي. جا ناڪد مھے = جيڪا گڏ نٿي مھے. ٿڌا ٿڌا = ٿڌا ٿڌا. [خ] پراڻو ڇائے = پراڻا.

کیہے سین سَپتا گِڑے سَت سَچِی!
 وچ لیٹ نیپتا گِڑے لائے ہنِی!
 ہینا ہال آہون وچ وال کیو وین،
 مَنجھین وال دے ہیٹ وچائے ہنِی!
 [سے تان] ہینڈیان دے وچ مَناء مٹی!
 کتر خواری تین لوک کیلائے ہنِی!

ہیر: آکے: ژي! دال دِل صفا دلدار ماہی،
 نیسی غنیر گناہ والا خیال کوئی
 اینجھا لچ پَریا وچ لوک سارے،
 سچ آک جو ہے تہ سپال کوئی!
 اینجھا جوت جمال سیپال پیسا،
 وچ جھنگ سیپال ذکال کوئی!
 جیہا حال کَنون بچال کیڑا،
 تیہا آک پیسا بد حال کوئی؟

ماہ: آکے: ژي! ذال ذکرتینون دَرے پورے،
 ماہی! ماہی! کتر وڈی مَرُدی ہنِی
 کیہے ہار تینون تَن تار لگی،
 تیک تار تَدیان نیت تَرُدی ہنِی
 مَنجھین وال دے خام خیال کیٹے،
 کیہے وَر کَنون ہٹی کترُدی ہنِی
 کجھ دَر خُدا کَنون کتر دیا!
 کیہے ویک گھرائے تون گھترُدی ہنِی

ہیر: آکے: ژي! رِی رائجھو مَی کون رَب دتا،
 شال نال رائجھن دے رَلسان مٹین
 جیڈے رائجھو نیسی مٹین پیی تیڈے وِسان،
 شالا وُل نہ اِڈے وِلسان مٹین
 ماہی نال سدا خوشحال ہوسان،
 اوہا چال چاکان والی چاکان مٹین

اھون = ہٹین۔ سے تان = ہینڈیان دے وچ مَناء مٹی! = ای مٹی! سے وار تو مینڈین ہر مٹائی،
 یعنی کنواری ہونڈی تو عزت تباہ کری۔ [د] نیسی = نہ اٹس۔ [ر] رلسان = گڈ گذاریندہس۔
 نیسی = وٹی و بندو۔ ولسان = ورنڈیس۔ موندیس! چاکان والی = یارن واری۔

نُونُ ٻِي لَرُ تَذَانُ چُپُ ڪَرُ ٻَهُسِينُ،
 جَذَانُ آڪَمانْدَ آڪُونُ تَلَسَانُ مَتِينُ
 آڪَ: ڙِي! زِي زَمِينِ ذَهُونُ وِڪَ ذِيَا! ماءُ
 گَهَتُ مَتِ ٻالائي نُونُ ٻَنُ سُجِي!
 مَتِينُ ماءُ تِينُونُ جِيڪا مَتِ ذِيوانُ،
 ڏَ ڪَنُ آتِينُ ڪُجھُ مَنُ سُجِي!
 ڪَرُ وَرُ آتِينُ ٻَهُ، ڪَهرُ ذِيَا!
 تَهِيَنُ ڪَرُ آساڏا ٻَنُ سُجِي!
 ڪَنُهِيَنُ راهُ ڪَنُونُ ٻِي راهُ گَهَتِيَتِينُ،
 تَهِيَنُ لاهُ ٻِيڪِينُ دا ٻَنُ سُجِي!
 آڪَ: ڙِي! سِينِ سِنِ وِچُ عشقُ آيا، هير
 تَذَانُ مَنُجھُ ڪِيانُ ڪَالِهِيَنُ مَتِ ذِيانُ
 هَرُ مَتِ ڪَمَتِ دِي مَتِ ڪَمِي،
 ٻِي مَتِ وِڳائي وَڏِيانُ
 ڪَرُ ٻَتِ، تَهِيَنُ ڪاڻي ٻَتِ ٻُونْدِي،
 سَنُ ڪَالِهِيَنُ اِيهه ٻَتِ ڪَمَتِ ذِيانُ
 اِيهه سِرُ ذَرِ ٻاجهون سوڀ تَهِيَنُ،
 ڪَرُ ڪَالِهِيَنُ تون حمل! هِيتِ ذِيانُ
 آڪَ: ڙِي! شِينِ شيطانِ تِيڏِي راهُ ماري، ماءُ
 حقُ مَتِ ناحقُ تِي ڊُڪَڏِي ٻُڙِي!
 جَهَنگُ چوڙ تِي جَهَنگُ نِسَنگُ وَجِيَنُ،
 جُڪُ جُڪُ لَسِيانُ وِچُ لُڪَڏِي ٻُڙِي!
 مِينُهِنُ، ماڪُ، توڙِي ناچاڪُ هووِيَنُ،
 نِيوِيَنُ چاڪُ ڪَنُونُ ڪَڏانُ چُڪَڏِي ٻُڙِي!
 سَنُ لوڪُ سُجِي! تيرا سَڪُ ڦِٽِي،
 وَڏِي سِيءُ سِيالِي وِچُ سَڪَڏِي ٻُڙِي!

ٽلسان = ٿري ويندڙ - ٻري ٿي ويندڙ. [ز] مَتِ بالائي = ٻاراڻي سمجھ. ڏَ ڪَنُ =
 ڪن ڏيئي. ڪَرُ وَرُ = مڙس ڪر. ڪَرُ آساڏا = آسانجي اوچي ڳاٽ. آسانجو شان مان. ڪَنُهِنُ ٻِي
 راهُ گَهَتِيَنُ = ڪَنُهِنُ توکي اجاڻي وات تي وڌو آهي. نُهِنُ لاهُ ٻِيڪِينُ دا ٻَنُ سُجِي = اي
 سڄي! ماڻهن جو ٻن نه لاه، ٻي ٻيچ نه ٻيچ. [س] نُهِنُ ڪاڻي ٻَتِ ٻُونْدِي = ڪو به ٻتو ڪون
 ٿو ٻوي. [ش] تِيڏِي راهُ ماري = تنهنجي وات منجهان ئي آهي. جهنگ = ۱. جهنگ جو شهر
 ۲. ٻيلو-جهنگل. چڪُ چڪُ لِيانُ وِچُ لُڪَڏِي ٻُڙِي = ڇپي ڇپي ٻئي لِين (جِي وِڻ م) لُڪِنُ.
 نُهِنُ چاڪُ ڪَنُونُ ڪَڏانُ چُڪَڏِي ٻُڙِي = ٻار ڪان ڪَڏهين به واندي ڪاڏي ٿي نُهِنُ.

هيرا: آڪي: ڙي! صاڻ صفا سچ ڪالهه آڪان،
 مٿن تان ماڻهي دي ٻانهين هان آڻ مٽي
 جيئهندي نام مٿن چڙهه نشان ٿيڻان،
 ست امار نشان تين شان ڪٽي
 سڀڙي عجب آهار نه بار ڪوئي،
 ڪنهنه ڪار ٿي وڃي جهڙان هلي
 برتون پي ستي آرهين، سڀڙي سڌ ساري،
 ٻيلي مت جوهر ڪاء حجاج چلي
 آڪي: ڙي! صاڻ ضرور ڪيڙا مڙس ڏيسان

تڏن پي هيرا ڪهڙي ڏينهن ڪيڙ پيڙي،
 ڪيڙو ٻين چيڙ آهيندڙين چيڙ، سڄي
 اهيڻ ٻور ڪئون گهٽ ٻور ٿيڙي،
 سڙ سوز ڪئون ڏيسين سم، سڄي
 نال ٽنپ ٿي ڪئون ٻڌ ڏپ ڏيسين،
 وڃ غم وهر ڏيسين دم سڄي
 هيرا: آڪي: ڙي! طوڻي طعنن جيئهندي سڙ چاڻا،

مٿن تان ڌر آهين ڏي دي بردي ڙي
 اڀڙي پاڻ ڪئون ٿندا تان نهين،
 ايمهين ڪاڻ ڪاڻي ڪيڙي ڪري ڙي
 ساه ٻس ساه سون آه وڃي،
 آهين آه ڪئون نيوهين ڌر دي ڙي
 رلي رن! توڙي هڏ چم ٿي هڏين،
 تان پي سم! توهين آجان سڙ دي ڙي
 آڪي: ڙي! طوڻي ظلم ڪيها ڪيڙي خان ڪيڙي
 جيئهندي نام ڪيڙي سڙي! سڙ دي ڙي!

[ض] ڪيون چير لهند ٻين چر سڄي = اٿي سڄي! ڏس ته ڪيئن ٿي چير ته تنهنجي
 چڙي لاهيان. اهيڻ ٻور = انهيءَ خيال. گهٽ ٻور ٿيڙي = تنهنجون واهون بند
 ڪري. ڏيسين سم = توکي زهر ڏهندس. ڏيسين دم = ساه ڏيئي مرنديئن. [ط]
 بردي = ٻانهي. اڀڙي پاڻ ڪئون ٿندا تان نهين = اڀڙي عشق جي ٻاري ۾ سلسل
 جهڙو نه ڪر.

سَتَ وَرَ نينَ وَرَ ڪُوڙَ ٻئي هئينَ،
 تو هينَ آڙَ ڪنهنين وڃَ آڙَ دي ڙي!
 ڀلا ڪير تڏا وڻ ٻير ٻير رهي،
 گهٽ وڻ ڇٽان آڙ ڪڙ دي ڙي!
 ٻال ٻال تڏون جڏان زال ڪيئن،
 تڏان نال مڏي نيت لڙ دي ڙي!
 آڪي ڙي! عين عشق آڙي تڏان سڏ ٻوڙي،
 رهي سڏ ٻيئي سڏ سڏا نهين،
 ڪر راڙ تون رن! ٻڪهاڙ وانگيون،
 وات ڦاڙ آئين ٻيئي ڏاڙ نهين،
 ڪهن زر آڻين ڪيڙو وار ڏيندڙين،
 ڏاڙ ڏڙ وڻ لڪا ڏاڙ نهين!
 حمل! حال آهائڻدي تي حيف هو،
 جڏهين موليٰ ڏنڻ منڻ سهاڙ نهين،
 آڪي ڙي! غمين غم تير ٻي خوشي تم ڪيئي،
 دم دم تون تان دل ڦيئي ڙي!
 ڪهڙي آڪي نهين مڏون مڏا ڏيئا،
 جيڪا جهنگ سڀاڻي چڙهي ڙي!
 وڃ بازار ٻن چار ٻوڙي،
 مٽي هٿ توڙي ڪاڻي گهٽي ڙي!
 هن جنگ ڏيئا، ٻيو ٻگ ٻڏي،
 سر سهر ڪيئن سوپ ڪيئن ڙي!
 آڪي ڙي! في فتنور هيڪي تون گهٽي،
 اڏي ٻي ڪنهن دا ڪوئي ڏيان نهين

[ظ] سَتَ وَر=موس ڪي ڇڏي. وَر ڪوڙ ٻئي هئين=ٻي ٻنڪي ٿي آهين. نو هين
 ڪنهن وڃ آڙ دي ڙي=ڪنهن ٻي جهلي جهلجھين ٿي. ٻير ٻير=قدم هنالي.
 ڪوڙ دي ڙي=انڪجي ٻي ٿي رهين. ٻال ٻال=هالي هالي. [ع] راڙ=رانباه.
 ڏي ڙو. ڏاڙ ڏاڙ وڻ لڪا ڏانھن=اي ساڻو! هي ڪا ناحق زوري ۽
 رلت نه ناهي! [غ] تم ڪيئي=ختم ڪئي. ڪهڙي آڪي=الغ=ڪهڙي جهنگ
 پالڻ چئي، ڇو ته مون کي مڏو نه ڏنو آهي؟ ٻيو ٻگ ٻڏي=تنهنجي ٻي خواري
 ٻي ٻگ ٻڏي.

هر کوئی تان لال ایمان و دَئیس،
 کوئی تون جیها بے ایمان نهین
 جیها رن تیکون بد ظن پیئایس،
 تیها هور کون بد گمان نهین
 هر تون جیها شیطان پیئایس،
 کوئی ورج زمین آسمان نهین
 آکے ژي! قاف قد اکون بد دَئیس،
 شد مدد دے نال شتاب مینئون
 هر باب دیوچ نوآب وانگئون،
 دَئیس جنگ دا جوڑ جواب مینئون
 کل کال دے نال نکال دَئیس،
 قیل قال تون کَر کذاب مینئون
 کجبه پیو دَئیس دَئیس ویک دَئیس،
 اچ ایهو دے تون عذاب مینئون
 آکے ژي! کاف کن کئون ایهو کَر پیئایس،
 اچ کل کئون ایهو کَر نهین
 جیکو کَر قلم رقم کیستایس،
 ایمن کَر رقم دا غم نهین
 آمین کَر کئون کؤل کَر کَر،
 کنهن کون کَر کَر دا دم نهین
 جیکو شاه گدا کوئی لک آیس،
 کنهن تے عشق دا اک قدَم نهین؟
 آکے ژي! لام لوح قلم دے دَم دَئیس،
 ایهو عیتر کیئون تون مژمیتا ژي!
 ایها اک کیئون تینئون سکھه پئی،
 جو چوند چگا چکه قریبا ژي!
 آپ دَئیس وَر کَرین،
 شالا سیر تیندا سَوی! سَویا ژي!

[ق] قد اکون بد رد دَئیس = آدو قد بدی، رد ئی دَئیس = کذاب = ای
 کوئی! [ک] قلم قلم کینا = قلم لکیو، کون کم کرے = کیر گھت کرے؟
 [ل] چکه = یار، قویا ژي = ورتو ائی، کیو ائی، آپ دَئیس = پنهنجي دَئیس،
 وکرین = مَس ئی کرین.

آڪ ڪنهيڻن' اِيههو دَڪِ ڪيڏا،
 ڪينان' تئون' توان' دَڪِ گهڙي ڙي' ا
 آڪي' ڙي' ا ههه ماهي استاد مِيڏا،
 اِيههو عيُلم آهين' ڪنئون پڙهيان' ڙي' ا
 جيڪو سبق ساڻئون' سهڻي ٻار ڏيڻا،
 آهين' قاعدے تي قابو ڪڙيان' ڙي' ا
 سڀي وانگئون' صيف عاشقاندے،
 ڏُڪ ڏاڳهه والي چيڪڙي چڙهيان' ڙي' ا
 سڀيان' سڀت والي تڏان پت رهي،
 سڀت سانگ سڀي جڏان سڙيان' ڙي' ا
 آڪي' ڙي' ا فون توان' تينئون' عيشق لڳا،
 ڪنهيڻن' آڪي پي' عيشق ڪمائيا ڙي' ا
 لکين لاک لنگهيي آڪي عاشقاندے،
 ڪنهيڻن' ڪنهيڪون' ناڪوڪ سڻاڻيا ڙي' ا
 ڪڏان ساه لڏيا نا آهه ڪڍيا،
 توڙي ڪنهيڻن' تون' ڪنڌ ڪمائيا ڙي' ا
 پَر تئون' جيهي' نا ڪڙي ڪوئي،
 جيوين' تتي' ا تون' ملڪ تهاڻيا ڙي' ا
 آڪ : ڙي' ا واو وسيلو وڃ دا ٿي،
 هڻ وڃر سڀي تون' وڃي' مائي' ا
 رائج تين' روڻ آموڻ سڀي،
 ڪڙ ڪوڻ اندر تون' ڪڙي' مائي' ا
 تون ماءُ ميري' مڻين' ڏي' تيري،
 تون تان دل دا ڏاڍا ڏي' مائي' ا

[ر] سڀي وانگئون - الخ = سڀي وانگر، عاشقن جي صف ۾، ڏک جي ڏاڳهه واري
 چڪيا تي چڙهي آهيان. سڀيان سڀت والي - الخ = سڀين جي سڀت جي تڏهين پت رهي،
 جڏهين سڀ سانگا ڇڏي جلي خاڪ ٿيون. [ن] لکين لاک = لکين جا لک. ڪنهن
 ڪنهيڪون لاکوڪ سڻاڻيا ڙي' ا = ڪنهن به (عاشق) ڪنهن کي به دانهون ڪري
 (پنهجو درد) ڪوٺا ٻڌايو. [و] واو وسيلو - الخ = اي ماءُ! هاڻي تون وڃ جو وسيلو
 ٿي ۽ پنهنجي دشمني قطع ڪر. رائج تين روڻ آموڻ سڀي = رنج ۽ ساما سڀي مڻي ڇڏ.
 اندر تون = اندر مان.

آهڻس آپ اولاد پڇئون،
 تهين لاءِ ڏنڊورا ڏيڻ مائي!
 شاعر: تڏان، هي مل هٽڪاري ڪل ڦٽي ڪر،
 ماء ساڳي محتاج ٿيئي
 آهڻس مير دے ڪاڻ حلاج آهي،
 ول آپ حلاج، علاج ٿيئي
 باز آهي ول باز آئي،
 ڦير بحري دے دست دراج ٿيئي
 آهو رهزن ول رهبر ٿيئي،
 جڏان هاجه والے ڪئون هاج ٿيئي
 ايضاً: سو، لا "لا" دے لال سڀ لاه سڀين،
 جيڪي خطرے هن خيال ميان!
 نفس ننادان شيطان سڀيئي،
 ويڇون دل دے هن دلال ميان!
 سڀ مار سڀيئي منقاد ڪريئن،
 پئي پيرين دے هيٺ هائمال ميان!
 تڏان ڄاڻ تيڏا تڪرار ٿيئي،
 ول واحد نال وصال ميان!
 ايضاً: الف "آلست" آواز والا،
 "قالو بلي" دا واعيدا ول ياد رکين
 آسي ذوق تين شوق وچ شاد رهين،
 پسي هور ل مَن مُراد رکين

ڏنڊورا = ڏنڊورو. ڏيڏ = دهل جي ڏنڊو-ڏنڊورو جو دهل. [ه] حلاج =
 (حلاج = لوڙي وٺڻ) نوڙيون وٺندو-ڦاسائيندو. باز آهي ول باز آئي = (پهر يائين
 مير جي لاءِ) باز (ماريندو پڪي) هئي، پر پوءِ باز آئي. ڦير بحري دے دست
 دراج ٿيئي = وري ڦري بحري باز (= هڪ شڪاري پڪي- اصطلاح: عشق)
 جي چنين ۾ ڪڪڙ (دراج) ٿي پئي. هاجه والے = هاجه واري (خدا). هاج =
 هاجه-رحم. [لا] "لا" = نفی- نانه. منقاد = مطيع. پئي = دز-مٽي.

[illegible]

ھمل ڦاير جي دستخط قلعي پياض جي ھڪ صفحي جو عڪس
(ست ۱۱ صفحو ۲۲۶ کان صفحو ۲۲۸ جي آخر تائين)

غیر خدا جو کو غیر هیئی،
 تنهن ٿون آهيا آپ آزاد رکين
 حمل يارا جو دم حیات هووين،
 دل عشق دے نال آباد رکين
 ايضاً، ي يار دے نال يڪرتنگ رهيين،
 ڪڍ دٻوئي دٻورنگ ڪون دٻور ميان
 دوست سدا دل-هارکو هيئي،
 ڏاڍا غيرتناڪ غيور ميان
 اسے پاس آهيين؟ آک ڦير ڪڍے،
 توڙے هوون لڪ ضرور ميان
 ايتها مت هيئي رب ڀت رکي،
 تيڙي حمل وڃ حضور ميان
 "تمام شد از دست حمل فقير لغاري ۱۲ صفر سنه ۱۲۸۳ هـ"

[ي] دل هارکو = دل کي هرکيندو. اسے پاس = ان وٽ. ان جي آڏو. لک ضرور
 = لک ضرورتون.

داستان ٿيون

[سِي حَرْفِي دَر بَيَانِ خُطَابِ وَ اَلْتَجَا بِحُضُورِ مَحْبُوبِ†]

[الف] الف آه سُهڻا جانيءَ ٻار ميرا،
 ڪل لڪل ڪرون مٽيان ڪالهيان جيءَ!
 تسان ٻاجهه، آرام حرام هويا،
 تيرے مار وڇوڙے تان ڪالهيان جيءَ!
 اوڙا ٻاڙا جيھڙا ميهڙے ڏيڻدا،
 تنهن ٿون ڏے تون آه يارا ڏر ڪالهيان جيءَ!
 نال حمل في الحال ميا،
 ڏوتيان سڀ ٿيئون سڙ ڪالهيان جيءَ!
 [ب] بي بات پيرءَ دي رات ڏيڻدهان،
 هيٺا هڪلي ٿون چوڙ ڪيئون
 ڏے غم، وغم، آلم، آساڏا
 لڳ لڳ پي سڀ آوڙ ڪيئون
 ويڇ آس، آداس، پياس پيا،
 رت ماس هڏان تون پي روڙ ڪيئون
 هڪڪواري هس نال حمل
 پچين منهن مبارڪ موڙ ڪيئون
 [ت] تي تيري دل ناهي وو دلبر
 اسان لال آڪيان ڪيئون ٿيندا هون؟
 اڻهه بنهيان، ڪڇليان، ڪالهيان،
 ڏڪان واليان ڏهون ڪيئون ڇيندا هون؟
 پچين جے ٿينون وفا دي ناهي،
 جفا ڪيئن ڪيئون ڪيل آئيندا هون؟
 هن تان حمل ٿون گھڻڊ ڪرڻدين،
 آکري تان ڪول پلھيندا هون؟

† محبوب کي خطاب ۽ کيس منت ميڙ جي باري ۾ ٿيو. اڪري. [ب] هيٺا =
 ماءُ ماءُ. الر = ڏک. آزار. [ت] حمل ٿون = حمل ڪان. گھڻڊ = ڀردو. ڪول
 پلھيندا هون = ويجهو ويهاريندو هئين.

[ث] ٿي ٿواب گنهہ والے دنگ

لنگھہ ڏوھين دِل دُور پئي
هڪئي گهور تيڙي چڪچور ڪيٽا
هڏ پور تپين وڃ وهلور پئي
ڪيهر ڏوه سائون ست ڏور ڪيون

مائين! مان ٿون ڪا قص قصور پئي
حمل! حُب جينهندي تنهن نال حُج ڪيئي

سائون پيالو پيرت ضرور پئي
[ج] جيم جڏان روح پيدا هونءِ

تڏان مٿن تيڙا سلام ڪيٽا
"آلست بر بڪرم" رب ڪههيا

آسان "قالوا بللي" دا ڪلام ڪيٽا
روحان رب ڪون سجدا ڏتا

آسان عشق تہ اکون امام ڪيٽا
هن هور حمل ڪون ڪوڏور نهين

نيت ورد وظيفا تيرا نام ڪيٽا
[ح] هي حُسن تيرے هٿان ڪيٽي

تڏان چٽ پيان تير پان لک چلان
جيڏے چڙهن تيڙے وڃ لڙن

گهمير گهمير گهٽديان ني تير پان گهٽان
ايهر نئين تيرے تہ تفنگ تڪرے

جنگي جوڙ ڪڙے هينتي ڪشي ڪلان
حمل هيئي تہ غلام تيا

لک هور پير پندے لي تير پان ڍلان

[ث] قص قصور پئي = ڪا خطا پئي. [ج] "الست بر بڪرم" = آءُ اوهان جو رب
ناهيان ڇا؟ "قالوا بللي" = (روحن) چيائون تہ: هاڻو. دُور = ذري ذري جي
يادگيري. ورد وظيفا = ورد وظيفو. هميشه لاءِ ورائي ورائي پڙهڻ جو عمل.
[ح] چلان = لشڪر جا جتا. گهمير گهمير گهٽديان = گهمرو ڏيئي گهمرے وٺڻ
ٿيون. گهٽان = وڌيون فوجون.

[ر] ري رسڻ دي رڀت تڀي ڪون،

ايها ڪهڙو ٻڌائيت ٻڌهائي جي؟

ايها فوج ٽپري انهن عاشقان تڻي،

ڇڻڻ ڪهڙو تان چول ٻڌهائي جي؟

ٻڌو تيز ڪڻڪ ڪولا ڪيئن،

ٻيٽس ڪيئون لٽيان تڻي لڙائي جي؟

حمل! هٿ نه آندڻ مٿ مٽيون،

جيڙي ويل مٿن دل آڙائي جي؟

[ز] زي زليخا دے خواب وانگئون،

سائون خواب وڪا بيخواب ڪيئن،

طور سينا والي اور وانگئون،

تجلي تاب وڪا بيتاب ڪيئن،

ٻاجه حساب قصاب وانگئون،

زير ٻيڙي ڇا ڪپ ڪباب ڪيئن،

حمل حال حوال دا سوال ڪيئن،

تنهندا ڪٿر نه ڦير جواب ڪيئن،

[س] سمين سنبهه مٿن تان منج رهيان،

جائي تيرا ڪوئي دعا سلام تهين،

رات ڏينهن تيري راه پالان،

انهان اڪيان ڪون ڪوئي آرام تهين،

وريه ماه ڪٿي مڏ ڪهڻي هوئي،

اڃان اوڻ دا ڪوئي انجام تهين،

نام آله دے مڙ اورين وے ڊولہ!

حمل دا هور حڪام تهين

[ه] شين شالا جالسي ٻار آسي،

ٿي سي ويڙها پي باغ بهار ميان!

[ر] بولي تيز ڪڻڪ ڪولا الخ = تنهنجي بولي انهيءَ حسن جي تيز ڪڻڪ ڪي ڪنڌو ڪيو، (۴ الهي حالت ۾) نٺ ڪي چو چن مٿان ويڙهائڻ لاءِ تيار ڪيو اٿئي (؟)

[ز] ٻاجه حساب = بنا حساب. قصاب وانگئون = ڪاسائي وانگر. [س] منج رهيان = موڪلي رهي آهيان. راه پالان = راه پئي نهاريان. حمل دا هور حڪام نهين = حمل جو ڪوبه ٻيو حڪم ڪونهي. ملائڻ وارو ڪونهي.

ھار ھار ھنڄھون ڏے مٺن ھار ھوتے،
 ڪر آئوسي ٻي ھار سينگار ميان!
 ڍول آئوسي، تان مٺن ڍول وڃتا
 ڏيسان ڦيرڙيان لک ھزار ميان!
 حمل! ھڪ ٻاري جالي يار ميار،
 آئي وڃي تہ ڪٺل آزار ميان!
 صا صبر ڪران صبر ھوندا تھين،
 پھتان پھتن تھين آوندا جي!
 آليان گھميان پي آرام تھين،
 سھن سڃ آتے تھين پاوندا جي!
 ھار سينگار ماھي يار ٻاجھون،
 ھار مار وانگيون ماھو! ڪاوندا جي!
 حمل! ھت ھزار آزار وڃي،
 جڏان يار مٺن ڪل لاوندا جي!
 ضا ضرور سيگھتا آوين سائين!
 تيرے ڪاڻ سدا دل سيڪڍي ھے
 نستان ٻاجھ جھان ويران ڏسے،
 ڪھين جاء ٽڪائے نہ ٽڪڍي ھے
 جڪ جڪ جا ڪڍے رات وڃي،
 ڪئون ڇاڪ وڇوڙے پئي چڪڍي ھے
 ھوران ٿون حمل! ھور سڄھيے،
 سائون تاري تگا رب ھڪڍي ھے

[ش] ھار ھار ھنڄھون ڏے مٺن ھار ھوتے = ھنڄھون ھارے ھارے مون الھن
 ٻا ھار پوتا آھن. ڍول = يار ڍول وڃا = دھل وڃائي. [ص] صبر ھولدا لھين
 = صبر نٿو ٿئي. اٺيان گھميان پي آرام لھين = اٺندے گھمندے بہ آرام ناھي.
 لھين پاوندا = ٿو وئي. ماھي يار ٻاجھون = ماھي بار کان سواءِ. ھار مار وانگيون
 ماھو! ڪاوندا جي = اے بارو! گھچي جو ھار سو لانگ وانگر مون کي ڪائي ٿو.
 [ض] ويران ڏسے = برباد ڏيکارجي ٿو. جڪ جڪ = جلي جلي. ڪون چاڪ
 وڇوڙے پئي چڪڍي ھے = باز جي وڇوڙي سبب، دل درد ۾ چڪي پئي. ھوران
 لون = پن کي. ھور سڄھيے = ٻيا سڄھيا. ٻيا خيال ۾ آيا. تاري تگا = آسرو اھڻ

[ط] طئي طلب تَسَاوَرِي تار هـوئي،

کھڑے وار آسین، پھٹی وار کھٹان
لک چم آھین، ھن لوک کھٹون،
نیت نیت پھٹی نیر وار کھٹان
اھین راہ آتوں کھٹن آندے جائدے،
پھٹی پیادے تھن سو سوار کھٹان
حمل! حب جتھندی آھو بار آوے،

[ظ] ظہی ظاہر مٹیا ہے مئی مئیالین

ہمشی نہ سڈ سہیایان نون
تہر تار وسان ماہی یار ڈھون
سمت پت تہن ہند حویلیان نون
ہووان ڈرپ تہن ڈیون ڈرپ
کالے کمپ تان کانہ کویلیان نون
جینہان لکبی ہوسی سڈ تہنہان نون

[ع] عین عشق آیتا آکین' لکب رہیان' حمل! کیوی' سڈ سہیلیان' نون'

آ عیشق عقل دی 'جنگ لگی'
عشق عقل کون تنگ کیٹتا
آ جنگ آ راک ہرنگ لگی
ہی تنگ عقل جنگ ہار بیٹتا

جذآن عشق دي توب تفتنگ لگي
حمل! هوش هُنر فراموش ئيـا

[غ] غَيْنٌ غَرِيبٌ نِيْمَالِيَّانُ ذَهْوُونُ
جَدَانُ نِيْمَالِدِي نَوُكُ لِسَنُكُ لُجِي

کے۔ پھر آپ پیلا سائین! کانکان لیک کے کانگ آڈا ٹکی،
ول واہان تون پھر ولآ سائین!

[ط] تار هوئي = ڀرجي چڪي. ڪهڙو وار آسبن = ڪهڙو ٺاڻي ايندين. ٻيئي وار ڪٿان = آءُ وار ويٺي ڪٿيان. [ظ] هوان ٿرپ - الخ. = (درياء) ٽهي ٿي هوان ته ڪارا ڪپڙ ۽ ڪانه. (مون وانگر) ڪٺل ڪرندڙن کي ڊيڄارين ٿا. [غ] آپ بلاء = پنهنجو پاڻ کي موڪ. ڪانگن = ڪتابتون - خط.

هیکه هیکتلیی نئون چوژ کبیون،
جیی جو شاندے وچ جلاء سائین!
تستان باجه حمل دا هور تھین،
آہین ذور نہ دینھڑے لاء سائین!

[ف] فی فیراق فینا کیفتا،
وچ ہڈ رہیے من ہڈ بان لی
سڈ سڈ کے ہڈ ہلاک ہوئے،
ہڈ ہڈ بان ہو بان جڈ بان لی
دل دا دیرا لت کے سھٹا!
عشق اوطاقان آڈ بان نی
وہلا ول تہ ول حمل جیوے،
نہ تان وریبان ہیان ورجون وڈ بان لی

[ق] قاف قاصدا وچ یار کولون،
پھلٹون ہاند گیچی وچ ہاؤنا ہیٹی
باہان ہڈ کے کڈ لواء اکون،
سڈا حال حال سڈاؤنا ہیٹی
آکین مٹی ہوسی نہ تان مر جاسی،
سیگھا آ سائین! جے اوٹا ہیٹی
کتر کتر تہین پتر قدم جلو،
جے کودم "حمل" جیواؤنا ہیٹی

[ک] کاف کڈان آسی سھٹا یار میرا،
پٹی رولڈی تہین راہ پلینڈیان مٹین
سیج ورجا سدا یار کیفتے،
پٹی تاریک تیل پلینڈیان مٹین
آہین سیج آتے سھٹا یار ہوسی،
اھے ٹیکان ڈے ڈک تپنڈیان مٹین
ہل ہل دیوچ حمل! اہوہن،
پٹی کورم تہ کڈ کپنڈیان مٹین

[ف] وٹیان بیان وچون وڈ بان نی = وچان (وچوڑی جون) وڈ یون وٹون ہجی
ویون آہن. [ق] یار کولون = دوست وٹ. [ک] راہ پلینڈیان مٹین = آہ راہ پٹی
نہاربان. تاریک = تاریخ = روزانو. اھی ٹیکان ڈے = اھی دلاسا دل کی ڈہی.

[ل] لام لاڏ سُهڻي دا لٽڪ لٽهي،

لٽڪ لٽهندڙي لوڏ لٽڪ دي جي!
نال لٽڪ ڪٽڪ چڙهي،

ڪٽر فوج نه اياز لٽڪ دي جي!
لٽ هٿ ڪٽڪ آٽڪ موو،

جيروين جنگ ڪٽڪ آٽڪ دي جي!
هٿ هٿ حمل هٿڪ رهيتي،

نهين نال هٿڪ هٿڪ دي جي!
هٿ مٿون مٿان مٿيان ڏيو،

[پ] ٿيڻ مٿس ”آلست“ آراز ڪٽون
روز مٿس رائجهو بار ڏي،

هٿ پيالو آ مٿس مجاز ڪٽون
آسي دن دي مٿين ته آداس ڦيران،

آسي محرم رائجهو دے راز ڪٽون
حمل! هٿ هميشه حيران ڦير،

جهڙل نائڪ ايٿائڊ اياز ڪٽون
نون نون اڃ آئي آهي،

[ن] يار سڄڻ دے بار ڪٽون
آڃ ڪله ٿون نال ملاقات ٿيڻي،

جدا دن لنگهي لڄار ڪٽون
دلگير دي دل سڌي ٿيڻي،

دلگير ملي دلدار ڪٽون
حمل! حمند هزار هميشه هٿ،

لٽا غمين دا بار بيمار ڪٽون
واڏ وڙهي ٿي واڌ وصال والي،

[و] ٿيڻي ابيد عجيب دے اولي دي
هڪ خوشي ته خير سين آندا هے،

ڏوڄهي نال کڇي ڪٽل لاوڻي دي

[ل] لوڏ لٽڪ=لٽڪ. هٿڪ رهيتي=هٿي هٿائيس ٿو. نهين نال هٿڪ هٿڪ دي جي=روڪ سببان (دل) روڪجي ٿي. [پ] لٽڪ=لٽڪ. نال هٿڪ=نوک (تير جي) تير. [ن] دلگير=دلداري.

ٿيريجهي خوشي ته خوف ختل ويسي،
 چٽوئيي خوشي ته ڪيل آلاوڻي دي
 حمل ٺئون ٿي ته هميشه پاوڻي،
 مٺي ڳالهه ملڻي مٺن پاوڻي دي [۴]
 هي مل ٻيڻا وڃ ڪل سڀالين،
 ٻار مٺي ڪهڙي آڻيا جي
 دل شاد ز غم آزاد ٿئي،
 ول وٺو ها جا رب وٽان يا جي
 جيهڙو پاڻ آڪيان وٺي ڪاڻ رڻيان
 آتھان اڪيان ٺون رب وڪاڻيا جي
 حمل! هن حبيب طبيب مليا،
 دڪ ديل دا سڀي سڌائيا جي [۵]
 لا، حجاب لنگھ دوست آيا،
 ٽن مٺن مٺي را مٺو رور ٿيا
 خوشي خوب ٿئي محبوب مليا،
 سھڻا سوال مٺي را منظور ٿيا
 جسے سھڻ ڪٺون پٽ پير آيا،
 آوھو سھڻ ڪٺي پٽ نور ٿيا
 حمل! حُب والا محبوب مليا،
 ساڻون حاصل حج حضور ٿيا
 [۶] الف اڃ اسان ڪٺن عيد ٿئي،
 رب آس اميد پڄاڻي جي
 آئي عيد تھڻ غم به عيد ٿئي،
 جڏان دلبر ديد وڪاڻي جي
 وا، وا، جو وقت وصال والا،
 پي سڀي ڪٺي عمر آڇائي جي
 حمل! غم جايا عيسيٰ دم آيا،
 جسے مٺي چا جند جو آئي جي

[و] من پاوڻي دي = دل پسند (ٻار) جي. [۴] ز غم = از غم = غم کان. سڌائيا =
 لکري ويو. [۵] سھڻ = رستو. [الف] اسان ڪٺن = اسان ڪٺي = اسان وٽ. غم به
 ٿئي = غم پري ٿيا. غم جايا عيسيٰ دم آيا = عيسيٰ جو دم (حضرت عيسيٰ جي دعا جو
 شوڪارو) آيو ۽ غم ويو. جسے مٺي چا جند جو آئي جي = جنهن مٺي جان ڪٺي جھاري آهي.

[ي] يي مار سائون اچ آھ ميليا،
 جيئھندے ڪاڻ آسے سدا گوليڙے پي
 سدا ساء ڪئون نيت ٺيڙے وسے،
 ٻئي سڏ آيا پن اولڙے پي
 جيئھندي سيڪ سائون سوئي آھ ميليا،
 هڻ پڇ پئسے سڀے پولڙے پي
 ڪھل مال وصال بھال ٿيا،
 ٻڌسے وڃ والے رنج رولڙے پي

[ي] آيا پن اولڙے = حجاب جا ٻڌا ٻري ڪري آيو۔ بے نقاب آيو۔ پڇ پئسے
 سڀے پولڙے پي = سڀ وهر ۽ وسوسا ٿئي پيا۔ وڃ والے رنج رولڙے = وڃ
 وارھون تڪليفون۔

داستان چوٿون

[بيت: قادر جي قدرت، سرشد جي تعريف ۽ بندہ
کي هدايت]

[فصل - ۱]

[قادر ۽ سندس قدرت]

(۱)

وہ جو خالق خلق آهائي، قادرِ قدرت والے
روز ڏيندا هے هر ڪون، توڙي روه جبل وڃ جالے
وہستر مولیٰ مٿي نہ ڪرڻدا، ڪل ڪون کڄ ڪوال
طفيلين ڪون ٻي طعام ڏيندا هے، مادرِ پٽ وڃالے
بهر بحر وڃ بحرِ بخشے، ماهي مٿي مثالے
هڙوڙده هزاران عالم ڪون، او صاحبِ آپ سنڀالے
ڪم زياده قسمت ڪيئنس، هر ڪون روز حوالے
هڪ رڳو رزق لهندي، هڪڙي ان ڏيوئي توڻي نوالے
هڪ ٻنڊي ٻي بادشاه ڪري، ڏي مالڪ مال آڻالے
هڪڙي ان ڪون ست تخت ڪئون، ڇاڏيندادر ڪشالے
ڏهڪ حمل! ايه دور زمانا، ڪر ڪيا رنگ ڏي ڪالے!

(۲)

آءِ دل اڏهڪ عجائب رب دے، ڪيا ڪيئنس ڪيا ڪريسي!
هے مختار ملڪ دا مولیٰ، جو چاهے سو سڙسي
آهو آپ عليهم اصل دا، عليهم نيسي ايه، ڏرسي
جو ڪجهه جهن دے باب ليڪائين، آخر اسڀر ڏرسي

فصل - ۱ [۱] (۱) بهرا بخشے = بخره يا رزق جو پاڳو بخشي. ماهي = مڇي. مٿي =
پٿري. ڏيوئي نوم ليوالے = ٻنڊ پر گراه ڏئي يعني بنا محنت آرام ڪندي، ڪاڏي
جي جا سامان موجود ڪري ڏئي. (۲) جو چاهے سو سڙسي = جيڪي ڪجهه وٺيس
سڙي سگهيس ٿو يعني ان جي ڪرڻ جي کيس طاقت آهي. آهو آپ عليهم = الخ = هو
مذاته آهي: سندس علم ڏرسي يعني ٻئي کان پرايڻ لاهي. ڏرسي (ڏرڻ) = ان تي ايندو.

ڪٽنهن ڪُون رَنجَ رَمَايو ناهين، نَرت ڪَرو رَٽ تَرسِي
 ماڻهون، جِين، سَلاڪَ، پَرِيَان، طيفَل، توڙي صَد پَرسِي
 مَرُغ، مِرُون، نِين جِيءُ، جَنَاورَ، هِڪُواري هَر مَرُسي
 ڪوئي ن رَهي سِي رُو زَمِين تَ، مَوَت ڪَلي ڪُون چَرسِي
 خَاڪَ سَپتي رَل خَاڪَ وِسي، پَسي باقي خَاڪَ آڏَرسِي
 رَهي سِي رَٻ رَحيَم هِڪو، جُولَظ ”لِمْن“ دا پَرُهي سِي
 قِيامَت ٿِي سِي ”نَفْسِي“، ”نَفْسِي“، بِيَد وانگون هَر قَرسِي
 مِير محمد ڪَرسِي آڻَان، سَرس نَبِيان وِچ سَرسِي
 بَخش ٿِي سِي هَر مومن تَ، ڪُل نال فَضَل دَ تَرسِي
 حمل! ذِڪَ اِيَقاءَ حَقَائي، جَان، جُسا، تَن نَرسِي

[فصل - ۲]

[مُرشد]

(۱)

مُرشد ڪامل قَائب اندر، هَ سِي سِي نَسي وِچ سَدائي
 تَهيَن وِچُون هِڪَ وِٺي ڪا، نا ڪا جَوُ جُدائي
 سام پَساهُون لَهيڙي وَسَدا، آڻي واه! وَدائي
 حمل! هادي حاضر هَردم، ڪَر تون آدب آدائي

(۲)

مرشد دا مَت ڪوئي ن چاڻان، نا ڪو مرشد چَهيها
 جيها مرشد مَنگيدَ ها سَ، رَٻ مِيلا يا تَهيها
 تنهن دَ نال لَکي لَئون سَادي، نِينهَن نِهايت لَهيها
 حمل! هادي حق دا مِيلا، نال پَنهاَن ڪَر ڪَهيها

(۳)

مرشد مَنيڏا ڪَعبا قِيلا، مرشد نَوَ حَقَائي
 مرشد دا مَنهَن ماه مَنَوَر، مرشد شَمَع نَوَرائي
 مرشد هَ اِسرارِ اِلاهِي، مرشد مِيرِ سَبحاني

ڪرو رب ترسي = رب ترسي ڪريو يعني ڏئي کان ڊڄو. طفل = ٻارڙو. صد برسي = سال جو ٻوڙهو. چرسي = کائي ويندو. لفظ ليمَن دا = قرآن شريف جي آيت ۾ هن خدائِ قول ڏانهن اشارو: ”لِمْنُ الْمَلِكِ الْيَوْمَ • لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارُ“ (هن اڄوڪي ڏينهن تباد شاهي ڪنهن جي آهي؟ - خدا واحد قهار جي. بخش = بخشش. ترسي = ترندو. اڪري ٻار ٻوندو. [فصل - ۲] (۲) ٺيها = ماڳ مڪان، حد. (۳) سر سبحاني = اِلاهِي راز

مرشد رهبر راه هِدایت، مرشد گنج معانی
 چهل! و یک همایشان "او" ها، "هل" "هل" "هاک" پیشانی

[فصل - ۳]

[حقیت و ہدایت]

(1)

دورنگا دعویٰ چوڑ دوئی، اُبی وحدت نال وصالی،
ذات ورجہا تان ذات سچائیمن عالی لا یزالی،
مسجد تین مہیخانہ دے، مہی وچون وات نیرالی،
حمل! حق سچائیمن ہاجھون کورے قیل مقالی،

(۲)

خودِی خُدا نُوَن' مُول نہ پاتاں دی، خودِی خُدا نُوَن ہلے
خُودِی کھیتی' خراب کیئے، کئے تہت التری دے تے
خُودِی جیہی' خطا نہ کانی، مار خودِی نُوَن' کتے
حمل! حُب' حقانی ہووے، چوڑ خُودِی "خود" میرے

(۳)

خُودِي خُدا نُونِ مَوْلِ لہ پانڈی، خُودِي خُدا نُونِ کارے
خُودِي خُدا نُونِ دُور کرائی، خُودِي خُدا وِمارے
خُودِي کیتیان "خود" نام لدا، خُودِي خاتمِ خستارے
حمل! حق! سچاں سو خودِ نُونِ خودِي گُذارے

(५)

تَسْبِيحِ اَتے تَکڑ گھنہری، وَل وَل مَنکے قہرین
شوق تَی کَوَن نیتِ شیعہ دا، مَن آہ ہووے کو بہرین
میرِ ذِی سِرِّ حاصیل، توڑے سہس سگے تون مہرین
حمل! حَقِ ہَکِیا وچ آئند، تُون کولین زَہرین زہرین

گنج معاني = معني جو خزانو. [فصل ۳-] (۱) دورنگا = ٻيائي وارو. ٿي = ٿي. ذات
وڃا = پنهنجي ذات کي وڃاء. لاڙي = هميشه قائم ۽ باقي. (۲) نه پاندي = نٿي وٺي.
خدا تون ٻلے = خدا کان ناري پري ڪري. (۳) خودي گذاري = خودي کي دور
ڪري. (۴) شيخي = بزرگي. سير = الاهي راز. توڙي سڀسے تون سيرين = کٽي
تون ڪيترائي (تسبيح جا) ڏاڪا سرڪائين (مگر پاڻ قرباني ڪرڻ کان سواءِ حق حاصل نه ٿيندو).
هڪڙا = هٿڪو. هڪو پختو. تون ڪولين زيرين زيرين = تون ٻيو اڃا پا ورق ورائين.

(۵)

پَرُو م پَرُو م مسلے ہاپ کَر پند تین، ذ پند تین ذ ریناھان
 ”ا کھ سؤکا ہالن اؤکا“ آکیا دُرست داناھان
 کھٹی آتے رھٹی رھٹا، ایتھو و کتر کیناھان
 نفس شیطان تے کاوڑ تیڈی، کیہا ڈوہ ڈناھان
 غرض تیہ کون غاطان کیہا چا غافل وچ گناھان
 حمل! جنھن حق حاصل کیہتا، کتیا پَر تیناھان

(۶)

کتر کتر مسلے ملک مٹوئی، کوڑان دا ٹیون قاضی
 مچان مچ، مکر دے کیہتے، جوڑ پھنوں بم بازی
 نکو تیکون عیشق آلہ دا، نکا موج مجازی
 رام جپن دے ویلے روکھی، غریب قرن دا غازی
 قلب کتوئی نال کفر دے، مٹوئن وچ نیک نمازی
 توکل چوڑ طمع کون لکھون، کیہتی دست درازی
 حمل! حیلے حال نہ حاصل، آپ ٹیوے رب راضی

(۷)

تیکون حیرص ہلاک کیہتا، تین گھٹے دے پچون پچدا
 رات ڈینھان رب روٹی ڈیندا، آجان نہین تون رجدا
 سورب تیکون یاد نہین، جو عیب تیڈے کل کچدا
 حمل! حیرص ہوانی قینا کتر، موت نغارا وچدا

(۵) مسلے = فتنہ جا مسئلہ۔ ڈر = دپ۔ پناھان = پین کی۔ ہالن = پورو کرڻ۔ داناهان = دانائیں۔ کھٹی اتی رھٹی رھٹا = قول تی عمل کرڻ۔ کناھان = کن وران جو۔ ڈناھان = پھی جو۔ کتیا پو تنناھان = تن میدان کتو۔ (۶) کر کر مسلے ملک مٹوئی = مسئلہ ہڈائی ہڈائی تو ملک قتاو آھی۔ مچان مچ = مچون کتائی۔ مکر دے کیہتے = مکر خاطر۔ جوڑ پھنوں بم بازی = ہک جو تو رعب تاب رکھی ویلو آھین۔ رام جپن دے = ویلے روکھی = ڈھی، جی عبادت وقت تون مست و نیست۔ قلب کتوئی نال کفر دے = تنھنجو قلب کفر ساڻ کتھی ویو آھے۔ کتوئی دست درازی = تو ناشائستہ حرکت کئی۔ حیلے حال نہ حاصل = بھانن سان (فقیری) جو حال حاصل کونہ تیندو۔ (۷) اجا نہین تون رجدا = اجا نہ تنھنجو ڈو ٹو ٹوئی۔ کچدا = ڈ کی ٹو۔ موت نغارا وچدا = موت جو نغارو وچی پیو۔ محترم علی محمد صاحب سیال و نان ملیل ہک زبانی روایت ہے، ہینیں مصرعہ (نمبر ۷) زائد آھی: ”کلمہ پی تین کجھ کونہ کیتا، نا خیال تیکون مے اجدا“۔

(۸)

گهٺان گهٺان گهٺے گهٺے ڪٽر ٻنڌے، گهٺاڪنھين ٺاڪينٽا
وٽ جے مہل گهٺان ڪنھين ڪيٽا، تنھين ٻي نال نہ نيٽا
دنيٽا دولت چوڙ تينھان ٻي موت ٻيٽا
حمل! آڪين نال ڏلو س، ڪفن تينھاندا سيٽا

(۹)

تقدیر ٻرا ڪون تد ٻير نہ چٽدي، سٽس ڪٽر ٻن تقدیر ٻران
تد ٻير آنے تقدیر ھے غالب، ويڪو وچر ٺٽي سيٽان
روز ازل دے ليڪڻي، ڪنھين نا مہيتي ٻير فقير ٻران
حمل! هو هوشيار ٻي تي، چوڙ ڪوڙيان تد ٻير ٻران

(۱۰)

کٽي وھي ول هٿ نہ آسي، کٽي عمير نا آندي
هڪ گڏ ري ٻي گڏ ري ويندي، رات ڏينھن ٻئي جائدي
ساربان راتين سڪ ٿي سھند ٿين، ڏے ڪٽر ٻانھ سيراندي
حمل! هڪ ڏينھن لے ٻر ٻسن، چاء ڪلھ تي ڪانڌي

(۱۱)

ساه آنے ويساھ ٽھين ڪو، ڪوڙي دم دي ٻاري
باز وانگئون ٻر واز ويسي ڪٽر، هڪ ڏينھن ڏے اڏاري
آئني ٻهر آجل ڪٽڙا ھے، آئون تنغ آلا ري
حمل! هر ڪون نصيحت ڏيند ٿين، تون ڪيئون موت وساري؟

(۱۲)

اھين زمين سیر صاحب آھي، ڪا مہيتي ڪل تينھاندي؟
ڪير آھي ڪنے ڪپڙے، تون آھيئون جھ جينھاندي؟
هر هڪ ڪپڙا اوھ هيٺ زمين دے، خاک ڪٽي ڪل ڪانڌي
لڏ ڪير وڙھن لڏ ڪنھي، ڪنھن وڏي خبر نہ آندي
حمل! هڪڙے چوڙ ويندے، ول آندي وار ٻنھاندي

(۸) نال نہ نيٽا = ٻان ساڻ ڪجهہ نہ ڪيو. موت ٻيٽا = موت جو ٻيٽو. مري

دھا. ٻي تي = جيڪي ڪجهہ موجود آھي. (۱۰) وھي = جواني. لا آندي = نٿي موٽي.

نہ ٻر ٻسن = نٿي ٻور ٻندا. وڃي دفن ڪندا. ڪانڌي = ڪلهي ڏيڻ وارا. (۱۱) ويساھ =

ٻر وسو. ٻر واز ويسي ڪٽر = اڏ ري ويندي. اڏاري = (فعل ”اڏڻ“ مان اسم) ٻڙڪي

آئون = مٿان. تنغ = تلوار. (۱۲) زمين سر = زمين تي. ولدي = موت واري. ٻر ٻان جي.

(۱۳)

دُلِيَا دُوڙ دُوڙ رَنگِي دُوڙ تِي، دُنِيَا اِيڪ دُوڙ تِي
جَنَهِن ڪُون ڪيل ڪي خوش ڪريندي، آس ڪُون رَت رَوَانِي
ڪَلَفَت ڪَهَت ڪِهَتِي ڪِهَتِي، ٻيو تين ٻيتر وڙ هائِي
اَمِين رَهَن رَاه مَرِيندڙ، ڪِهَن پَر پِلَانِي
حمل! هِي هِشيار اُو هُو جو هَر ڪُڙ هَت ڪُڙ لَانِي

(۱۴)

خَلَفَت وِچُون خَلَقِي ڪِيَا، تِين مُلڪ ذَلَم وِچَرَا
سَڪِيَان تَرُوڙ سَگَاوَت سَسِي، ياران تَرُوڙ پَارَا
مِهَر مَرُوڙت چُوڙ ڪِهَن، ڪو لَهِي سَخَت زَمَانَا
دوست حمل! قَر دشمن ڪِهَن، اِيه ڏيڪو رَنگ رِبانَا

(۱۵)

نَا مَتِين ڪُنُواري نَا مَتِين پَر تِي، نَا مَتِين رَنڙ رَنڙِي
ناوَت حق بَخشايا هِي مَتِين، نَا ڪَنهن وَر دِي وَڙِي
نَا مَتِين چَڙِي چَڙايِي ڪَنهن دِي، نَا ڪَنهن هَت نِهَتِي
ناوَت ڪَنهن نال ياري لَاتِي، نَا وَت ڪَنهن نال پَنَتِي
حمل! هُن مَتِين ڪَنهن تُون پُڄَان، اِيه هَت آهَتِي

(۱۳) ڏٺائے = ڏٺا ریا. رت روائے = رت رٿا رے. ٻيو تين پتر = ٻي ۽ ٻي. راه مریندڙ =
وات تي حملہ ڪري ماریندڙ. ڪنن پڙ پلانے = ڪيترائي هوشیار منجهان ٿي ڇڏیا. (۱۴) سڪيان =
سڳن عزیزن. تروڙ سگڙاوت سڻي = سڳا بندي ۽ عزازت ٽوڙي ڦٽي ڪئي. ياران تروڙ پارانا =
يارن ياراني ٽوڙي ڇڏي. (۱۵) حق بخشايا = حق بخشا يو (عورت جو مجرد ٿي گذارڻ).
نا ڪنهن هت نپني = نه ڪنهن جي هٿن مون کي هاليو. ڪنهن نال پني = ڪنهن ساڻ پگس.
هن بيت جي ڇهه وقت محترم ميان علي محمد صاحب سيال وٽان حمل فقير جي بيتن جو مواد
پهتو جنهن ۾ هيٺيون بيت ڄڻ بيت نمبر (۱۵) جي جواب ۾ چيو ويو آهي. هي بيت حمل جي
قلمي پياض ۾ موجود ڪونهي ۽ ممڪن آهي ته ڪنهن ٻئي سگهڙ حمل جي نالي تي چيو هجي:
روح مڻڊا ها ڪُنُوارا ڪُنُوارا، ڪُنُواري مڻڊي مَسَتِي
روح فُڌس تِي ”قالوا بلي“، مائِيَر حال آهَسَتِي
آدم حوا آچا نه هونے، زَمِين نه مڻڊي بَسَتِي
مَرُڻا جَمُڻا آچا نه هويَا، فَلڪ نڪا اِهه بَسَتِي
عُنُصر چاڀا مَتِين نِهين هُون، نَفَس چَڙِيندا مَسَتِي
مِين ”الروحِي“ دِي موج مڻڊا، هِيَر شِوا نُوڙ پَرَسَتِي
عقل مَجَاز دا موه نه چاڻان، نا ناز حُسن دِي خَسَتِي
حال حَقِيقَت حمل ڏنا، وَت آسَت وَجُوْدِي آسَتِي

(۱۶)

جو کجھہ چائٹئی سولا چائٹئی، ناچائٹئی سو چائٹئی
 روز آزل دے عشق آمانت، یار برہ سیر، چائٹئی
 جین ملک دی جاء نہ جیٹن، ہیر آٹان وچ ہائٹئی
 حمل! حق سچاتا تون، جے آہنا آپ سچائٹئی

(۱۷)

بیٹے کون پتھون سچائٹن ستوکا، اوکا آپ سچائٹن
 آپ سچائٹن، آپ وچاوتل، ول، وچ "آپ" نہ آٹن
 "سن عرف نہ سہ فقہ عرف ربہ" سمجھ اہو سمجھاوتل
 حمل! حق سچائٹن ہاجھون، آبتر عمر وچاوتل

داستان ڀلڇون

[بيت : هير ۽ سندس بچاز]

[۱]

ماهي نال آساڏي آصلئون، روز آزل دي آهي؛
 اڄ ڪلهه ناهي
 جين، ٻري، انسان نه آها، نا ڪو مڙغ نه ماهي؛
 اڄ ڪلهه ناهي
 عرش، زمين، آسمان نه ڪو، نا ڪاغذ، قلم، سڀاهي؛
 اڄ ڪلهه ناهي
 نور نبي نروار ٿيا ها، ٻڌ ڪر شمعلا شاهي؛
 اڄ ڪلهه ناهي
 تنهن ڏينهن رانجهو رمز رلائي، ماهي پاڪ نڪاهي؛
 اڄ ڪلهه ناهي
 آڪر حمل حال اهيئندي، ڏيسن مڏڪ ڪواهي؛
 اڄ ڪلهه ناهي

[۲]

ليٽ نيٽ ويڪان راه رانجهن دي، ڪڏان آسي مٿين ڪٿي
 ٻيلي ماهي منجهيان چارے، ڪوڪ هووے ٻئي ڪٿي
 وڃ لڏي تے ماران نعرے، گھين ڪينارے ڪٿي
 حمل مٿين نون مٿيان ڏے ڏے، وارث سڀ وڪٿي

[۳]

چٽ پٽ چشمان چوٽ ڪيان، تين چارا ڪوئي نال ڪٿي
 ماهي نال ميري دل آهي روز آستون آڪٿي
 ڪيڙا ڪٿر وڃے مڙ پيڙا، ول ول وڃون وڪٿي
 حمل هميش حيات ماهي، تن تاري جنهن دي تڪٿي

[۱] شمعلا = دستار. پاڪ نگاهي = پاڪ نظر واري. [۲] مٿين ڪٿي = مٿن وٽ. ٻيلي ماهي = منجهيان چارے = ٻيلي ۾ ماهي مينهن پيو چاري. ڪوڪ هووے ٻئي ڪٿي = (سندس ڪوڪار ڪن تي ٻئي ٻئي. گھن ڪناري ڪٿي = ڪنارا ۽ ڪپڙ وٺي. وڪٿي = نااهي ٿي پيا. [۳] چٽ پٽ = فوراً. وڃون وڪٿي = وڃان اچي ٿو پوي.

[۴]

ماهي! مَيِذْے نال مَنِيان' کَر گُجھ اندر دِيان' کَالِيئَن'
 سَرَن' سِيَالِيئَن'
 هِڪ دَم دُور' نہ ٿي تُون' مَن' تُون', نال مَيِذْے کُڏ' جَالِيئَن':
 سَرَن' سِيَالِيئَن'
 دُوتِيان' دے مَنه دُور' پووے, تَر' ڏيک مَيِذْے ڏُک' تَالِيئَن':
 سَرَن' سِيَالِيئَن'
 حمل! مَر دَم هِيئر ڏَهُون', کَر پيال, نظر چا پَالِيئَن':
 سَرَن' سِيَالِيئَن'

[۵]

لوڪ ڪَتُون' لَنگھ, جھوڪ وِسان', وِج رانجهن دے نال رِلسان':
 مُول' نہ, وَلِسان'
 ٻاٻَل جيے ٻہم پُچسي, تان' مَتِين' مُول مَپِيئي سَلَسان':
 عشق نہ آسَن'
 جيے وِت' شھر لِيڪالي' ڏيُسي', دَر' ماھي دا مَلَسان':
 تَنهين' دَر پَلَسان'
 مِيهَنے مَحَرَم' يار سچن دے, جھولي ٻا مَتِين' جَھَلَسان':
 مُول نہ تَلَسان'
 حمل! هُن محبوب ڪَتُون' دَم' ڌار ڪِيُون' مَتِين' هَلَسان':
 ڪِيُڪر' چَلَسان':

[۶]

ٻار وِسان' مَتِين' ٻار ڏَهُون', لَنگھ چارے, چِيڪَر', چِيڪَان':
 نارے نِيڪَان'

[م] مَتِين تُون=مون کان. ڪر پال=احسان ڪر. نظر چا پالين=نظر کڻي نهارين.
 [جھوڪ=مال جي ويھڪ جي جاء-بيھار جي مال جو وڻان. رلسان=ملند پس.
 ل نہ ولسان=مور ڪين ورنديس. ٻاٻل=ابو. مُول=سور. سَلَسان=ملينديس.
 عشق نہ السان=عشق کي لڪائينديس ڪين. در ماھي دا ملسان=در ماھي جو جھلي
 ھنديس. تنھن در پلسان=انھيءَ در تي پلجي وڏي ٿينديس. محرم=حال محرم.
 ڪِيُڪر=ڪهڙي ريت. [۶] چارے=چارا-وائون. چڪَر=گپ چڪ. چڪان=
 چون چڪون. نارے=واھڙ. نڪان=ڪڏون ٻاڻيءَ جون.

ہیلے ماہی منجھیان' چارے، رات ساری ہئی سیکان'!
 سُن سُن دیکان'
 کن' کپڑ ہئی کڑ' کن۔ توڑے پتج پتج ہوسن۔ پیکان'!
 مَول نہ دیکان'
 حمل! مَن وِج ہیئر، ماہی دِیان' کیر ہیسی' لو پیکان'!
 دے دے تکان'

[14]

رانجهو راضي تان' رب راضي، مَيّڌي ايش رانجهن لَک آزي'
روز اَلَسَتَي عَشَق اَسَاڌا مَاهِي' نال مَجَازي'
کِيڑا خُونِي خَلِي، مَيّڌا مَاهِي نِيک نِيمازي'
حمل! هميش حيات رانجهو، رِب دِيوسَ عُمَر دَرَازي'

[^]

ڪالڙي پلي وڃ ڪوٺيل، هير ڏونڊيندي ماهي
ڪاٺڻان ڏي وڃ ڏانڻان ڪڙ ڪڙ، ماهي! ٿيو ايسا هير
نا ڪوئي حال دا محرم ٿيس جاء، نا ڪوئي رهبر راهي
حمل! هير ماهي ٺون ميلندي، هادي دي همراهي

[१]

ويالے وقت گویا، ہیلے قِرْدِي ہیر آکيلي
 نا کا ماء نہ ماسي آس جاء، نا کا سس سہيلي
 کانہ وئو، کتر دانہ کَريندي، نا کوئي پانہ نہ، پلي
 حمل! مادي عشق تيسر لي، ماسي نون رب ميلی

مجهيان چارے = مينهون ٿو چاري. سن سڻ ڍڪان = مينهن جون ڍڪون ٻڌي ٻڌ
 ٿو = ٿو ٿو. ڪڏے. ٻڪان = ٻڪون (وات جون). تڪان = ڪيتون. وڏا ڍڪ. ڪ
 هن وج. الخ = حمل! هاڻي هير وڃي ميهار جو ڪير ٻڪن ڪاڏئون پيئندي: ڍ
 تي ڍڪ پري. [ء] ڪوڀلے = ڪمهلو. ڪانهان دے وج. الخ = ڪانهن جي ٻو
 ۾ ”ماهي! ماهي!“ ڪري سڏيندي، دانهون ڪندي، بيهوش ٿيو وڃے. تس
 = انهيءَ جاء. هادي دي همراهي = ڏئي تعاليٰ جي مدد سان. [۹] ويلے وقت. ا
 = هير مهل ڪمهلو اڪيلي ٻيلي ۾ پئي ڦڙي. ڪانه وٺو = ڪانهن جا ٻوڙا جه
 نا ڪوئي ٻانه ل ٻيلي = ڪوئي به سندس ٻانه ٻيلي ڪونهي.

[۱۰]

ساریان راتیمن سُمہ نا سگھدی، نیدن زَندَر آکوڑی
ویکن باجہ نہ رهندے دُوہین، ویکن لُک لُک چوڑی
جیہی ساڈے نال کیہنیاہن، آکیان پی اوہ لوڑی
حمل! حُب ماہی دی مینون، نیت زہاڑی ڈوڑی

[۱۱]

لوک وچون وچ جھوک، ماہی لال لایس عشق آناںکا
آریان راتیمن ندیان تر دی، ویکي تار نہ تانگہا
نا کوئی گھٹ نہ گھیر کیہنوں، نا کوئی لک نہ لانگہا
حمل! ہیئر ہمیشاں ویندی ساہ سرون چا ساںکا

[۱۲]

ہار وچے لنگھ ہار ڈھون، نیت تار ندیان تر کے
کیٹس تر کے دنیا دے تر کے
ونجھلی دیان سونوکان ہوکان، سڈے کوکان کر کے
جیون کولج ویکلی کر کے
آدی رات آدیڑے کاہ وچ سندی چانہک چر کے
کپڑے چاک یون کر چر کے
حمل! ہیئر آئون نیت لنگھے، جیٹون گھیر گھار یان دے گھر کے
سٹس عیش آسن سب گھر کے

[۱۳]

ہار وچے تر تار ندیان، جیت ماہی منجھیان چارے
چیکڑ چارے
رائجھو باجھون رات نہ نیرس، ہرہ توڑی ہت تارے
تک تک تارے

[۱] نندر اکوڑی = نند قنائی، ویکن باجہ = ڈس بنا، ڈوہین = پٹی (ہیر ۽ رانجھو)۔
اکیان پی اوہ لوڑی = اکین، اھوئی لوڑیو یا سٹو، ڈوڑی = پٹی، [۱۲] تر کے
= ۱۔ تری پائی ۵ مان ۲، ورثا، ونجھلی = کانی، نتوانی، کر کے = ۱، (کوکان)
کری ۲، کونج جو کرکن، اڈیڑے = ٹاہا ڈکا، چانہک چر کے = سائی گاہ کی
مال جی چرن جو آواز، چر کے = کپڑی قانن جو آواز، گھر کے = ۱، پائی ۵
جی گھاری جو آواز، ۲، گھر ہار، [۱۳] چارے = ۱، مینھون چاری ۲، کپ چک
واریون وائون، نیرس = نئی گذریس، تارے = ۱، اکین جا تارا ۲، آسان جا تارا۔

پيا وقت ڪو، يلے ويندي، گھير گھٽيان، لنگھ گھارے،
 گھر نا گھارے
 حمل: مٿين، آڻٽاري، ڪون، رب تارڻ والا تارے،
 ٻار آتارے

[۱۴]

هيئر، رانجهن دے نال سدائين سڻجن، سڄے وڃ ٻالے،
 توڙے ٻلت ٻون سِر ٻالے
 ٻول وٺائے، مٺل نه پٽائوس، گھر تڙ جائين، جٽالے،
 سا دم دوست بنا ٿا جالے
 چوڙ حويليان، ٻيليان، ويندي، جاء منجهيائندے ڏالے،
 توڙے چوڙچڪ چا سِر ڏالے
 ويڪ حمل! هڻ هيئر ٻچوٽے وال قدم نا والے،
 توڙے هٽڪ ڪڙے گھر والے

[ڪافي]

سانئون شوق مڇايا شور، شور وے لوڪو!
 سانئون شوق مڇايا شور
 ۱- رانجهي جيها اور نه ڪوٺي، هٽے محبوبان دا مور؛
 مور وے لوڪو!
 ۲- چشمان، چڙه، آ آڙيان، لڙديان، لي زوري زور؛
 زور وے لوڪو!

گھارے= ۱. ٻائي ۽ جا گھارا ۲. ٺٽي گذاري. [۱۴] ٻالے= ۱. ٻورو ڪري ۲. سيار
 جا سخت سي ۳. مول نه پٽائوس= مور نه پسند اچنس. جالے= ۱. جاين جا جارا ۲. ٺٽي
 گذاري سگھي. ڏالے= ۱. (مينهن جي کائڻ لاءِ آن وغيره جا) ڏارا ۲. چيري وجهي.
 چوچڪ= هير جي ٻي جو نالو. ٻچوٽے= ٻوٽي. وال قدم نا والے= هڪ وار جيترو
 ٻه قدم نه هٽائي. توڙے هٽڪ ڪڙے گھر والے= جيتوڻيڪ گھر وارن (عزبزن مائٽن)
 جهليو، منع ڪئي. [ڪافي] سانئون شوق، مڇايا شور= اسان کي عشق مستان ڪيو.

- ۳۔ رانجهن تخت هزارے دا سائين، ترُدا چاڪان والي توره
 تور وے لوڪوا
- ۴۔ لوڪان ليڪے چاڪ منجهين دا، هے دلّيان دا چوره
 چور وے لوڪوا
- ۵۔ نال حمل دے پال جو ڪيٽس، ٿيا غرِ پٻاڻدا غوره
 غور وے لوڪوا

تخت هزارو = رانجهو ۽ جو شهر جتي جو هو شهزادو هو. ترُدا چاڪان والي تور =
 هن جو برتاءُ عاشقن وارو آهي. چاڪ منجهين دا = (ماڻهن ليڪے منهنجو هيءُ)
 ٻار ميهار آهي.

داستان چھون

[بيت: سر سسئي]

(۱)

جيءَ مٿين جاٿان ڪيچ ڪيشالو، پيئون مول نه، جَوَانُ
جِي وَتُ جَوَانُ دِي زهر ڏيئون ها، وِجُ دُنِيَا ڪيئون آوان،
ڪيٽ پنهون ٽين ڪيٽ مٿين چاڻي، ڪيٽ مٿين لڏي پان لاوان
ليڪي روز ازل دِي اِيوِين، ڪيٽ ڪيٽ ڪيٽ ڪيٽ ڪيٽ ڪيٽ ڪيٽ
جيٺيان ڏُڪڻان ڪاڻ چٽيا، شالا مرن تينهاندي پان ماوان
حمل! هو رها تِي راضي، جي تون چاڻي رب ڪون پياوان.

(۲)

سسوئي سڪ سسئي نون ئي چا ڏيران ڏُڪڻ ڏي ڪاليس
چوري جاء پنهول ڪون چليو، قلب هوتان دِي ڪالو
سسوئي دا ڪڍ هانءُ ڪٽي، اوڏاڻ ڏوڪر والو
حمل! هوتان ڪاڻ ڪڍي بانيس، ڪيٽ مٿين ڪيچ ڪيشالو

(۳)

سسوئي ساٿ پڇيندِي ڏيو جهر جهرنگل وِجُ جهوتان؛
ڏوئي! ڏس ڏيران دا ڏيوو، هٿا هٿا ماري هوتان
او تان اِيوِين ڪر ڪٽي، هٿ قاصد ٿيوو ڪوتان
اڪي حمل: حال سسئي دا، وِجُ رب لڳ آڪو روتان

- (۱) جيءَ مٿين جاٿان-الخ=جي آخ ڪيچ (جي پنڌ) کي ڪشالو ڪري پانيان
ته هولد شل ماءُ جي پيٽان پيدا ٿي نه ٿيان ها. رب ڪون پاوان=رب کي وٺان
(۲) ڪتين=ڪيترائي. (۳) ساٿ پڇيندِي=ساٿ پڇائيندِي. ماري هوتان=آخ
هوتن جي ماريل آهيان. اوتان=اهي ته. ڪوتان=ڪو ته. روتان=روئي
ڪري ته.

(۴)

هائڏي! وڃُ ٻنهل ڪئون آڪيئن سڀ سنيهي سنڌ ڪر
 اول عشق اساذي ٻيئون، اٿ اوطاقتان آڏ ڪر
 ٻيڇين ڪيئي ڪالهنون سائون، ڪيئون ڇٻر وڃ ڇڏ ڪر
 آءُ آله لڳ ٻهچ ٻيڇارا! نهيئ آسان ٿون ڪنڌ ڪر
 حمل هرتان نال نه ٻڃسين، تندي تڏ تود ڪر

(۴) عشق اساذي ٻيئون=اسان جي عشق جي سببان ويئون. ڪيون ڇٻر وڃ ڇڏ
 ڪر=جبل ۾ ڇڏي ويون. روه ۾ رولي ويون. ليئ=ولي وڃ. تندي=شوخي.
 تڏ=ڇڪتاڻ. تود=هوڏ-ضد.

داستان ستون

[بيت : محبت ۽ مجاز]

[فصل - ۱]

عشق

[۱]

لوڪ ڪنئون لڪ عيشق نه سگهندا، توڙي سڀئي سِر ٻڌڻ ۽
آهڻون آهي ٻوڙ ڏيندا آهن، وانگي مَشڪ عيَطر ڏي
ڌڙ ڪنئون دم سڙ ڏي ڪڍي ڏوڏنهن ڌڙ ڏنڊ ڏي
حمل! هرگز مڙ نه چڻدا آڙهن وڃ ڏنڊ ڏي

[۲]

عِشَق تين آتش ڏوڏنهن برابر، عيشق آتش دا پائي
باه ڪنئون ڏه پاڳي آتش، عيشق آسان ڪون لائي
جنهن نون لڳي خبر آهي نون، هوران خبر نه ڪائي
ڏوڏهي حمل! آهي نون هي، جنهن دلبر پار ڏڪائي

[۳]

اڪيان ڪون ول عادت اينها، جيڪي پڙهين ڏي ڄاڻي
صورت ڪا سڌرايان وتن، سر ٿيلي تي ڄاڻي
اڻڪين ڄاڻين وڃ ڪر آڙ ڏي ڄاڻي، چوري چپ ڄاڻي
دل لڏا ول روڏ ڏي ڄاڻي، هار هنجھون ڳل ڄاڻي
ول ول ويڪن طرف ٿڌاڻي، لئون ڄاڻان وڃ لڏي
حمل! هرگز مڙ نه مڙ ڏي ڄاڻي، جان دم ڄڻ ڄاڻي

[۲] باه ڪنئون ڏه پاڳي آتش = باه ڪان ڏه پاڳا (وڌيڪ) آڱ. هوران = پڻ ڪي.

ڏوڏهي = ٻي (خبر). [۳] سڌرايان وتن = سڪند يون ٿين. هار هنجھون = ڳوڙهن

جو هار. جان دم ڄڻ ڄاڻي = جيستائين حياتي ۽ جو دم باقي آهي.

[۴]

پَلْ پَلْ دے وچ ہتلیسر آکین کون، هرگز ہلایان نہ ہلیان
وَلْ وَلْ ویکن طرف سچن دے، هرگز رلیان نہ رلیان
رَلْ رَلْ کے وچ رمز رلیو نہین، هرگز رلیان نہ رلیان
حمل! هرکو هوڑ رلیو نہین، کتھن دے جھلیے نہ جھلیان

[۵]

نیئہن لگا تان نیئد کتھی، نیت نیئان لاہتا ساوٹ
کاوٹ پیوٹ کجھ نا سکھدا، نا کجھ کیل آلوٹ
رات ڈینہان تن جھوری، جو کڈ یار کتھن سی آوٹ
حمل ہو وچ حب ہمیشان، مولی ہت ملوٹ

[۶]

پرے پرے تائین ہوون ہکاران، درد میرے دیان دانہین
آہین ساڈیان عالم سٹدا، دلبر سٹدا تاہین
آکیان کون آرام نہین کو، رات ڈینہان تک راہین
حمل! ہو وچ آس سدا، من ہووے قیاس کڈاہین

[۷]

ہیک ساعت دی صحبت کیتے، دل کون درد لیوسے
دم دم دل کون یاد آہو دم، پیا کم ویرر گیوسے
عشق آنا لگا سٹدے ہاسے، آکٹین لال ڈلوسے
حمل! ہتھین لال آہے وچ، سٹدا شینہن جگہیوسے

[۸]

سہیوا سائون سیک سچن دی، رات ڈینہان رہ پالان
کولیان تے چڑھ کانگ آڈیان، پل پل ہیندی قتالان
ڈکٹان سائون ڈک ڈنے، تین ول ول سیک سٹھالان
حمل! ہن محبوب ملے، مک ویکان تین ڈک قتالان

[۴] ہلایان نہ ہلیان = ہلیون ہلچن نثیون۔ ولیان نہ ولیان = (ڈسٹ لاء) وری ہوندی
ورن (موتن) نثیون۔ رمز رلیو نہین = رمز رلایاؤن۔ رلیان نہ رلیان = لگندڑ (اکیون)
ہن نثیون۔ هرکو هوڑ رلیو نہین = هرکوئی ہکالی رہین۔ [۵] تن جھوری = جان
کی جھوری۔ [۶] آہین = آہون۔ اکیان کون آرام = الخ۔ = رات ڈینہان راہون تکی
تکی اکین کسی کوہ آرام کولہ تھو اچی۔ آس = امید۔ آسرو۔ [۷] ستا شینہن
جگہیوسے = ستل شینہن جاگایوسون۔ [۸] سہیوا = سرتیون! رہ پالان = راہ نہاریان۔

یوین نہ جاتم ویکن ورجون، ول ہی سیک وریسان
 سینے دے ویج سیک لہ ماوے، کیٹان سیک ستھپسان
 حمل! جو دم جینندا ہوسان، جانی نال جیاسان

[۱۴]

ہیک ہیک ڈینھن ہزار ورہی، ہے دلبر دے دیدار بینان
 ہیک ساعت پی سؤ سال برابر، روپ تنھیندے رخصتار بینان
 وت، تھین۔ رکیندے سڈ سٹن دی، گوش تنھندی گفتار بینان
 حمل! کون هن تھین میا کجھ، محب میںے منتار بینان

[۱۵]

دلبر دا دیدار ڈاے، کٹل درد، آسم، غم دؤر تیون
 حوران ہریان ڈیک حسن، سپ چیتہت سے چکچور تیون
 مائھو، جین، جناور جملہ، مسٹ مڈک مخمور تیون
 حمل دے ہر بیت ہمہ جا، ملکہین ویج۔ مشہور تیون

[۱۶]

ہرہک وقت ہمیشان ہردم، دلبر دل ویج یاد سدا
 ویج خیال تھین بے خیال رھون، کٹل خیال کئون آزاد سدا
 جیون لوک کراپندا لوک، تیون تیون شوق کئون دل شاد سدا
 حمل! ہوندا غلم ایہندا، عشق اصل امتداد سدا

[۱۷]

یار جینھان کون یاد سدائین، یار تینھان کون یاد کرے
 تنھین دَر جو فریاد کرے، فریاد تنھیندا داد کرے
 مشکل تنھیندے میت سپے، غم درد کئون آزاد کرے
 حمل! کون ہر وقت شالا! سو عشق آدب امتداد کرے

[۱۳] وہیسان = وہائیندس۔ نہ ماوے = نئی ماہی۔ ستھپسان = ستھالی رکندس،

جلیسان = جالیندس۔ گذاریندس۔ [۱۵] ملک = ملائک۔ ہمہ جا = ہر جا۔ [۱۶] جیون

= جین۔ تیون تیون = تین تین،

[۱۸]

اَوَّلَ عِشْقِ اِلَهِیْ جَنُّهُنْ ڪُون، جَاءَ اَلْدَرْ وِجِ ڇوڙے
 پَهَلُونُ مَفْتُتِ مَرادِینُ والے، تَرُوتِ تَرِکے سڀ تَرِوڙے
 خواب، خوراڪ، خوشي ڪُنِي تَنهِندي، نِيٺينُ نِندرِ اڪوڙے
 مَغزِ مِڪانُ بَت ڪاوے تَنهِنديانُ، مَس هِڏانُ تُونُ روڙے
 پيرُ، فقيرُ، فِلاطُونُ فائِقُ، شَورِ گداگرِ توڙے
 شَهرِ ڏيڻِوَرِا ڏيڻِوَسِ سِرَتِے، شَرَمِ حَيَا ڪُونُ ٻوڙے
 طَعْنِے تَنُڪِے مَتَهے سَدا، مُکِ مَولِ نه هِرگزِ موڙے
 حمل! هادي عِشْقِ جَنهِنديانُ، تَرُوتِ لَقا سولوڙے

[فصل - ۲]

منهنجي دلير جو حسن

(۱)

مُنَه مَسْجِدِ، مِخْرَابِ پيرُونُ وِجِ، نِيٺينُ ڏيڻِوے ڏُونُ ٻَڌے
 مَتَهِي ڪِيَتوسے سَڄا تَنهينُ وِجِ، اَصْلُحُونُ روزِ اَزَلِ دے
 مَحَبَتِ، ڏينهن مِيشاقِ اَنگهي، هِيئون عاشقِ اِج ڪَله دے
 حمل! مَرِ هِيڪِ دَمِ جو سَڏا، قاصِدِ هِنِ پَلِ پَلِ دے
 (۲)

عَجَبُ آڪينُ هِنِ يارِ مَهرِے دِيانُ، ڪِيَا ڪُجھِ صِفَتِ سُنِيوے؛
 هِنِ ڏُونُ ڏيڻِوے
 نِيٺينُ تَنهينديانُ نَازِ ڪيئونُ، هِنِ ڪِيَفِ پَنيرُونُ ڪِيوے؛
 ڪيئونُ مَدِ پيوے!

[۱۸] ٻهلون مفت - الخ = ٻهريائين، مفت ۾ (بنا تڪليف جي) مقصدن کي حاصل ڪرڻ وارا سڀ خيال ختم ڪري. ٻير، فقير - الخ = ٻير، فقير، يا ڪو فِلاطونِ مثلِ عقل جو اڪابر، توڙي ڪٿي شهر جو گداگر هجي، تہ (عشق) خواريءَ جو عام ڏيڻِوَرِو سر تي ڏٺس ۽ ظاهري شرم حيا کي ختم ڪري ڇڏيس. مَول = مور. لَقا سولوڙي = سولاهي ديدار حاصل ڪري. [فصل - ۲] (۲) سُنِيوے = (ٻهاوڻوڙي محاورو) سڻائجي. ٻڌائجي. ڪيف = شواب، لشو. ڪيوے = ڪيوے = خماريل.

مَنَہِنُ نال آپ آلاؤندی، کجھ طاقت مَنول نہ ٿيڻوے؛
جڏڻ ڏسيوے
حمل! ايھہ احوال سڄڻ ڏٺو، کٽھيڻدے نال پٽيڻوے؛
صبر ڪيجيڻوے

(۳)

نَرُگَسَ نَينَ سڄڻ دے تهرے، چٽ پٽ چوٽڪ لائين؛
پرو پڄڻائين
حُورانُ ٻرَريَڻانُ چَرِيَڻانُ ٿيڻون، جڻهن دم چشمانُ چائين؛
مُرُڪَ آلاين
سَهَسِينُ دانا، دام زلف دے ڦاٽندے وچ ڦڙڪائين؛
چا اڙڪائين
حمل! ڪون هيڪواري جے چا ميهريونُ سُڪ وِڪيلائين؛
درد وِچائين

(۴)

ٻار پيڻانُ لنگھ ڦاڙ جيگر ٿون، سُرخ نيهانديانُ سانگن
سانگ مَرِپندے سانگ نہ رکديانُ، تار تنيهانديانُ تانگهان
زلف ٻلائينُ بشيهر ڪالے، ويڙھ ٻيڻے مٺھ مانگهان
حمل! هيٺنڙا ڏيکيئون، ڪوڏ گهٽے هٿ نانگن ۱۱

الاؤندي = ڳالهائڻ جي۔ گفتگو ڪرڻ جي۔ جڏڻ ڏسيوے = (بهاولپوري محاورو)
جڏھين (ڪين) ڏسجي ٿو۔ ٻڌيوے = (بهاولپوري محاورو) سوڪلجي۔ (۳) تهرے =
ڪنڊا گول۔ وريل۔ چٽ پٽ = فوراً۔ تيزيءَ سان۔ چشمان چائڻ = جڏھين محبوب اکيون
کٽي ٿو۔ ڦاٽندے = ڦاھ۔ چار۔ ڦڙڪائڻ = ٽنگيڻ ۽ لوڏيڻ۔ سُڪ = رخ۔ (۴) ٻار پيڻان۔
الغ = لعل اکين جا لحظا جيگر ڦاڙي آرهار لڪري ويا۔ سانگ مَرِپندے = چرچي ۽
مذاق مَرِپندي۔ سانگ نہ رکديان = سانگو ٿيئون رکن۔ تار تنهانديان تانگهان =
انهن اکين جون تيز ۽ ترچيون لڪاهون، زلف ٻلائين۔ الغ = (محبوب جا) ڪارا
وار، زهر دار نانگن مثل چڻ منهن لڪائي ويڙھجي سيند تي ويهي ويها آهن،
ڏکون = پيا ٿا ڏسجن۔

(۵)

چَمَمَقُ وَاَنگُونُ چُهَتِ گَبِيَانُ، دُونُ چَشْمَانُ دے چَتُّڪاري
 ڪَر چَمُڪاري
 آتش عشقِ اَلنَّبَا ڪِيَتَا، باهه ٻِرِه، پَتَرُ ڪاري
 وِج اَنڌاري
 مَرُ ڪانُ مَرُجِي اَن اَرَاڻِي، لاشڪ لَئِل نِهاري
 نَئِن اِيڙاري
 حَمَلِي ڪاڻ ڪِيڌاري وَتَن، ڪِيئوے نَئِن خُماري
 هِن هَرڪاري
 گهٽِي وَتَن واجهه وڙهن دے، جهڙو ٻڌے جهڙو ٻڌاري
 هِن خُونُخواري
 حمل! هَر دَم ڪَرَن سِيئونے، مَرُغ دَليين دے ماري
 باز بُوڪياري

(۶)

زُلفِ دَرَاڙ مِيڏے دَلِبر دے، لَانگ سِيئَه هِن سَتِي
 ڪاوڻ ڪِيئِي پَتِي چَهه ماري، ٻِيچ گهٽِي مَنهن اَنِي
 هڪ ڪاڏے، ٻِي ڦل ڦل ڪاڇَن، مَنڊَر پَرَهَن جِي مَنِي
 شابَس حمل! اَڪ تِيهَان نُون، ٻاءِ چِيهَان هَت گُتِي

(۷)

تار زُلفِ دي مار والگُون، ڦل مار مُونڊِيهَان تِي سَتِي
 حِيڪمَت نال حڪيم ڪِيئِيهَان دے، ڪاڻ رَنجَاوَن وَنِي

(۵) النبا = پيڙ - پڙڪو (باه جو). مڙگان مَرُجِي اَن اَرَاڻِي = ٻنڀين، تيرن جا دس آڻي چوڙيا
 ليل نهاري. = رات ڏينهن. ڪيوے = خماريل. هن هرڪاري = هر هنر ۽ حرفت ۾ ماهر آهن
 ڪهتي و تن واجهه وڙهن دے = حملي ۽ جهڙي جا وجهه ڇاچيندا ٿا گهمن. ڪرن ستونے =
 (اهي نيشن وارا بکيا باز، دليين جي پکيڙن کي ماريو) تهر ٿا ڪن. (۶) چَهه ماري = چپ هني
 پيا آهن. هڪ ڪاڏي-الخ. = اهي مانڊا جي جهاڙ واسطي موگليل آهن، تن مان ڪي ڏنگجي
 ۽ ڪي وري وري پيا ڏنگجن. (۷) مار وانگُون = نانگ وانگر. ڦل مار مُونڊِيهَان تِي ستے =
 (وارن جي) مينڊين تي هڻي (محبوب) سمهي رهيا؛ شايد بهتر پڙهڻي هن طرح ته: "مار مُونڊِيهَان تِي
 ستے" يعني: (محبوب جا وار) نانگ وانگر منهن (منڊي = سر) کي ڇپائي (مارے) ۽ وڃي سمهي
 آهن. يعني چپ هڻي ستا پيا آهن. ڪن هاندے ڪاڻ رنجاوَن رتے = ڪن کي ايڏائڻ واسطي بنايا آهن
 پشت ڪنن-الخ. = اهو وارن جو نانگ پٺيان لهر هڻي پيلو آهي ۽ پٺيان اچي ڪڙين تائين پهتو آهي

هُسْتَر ڪَنُونُ؟ ٻَلَنِيُج ڪَڙا، هُنَ آءُ ڪَڙِيَان تِي ڪُنَـسَـ
حمل! هي انصاف آئو هائدا، ڪُتَ جِيـنـا هـان ڪُنـسَـ

(۸)

لَنڪَ ٻڻي لِيَت سِيُنِي تِي، لُڙ لِيَت لِيگِيُن سِيَر لَالِي:
نَانگِيُن ڪَالِي:
مَار وانگُون ڏَنگ مَار گهِنِي، تَن تَار زَلَف وِيهِ والِي:
اَلت اُٻهالِي:
ڏِيڪُن نال ڏَنگِيـنـدا، توڙي شاه وِلايَت والِي:
عَالِيَم عَالِي:
حمل ڪُون هِي هر دم شاباس، جال جِيهِيُن ڪَڏ جَالِي:
قُرُب ڪَمَالِي

(۹)

ڪُنڍا نڪ تِيُن ڪُنڍِي ڪاڪُل، پِيرون جِيهائِندي جاڙِي
صُورَت صاف سَرُو قَد قاسِت، لِيُن ڪُڙوڙِي هِي، ڪَل ڪاڙِي هِي
چِشبان چائِيُن، تِيُن چالائِيُن اَلنَسَبِي عَشق آسارِي
جِيڏِي ڏِيڪُن تِيڏِي ڪهِنِي پالِي نال پِيلاڙِي
شاه گدا ڪُون مَار مَنڊِيڏِي، قِيَر دِي مَسِت مَواري
حمل جِيهِي هزار تِيهائِندي، گولِي هِيُن ڪَـلاڙِي

(۱۰)

ڪهونڊگهت ڪول غماز ڪَنُون، جان ڪَر ڪِي ناز آلاوِي،
ٻهون سَهاوِي
مُرُڪ مِيڏِي دل مَسِت ڪِي تُولِيهِي، اَلنا جِي آڪ چاوِي:
مُلاڪ مَناوِي

ڪت جينا هان ڪنِي = جن اهي ڪتون (وارن جون) ڪتيون آهن. (۸) لَنڪ ٻڻي لَت
سِيُنِي تِي = سِيُنِي تِي لِيَتِي لَنڪِي ٻڻي (زلف جي نانگي). مَار وانگُون = نانگ مِثَل.
اَلت اُٻهالِي = اوچتو ٻڌو ڪاڻي. ڏَنگِيـنـدا = (فعل مجهول) ڏَلڪجي پوي ٿو.
جال جِيهِي ڪڏ جالِي: جنهن ڪڏ گذاريو. (۹) ڪاڪُل = وار. پالِي نال = ڏسڻ سان.
ڪهِن پِيلاڙِي = صفائي ڪريو ڇڏين. خاتمو آيو ڇڏين. مار مَنڊِيڏِي = ماري ٿا مِچائِي.
مَواري = ڍاڙل ۽ بي پرواه. (۱۰) ڪهونڊگهت = ڪهنڊ (ڪڙي جو). غماز =
غمزہ. ناز. ٻهون سَهاوِي = ڪهڻو پيا سهڻا لڳن.

جڙو جڙڻاڻ جڙنڙسار سڙو، ڦير سڙجڙوڻ سڙمان سڙاڻ؛
 دڙد وڙاڻ؛
 حمل ڪڙون هڪ واري جي مڙ سڙجڙوڻ ڪڙول پڙلهاڙوڻ؛
 ڪڙل غم جاڙوڻ

(۱۱)

عجَبُ جهيبي هِي نَور سَچَن دي، عَجَبُ جهيبي هِي چاليبي؛
 عَجَبُ نيراليبي
 عَجَبُ جهيبي جَند جوڙ سَچَن دي، عَجَبُ جهيبي لَب لاليبي؛
 عَجَبُ نيراليبي
 عَجَبُ جهيبي مَڪ موڙ سَچَن دي، عَجَبُ جهيبي خوشحاليبي؛
 عَجَبُ نيراليبي
 عَجَبُ جهيبي حَب لال حمل دے، عَجَبُ جهيبي مَنه ناليبي؛
 عَجَبُ ليراليبي

(۱۲)

ڍولڻ جنهن دَم ڍلڪ جُلے، وَت خوبِي دے خُود خيال ڪَنئون
 ڪَن ڪان پِي قُربان ٿِيئون، ڪَم مور ٿِيئون مِثقال ڪَنئون
 هَسَته هَسَتي چوڙ وِجَن، پُل چِينچَل پِي چُڪ چال ڪَنئون
 مَشُڪ عَنبَر خوشبوءِ لڏي هِي، خال اوندے هِڪ وال ڪَنئون
 مَر، جَان ڏِئي مَر جان، ڏِيس جان لَعلي تنهين لَب لال ڪَنئون
 ماه مِهر پِي نَور لڏا هِي، تَنهيندے جوت جَمال ڪَنئون
 جَنهين ڏِئا تَنهين هَت ڪَڍ ٻاڄا، مِلڪ مڏي ڪُل مال ڪَنئون
 هوش ڪَنئون بيھوش ٿِيئا، خاموش رَھيا ڪُل ڳال ڪَنئون
 وَت حمل هُن ڪِيا وَصَف سَٿائے، تَنهيندے وَقت وصال ڪَنئون

(۱۱) منهن ٺالي = منهن موڙڻ- رسامو. (۱۲) ڍولڻ = سهڻو ڀار. ڍلڪ جلي = خرامان
 خرامان لڏي هلي. ڪَن ڪان = ڍولون. ڪَم مور ٿِيئون مِثقال ڪَنئون = مور (محبوب
 جي ٿور جي مقابلي ۾) هڪ ذري کان به گهٽ ٿين. هَسَته = هاڻي. پُل چِينچَل پِي چُڪ
 چال ڪَنئون = هاڻي به پلجي، ٿور کان چُڪي وِجَن. خال اوندے هِڪ وال ڪَنئون =
 هن جي وار کان ڏرو ورج ورتي آهي. مَر، جان ڏِئي مَر جان = مرجان (گاڙهي قيمتي
 پٿر) به مري جان ڏني. ماه مهر = سچ چنڊ. وَت حمل هُن ڪِيا وَصَف سَٿائے - الخ. =
 اصل مصرع بياض ۾ هن طرح هئي "هُن حمل ڪر ڪيا صفت سَٿائے آڪ تَنهيندے اقبال
 ڪَنئون"، جنهن جي اصلاح حمل خود پنهنجي هت اکرين مٿين طرح ڪئي آهي.

(۱۳)

کیل کل تبین کیسکاء کیدی دل، کتر کے مٹب مذاق کبیّا
آہ کول میڈے بہ، ہول، میا، چپ چول ڈونہین، کھت چاک کبیّا
آہ عشق آندر وچ جوش جگایا، ہوش کینون و سواک کبیّا
دھل کون ہیک لحظی وچ، کتر ہاک پیران دی خاک کبیّا

(15)

سُہنے دی سیک ساہ آندر وِچ، رات ڈینہان تیک رَہیہ :
 سو ربا صَحیئے
 ہیک دَم دِل تُون دُور نہین، سو سُو کپھا کتیر کھین
 سو ربا صَحیئے
 ہیم آمید ابرادا لاہو، نال ستجن گڈ بَہیئے :
 سو ربا صَحیئے
 حمل! مَن سا مڈ نہین، کیا یار پیارے بَہیئے
 سو ربا صَحیئے

(10)

سَو سِيرِ صَدَقِ سَاهِ كَرَانُ، هِيڪَ دَلِبرِ دِ دِيدَارِ آئُونُ
 كَبَّكَانُ پِي قُربانِ دُولَن دِي دِلُڪَ تَرُونِ دِي دَارِ آئُونُ
 قُمرِي، ڪوئلِ صَدَقَ سَچَن دِي گويا خوشِ گفتارِ آئُونُ
 حملِ هِي سِيرِ ڪهولِ ڪهُمايا پيرانِ دِي پَيُزارِ آئُونُ

(15)

ماہِ مِثْلِ مَحْبُوبِ دِلُوں مے، سَہٹا لالِ سَببِ دے؛
 تُو رے رب دے
 ہائِہانِ ہَدِ کَرِ عَرَضِ کیتو مے، نالِ نِیازِ آدبِ دے؛
 تُو رے رب دے

(۱۳) مٺا = مٺو يار. گهٽ ڇاڪ ڪيا = ڇير وجهي ويو. هوش ڪنون وسواڪ ڪيا = هوش وس ۽ طاقت (وسواڪ) کان ٻاهر ٿي ويو. (۱۴) ٺيڪ رهينءَ = قائم رهي آهي. دل ٿون = دل کان. سور ڪيا ڪهينءَ = ڪهڙو سور ڪڍي ويهي سٺائجي. مير = اٿم. بهينءَ = ويهجي. گذارجي. بهينءَ = تجويز سٺي آهي. (۱۶) هي بيت بياض جي هن نسخي ۾ ڪونهي ۽ اسان کي پنهنجي ڪاغذات مان هٿ آيو.

تڏ مِهر پَر پَر ڪَڙو مَرُڪ آلاپا، نالو نال عجب دے
 تورهے رب دے
 حمل ڪون ڀي حُب وڃون چا طابوئتي نال طلب دے
 تورهے رب دے

(۱۷)

مُهنڻا، وقت صُبح دے ڏرئس، دوست ميڏا دلجاني
 پاڪ پيشاني
 مُهنن مَهتاب مُنور مَه رُخ، جُلوو جوت جواني
 يوسف ثاني
 مِهر ڪنُون ڪَڙو مَرُڪ آلاپس، شيرين شڪر زباني
 تڏ دڪ فاني
 حمل نال بَـجـال رَڪي، تنهنن يار سَچن ياراني
 رَحـم رباني

(۱۸)

دلبر اڄ دَرِدار ڏِڪـالـيا، ليڪل ايسنگ نروار ٿيا
 بيجلي جيئرين بدل وڃون، چؤطرف تيوين چمڪار ٿيا
 ڪسٽوري خوشبوءِ ڪنُون، هر طرف همَه هُڪار ٿيا
 حمل ڏيک حُسن دا جُلوو، شوقـوڻ شڪرگُذار ٿيا

[فصل - ۳]

سچن! تنهنجو حسن ۽ لاز

(۱)

مَرُڪ مَرُڪ مَن موھ ڪيئون، تين ڪيل ڪيل تَوُن دل ڪسي
 ڪليديپن دل ڪسي دي عادت، آڪ! تِيڪوُن ڪنهن ڏسي؟
 ڪسي دل تہ وَس مَسيڏي، ٿئي وَس ڪيئون اهوئي
 حمل دي دل رهي هميشان، طلب تِيڏي وڃ تسي

مهر پر پَر = مهربان - شفقت سان پريل. چا طلبئي = ڪئي طلبيو اٿس. (۱۷) مهتاب
 = چنڊ. منور = روشن. مه رخ = پنڊ جهڙو چهرو. (۱۸) نڪل ننگ = نڪري ظاهر
 ٿي. حمل ڏيک حسن دا جلوا = حمل حسن جو جلوه ڏسي. [فصل - ۳] (۱) ڪسي
 دل = ڪسيل دل - ڦريل دل. تسي = اڃايل.

(۲)

اِهِيَنُ تَسَاذِي نَاز نِهِيَانْدِي، مُلڪ مُلڪ جَتِگ سُوهر
 كَؤَن جِهَلِي تِكِ تَاب تِيهِيَانْدِي، چَتِڪ هَوَوَن جِيَت چُوهر
 قَاژ سِيَمِنَا پِيِيڪَان وَانگُون، پَن هَار هَوَوَن لَنگِه لُوهر
 مَار گِهَتَتَن مُشْتَاق هَزَارَان، هَاَجِه گُنَد هِي دُوهر
 اِل حَمَل فِي الْحَال مِيلُو، تَان رُوهِ وَجَن رَنج رُوهر

(۳)

كِيُوهر نِيَن تِيَنْدِي دُونُ دِيُوهر، رَات دِيَهِيَانُ هِي هِلْدِي
 عَاشِق وَهِيڪ! تِيَنَانْدِي اَنَر، جُوش كَنُونُ هِي جِلْدِي
 هَوَانْدِي اَه پَتِيَنگَان وَانگُون، وَهِيڪ! نِهِيَن وَلُ وَلْدِي
 نِهِيِي اَه نِيَسَنگُ هَوَوَن، كُجِه نُوڪَر كَاتَا تَلْدِي
 مِير دَا سَانگَا لَاه اهر، كَنُهِن رَاژ كُجِه وَج رَلْدِي
 خَام خِيَال كَهِيِي سَت سِيِي، هِيڪ رَهِيِي وَج هِل دِي
 طَالِب تَجَلِي سَاژ سِيِي، سِي تِيل بِيَنُونُ هِي تَلْدِي
 تِيَهِيَندي سَت تِيَهِيَانُ نُونُ حَمَل! حَال نِه وَل گِهَتْدِي

(۴)

كَوژَرِيَانُ كَوژَرِيَانُ يَارَا تِيَنْدِيَانُ هِيَن اَكِيِيَن رَنگ رَتُولِيَانُ
 تُونُ تَك تُولِيَانُ
 قَاژ سِيَمِنَا هَر وَارَ هِيِيَانُ لَنگِه، تَوُونُ جِي چِشْمَانُ چُولِيَانُ
 دُونُ كَنَد گُولِيَانُ
 سُهِيِي سُن كُفْتَار، تِيِيَانُ سَر قَمَرِي كُونَل كُولِيَانُ
 سَت كَر هُولِيَانُ

(۲) مُلڪ=ملائڪ. چُوهر=تِيڪا تِير (پنڀيَن جا، يا نِگَاهَن جا). پِيڪَان=تِير. پَن=پڇي. هَاَجِه=گنہ=بنا گناہ جِي. رُوهِ=ڏَاڪوَا. رَنج رُوهر=ڏُڪ ڏَاڪوَا. (۳) كِيُوهر=خمار يل. نِهِي=نِهِيِي=يعني نِهِيِي عَاشِق-پِڪَا پِخْتَا عَاشِق. كُجِه نُوڪَر كَا تَا تَلْدِي=ڪا به تَكْلِيْف ڏسي هِيَن نَٿا. هِيڪ رَهِيِي وَج هِل دِي=هِيڪ دَر ۾ پڇي رَاس تِيَن تَا. تَلْدِي=تَرَجَم پِيَا-پِچَن پِيَا. گِهَلْدِي=سَلَن تَا. (۴) پَر وَار=هِيِي طرف. گُولِيَان=گُولِيُون (بند وِڇ جُون). سَر قَمَرِي كُونَل كُولِيَان=قَمَرِي ۽ كُونَل (هِيِي) سَوِي اُگَار تِي وَيُون.

هريان پي پروزا آبان ڪر، نور ويڪڻ ڪون ٿوليان،
 ٿي ڪر گوليان
 حوران پي حيران ڪلي ٿي، گهور ٿيڙي تون گهوليان،
 سڀ سموليان
 حمل ۾ هن هزارين صيفتان، تون ڪيڙين ڪر گهوليان،
 هن آڻوليان

(۵)

گهور ٿيڙي چڪڙور ڪيٽي، مخمور هري مستاني،
 ڦير ڏيواني
 لاف ڪئون ڪوه قاف ڪني، انصاف ميسر آرماني،
 ٿي قرباني
 وات ڪئون سن بات مئي، دين رات ڪوئل قرباني،
 ٿي دلجالي
 آڪر حمل هور تهين ڪو شان ٿيڙي مت شالي،
 يوسف نالي

(۶)

ٿيڙي نين نسوريان نوڪان، سين سِر سڪار ڪرن
 قاز ڪليجا جان جيگر وڃ، چوٽ چٽڪ چٽڪار ڪرن
 رات ڏينهان آرام نهين، ٻيا آڙڪ آندر آٽڪار ڪرن
 س ڪيا ڄاڻن حال حمل! ج ڪٽڪ ڪالهن ڪٽڪار ڪرن

پروزا آبان ڪر = پرواز ڪري آيون - آڏامي آيون. نور ويڪڻ ڪون = (تنهنجي سهڻي)
 نور ڪي ڏس واسطي. ٿي ڪر گوليان = ٻانهيون گوليون بنجي. گهور ٿيڙي تون
 گهوليان = تنهنجي نظر جي گهور تان قربان ٿيون. سڀ سموليان = جمل سموريون.
 ڪر = گهٽ. هن اٿوليان = لائني آهن. (۵) لات ڪون ..... ارماني = اها هري
 (تنهنجي حسن جي مقابلي لاءِ) لاف هڻي، ڪوه ڪاف جبل (جو ٻرين جو آستان
 آهي، اتي ڪنهن سهڻي هريءَ جي تلاش) ۾ وٺي (مگر تنهنجي مقابلي جي هري
 کان ميس ۽ نيٺ) حسرت وڃان (ارماني) تنهنجي حسن جو انصاف مڃائين.
 (۶) نسوريان نوڪان = بالڪل چنهنبدار (تيرن جون) چوٽيون. آڙڪ = اڙڪ =
 اڙجي - اٽڪجي. ج ڪٽڪ ڪالهن ڪٽڪار ڪرن = جيڪي ڪپرو رکيو ڪالهيون ڪري ڄاڻن.

(۷)

ہلڪ هيڪے وچ ہلڪان تہذیان، فاؤسیہنا لنگھ ہار ہیٹان
تہوار وانگئون کچر کچلے والیان، ڈاران پئی لنگھ ڈار ہیٹان
ہیان زلف تہذیہ دیان تاران دل کون مار وانگئون ول مار ہیٹان
وے حمل! ہن تان ناز نیٹان دیان، لہوکان لنگھ نیر وار ہیٹان

(۸)

دم دم دلبر دوست سچن دا حسن کریہندا ہلان
کیکر ہلان
دل کون قابو قید کیہنئی وچ ویڑم زلف دے ولان
کیکر ولان
نہن تہنہیدے لاز کنون، چڑم ہیل کون ہلان
کیکر ہلان
حمل! حال دا فاصد پیچان، وچ وچ ورہیان گھلان
کیکر گھلان

(۹)

کوٹ وانگئون کراوت گھونگھت دی، تفتکان تیر مرہندین
کیسر کمرہندین
کچلہن دے لب قہری قلمی، چشین وچ چڑمہندین
کیسر کمرہندین
ہوڑ نظر دس چوڑ، آئین ول بیٹے پیا جوڑ پیرہندین
کیسر کمرہندین

(۷) ہلکان = ہنٹیون، کچ = ڈنگیون، کچلے والیان = کجل واریون، ڈاران =
نؤکون، (۸) ہلان = حملا، کیکر = کھڑی ریت، ہلان = آہلان، چڑمہیل =
ہائی تی چڑھی یعنی مٹان حملی آور تی، کرن ہلان = دہشت ۽ دہاء رکن، کیکر
ہلان = کھڑی طرح انھن کی ہٹایان، پیچان = موکلیان، وچ وچ وڑھیان گھلان =
وچ ۾ آڈو (حسن ۽ ناز جون یا رقبین ۽ پھریدارن جون) فوجون ہون وڑھن، کیکر
گھلان = کھڑی ریت (نیاہو) موکلیان، (۹) اوٹ = ڈک، پردو، گھونگھت = کھڑی
جو گھنڈ، کیس کرہندین = ظلم تو کریں، کجاین دے لب قہری قلمی = کجلدار
اکین جی لگولگ قہردار ۽ نؤک وارا (قلمی) تیر، ہوڑ نظر = نظر ہوڑی، نیشان
ہڈی، دس چوڑ = تیرن جا میڑ یا مچا چوڑی، آئین = ۽ ہوء وری.

نام خدا دے دور وسا کیون رتو کر رت ہر بندین؛
 کیس کر بندین
 حمل کون آسان اہو ول قت نالپ نر بندین؛
 کیس کر بندین

(۱۰)

سہٹا! سہٹی صورت تی کون لائق تھین لکاؤں؛
 تین گھنڈ پاؤں
 دتہی رب ذکالہ کیستے، لا و ت کاں چھاؤں؛
 تین گھنڈ پاؤں
 کر کجھ خوف خدا دا، ناحق سارا لوک سکاؤں؛
 تین گھنڈ پاؤں
 آکے حمل، مت کیئا ایٹی میڈی دل رتجاؤں؛
 تین گھنڈ پاؤں

(۱۱)

سہٹا! سہٹی صورت تیڈی، ہالو اندر وچ ہریئے؛
 تون دل قریئے
 سرک سرک من موہیٹی، تون ذالہ سرک سرک دل سیریئے؛
 تون دل قریئے
 "تون" "تون" تار الدر تن میڈے، بہکنا تیڈی ہریئے؛
 تون دل قریئے
 حمل نال ہمیشان خوش ہو، بات رس دی ہریئے؛
 تون دل قریئے

(۱۲)

سہٹا! سہٹی صورت دا، نا ایذا ماں کرےجے؛
 کجھ ذریئے

دور وسا = (جاہکی ہندوق جی) دور (جنہن کی دکائی ہندوق چوڑجے) کی
 وساء، اجہاء، رتو کر = روئشو کری، قت نا لپ نر بندین = قن کان ہو وری
 اہی زخم نارین نتو، (۱۰) لائق تھین لکاؤں = لکاؤں تھی جگا۔ تین = ۴
 (۱۱) ہریئے = ہرے پی۔ لگی پی، سرک سرک = سیری سیری، خوش ہو =
 راضی ہج، (۱۲) ایذا ماں = ایڈو ماٹو۔

آکیتان' دے لڳ آکیتے تے، نا ماڻهون' مڻت مَرِيَجِي :
 ڪُجھ ڌَرِيَجِي !
 ايڏا زور له لاوڻ لائق، جهيڏا ست' سَرِيَجِي :
 ڪُجھ ڌَرِيَجِي !
 قادر رب' اتهاري' ڏاڍا، تَنهيندا ڌيانِ ڌَرِيَجِي :
 ڪُجھ ڌَرِيَجِي !
 حمل دا پي' هڪ دم توڙي، هس' ڪَر' هانوَ نَرِيَجِي :
 ڪُجھ ڌَرِيَجِي !

(۱۳)

سُهڻي صورت سيُرت تِيڙي، ميٽي لب مِٺايان' :
 ڪيَا ساراهاڻا !
 حوران ڀريان' ڏيک حُسن، سڄي شَرَم ڪَنون' شَرمايان' :
 ول' نه آيان'
 سُهڻيان' صِفَتان' سڀي' تُستان' ويڄر، رب' رَحيم رَڪايان' :
 واهه وڌايان' !
 تِيڙي ٻيٽ ٻرهم دے بيشڪ، حمل مينِ هوايان' :
 عِشق اڏايان' .

(۱۴)

ميٺيان' ميٺيان' محبوب! تَساڏيان' ڳالهيُن' هين ڳڻ ڀريان'
 ڀريان' جے هڪ ٻئيڪ ستن، تان' چت ٻت ٿيون ڇريان'
 سڄ ڪر ساهه سڙي ٿيوسے، هانءُ آکيان' ڪل نريان'
 حمل! هين هزارين ڳالهيُن، صُحبت وِچئون' سريان'

(۱۵)

دَرْد مَٽدان ڊيان' ڊليتان' دلبرا ناز ڪَنون' تئون' چوڙيان'
 مَارَن رات ڏينھان' سڄي چوڙيان'

جيڏا ست سريجے = جيڏي طاقت هجي. هس ڪر = ڪيلي ڪري. (۱۳) هن هوايان :
 عشق اڏايان = ڇڻ ته هوايون آهن جن کي عشق اڏايو آهي. (۱۴) سريان = سريون
 آهن. حاصل ٿيون آهن. (۱۵) تون چوڙيان = تو انهن کي چوڙيو آهي. ڏڪن تي
 ڏڪ هنيا آهن. مارن ..... چوڙيان = چوڙيون ٻيون هڻن. لڄن ٻيون.

چَرِيهِيَانُ چَشْمَانُ ڪاڻ ڪُهَن دے، نال نيمائِيَانُ لَوِيَانُ
هرگيز ڪنهنين لِحَاطَہ لَوِيَانُ
آرِيَانُ نال عَشَاقَانِ مُعَڪَم، قَلْبُ ڪُنِيَدے ٻا ڪَرِيَانُ
تِيَانُ هَوُر ڪَلَانُ ڪَلُ ڪَرِيَانُ
وَرِيَانُ وِجَ وَجُودُ اندر، جے دوست! ڪُنْدَايِيِي دَرِيَانُ
لَايَانُ دَرْدُ تَسَاذے دَرِيَانُ
مَرِيَانُ تے تَوَن ڪاڻ مِلَن، مَنِين سَهَسَ مُمِيمَانُ پَرِيَانُ
جے ذُڪُ ذِيڪُ، ذَرْتے ذَس پَرِيَانُ
پَرِيَانُ دَرِيَانُ پِيي پاڪ دَرِيَانُ، تَوَن مِيهَر سَهِيِي چَا مَرِيَانُ
مَسْجِدُ چَوَرُ پِنے گِيهِن مَرِيَانُ
سَرِيَانُ سَوُر هِزاران حَمَل! دَرِيَانُ دَلِبر ڪَهَرِيَانُ
تِن ڪَوَن مُشْڪَل گَهَارُن گَهَرِيَانُ

(۱۶)

هِيڪ سُهَل، پِيَا سِيڪار ڪَرِيَانُ تِن، ٻاپ ڪَرُن دے ٻار اِيهے
پِيَا، چَوَرُ سَهِنْدَتِن سِيئِن تے، وِل زلف خَمُوخَمَدَار اِيهے
سے لَاحِقُ ماڻهون مار گَهَتِيَن دے، مَار سِيئِن ذَنگ مار اِيهے
سے ڪِيڪَرُ قَهَسَن خُون تِيڪُون، وِجَ صَاحِبِ دِي سَرڪار اِيهے
وے حَمَل! هِيڪ ذَهَن ظَاہَر تِيئِن، لَاحِقُ سَپ نِرِوار اِيهے

(۱۷)

سَهِن تَهِيَن سُهَلے مَحْبُوبُ ذَرْت، ڪو تَهِيَن تِيئِنَا مَت شَالِي
وے دَرِيَجَانِي
نَا وَتَ ڪو قَد قَامَت، نَا ڪو اِيَنجِيهي پاڪ پِيَشَانِي
وے دَرِيَجَانِي

ڪنهن لِحَاطَہ ن لَوِيَانُ = ڪنهن به لڳ لاڳاپي جي ڪري مَرِيُون ن. قلب ڪُنِيَدے
ٻا ڪَرِيَانُ = دل ڪي ڪَڙا وَجهي قابو ڪيوائن. تِيَان هَوُر ڪَلَان ڪَل ڪَرِيَانُ = ٻيون
گَالِيُون سَپ زهر ٿي آيون. وَرِيَانُ = گَهَرِيُون. داخل ٿيون. جے دوست! ڪُنْدَايِيِي ذَوِيَانُ =
اي دوست! جي وارن جون ڪُنُون تو ڪُنْدَايُون آهن. لايَان دَرْدُ تَسَاذِي دَرِيَانُ = تنهنجي
سورن وارو وار اچي ٻڏي آهي. يا ذڪن تي ذڪ اچي هليا آهن. مَرِيَانُ تِي = مَرِيُون
مَنِين تِي. مُمِيمَانُ = شايد ٻاٽ ٻوڇاڻون. ذَرْتے ذَس پَرِيَانُ = پَرِيَانُ ذَس ذَنَا. مهر
سَهِيِي = قرب سان. چَا مَرِيَانُ = ڪلتي سوکهيون ڪيون (دليون). دليَان دَلِبر گَهَرِيَانُ
= دَلِبر دَلِين ڪي گَهَرِيِي يا وڏي چڙو آهي. (۱۶) لَاحِقُ = ظَلَم. (۱۷) سَهِن = سَوِيَن.

تِیڏي سُهڻي صورت تُون، جِئڏ جانِ ڪَرانِ قُربالي؛
وے دلِجاني!
حمل هر دم ڪرے دُعائين، مائين جِئڏا جُوني؛
وے دلِجاني!

(۱۸)

دَه پيرے ڏرينهن، چ، جيئون جِيئون پيا تُون اوڀن؛
تيئون مَن پاوڀن؛
دَم دَم يارا قدم پر هر دم، نيت نيت اوڀن جاوڀن؛
تيئون مَن پاوڀن؛
پيرے پيرے ڪريون سِڪه پيرے، پل پل ڦيرے پاوڀن؛
تيئون مَن پاوڀن؛
رَکَميل حمل لال هميشان، ول ول ڪيل آلوڀن؛
تيئون مَن پاوڀن؛

(۱۹)

چُپ چُپائي جهڙائي پاڪرے، آڪرے رَمَز ولا بئي؛
آپ پَلا بئي؛
سُهڄ ڪئون سڌ آهون آهے، ڦرڻون ڪول پلها بئي؛
آپ پَلا بئي؛
سُر پُر سُهڻان سَهڙيان ڳالھين، ڪرڪر ڪرڪر آلا بئي؛
آپ پَلا بئي؛
حمل نال حجاب ڦٽا ڪر، ول ڏے ٻائڻھ ولا بئي؛
آپ پَلا بئي؛

(۲۰)

ميهرتون مَن ڏئڻ يار سڄڻ! اڄ چُهر خوشي دي چاڻئي؛
آپ سڄاڻئي؛
نال ليمائے ناقص دے، گهٽ ٻيچ ڳجهے ڪے ٻاڻئي؛
آپ سڄاڻئي؛

(۱۸) جيوين جيوين=جئن جئن. تيون مَن پاوڀن=تَن ٻيو دل ڪي وٺن.

(۱۹) ول ڏي ٻالهن ولا بئي=ٻالهن ڪي ورائي پاڪر ٻاڻئي.

دَرِ دا دوست! غلام آہٹا چاں آپرے کَر چاتئی:
 آپ سچاتئی:
 حمل کون خوشحال کیتئی، چا نال کچی کَل لا تئی:
 آپ سچاتئی

[فصل - ۴]

سچن! عجب تنہجا اہی ماٹا

[۱]

گھنڈی گھنڈ گھتن دی عادت، آکا! کیتون ہٹ آہئی:
 کتنہن سیکلا بیئی:
 ہیک وت تَر دین نور عجب دی، ہا جو ہانہ لڈائی:
 کتنہن سیکلا بیئی:
 نال پنیہاندے ترم آئیندا، مٹن نال گرم آلا بیئی:
 کتنہن سیکلا بیئی:
 حمل کون ہیک ذینہن کڈان نا، مڑ کَر مٹن ویکلا بیئی:
 کتنہن سیکلا بیئی

[۲]

اولے دے وچر آپ لکھا، تین جھک پیند تین جہاتیان:
 چپ جہاتیان:
 مشتاقان دے مارل کیتے، لک لک لیند تین کاتیان:
 چپ جہاتیان:
 کبول لیٹان لکھا چڑ پند تین نانگیسیان ورو واتیان:
 چپ جہاتیان:
 حمل کون کَل لاء کیراتیان، ہرہہ قئی تون ہاتیان:
 چپ جہاتیان

[۳]

نال آساڈے چپ جہاتیان، نال پنیہان لب چولین:
 تین ہہہ ہولین:
 نال آسان روپوس و تین، تین لال پنیہان گھنڈ کولین:
 تین ہہہ ہولین

نال آسان تیک تاب آلائی، نال پنیہان دے ھولین؛
 تین بہم ھولین؛
 نال حمل کا کالہ نہ کیئتئی، نال پنیہان کجھ ھولین؛
 تین بہم ھولین؛

[۴]

آک سچن سچ یار پیاراا جھاتی، ہا دل جھتیئتئی؛
 کیا کجھ، وتیئی؟
 دلہا ڈرے دل دوستا کئیوئی، ول ول ویکن ستیئی؛
 کیا کجھ، وتیئی؟
 لوکان دے لک آکیے، جو رُخ رُوہ آسان تون ستیئی؛
 کیا کجھ، وتیئی؟
 ہیک ڈون حریف آلاوٹ ھوٹے، دلدا درد نہ کئیئی؛
 کیا کجھ، وتیئی؟
 نال رقیبان کرین رہائین، حمل تون دل ھتیئی؛
 کیا کجھ، وتیئی؟

[۵]

کھہے کالھیٹون یار پیاراا آیون نا آج کھئی؛
 سچھیر دوستا تیڈی دل کھئی؛
 نا وت یار بزار ڈھون کتر کار آیون کینھن ھئی؛
 سچھیر دوستا تیڈی دل ھئی؛
 اھین تمڈی لاغرضی دلبرا درد دکان دل کئی؛
 سچھیر دوستا تیڈی دل کئی؛
 نال رقیب رہاں کتر پندتین، حمل تون سٹھن ستی؛
 سچھیر دوستا تیڈی دل کئی؛

[۶]

نال پنیہان دے سوان سیدا، نال آسان ڈنگ ڈابان؛
 تین آرڈابان

[۳] ھولین = ھولیون - خوشیون + مندل. کجھ = ھولین = کجھا راز بیان کرین.
 [۴] دلہا ڈی = ڈو کو ڈی. آسان تون = آسان کان. [۶] ڈنگ ڈابان = ڈنگا بون.
 تین آرڈابون = آرڈا بون.

نال پنیہاندے مخفیٰ ہنڈن، جوڑ کجھان وچ جاپان
کیا ورجاپان
نال پنیہاندے ہاجہ کربندین، نال آسان تیک تاپان
بخش خطاپان
حمل! مں محبوب دھون، مہین میڑ مناوٹ چاپان
وچ ہرجاپان

[۷]

نال پنیہان خوشحال ہمیشہ شان، نال آسازے مٹائے
قروٹ نیمائے
نال پنیہان کیل کیل آلاو، سٹازے نال کٹائے
قروٹ نیمائے
محب! کڈان تان، مرک ڈکالو ڈاند جواہر داٹے
قروٹ نیمائے
تھیلے ذہن ہمارا تون در ہاجہ خرید وکٹائے
قروٹ نیمائے
انڈیڑے لاکٹون نیمین لیوسے، مں انا بار سٹجائے
قروٹ نیمائے
ول تا حال حوال ہچٹی، تین وچون ورہیہ وکٹائے
قروٹ نیمائے
ڈیک تیڈی لاغر ضی، ڈہندے میہٹے میہ مٹائے
قروٹ نیمائے
حمل دے حق باد رکو، ٹیما ہاتھان وقت ہالائے
قروٹ نیمائے

[۸]

نال رقیبان رنیل چلندین، کٹون آسان کتر ہاسا
نال رقیبہین مہین، محبت، نال آسان نا ماسا
نا کا قیت نہ قوٹ کڈانہین، نا کو دوست دلاسا

کیا ورجابان = چاویہی کولی ہڈیان. [۷] ہاجہ خرید = بنا خریدی. ورہیہ وکٹائے =
سال کڈری ویا. میہ مٹائے = میہ مٹاٹا. وقت ہالائے = ہالجتی ۷ پر.

لہین؟ ٹیندا شرمیندا شابس، لہو نفس آناسا
امین؟ تیدی بے پرواہی دا، مٹ کھا کرون؟ پترو آسا
حمل ہر دم رمے ہمیشاں؟ تیندا پی؟ پیسا

[۹]

نال آساڈے ڈنگ وڈنگے، نال بینہاندے سوڈ سوین؟
نال آساڈے ناز نیہایت، نال بینہاندے نیاز توین؟
نال آسان؟ مٹھ ہاند ڈیوو، تین؟ نال بینہاندے راند روین؟
حمل دی دل ریش کرون، گھن۔ پھر بینہاندے ہیش ہوین؟

[۱۰]

سینے دے وچ سٹھا سائین؟ چا چپکائیٹی؟
ترس نہ آئیٹی؟
مڑگان؟ ترکش؟ تیر تیکے پی پٹھان؟ ہار لنگھائیٹی؟
ترس نہ آئیٹی؟
زیرے پیرے ہانڈو کلیمجا، کاپا کٹ کٹائیٹی؟
ترس نہ آئیٹی؟
حمل کون؟ ہک ذبہن ہچین؟ ول پچٹی نا پچھائیٹی؟
ترس نہ آئیٹی؟

[۱۱]

چمین؟ دالا چوٹک دل؟ کون؟ ہارا ٹیون؟ وچ باقی؟
ڈے غم باقی؟
ول نا حال حوال پچٹی، نا ول ٹیون؟ مٹھا مذاقی؟
ڈے غم باقی؟
پھٹون؟ ہیار ہیتارا ڈے، ول کیٹنسی فیر فیرا؟
ڈے غم باقی؟
حمل دی دل مٹ کس نیتٹی، کتر گیون؟ مٹ مذاقی؟
ڈے غم باقی؟

[۸] نفس آناسا = بی اورو نفس (اسان جو)، پی؟ = پیسا۔ ای سچا! [۹] نال آساڈے۔
الخ۔ = اسان ساں تہ (اوہین) ڈنگا، (مگر) ہین ساں ہالکل سنوان سدا، راند روین = تون
والد کرین۔ ریش کرو = گاریوٹا، گھن پیر پھاندے ہیش ہوین = ہین وٹ تہ پاں
ہلی وچی ہیش ہٹوٹا، (۱۰) مڑگان ترکش تیر تیکے = ہنشین وارا ہٹی؟ ہر پریل تہکا تیر۔
پٹھان = لکائی، کاپا = ہالی، [۱۱] چوٹک = چوٹ نظر، باقی = اکیلو۔ جدا مذاقی = مذاق،

[۱۲]

جَتِ هَتِ تِيڏِيَانُ جُهَتِ وَيَنڏِيَانُ، هِن چِشمانُ وانگِ چِلا تِيڏِيَانُ
 ڏَنگَن ڏَنگِ [نِيَسَنگِ] نَه سَنگَن، وَنَن، وَيَرِ وَيَهَ تِيڏِيَانُ
 زَهَرِ تِيَهَ اَنڌا ڪاريُ قاتِل، ڏِيَسَنڌا پِيئونُ پِيئونَ تِيڏِيَانُ
 حمل! هزار ڏَنگِيئِي مَنِيَن ڏِيئِي، ڪُونڊِي بُل بُل بُلَ تِيڏِيَانُ

[۱۳]

اَڪِيئِيَن هِيَن تِلواريَن تِيرِيَانُ، ڪَچَلا تِيرِا ڪامِيَن
 ڪَچَلي نال ڪَلُورُ ڪِيئِي وَئِي، اَڪِيئِيَانُ ڪُون ڏِي آيِيَن
 [دِيڊان دا دِستور اهو جو، دام وَڏا گَهَت داميَن]
 حمل! هزار اَڪِيئِيَن هِيَن ڪَچَلي، راجا جِيهِي راميَن

[۱۴]

اِيهِي زُلُفانُ ظالِمِا تِيڏِيَانُ، ڪالِي نالگ ڪَلُورِي
 وَيَرِي ڪَڻا وَيَرادِي وَيَن، مَسَت مَتِي مَغُرُورِي
 ڏَنگَن ڏَنگِ نِيَسَنگِ، اَم سَنگَن مَارِ سِيئِي مَغْمُورِي
 هَر ڪَم نال هَمِيشانُ حمل! لَوڊِي زورِ مَغْرُورِي

[۱۵]

شِيَرِيَن سَخَن تِيڏِيَانُ هِيَن مِيئِي، هَر ڪوئِي زَهَرِ رَلا بِيئِي
 ڪَپِي خُمَارَ چَرَهِيَا دِل مِيڏِي، جَنُهَن دَم ڪِيَلِ اَلا بِيئِي
 هَوِي هُنرِ سِي چَوڙِ ڪِيئِي، وَتُ ڪو جو هِلَتِ پَلا بِيئِي
 حمل ڪُون پِيي مَرُ ڪي مَحَبَتِ سِيئِي [سِيَرُ چَلا بِيئِي]

[۱۲] وانگِ چِلا تِيڏِيَانُ = چِلا تَن يا ڏِيَنين وانگر. نَه سَنگَن = رَحْمَ نَه ڪَن. [۱۳] ڪَچَلا
 تِيرِا ڪامِيَن = تَنهِنجو ڪَچَل تَه چَن جادو آهي. ڪَلُور = ظَلَم. آيِيَن = عَجِيْب خوراڪ.
 دام وَڏا گَهَت داميَن = وَڏو چار وَجهي قابو ڪرڻ. راجا جِيهِي راميَن = امير توڙي غريب.
 [۱۴] ڪَلُورِي = قَهَر ڪَنڊڙ. وَيَرادِي وَتَن = ڪاوڙ يا گَهَمَن. مَتِي = طاقتور. مَغْرُورِي =
 مَغْرُور. [۱۵] ڪو جو هِلَتِ پَلا بِيئِي = اهڙو ڪو (مَحَبَت جِي لُشي وارو پيالو) اوتِي
 پيارِيئِي. مَحَبَت سِيئِي = عَشَق جِي تِلوار.

[۱۶]

ڪو دم دلبر بار ٻيڙا ٻڙ ڪڇهه سڏي ڪول سائين!
 مٿين مشتاق مٿوس ڪئون، لاه ڪهندي، ڪهندي ڪول سائين!
 تئون ڏول آئون ڇنڊ ڪول ڪهان، چپ چول آئين ڪڇهه ٻول سائين!
 حمل هي ٻر عيبنين هالن، ڦورا ٿا تون ڦول سائين!

[۱۷]

جاني ٻارا جڏائي والي، ڪالهه نه ڪر مٿين ٺال سائين!
 جيڪي ڦول ڦراد ڪيئون، سڄي سڄي هال سائين!
 اڪيئي ڪڏ ههشان هرئون، ويٺ نه ڪهتسون وال، سائين!
 هن وت حمل ٺال ڪيا پيئي خام رسن دا خيال، سائين!

[۱۸]

سام خدا دے نا ڪر سھڻا! ماڻھين ٺال ٺالائے:
 جوائي ماڻھين
 ناحق ڪھنڊے، ڪھنڊے وتن، جھل تون نيڻ ٻائے:
 جوائي ماڻھين
 مارڻ ٻاجھون مڙدے ناھين، ڪر سمجھاء سڀاڻي:
 جوائي ماڻھين
 حمل تون هٿ لاه، نهين، جو تون در دوستا وڪالے:
 جوائي ماڻھين

[فصل ۵]

ٻاڻ تي ٻيڙي ۽ ٻار کي ڏوراهو

(۱)

ٻهڻي ڏينهن ٻيڙا ٻڙ تون سان اڪييان آ آڻڪاڻي:
 سمجھ نه لائين
 آهون ڏاڍيان ٺال آڻانگيان، اوکي جاء آڻاڻي:
 سمجھ نه لائين

[۱۶] ڦورا نا تون ڦول = تون (منهنجي اوڻاين جو) ڦورو نه ڦول. [۱۸] ڪهندي ڪهندي = تن
 = ڪهندي ڪهندي ڦول. نيڻ ٻائے = اڻاڻيون اڪيون. مارڻ ٻاجھون مڙدے ناھين = مارڻ بندر مڙون
 ٺا. حمل تون هٿ لاه نهين = حمل تان ٻاجھ جا هٿ نه کڻ. وڪالے = وڪاڻا هي = وڪاڻل آهي.

پهـلئون سؤکا سمجھس، پچین بار اوکا سیر آس،
 سمجھ نه لایم
 حمل! مئین نال آهني وچ ونجس وره وهايم،
 سمجھ نه لایم

(۲)

دلبر دوست دلاور دالا دل کون درد ڏيوي،
 کيا سمجھوئي
 پهلئون پيار پيارا ڏي، ول پچتر پير پيوئي،
 کيا سمجھوئي
 مئن مشتاق مطيع ڪئون، جو گھنڊ پا گھنڊ گھتيوي،
 کيا سمجھوئي
 کول يقاب نيمائين ڏنه، لا ڪنهن ڏنهن چير چيوئي،
 کيا سمجھوئي
 آهان سھس لاهان سھ، لا توڙئون ترس آيوئي،
 کيا سمجھوئي
 هڪ ڏنهن حمل نال ڪڏان لا ڪٿو ڪي، آيوئي،
 کيا سمجھوئي

(۳)

هٿي هٿي! حال حوال ميڏيڏي، ڪيڻي ڪل ڏي،
 ڪئون وڏائي
 ناز ڪئون به لياز وڌين، اغماز عظيم آئي،
 ڪئون وڏائي
 غرض ڪٿيندا رک عرض نه سڻين، رک ڏين لاغرضائي،
 ڪئون وڏائي
 مشتاقان ڪون مار، پچين لڏ ٿر ڏين، ٻانهن لڏائي،
 ڪئون وڏائي

[نمل - ۰] (۱) وچ ونجس وره وهايم = وڃي واپار ڪري عشق خريد ڪيم. (۲) مطيع = فرمانبردار. چير. چيوئي = چير چايوئي = اڪيون کڻي نھاريئي. ڪل آيوئي = ڪل آيوئي = کلي ڳالھايوئي. (۳) اغماز عظيم آئي = وڏا ناز ڪنيو (وتين).

خون ڪڍيند ۽ ڪيلڊائين، تِيڪُون ڪونهين خوف خدائي؛
 ڪَنُون وڌائي
 ڪَنهن ۽ ڀنهن مٿن بيسڪي ڏهون، تون چشم نهين ول چائي؛
 ڪَنُون وڌائي
 حمل نال هميشان هويون، سر ۽ سڄي سخت سدائي؛
 ڪَنُون وڌائي

(۴)

دلبرا درڌ فراق مڙهيدي تِيڪُون ڪل ۽ نه ڪائي؛
 ڦيرين توائي
 حور، پري، چڪچور ڪيئي، ڪل مال هو ملڪ منائي؛
 ڦيرين توائي
 دم دم ديوچ درد مندانه ڪُون عشق آڻي لائي؛
 ڦيرين توائي
 ڏينهن ۽ ڏينهن محبت تيڏي، مِيڪُون سرس ستائي؛
 ڦيرين توائي
 حمل ڪُون هيڪ ڏينهن ۽ نهين تون دلبرا ڏيڏ وڪائي؛
 ڦيرين توائي

(۵)

هڻي ۽ ظالم! ظلم ڪيئي، ماس هڏان تون روڙيئي؛
 ڪيئا ڪجهه چوڙيئي!
 عيش، آرام، صبر، سُڪ سارا، نيٺان نال نهوڙيئي؛
 ڪيئا ڪجهه چوڙيئي!
 نازڪ ڏاڪا نينهين والا، پي تڙيهڙي گهٽ چا نور ڏيئي؛
 ڪيئا ڪجهه چوڙيئي!
 حمل دي دل دام زلف ويڇي، ول ۽ ول وڙه وڪوڙيئي؛
 ڪيئا ڪجهه چوڙيئي!

هويون = ڏيئون. (۴) هي بيت بياض جي زير مطالع نسخ ۾ ڪونهي ۽ اسان کي
 پنهنجي ڪاغذات مان هڪ آيو. عشق النبي = عشق جا آلا. (۵) تڙيهڙي گهٽ =
 گهٽڻي وجهي ڪاوڙ ڪري.

(۶)

دلبر! جیوین درد دتئی، شلا تیسوین درد لکھینی
 قدر ہوو بیی
 جیوین دلبر دوست! کسئی دلی تیسوین رب کسئی
 قدر ہوو بیی
 جیوین بار برہ دا دتئی، تیسوین بار آو بیی
 قدر ہوو بیی
 حمل دے مٹن ہوون تئیں سیر سوز فراق سچئی
 قدر ہوو بیی

(۷)

لکھ کے نال کیون دل لٹ کے، عجب تہاڈی چالی
 نور کینون مڑ مور ویندا، جان دیوے یار کالی
 گاڑھیان گڑھیان چشمان تیدیان، تھین خمارتون خالی
 حمل ہے مشتاق تینہالدا، قردا مسست موالی

(۸)

ہرہک نیچر نیکاری دیان، تون کاں کدیان سو کاٹان
 کیا کجھ ہووے کوجھا کاٹان!
 کیوین محبا میسر تینون تون نال روح رہائان
 جوہان مین ہر عیبین ہائان
 تون سپ صاحب صورت دا، تین مٹن مسکین نیمائان
 مینڈے نال کرونا مائان
 مہرئون مینڈے کول بہو، کر دیوان وال وچائان
 دل دے درد سپی دک چائان
 حمل کون ہک ہمدم تون بین، وسریا طول ورائان
 چائان دم دم ورہیہ ورائان

(۹)

کا جا لوری لائی دلی کون، ایمند آرام نیئتوئی
 لہم لگین تون لاہ، کیون تین رگین رت ہیئتوئی
 [قتیے قت فراق والے سچ اک تہ کڈ سیتوئی؟]
 حمل دی دل دام زلف وچ، قابو قید کیئتوئی

(۷) لکھ نال=ناز سان. (۸) چائان دم دم ورہیہ ورائان=اٹن ہیو پانیان تہ
 ہرہک کھڑی ورہیہ برابر تی گذری. (۹) لہم=گوشت.

(۱۰)

پهلون پيار نه ڏيويون ها، تان دلبر ڪيئون دل لڳي
 ڪيائين والا چاهيل ڪيئون ئي، ويس وڪا ڪٿر وڳي
 ڪيئون نه آڪيا سائون، تان ڪو دلبر دل دا لڳي
 حمل هنن سڀ سڏ پياس، واقف آيا سڀ آڳي

(۱۱)

پهلون پيار نه ڏيويون ها، تان دلبر ڪيئون دل ڦاسي
 سڻي صورت ڏيک ٿيڙي، تين دل ڪٿاه پيئاس
 دل ڪئون ڏاڍا ڏي آها، جي ڏيئي دوست دلاسي
 جيڪي لائق لطف ڪيئي، تنهن لائق لائق ناسي
 رات ڏينهان خوشحال آسي، تون دلبر دے پرواسي
 هن وٽ ڪيها خيال پيئي، جو موڙ ٿريون منهن پاسي
 حمل ڪون تون دوست پيان، پيا دلبر دل نا پاسي

(۱۲)

دلبر يارا دلاسي ڏے ڏے، ڪيئيئي من مستانا:
 دوست ديوانا
 رات ڏينهان آرام نهين، جيئون باجهه شمع پروانا:
 ڦيرے حيرانا
 ٿيڙے دوست دلاسي باجهون، ملڪ ڏيڙم ويرانا:
 سخت زمانا
 نال آسائے مال آهو، جو ڪيئيئي سڻن سڄانا:
 چوڙ بهانا
 اهن ٿيڙي بهيرواهي دا، زن مرد مڙهندے طعنا:
 لوڪ بيگانا
 حمل دي ڪا حج نهين، وٽ ڪيا ڪجهه ٻولي پانها:
 تون درجانا

(۱۰) چلے والا چهل ڪيئون = چلي (ڪو جاندار جو چپ مٿي ويهندو آهي) وارو تو
 چپ ڪيو، مڪر ڪيو. دلبر دل دا لڳي = تہ ڪو دلبر دل جو لڳ آهي. واقف ناسي =
 واقف نه هئاسون. (۱۱) پرواسي = پروسي تي. پيا دلبر دل نا پاسي = پيو بار دل تي
 قبول ڪري. (۱۲) هي بيت رياض جي زير مطالع نسخي ۾ ڪونهي ۽ اسان کي پنهنجي
 ڪاغذات مان مليو آهي. جون باجهه شمع پروانا = جئن شمع بغير ٻتنگ (حيران آهي).

(۱۳)

بارا آهے ڏينهن ياد هينئي، جو قول قرار ڪر، ٻنڌاهون
ڪر ڪر واعدے بارا! وفا دے، لافان لک مڙينداهون
ڪانه خوب ڪوالے ڪيئته، جانے بهت پڙينداهون
حمل دا پي هر هڪ ولس، هس ڪر هائو ٿرينداهون

(۱۴)

ڪر اقرار قرار ايئتوئي، سو اقرار نه پاليئئي
ڏے ڏے، دست دلبر جان جسا جند کاليئئي
ميهر سچي مٿي نال ڪڏان نا بهر گهڙي گڏ جاليئئي
حمل ٿيا خوشحال تڏان، بهت آه جڏان ڏک ٿاليئئي

(۱۵)

هڏيان چنڊيان تين خوش ڪيائين، ڪيها چير ڪ پيوئي
ميهر سڙوت ڪهڙي ڪيئتي، ڪيڏي رحيم ڪيئتي
ڪيهر ٻان وڃ واپسي جائين، ڪيڏي خيال ٿيوئي
حمل ڪون هن ڪيهر ڏوهئون، بارا وسار ستيوئي

(۱۶)

تون آڪين اڙي آه نهين، مڙي ويڪن ٻاجه نه سڙي
ڏيڪان تان ڏک ڏور ٿيون، نا ڏيڪان تان مٿين مڙي
رات ڏينهان آرام نهين، ڪل ڪار وسر ڪٿي گهر دي
ڄاڻ، هر سیر ڪاڻ ٿيڙي، مٿين ڪاڻ ڪيان هرهر دي
سوسپن سور اندر وڃ ٿيڙي، ڏر دي عرض نه ڪر دي
حمل ڪون ڏر ڪار دوا هے، ٿيڙي ليڪ نظر دي

(۱۳) ڪرينداهون= ڪندو هئین. مڙينداهون= مون کي ماريندو هئین. جانے بهت
پرينداهون= گهڻائي جانا پريندو هئین. منتون ڪندو هئین. ٿرينداهون= ٺاريندو هئین.
(۱۴) مهر سچي= ٻاجه سان. (۱۵) هڏيان چنڊيان= الخ. ڪهڙي ڦرلڏي ۽ خوش
ٿي ڪيائين، توکي ڪهڙو چر ڪ پيو؟ (۱۶) ويڪن ٻاجه= بنا ڏسڻ جي. رات ڏينهان
آرام نهين= الخ. بياض بر اصل ست هن طرح هئي: ”رات ڏينهان آرام نهين، ڪل ڪار نه
ٿيو ڪهر دي“ جنهن جي اصلاح هوءَ حمل خود پنهنجي هٿ اکرين مٿين طرح ڪئي آهي.

(۱۷)

هڪ دل آهيءَ سا تان نِيئيئي، مٿڙ ڪيئون محب! مَرِيئَنديَمين؟
 سَتانَ وَل دِل مَنگدا هـووے، دڙَڪے ڏے دَرِيئَنديَمين؟
 لاحقِ نَاحق جے تَوُن ڪيئے، سَے ڪُجھ سِيَم سَرِيئَنديَمين؟
 هڪ حمل نال اِيئَوِيَن، ڪے هر ڪَنهين نال ڪَرِيئَنديَمين؟

(۱۸)

تِيئَڏے دَرَد فِراق ڪَنون، پَئسے چاڪ اندر وچ چِڪَڏے
 ڪَڏانَ مَنهِن مَحبوب نَ ڏڪالِيئِيئي، سال ڪَئے لَنگھ سِڪَڏے
 بِيانَ سَپِ طَلبانَ ترڪ ڪِيئوسے، طالبِ هُون تَوُن هِڪَڏے
 حمل! هزار ڪَرِيَن جے هِيئے، تان پِي نِيَمَن لَکِي نالِيڪَڏے

(۱۹)

وقت لَنڊايِيئي، لال آساڏے سَئَن جِيڪو فرمايِيئي:
 ياد نَ آيِيئي
 واعدے پار وفا دے ڪِيئَتِيئي، اِهڻا آپ پَلايِيئي:
 ياد نَ آيِيئي
 جاني! وقت جَوالي دي ول چِشم ڪَڏانَ نا چايِيئي:
 ياد نَ آيِيئي
 حمل نال ڪَڏانَ نا ڪَنهين دَرِيئَن ڪَڙَڪے ڪِيَل آلايِيئي:
 ياد نَ آيِيئي

(۲۰)

حَالِ حَوال سَپوسَن ساڏا، دلِبرِا جَسے دِلِ لاِيَمين؟
 تان چوڙ ڏاڍايان دَرِيَن خُدا تَوُن، پِيرِيَن هُو پَخشايِيَن؟
 اِهَنون آپ گِواہ، رِيوِيَن، تِيَن عالَم وچ سَڏايَمين؟
 حمل نال هَميشان پِچِيَمين، چِشمان چاءِ آلايَمين؟

(۱۸) پيسے چاڪ اندر وچ چڪڏے = الدر بر قت چکن پيا. نين لکيسے نا
 ليڪڏے = لڳل اڪيون لکن نئون - عشق ليکي نٿو سگهي. (۲۰) الئين = گالهائين.

(۲۱)

سؤال ڪر ڀنڊ، ۽ سال ڪٿڻ، ڪو سائيل دا سئو سؤال سائين!
 گهوڻو نڪهت ڪول غريبان "ڏٺه" ڪر پال، آڪين چا پال سائين!
 ٽيڙي لاکون نيڻهن ليوسه، مے تان سال سنڀال سائين!
 ول لا حال حوال پڇي وئي، ابھ عجب ٿساڏي چال سائين!
 اھين ٽيڙي لاغرضي دي، مے ماڻھيان وچ مقال سائين!
 هن لال حمل خوشحال رهو، ڪڏ جال آھين "ڏک" لال سائين!

(۲۲)

قُر دل يارا فقير ڪيٽوئي، تون در ڪٿڙي سوالِي
 ڏيو ڏي کالي
 دوست! ٽيڙا ديدار منگون، بي مايا، ملڪ، نه مالي
 ڏيو ڏي کالي
 بوسه دي چا بيڪ ڏيو، تان سوالِي وڃي نه خالي
 ڏيو ڏي کالي
 حمل دا ڪجهه، حال پڇو، جو ڦيردا مسست موالِي
 ڏيو ڏي کالي

(۲۳)

سھڻا يار ساوڻا! ڪجهه تان مھر ڪينون مڙ پالو پي
 گهوڻو نڪهت ڪول غريبان "ڪون" ڪجهه مڪڙا محب! و کالو پي
 درد مند "ڏٺه" چشمان چا، ڪجهه ڏيک آھين "ڏک" ٿالو پي
 ڪر ڪر واعيدے ورهه ڪٿڻ، ڪو سڻھن پيا! تان هالو پي
 لام حجاب، حمل سون بهه ڏون چار گھڙيان ڪڏ جالو پي

(۲۴)

بخت ڀريا! ڪجهه پال، اسان ڏٺه چينچل چشمان چايو
 تھين سيڪايو

(۲۱) اکين چا پال = اکيون کڻي نهار. اھين ٽيڙي لاغرضي دي - الخ. اصل پڙھڻي بياضر
 پر هن طرح ھئي: "اھين ٽيڙي لاغرضي دي، مے ڪل وچ قيل مقال سائين" جنھن جي
 اصلاح حمل خود پوء پنھنجي ھٿا ڪرين. ٻين طرح ڪئي آھي. (۲۲) تون در ڪٿڙي سوالِي
 = اسان تنھنجي در تي سوالِي پيا آھيون. بيڪ = خيرات. (۲۳) ساوڻا = نمڪ وارا - پسند ڏھ
 وٺندڙ. پيا! = اي محبوب! حمل سون = حمل سان. (۲۴) چينچل چشمان = سھڻيون اکيون.

ڏلد آنار جـ واهر دائـ، مـوتـي، مـرڪ ڏرڪا پـو،
 نهين سيڪا پـو
 سـهـڻـي مـنـهن مـهـتاب آتـون، چـا گـهـونگـهـت گـهـنـد اـلـا پـو،
 نهين سيڪا پـو
 حمل ڪـون هـيڪـواري پـي، چـا لـال کـيچي کـل لـا پـو،
 نهين سيڪا پـو

[فصل ۶-]

مجازي عشق جون مهميزون

[۱]

مار مجازي موکيا ڪيئتا، نيمٿان نيئند نه اوندي
 رات ڏرينههان آرام نهين، دل غم وچ غوطي ڪوندي
 گل ڪلاب آتون منهن تيڏي، پنڌور وانگئون مٽي پوندي
 حمل! هن سڪ سائيپان ڪيٿان، نهين الدر وچ موندِي

[۲]

سـهـڻـي سـرڪـش سـخـت دـيـنـدـي، ڪـنـهـن تـي خـيال نه آتـن
 خـوـبي دـي خـود خـيال ڪـنـون، ڪـوئي آپ جـيها نا چـائـن
 شاه گداگر ڏوئنهين برابر، هڪ قدر سچائـن
 حمل جيـهـي هـزار تـيـهـان دـر، پـاـجـهـه خـريـد وـڪـائـن

[۳]

سـهـڻـي صـورت سـهـڻـيائـدي، تـيـن سـهـڻـي سـي وچ سـهـنـدـي
 سـهـڻـي سـهـڻـان نـال آتـيـنـدـي، ڪـوـجـهـي وـتـن لـنـهـنـدـي
 سـهـڻـان نـون سـڌ ڪول پلـهـنـدـي، ڪـوـجـهـان نـون پـڻـي ڪـنـهـنـدـي
 حمل! هـن آندـر دـي ڊـرو جـي، پـاـهـر مـيـڙـي مـنـهن دـي

[فصل ۶-] [۱] مجازي = عشق مجازي. گل ڪلاب اتون منهن تيڏي = تنهنجي
 گل ڪلاب جهڙي چهرې مٿان. پوندي = گهرا پئي ڏي. نهين مولي = ماري نٿي.
 [۲] پاچه خريد وڪائن = بنا مله جي وڪا آهن. [۳] اليندے = ڳالهائڻ ٿا.
 وتن لنهندي = دالهن ڪندا وتن.

[۴]

مُنهن: دا مِلِيَا دِل دا ذاپا، هَلَم دومت پِيو سَ
 كِل "كِ"، خوش كَر نِيئَس دِل، سو جالي ذِڪ جِيو سَ
 اِيچِين بَے هَرَواه، ئِيَا، هَس هِشَمَان ئِيو سَ
 حمل هُن ارمان كِيها، جو وَسَتُون كَالِه كِيو سَ

[۵]

مَتِين "ذِيكان"، اوھ ذَهيدا ناهِين، ذِيڪ مِيَكُون، مَنهن تالَے
 نِيئِي رَتِي رحِم آندَر وِچ، نال خُودِي خود خِيالَے
 جِيُون جِيُون آزيان عَرَض كَران مَتِين، تِيُون تِيُون تَاب ذِكالَے
 حمل! هِين مَحَبوبان دَے، كَے قَلب كُرايَے كَالَے

[۶]

مار كِيَا، مَنوَاه كِيَا، دَے بار بَرِه سَر باري:
 لاَڪَر باري
 هَس "كِيَا، دِل كَس" كِيَا، بِيَكَس "كَتُون" بِيكاري:
 لاَڪَر باري
 كِل "كِيَا، آئِل" كِيَا، نا مِل "كِيَا" هُن باري:
 لاَڪَر باري
 چوڑ كِيَا، دِل تروڑ كِيَا، مَنهن موڑ كِيَا كَز ماري:
 لاَڪَر باري
 سَت "كِيَا، مَنهن مَت" كِيَا، كَر كِهَت "كِيَا" كِهَت كِهاري:
 لاَڪَر باري
 موھ كِيَا، كَر دروھ كِيَا، بَے دُوم كِيئَس بيزاري:
 لاَڪَر باري
 باد نَكَا فَرِيَاد مِيْذِي، نا داد، تَے كَا دِلداري:
 لاَڪَر باري
 نال حمل كَا كَالِه تَے كَا، نا حال پُوئِيس هِيكاري:
 لاَڪَر باري

[۵] كُرايَے = سَخت، [۶] منواه كيا = مچائي ويو. كز ماري = تير هئي. كِهت
 كِهاري = جدا كري.

[۷]

هَسَ کِيَتَا، دل کَسَر، کِيَتَا، هِيَوَس، ميري دل هوئي
اوڙي، هاڙي هوون پڇارون، لوکان دے وڃ لوئي
جيهي مَنين نال سڄان کِيَتِي، دشمن ڪرے نہ ڪوئي
محل! هُن محبوب پيان، پيا ڪوئن ڪرے دلجوئي؟

[۸]

آک کِيَتَا وَل آيا ناهين، بار ڪَنهين ڪَر جهليسا
با وَت ابدے اوڙ ڪِنون، ڪَنِهان پليتان پليسا
نا آپ آيا، نا سڏ سَنِيها، نا ڪوئي قاصد گهليسا
يا تان يار وِزار پيدا، يا راه رقيب ملِسا
وانان تڪ تڪ ويل لنگهي، تين سڄ آئون آتليسا
محل! روح ماھي نال ميڏا روز آزل دے رليسا

[۹]

دلبر دا ديدار سدا، دل رات ڏينھان هُسي منگي:
رَب ڪَنون پيا مول نہ منگي
لاھين آساڏي ال ڪَلي دے، يار ڪَنهين ڪَر لنگي:
تان ڪَن ڪاوَن ٿي ڪَر لنگي
خون ڪَريندے خوف آت، ٿيوس، اُسا ڪو دل سَنگي:
جو سُن آه آساڏي نہ سَنگي
محل نال هميشه ياروا يار ميلن پڪرنگي:
دشمن دُور ٿيون دورنگي

[۱۰]

ت سالگي ڪهڻي ڏهاڙي، دلبر وِڙهي وَسَ کِيَتَا
آه وَسَ کِيَتَا، دل کَسَر، کِيَتَا، نا جاء ٿيڪاڻا ڏس کِيَتَا

[۷] لوکان دے وڃ لوئي = آڻ ماڻھن ۾ ڪيلا دار ٿيس. [۸] نا ڪوئي قاصد گهليا =
وري ڪو قاصد موڪليائين. يا راه رقيب مليا = يا رقيب سندس وات جهلي پيا.
[۹] هي بيت پياض جي هن نسخي ۾ ڪونهي ۽ اسان کي پنهنجي ڪاغذات مان مليو
آهي. لنگهه = ۱. گذري ۲. مڱهار. سَنگي = ۱. زخمي ڪري. ۲. ڇڏي.

ڪٽر وس ٿڪس، پيوس ٿيس، نسا وس لگا، پيوس ٿيس ٿيس
چا مٿس، ڏک ڏک مٿس، لکيس، مٿس قاصد ڏک، رو نٿس ٿيس
پس حمل سون هٿس رس ڪڏان، نالا، قلب تون ڪٿن ٿيس ٿيس

(۱۱)

دل وچ آکيس عرض ڪريسان، مٿن تي تاب نه جهلان
ويڪڻ نال وسير سڀ ويهنديان، جوڙ وچان جي ڪٿلان
ڪڙو نه جهلي تڪ تاب، ڪري جيٺ فوج حسن دي هٿلان
حمل! حال حال اهو، ڪٿن نال سڄي ڏٺو ڪٿلان

(۱۲)

دل ڪون پٿون ڏلاس ڏيان، رهه مٿس نه رهندي
آڪيان ڪينون اولي وسدا، ايڏا سول نه سهندِي
سامه پٿاه ڪينون نيت ٺهري، لوجي مٿس نه لهندي
حمل! حبيب دے ڏيئي باجهون، ٺاه نه پٿي ڪنهن لهندي

(۱۳)

قاصدا ڪول سڄي وچ آڪين، ساڏا حال سڀوئي
ڪر ڪوپال سڀال سگهي ته، تون بين حال نه ڪوئي
سال ڪٿي لنگه، حال نه پڇيئي، نا ڪوئي حال مٿوئي
حمل دا پيي حال آهو ه، جيڪو حال ڏوئي

[۱۴]

قاصدا ڪول سڄي وچ آڪين، ساڏي سڀ سڀهه
لڳي لاڳاهه چوڙ، لڳي سڀ تون ساڄن دے سڀهه
دامن دي لڳ ٻال ٻارا، جيئو هه ٿون تههه
حمل! حال سڏا وچ آه، پٿي قاصد مٿس ڪههه

- [۱۰] مٿس قاصد ڏک، رولس ٿيس=قاصد (منهنجا) ڏک ٻڌي، روئي پڄي ويو.
[۱۱] جوڙ وچان جي ڪٿلان=جيڪي ڪالهيون جوڙي وچان. ڪٿلان=موڪليان.
[۱۲] پٿون=گهٽائي. اڪيان ڪنن اولي وسدا=اڪين کان پري ٿو گذاري.
لوچي=يڪار (دل). باجهون=ڏسڻ بنا. [۱۳] ڪر ڪوپال=ڪا پلائي ڪري.
مٿوئي=موڪليئي. [۱۴] ڪول=نزدڪ. سڀهه=اميد آسري تي. منجس=موڪلا.

[۱۵]

حال حوال سڄڻ ڪُون سَڏاڏا، ٻاڻڏي! نڙي ههڇائين؟
 سڀ سڻائين؟
 پهڻاؤن؟ سير هٿ ٻهريون، وڪ ڪر، ٻاڻڏ ٻيڇي وڃ ٻائين؟
 سڀ سڻائين؟
 جو ڪُجهه آڪان آڪ سڻايان، ليڪ نا هيڪ لُڪائين؟
 سڀ سڻائين؟
 درد فراق مري ديوان ڪالهين، سرُجن ڪُون سمجهائين؟
 سڀ سڻائين؟
 "خواب خوراڪ خوشي ڪٿي تون بن، جوڙ ٻئي غم ڄاين؟"
 سڀ سڻائين؟
 هر هيڪ وڃ حضور حمل ديوان، آزيان عيڄز آلائين؟
 سڀ سڻائين؟

[۱۶]

دلبر دي دل سخت ڏٺوس، به پُرواهه ڄايندا
 نا ڪجهه ڪٽهندي ڪاڻ ڪڍي، نا ڪٽهندي نال آڻيندا
 سٽس هزار سلام ڪرن، تان ٽهين سلام واهيندا
 حمل! وڃ هميشان ٽنهندي پل پل پير مالهيندا

[۱۷]

دلبر دي دل صڄي ڪيٽوس، ٽهين آسان ڏٺي وڻدي
 نا ڪُجهه ٻولي، نا چٻ چواي، نا ڪا ڏيو وڻدي
 مڙي ٽنهن محبوب ڪيٽي، ٻئي رات ڏينهان دل ڪڍي
 نا ڪا زاري زور لڳي، تين نا ڪا حُجَت هڻدي
 حمل! هر ڪوئي پوکي چئي، ليڪي روز آڙندي

[۱۵] نڙي ههڇائين = ٻيڻي ههڇانجانءِ. لڪ = ڏرو ه. [۱۶] ڄايندا = گذاري ٿو.

ايندا = ڳالهائي ٿو. [۱۷] ولدي = ۱. وري ٿي ۲. جواب. حمل هر ڪوئي. الخ.

= اي حمل! هر هڪ اهائي چئي ٻيو پوکي جيڪا روز ازل جي لکيل آهي.

[۱۸]

دلبر تان دل مٽي مٽين ٿون، يا ربا تون نا مٽين
 ڪوڄها ڏيڪ سٺي ڇا مٽي، يا ربا تون نا مٽين
 نال فراق ڦٽي ڦٽي دل مٽي ڏي، يا ربا تون نا مٽين
 حمل حق دي ياري ٻاجه ٿون، ٻيان سڀ ڪوڙيان جهڙين

[فصل ۷-]

دلبر جي آڏو التجا ۽ آزي

[۱]

جاني يارا جماعت ٿون، ٻين، ٺهين، گهڙي هڪ آندي،
 ٻانڪ وڙهائي ڏي
 رات ڏينهان ڪٽهن وقت ٺهين، دل درد ڪيون دم وائي،
 هڪ ڌر مٽي ڏي
 ڪر ڪر ٻالين باد ٿسڙيان، ڪوئچ وانگون ڪرلندي،
 ڦير ڦير ڏي
 سڪ، صبر، آرام ٺهين، ٿيڙي ٻاجه ٿون ٻانهن ميراندي،
 ٻيٽن ٿي آندي
 حمل ڪون هڪ چوٽي جاني، ٿيڙي ٺوڪ ٺيڙي
 ساز پٿر ٻاندي

[۲]

يارا تير ڏي ڏي ڏي ڏي، ڏي ڏي ڏي ڏي، ڏي ڏي ڏي ڏي،
 مٽي ڏي ڏي ڏي ڏي
 ايهه دل، دلبر دوست! ٿسڙي ٻيڙي، ڪيٽي ٻيڙي،
 مٽي ڏي ڏي ڏي ڏي

[۱۸] ڪوڙيان جهڙين = ڪوڙيون جهڙيون (جهڙ هئڻ)۔ اجايا ڪشالا۔ [۱] جماعت =
 آرام۔ ڪوئچ وانگون ڪرلندي = (دل) ڪوئچ وانگر ٻئي ڪر ڪري۔ ٿيڙي ٻاجه ٿون
 = توکان سواءِ۔

عِلْمَ عَقْلٍ آ عِشْقِ اَذَايَا، مَسْلَمَ كَلِّ كِتَابِي:
 مِلُو شِتَابِي
 نال حمل خوشحال رهو، هُن مہیتو حرف حجتابی:
 مِلُو شِتَابِي

[۳]

دلپرا دل ڪُون تانگه تِيڙي، شلا سانگ تِيوئي ول نهڙي:
 آء وس واپڙهي
 وريه، آندرو وچ وانان لايان، سولان سس سنڱهيڙي:
 آء وس واپڙهي
 پل پل دے وچ پور تَساڙي، هوندي، آلت اوڙي:
 آء وس واپڙهي
 دم دم دے وچ درد مند ان ڪُون، ڏيندا عشق آڪيڙي:
 آء وس واپڙهي
 دشمن دي دل داغ هوو، جنهن گهٽي نَحس ليکيڙي:
 آء وس واپڙهي
 حمل! ويڪ هميشان تِيڪُون، ورق هجر دے واپڙهي:
 آء وس واپڙهي

[۴]

رات ڏينهان هے وات مِيڪُون، نيت ڪالھ تِيڙي ڪوٽي دي:
 قسم ڏولن دي
 ا، مِيڙي دي ڪالھ ڪجهي، پيے لال نهين ڏولن دي:
 قسم ڏولن دي
 ماڻھ، ٻڙي مَن موھ لِيٽا، پيا ڏلڪ تِيڙي ڏولن دي:
 قسم ڏولن دي

[۳] شلا سانگ تِيوئي ول نهڙي = شال تنهنجو رهڻ لڙديڪ ٿئي. آء وس واپڙهي
 = اچي پاڙي ۾ ويجهو ره. سولان سس سنڱهيڙي = سورن سوين سوراخ (اندر ۾
 ڪري ڇڏيا آهن). اوڙي = ڏکيا. اڪيڙي = وٽ پيچ. دشمن دي دل داغ هوو
 جنهن گهٽي نَحس لکيڙي = دشمن جي دل (۾ داغ هوي) جلي ڪاري ٿئي جنهن نامراد
 وڇوڙا وڌا آهن. ورق هجر دے واپڙهي = يعني جدائي جي ڏينهن کي ختم ڪري.
 [۴] مالڪه = ۱. سيند ۲. هڪ ڪه جو قسم - ڏهري جو مالڪه. ڏلڪ تِيڙي ڏولن
 دي = تنهنجي ڪچي ۾ ٻڌل ڪارڪ (ڏولن) جي لوڏ.

سانگ ٿيڙي سڙو ڪانگ آڏاڻي، تانگهه ٺهين ٽولڻ دي،
قسم ڊولڻ دي
حمل ڪون هي حب سدا، سير گهول ٿيڙي گهولڻ دي،
قسم ڊولڻ دي

[۵]

گهٽيان ٽڪ ٽڪ گهٽيان دابر! ڪڏان اوسين اس گهٽيان؟
ڦير ڪر ڪر ٿروڙ ٿروڙ گهٽيان
وليٽان مڃئون وانگئون سائون، ويڙهه ائون سير وليٽان،
ٿيڙيان ڦير ٿو واکان وليٽان
تليٽان ٽون بين ٽپ رهيان، آه ڏي ڏڪان ٽون تليٽان،
سائين! سوز ٿسڙي تليٽان
چليٽان ٻيڙي ٿيڙي ڊيان چٽڪيان، سائون وريان ٻوڙيان چٽڪيان،
حمل! هوش ٺيڙي چٽڪيان

[۶]

يار ميا دلدار سڄي! مٿن گهور ٿسڙي گهٽيان،
مادر گهٽ گهٽ ڏيڙي گهٽيان
ڪاڻ ٿيڙي سڙو ڪاڻ ڪڏان، مٿن ٻاڻ ٿيڙي چا ٻيٽيان،
ميٺي ڏيڙي ٿيڙي ٿيڙيان
اوڙي ٻاڙي ٻوڙي ٻيٽيان، سڄي ٿيڙي چٽڪيان،
ٿيڙي ٿيڙي ٿيڙيان ٿيڙي نا چٽڪيان
سڄي ڪر حال حال حمل دا، ٻيڙي ٻيڙي ٻيڙي مٿيان،
ٿيڙي مار مڃي مٿيان

سانگ ٿيڙي = تنهنجي خاطر. تانگهه ٺهين ٽولڻ دي = سڪ انداز کان ٻاهر آهي. گهولڻ دي = گهورڻ جي. [۵] گهٽيان = ۱. گهٽيون ۲. گري وئي آهيان ۳. گهٽين ۴. جتي جو گهٽيون. وليٽان = ۱. وليون گاه جون. ۲. وري ويون ۳. وريون. تليٽان = ۱. هٿن پيرن جون تريون ۲. تريون، هٿ، ٽيڪ، جهل. ۳. تري يا جلاڻ. چليٽان = فوجن جا دستا، ٻوڙيان چليٽان = ڪپهه جون ٻوڙيون ۽ چٽڪيون يعني ڪٽڻ جو سامان. آڻڻ - ڪم ڪار. چٽو چليٽان = (حسن جي) تيز فوجن. [۶] گهٽيان = ۱. گهٽي آهيان ۲. (ماه) گهٽيا ٿي ڏني. ٻاڻ = محبت جي تير - عشق. ٻيٽيان = ٻيٽي آهيان. ماري آهيان. لنڊيان ٻيٽيان = رول رکون. سڄي هوڙيان چٽڪيان = اصطلاحاً: ڪيتريون ئي ڳالهيون ۽ ڪيلائون هلي پيون آهن. ٻيڙي ٻيٽيان سڄي مٿيان = سڄي (زالون جن طعنا ٿي ڏنا) مٿيون ٻيڙي ٻيڙي پڳيون. مار مڃي مٿيان = عشق ماري مٿي آهيان.

[۷]

ایہہ دل دلبر دوست بیارا! گھوڑ تینڈے گھین گھئیئے
 تَوْن دِل لئیئے
 کان تینڈے سَو کان کڈان، ہنڈ ہان تینڈے چا بیئے
 تَوْن دِل لئیئے
 توڑے درد فراقان، قسسی، ہرگز مَول نہ ہئیئے
 تَوْن دِل لئیئے
 حمل کون، مے تانگہ تینڈی، پی تانگہ، کنون دِل تریئے
 تَوْن دِل لئیئے

[۸]

تینڈے سَو ز فراق کنون، ہئی جان اندر وچ جندی
 جانی! آہ سگھا وچ جندی
 جھل ہل رہیئس گھٹان مہین دِل کون، تھین مینڈے جھل ہل دی
 ہل ہل ویک تیک کون، جاہندی
 قاس رہی، وچ باس زلف دے، واس گڈس ول ول دی
 ما ہن تھین اوہا ول ولدی
 کتل کتل کٹی دِل کالہ، اہین وچ، حال کران دِل ہندی
 حمل! تھین آٹان حج ہندی

[۹]

درد فراق فیکر سے دِل کون چھٹ کٹے چوڑارون
 ہک تَوْن زارون
 کول مینڈے تون، یول پھین، تان گھول جسا جیند وارون
 میر نا وارون
 آوٹ دا احسان کرو، تان دِل دے وھس و سارون
 سور نہ سارون
 حمل کون کتل لاء بیارا توڑے بیار نہ، بیارون
 لوک و سارون

[۷] ہئیے = روکھی ہئی آہی (دل). [۸] جا ہندی = جا تھی ہئی. [۹] سر نا وارون = سر (کی قربان کرکے) نہ مونا ہون.

[۱۰]

دلبر! مَیْکُونُ دردِ دَستِی بیدرد لیرینِ تونِ کیوینِ :
 وے جُکِ جیوینِ !
 میانِ نونِ نا مارِ سائینِ ! مَرْدے مارِ سَکِیوینِ :
 وے جُکِ جیوینِ !
 اک : ایہ۔ کَنھنِ مَتِ دَستِی، جو رَتِ آساڈا پیوینِ :
 وے جُکِ جیوینِ !
 نامِ خدا دَا مَن تونِ، نا کر مالِ آساڈے لَیوینِ :
 وے جُکِ جیوینِ !
 [گڈِ ہووَن] کَنڈِ کیئر جیوینِ، ہو نالِ حملِ گڈِ تیوینِ :
 وے جُکِ جیوینِ !

[۱۱]

کَنھن کُونِ آکانِ، اک سٹاپانِ دِلِ دے دَرْدِ کیشالے :
 دلبر والے
 میٹے دے وچ سَور سَچنِ دے، داغِ کیے تے کُلِ کالے :
 جیوینِ کُلِ لالے
 موہن موہ کَییا مَن میرا، ڈے کَر ہارِ ڈِکالے :
 لیتِ نیرالے
 اہینِ حُسنِ دیِ ہاکِ ہَمہِ جا، کَر دیِ قیلِ مَقالے :
 وچِ بَنگالے
 اور آکینِ دے دَوَر کَنوَن، لیتِ کَاوَن غَمِ غِزالے :
 قیرنِ رِیسالے
 رَجُلینِ دیِ رفتارِ کَنوَن، کٹے چَینچلِ دے چُکِ چالے :
 وہمِ وِچالے
 مَیْکُونِ پیِ تَنھنِ مُحبِ میٹے دیِ، ہَرْدَمِ سِکِ سَنپالے :
 خَوُضِ خیالے

[۱۰] میان نون=مَن کی۔ مردے مار سَکِیوین=مَن کی مار بند ڈِ سَکِجین۔
 [۱۱] لَت کَاوَن غَمِ غِزالے=ہرڈ بہ انھی حَسرت و ارمان بہ آمَن۔ رَجُلینِ دیِ
 رفتار=پیرن (رجل=پیر) جی نور۔ چَینچل=ہائی۔ وہمِ وچالے=ارمان بہ آہی۔

حمل ذَنَّهُ هِيڪواري جے چا مِهر ڪَنئون مَرُو پالے :
ڪُل غم ذالے

[۱۲]

ذِبْنَهون ذِبْنَهَن ذِهاڙي تِيڏا، بِرُو هوندا هے باري :
بے اختيارِي
روز مَره شنب روز ڪَرے، دل سَوز ڪَنئون سَو زاري :
بے اختيارِي
سام ڪَنئون سڪ سو گهي مائي پَسَر، آخر نئي اڻهاري :
بے اختيارِي
حمل پِي هوشيار آها، پَر نيئنه ڪِيئتي لِر واري :
بے اختيارِي

[۱۳]

نيئنه تَساڏا شينهن وانگئون، مَنن نَڌِرے لاءِ نِپايتا :
پِچرے پاپا
تَرادان دے تَرپ پاهر پيا، نا سينے وچ سَمايا :
گاوڻ آيا
هوش کيا خرگوش وانگئون چپ، جوش ڪنبائي ڪايا :
صبر سڏايتا
اَلت پَلت پئي بَواند بيره دي، محبت مينهن وسايا :
ڪر ڪر سايا
حمل ا هوسي سڏ تينهان نئون، عِشق جينهان سِر آيا :
تور لياها

[۱۴]

تِهين نيهايت نينهون تِيڏے دي، نا ڪا پَر ت پڄائي :
سچ ڪر چائي
تَوِين تَوِين سِڪ سَرس سدا، نا ٿيندي پَر ت پڄائي :
سچ ڪر چائي

مڙپالے = موٽي دسے . [۱۳] تراڏان دے ترپ پاهر پيا = وڏا آواز ڪري ٺهي پاهر
آيو . خرگوش = سهو (جانور) . جوش ڪنبائي ڪايا = جوش بدن کي ڏکائي
چڏيو . صبر سڏايا = صبر هليو ويو .

مَـبـر آرام نيسے سڪ ساعت، جـانُ دل دَرْد رَـجـائي؛
 سَـج ڪَـر چـالِي
 حمل ڪـون هـر ويلے هے، هـن تـيڙي قـوت ڪـيـهائي؛
 سَـج ڪَـر چـالِي

[۱۵]

تـهـيـن نـبـاهـو نـال ڪـهـيـن دے، صـورت سـوئـهـن سـدائـيـن؛
 سَـهـڻا سـائـيـن
 اِـنـهـو چـڻـڪـا چـار ڏـهـاڙے، جـو پـن جـوـانـي تـائـيـن؛
 سَـهـڻا سـائـيـن
 آخـر خـوـبي خـاڪ ٿـيـسـي، مـٿـيـن سـن تـان سـج آڪـائـيـن؛
 سَـهـڻا سـائـيـن
 حمل جـو دم جـيـمـنـدا هے، لـا صـحـبـت ڪـاڻ سـيڪـائـيـن؛
 سَـهـڻا سـائـيـن

[۱۶]

بـار تـسـاڙـيـان ياد آسان ڪـون، دَم دَم دل وِـج ڳـالـهـڙـيـان
 تـهـيـن وـسـرـديـان وـقت ڪـتـهـيـن، جـي گـهـڙـيـان آسان ڪـڏ جـالـهـڙـيـان
 آوَل عـيـشـق آتـالـيـيـسـي آهے، ڏے ڏے بـار ڏـڪـالـهـڙـيـان
 آڪـ ڪـيـون ”وَل مـلـسـون“ سـي تـون ڳـالـهـڙـيـان تـا پـالـهـڙـيـان
 ڏيک تـيڙي لاغـرـضي، ڏـيـنـديـان مـيـهـي سڀ مـنـهن ڪـالـهـڙـيـان
 هـن حمل ڪـون هـيڪـواري مـل، تـان مـڙـن رـان رـهـسـالـهـڙـيـان

[۱۷]

آڪ ڪـيـون وَل آيـون نـانـهـن، دـوسـت ڪـيـتـي مـپ سـرـدي؛
 تـون بـن تـهـيـن ڪـهـڙي هـيڪ سـرـدي
 هـڪ هـيڪ وِـج پـرچـيـن رُـسـيـن، بـيـت اِـنـو پـن هے ڪـرـدي؛
 تـون سـن ڳـالـهـه رـقـيـب نـه ڪـرـدي

[۱۵] نـبـاهـو = هـمـيـشـه نـبـا هـيـنـدڙ. [۱۷] مـپ سـرـدي = اهو جو سڀڪي (توڪي) سري
 سگهي. ڏاڍائي. ڪهڙي هڪ سري = هڪ ڪهڙي به (توڪان سواءِ) گذارڻ مشڪل
 ٿي ٿئي. پيٽ = ڀرت. محبت. ڪردي = ۱. بگڙي ٿي ۲. خر يا گڏه جي.

ڏوري ٻا ڇا ڏاه ڪيٽوئي، دُرست هوئي دل ٻردي؛
 ما تان تهنڊل تئون دلبردي
 حمل ڪون تئون دوست ٻنان، هه طلب نه سيم نه زردِي؛
 هيئي طلب نسييم نظردي

[۱۸]

جيئند، ٻارا جدا لا جالون ڏرينهن عمر گڏ گهارون؛
 شڪر گذارون
 دم دم دلبر ڏيک ٽيڪون، منڊار مڏا سن اتارون؛
 شڪر گذارون
 ڪر ڪر ڪاليهين ڪجهه آدر دريان، دل تون درد اتارون؛
 شڪر گذارون
 نال حمل خوش حال رهو، جيئند چئي آڻڪ آزارون؛
 شڪر گذارون

[۱۹]

سها ڏيک نه، سڪ لاهي مئين، سڪندے عمر گذاري؛
 توبه زاري
 جيئون ڏيکان تيون سڪ ڪهڻي، مئين ڪيڏے وڃان وڃاري؛
 توبه زاري
 سڪ ڪهڻي تين صحبت نولي، ماريا امين مونجهاري؛
 توبه زاري
 پاڪان نال ٻر پٽ لڳي، مئين بيڪاري بدڪاري؛
 توبه زاري
 ڪنهن ڪنهن نه، آوے شالا انجيهي بهتري؛
 توبه زاري
 حمل موسيٰ سڏ آهين ڪون، جا دل عشق آزاري؛
 توبه زاري

ڏوري ٻا ڇا ڏاه ڪيٽوئي = عشق جي ڏور (مون کي وجهي) تو ڏاڀ ڪئي آهي.
 هوئي دل ٻردي = دل غلام ٿي چڪي آهي. سِر نه زردِي = نه چاندي نڪا سون
 جي. نسيم نظر دي = ديدار جي هير جي. [۱۸] جالون = اسين (يعني آڻ) نه گذاريون.
 آڻڪ = اوکائي - تڪليف.

[۲۰]

دوست! تیرے دیدار کیلئے، مٹین^۱ سیکندے عمر گذاری،
آہیکواری^۲
مٹین^۳ مشتاق مہوس^۴ دا، کو غور^۵ کرو غمخواری،
آہیکواری^۶
ڈیک میڈے^۷ ڈک، ڈیوو کا تان^۸ دوست میںا دلداري،
آہیکواری^۹
حمل دي^{۱۰} کا حج^{۱۱} نہین^{۱۲}، ہرے تون^{۱۳} در^{۱۴} توبہ زاری،
آہیکواری^{۱۵}

[کافی]

کبھی کبھی^۱ کا جا لئون تون^۲ لائی
وہ وہ وہ، وہ وہ، تہی وات وائی

- ۱۔ اوڑا ہاڑا لوک ہیکانے۔ راتین^۱ ڈینھان^۲ ڈیون^۳ طعنے
کلا غیت تیڈی چم^۴ مٹین^۵ سیر تے چائی۔ وہ وہ وہ.....
- ۲۔ دم جہم راتین^۱ نیان^۲ نیند^۳ آوے۔ تارے تک تک نا رات وھاوے
کائی کان^۴ سچھے کار گھر دي کائی۔ وہ وہ وہ.....
- ۳۔ جنھن ڈینھن تیڈکون^۱ ڈائے دوست پیارا۔ تنھن ڈینھن مار یا لینھن نقارا
سن رہیا سیکو مائے ہیو پیان^۲ پائی۔ وہ وہ وہ.....
- ۴۔ حال حمل دا معلوم تیڈون^۱۔ تون^۲ بن^۳ آکا پیا آکان کنھن تون^۴
ڈکان سولان^۵ میڈا کونھین^۶ حال پائی۔ وہ وہ وہ.....

[فصل - ۸]

دلبر ۽ منھنجون راز و نیاز جون گالھيون

[۱]

طرح طرح دیران^۱ گالھین^۲ میڈکون^۳ دل وچ ہی ہست^۴ دیران^۵،
نہین^۶ ڈسٹ^۷ دیران^۸

[۲۰] مہوس = اہو جو سون ۽ چاندی ڈاھن واسطی طرح طرح جا لسخا گولی ۽ حیران ہووے۔ حیران سرگردان۔ حج = حجت۔ دعویٰ۔ [کافی] لوک ہیکانے = ڈار یا ماٹھو۔ ڈکان سولان = ڈکن سورن (م)۔

هڪڙيان ڏور ضرور ڪئون، وٽ ڪي ڪول وٺي ڏيان؛
 ٽهين ڏسڻ ڏيان؛
 هڪڙيان ڏرس ڏلاس ۽ اليان، هڪ وٽ نيٺ نسي ڏيان؛
 ٽهين ڏسڻ ڏيان؛
 نال حمل گفتاران ڪيٽينان، دلبر ڏلين ڪسڻ ڏيان؛
 ٽهين ڏسڻ ڏيان؛

[۲]

درد فراق نڪر ڪر اوجان، جان جيگر وڃ جٽي
 ساري رات ڪڙا سڙ ڪاوان، دلبر دے در آڻي
 ڏيک سڙ ڪون ڏر ڪڙاڙهن ڪيٽي، ڪڙي ڪوڪارڻ ڪيٽي
 تنهن ڪڙي تون قربان حمل جتن دوست جنگائي سڙي

[۳]

سڙي لوڪ سڄي لنڪه آيا، نال ٻڪل دے ٻڪ ڪڙي؛
 لوڪون لڪ ڪڙي
 چٽندا چٽندا پهنندا آيا، سامه سمورا سڪ ڪڙي؛
 لوڪون لڪ ڪڙي
 ٻاجھ ڪئون آ پيا مڙي جهولي دے وڃ جهڪ ڪڙي؛
 لوڪون لڪ ڪڙي
 حمل ڪون ڪٽل لاء ڪير هائيان ٻاء چٽيا ول جڪ ڪڙي؛
 لوڪون لڪ ڪڙي

[۴]

ڏردي، تين لڪ ڏهندي تينڪون، لوڪ ڪئون لاچاري؛
 ٿر دے چاري
 هڪ فراق ويڇوڙا، ڏوڄها بار ڏيئي سڙ باري؛
 تين سڙ باري

[فصل ۸-] هڪڙيان = يعني هڪو يون ڪالهيون. ڪول وٺڻ ڏيان = گڏ گذارڻ
 جون درس = پوريون. نسي ڏيان = پڄڻ جون. [۲] سڙ ڪاوان = سور سهاڻ ۽ ڦيران.
 [۳] ٻڪل = مٽي جي ڪپڙي سان (عورت) جو مٿيون ڍڪڻ. چڪ ڪڙي = ليڪي
 چي. [۴] ٿر دے چاري = ڇوڪيدار ٻيا ڦيرن.

سَهَس هَزار قَتِيئِ مَسِينِ ذَرِيئِ، تَتِيذِ عِشَقِ آزارِي؛
 تَوْنُ در زاري
 حمل دا سِير صدقِ تَوْنُ تَوْنُ، وَل وَل وارن واري؛
 تَهين لَك واري

[۵]

لَج دي ماري، لوک کَنُونِ مَسِينِ لُکُکِ هَايانِ لِيئِ،
 هَک تَوْنُ لِيئِ
 مَسِينِ آزيانِ عَرَضِ کِيئِ، "قَوْتُ" نَ کَا وَل "جِيئِ"؛
 نِير جِيئِ
 مَسِينِ مِسکِينِ اِيمايِ دي، چا نِ کَر دِلِ نِيئِ؛
 سَا تَوْنُ هِيئِ
 عَجَبُ جِيهِي هَک جَالِ حمل دِ نال خودي تَوْنُ کِيئِ؛
 رَمَز رَمَز کِيئِ

[۶]

يار سَچن دِ آلِ کِيئِ، وَل وَل کَهَتَانِ وَلِ؛
 مَن وَل وَل کَهَتَانِ وَلِ
 دَلبر دِ ديدار کَنُونِ؛ دِل کَوْتِ کوئي هِل هِلِ؛
 هِل هِل ويک پِيئا کُونِ هِلِ
 عاشق شُدَا شوق شِکَسْتَا، دَلبر دا دَر مَلِ؛
 دَلبر دَر دَانِ دا دَر مَلِ
 حمل کُونِ سَتِينِ ساه آلدَر وِچ، سِک کِيئِ چا سَلِ؛
 تان پي سِک نِ کَنَن کُونِ سَلِ

ول ول وارن واري = وري وري گهورن. [۵] ليئِ = ۱. ليئا - جهاتيون ۲. لاء -
 خاطر. لا "قوت" ل کَا ول "جِيئِ": نرجا جِيئِ = (جواب پر) لکا "قوت" لکا
 "جِيئِ" آهي (يعني کاه ورندي کال ٿي ملي) ت (به مون جهڙو) ليرجو (= اڻ
 ورج - بي اثر) پيونباهي. نِ کَر = نپي کري. دِل لپيئِ = دِل سوکهي کئي آهي. تَوْنُ
 پيئِ = تو محبوب. خودي تَوْنُ کيئِ = (تون) خودي ۵ مان خمار يو (وتين). [۶] کَهَتَانِ
 ولِ = وراکا پيو وجهان. مَن ول ول ولِ وچ ولِ = ستان وري انهي ۵ وراکي جي ورو
 وري هوي. هِل هِلِ = هَک گهڙي به هري هِٺائي. هِل هِل ويک پيا کُونِ هِلِ = ذري
 ذري محبوب کي ڏسي هئي (دل) تڳي. شوق شڪستا = سَک جو ماريل. در ملِ = در جُهلي
 پيئي. دردان دا در ملِ = دردن جو دارون آهي. سَلِ = ۱. انگور ۲. ظاهر ڪري.

[۷]

دوس گئے ہر دیس، شالا! ول دیس وطن تے ولتن۔
 کتر کتر گالیہن یاد سچن دریان، کچھ اندر دے کتن۔
 ہل ہل پور اندر وچ ہوئدے، کونہ پوران تون ہلتن۔
 حمل! ہن محبوب ملے، غم درد آسان تون تلتن۔

[۸]

دوس بینان فیردوس نہ ویسٹون، جان قیر دوس نہ آسی۔
 تہن کتل لاسی۔
 حوران باغ قصوران کٹلی، بیہشت نہ من کون پاسی۔
 پیسی ہیماسی۔
 رات ڈینھان رحمان اکے، ہے عاشق اہم ارداسی۔
 ٹی کتر عاصی۔
 حمل لال ہمیشان شالا، جانی جاء خلاسی۔
 ٹی گڈ ہامسی۔

[۹]

ہل ہل یاد بیتارے دیان، ہن مینکون مسست متالان۔
 متوز متیالان۔
 کولیان تے چڑھ کانگ آڈیندی، قیر قیر ہتیندی قالان۔
 ول ول پالان۔
 درد آندوم اندر دے جے وت ککد متین، ڈک ڈکالان۔
 ڈوگر ڈالان۔
 حمل! ہیر امید اینھا، جو نال سچن گڈ جالان۔
 تہن ڈک ڈالان۔

[۸] قصوران=محلان، نہ من کون پاسی=دل کی نہ سیانیندو نہ وئندو۔
 پیسی=ہیسی (ہی من) محبوب جو پیسی آہے۔ رحمان اکے=رب آڈو۔ ارداسی
 =عرض کندو، ٹی کتر عاصی=ہک گنہگار بنجی۔ گڈ ہامسی=گڈ بھسی=گڈ جی
 وہندو۔ [۹] ول ول پالان=وری وری راہ لہاریان، ہر امید=امید اتر۔

[۱۰]

قِرْ قِرْ قَہِرْ یَندار وانگُون، مَئینِ دَم دَم تَوْنِ دَر آوان؛
 قہرے پاوان
 صِفَت، نِثاء، سِتایش تِیْذی، کَلِی کَلِی وِچ کِہان؛
 لوک سَنّاوان
 ہِم۔ اُمید ارادا اہو، تَوْنِ دَر کَم کَم کَم آوان؛
 ہرجے پاوان
 حَمَل! حیلے نال کَنہیُن، وِچ مَن مَن دوست مَنّاوان؛
 مَن، مَن پاوان

[۱۱]

جَنہین دَم دلبر یاد کَرے، مَئینِ تَنہین دَم حاضر تِیْستان؛
 تین مَئین جِیْستان
 رَنج رُساہین چوڑ، کَرِیسی مَحَب مِلیان مَجلیستان؛
 تین مَئین جِیْستان
 قَتیمے قَت فِراقان دے، وِل سَہج کَنُون مَئین سِیستان؛
 تین مَئین جِیْستان
 نال حَمَل کُڈ ہوسی شالا لوک کَرِیسی رِیستان؛
 تین مَئین جِیْستان

[۱۲]

تِیْڈے نال کُجھان کے کَالِہیُن کَرِیْیان ہین کُڈاھین؛
 سُو جُڈاھین
 دوست! تِیْکون، ہَم دَوْر سَئستان، درد تِیْڈے دِیان دَہیُن؛
 سُو جُڈاھین
 واہ تِیْڈے بِن واہ اَہیُن کا، واہا ہِڈِیْمی کُل واہیُن؛
 سُو جُڈاھین
 حَمَل! دے احوال آندر دا، ہوسَئیی قدر تَڈاھیُن؛
 سُو جُڈاھین

- [۱۰] ستایش = تعریف . کمر کماوان = پورھو کریان . ہرجے پاوان = ہر جیکڈھین
 . قبول ہوان . من من = مچانی مچانی . من من پاوان = من (سندس) دل (کی) ولان .
 [۱۱] سَہج کَنُون = خوشی منجھان . سِستان = سِیْمَنڈِیس . [۱۲] ہِڈِیْمی کُل
 واہین = سب واہون بند کری چڈیئی .

[۱۳]

هڪ ڏينهن دلبير درس ڏيکاريائين، ترس ڪٽي تيل تائين؛
 سر جن سائين
 نال آدب مٿين عرض ڪيائين، ڪٿي سوزئون سٿين صدائين؛
 ڪر درجائين
 تڏهه ڪاڻ فقيري هاڪي، ڪيتر شهر گذارين؛
 ميدو ڪڏاهين
 پيرين ديان، تون هيءَ پسن ڪون، مٿين سڏ مٿائين؛
 مفت متاعين
 ڪرم ڪنون ڪٽي نرم آلايس، پال لڪين لڪ پائين؛
 سڏو ڪڏي ڪائين
 هڪ دم دے وڃ درد ڪٿي، تنهن نافع نيڪ آڏائين؛
 ميت مدائين
 حمل ڪون خوشحال ڪيائين، تنهن آون دي ڪر ”آئين“؛
 بخش خطائين

[۱۴]

دلبير آڪيا هڪ ڏهاڙي، ”آه تان ڪالهه آڪائين“.
 آڪيتر: ”آڪ جيئو، پڻ فرمائين“
 ”هڪون ڪٿا نغز نهايت“ سمجه، سڏن دل لائين“.
 آڪيتر: ”آڪ جيئو، پڻ فرمائين“
 ”هر جاءِ ڇائين“ آپ آهو هي، سڏ ڪون سائين“.
 آڪيتر: ”آڪ جيئو، پڻ فرمائين“
 ”حمل! حر حسين حسن دا، رک تون سوز سڏائين“.
 آڪيتر: ”آڪ جيئو، پڻ فرمائين“

[۱۵]

دلبير آڪيا هڪ ڏهاڙي، ”حال سڏا هڪياري“.
 آڪيتر: ”صدق ٿيوان سڏو واري“

[۱۳] درس=درس-ديدار. فقيري هاڪي=فقيري اختيار ڪري. تون هيءَ پسن ڪون=تو محبوب جي ديدار خاطر. مٿائين=مچائون. مفت متاعين=هي انداز مال متاع (جون مچائون). پال=نورا. نافع=نفعو ڏيندو. ليڪ آڏائين=نيڪ آڏائين واري. ميت مدائين=مدايون مٽي. ”آئين“=”هاڻو“. [۱۴] لغز=لهائيت صاف.

رات ڏينھان غمناڪ ڏسڻيندڙين، مَن تون لاه موانجھاري.
 آکيئمر: "صدق ٿيوان سؤ واري"
 اوسون مول لا رهسون توڙي چغل هوون ڪي چاري.
 آکيئمر: "صدق ٿيوان سؤ واري"
 حمل! هو خوشحال سدا ٿيا تون نال لطف لغاري!
 آکيئمر: "صدق ٿيوان سؤ واري"

[۱۶]

دلبر سان ڪون سنڌ آکيا: "آج رات سان ڪن ٿيوانين"
 آکيئمر: "شال! گهڻي جڳ جيوانين"
 "جام، صراحي، مٿي در مجلس، ٻڙ ڪر پالو ٿيوانين"
 آکيئمر: "شال! گهڻي جڳ جيوانين"
 "بعد آرين ھمراز هميشان، صحبت وچ سڌيوانين"
 آکيئمر: "شال! گهڻي جڳ جيوانين"
 "حمل! هو هوشيار بڻي ٿي، سول مٿول نه ٿيوانين"
 آکيئمر: "شال! گهڻي جڳ جيوانين"

[۱۷]

دلبر آکيا هڪ ڏهاڙي: "آه پنهون گڏ اورے."
 آکيئمر: "گه ورے سائين گهورے"
 "پيش رقيبين رنج ڪڍون، تين رل ميل ڏيون نورے."
 آکيئمر: "گهورے سائين گهورے"
 "جيندے ڦير ملاقي ٿيوسے، مَن آله دے نورے."
 آکيئمر: "گهورے سائين گهورے"
 "حال حمل! معلوم ٿيڏا هير، ڪيا ڪجهه چائين پورے."
 آکيئمر: "گهورے سائين گهورے"

[۱۸]

دلبر آکيا: "ڪول آساذے به ڪر ريجهه رهائين."
 آکيئمر: "شال سدا سڪ مائين"

[۱۶] اسان ڪن = اسان وٽ. ٻئي تي = جيڪي ڪجهه موجود آهي ان تي. پيش
 رقيبين رنج ڪڍون = رقيبين جي سامهون ويهي (کين ساڙي) پنهنجا رنج سامان
 ختم ڪريون. ڏيون نورے = خوشي ۽ چان ڦيرا ڏيون. پورے = موڪا. بي عقل.

”کتر کتر صحبت سیک“ لاهیئون، جو و پندی عمر و رهائی.
 آکیئم: ”شال سدا سیک مائیئن“
 ”کان اسان، تئون، کانان، کیدیان، هئ ناکیدی تون، کانین.“
 آکیئم: ”شال سدا سیک مائیئن.“
 ”حمل! هوسون، گڈ، همیشان، سحن، سچا کتر چالیئن.“
 آکیئم: ”شال سدا سیک مائیئن“

[۱۹]

”اج تان، آ پته، کول آساده“ آپ ایورین، فرماہئس:
 ثورا لایس
 رنج رسا، چوڑ سپیشی، خوش ئی کیل، آلاہئس:
 ثورا لایس
 ہانہ، ہکتڑ، کتر ہاجہ، کئون، گڈ گوڈے نال پلہاہئس:
 ثورا لایس
 حمل دے ہیک ساعت دیوچ، دل دے درد وچاہئس:
 ثورا لایس

[فصل - ۹]

سچن جی سک مون کی اگی کاں اگری

[۱]

سؤ سال سچن گڈ نال وسے، تہ پی آکیئن، ڈیک نہ رچدیان
 ہل ہل ویک پیاسیان، آون، ول ول ویک پیچدیان
 لوک توڑے لک ٹوک کرے، تہ پی لوک کئون نال رچدیان
 حمل! عشق آساده دیان، دم ڈوم دمالان، وچدیان

[۲]

ہک دم دلبر ہار بینان پی، آکیان کون، آرام نہین
 خواب، خوشی، خوراک کہئے، تین، طلب تقاضا طعام نہین
 سال کہئے، ول حال نہ، ہچس، سڈ، ستیال سلام نہین
 حمل کون، ہک دوست بینان، کو سیک صبر آرام نہین

[۱] کڈ نال وسے = گڈو گڈ کڈاری. نہ رچدیان = داہن نقبون.

[۳]

سُهڻي صورت سهڻي دي، هه ڊم ڊم دلدي آڳئون
ڪر ڪر صورت ياد سڄڻ دي، تاري تنهندي تڳئون
[پور آڻي سڙ پور هوڻ، نيت وڙهه اهيڻ وڃ وڳئون]
حمل! جنهن دل دوست لئي، ڏرڪ دامن تنهندي لڳئون.

[۴]

دوست ڪٿي ڀرديس، شالا! وڻ ديس وطن آڻي وڻين
ڪر ڪر ڪالهيڻ ياد سڄڻ ديڻان، ڪڇ اندر دے ڪٿين
پل پل پوندي هور اندر وڃ، ڪوٽ پوران تون پلن
حمل! هن محبوب ملي، غم درد آسان تون ٿين.

[۵]

ڪر ڪر ڪالهيڻ ياد سڄڻ ديڻان، رات ڏينهان دل جڳي
ٻاهر ٻاڻ نه لڪي، تين پيا دل وڃ دونهان ڏکي
ڏاڍيان نال ڀر پٽ لڳي، جي دل ڪالهه منهن رکي
حمل! حال جينهاند اهو، پيون تينهاند پڪي

[۶]

ڪر ڪر ڪالهيڻ ياد سڄڻ ديڻان، دل جهرے وڃ جهوري
وس ڪئون پيوس ٿيڻان، جو نسي ڪشي دل زوري
جهل پل رهيس ڪهڻا مٿين، دل وڃ آڻي نيت نيدوري
حمل! هن محبوب ملي، ڪا ٿيومر ساعت سدوري

[۷]

آس، پياس، آدام ميڪون، نيت رات ڏينهان دلبر دي
آڻيڻان پيڻيڻان آرام نهيڻ، ڪل ڪار وسير ڪشي ڪهر دي
ڏور سڄڻ ڪون ڏينهن لڳي، مڙي ڏري ڇاڇه نه سردي
حمل! هر اميد آسي، اڃ اک آڏي ڦردي

[۳] تاري تنهندي تڳئون = سندس آسري تي ٻيا ساه ڪئون. [وڙهه اهيڻ وڃ وڳئون =

انهيءَ عشق ۾ ئي ٻيا هلون.] [۵] جڳي = جلجي. تنهاند پڪي = الهن جي ٻناري. [۶] پيوس

ٿيان = بي وس ئي آهيان. نس ڪئي = پڇي وئي. [۷] ڏري ڇاڇه نه سردي = ڏسڻ بنا سري

نٿي. اڃ اک آڏي ڦردي = اڃ اسان جي اک ئي ڦري. يعني سولو سوڻ ٿيو آهي.

[^]

کاوڻ هيٺون ٽپن، خواه ٽپون، سڃاڻڻ پاڇي نه سڃهندا
ڪر ڪر ڪالهيئن، ياد سڄي ديان، روح آندڙ ويڄ رڄهندا
دلبر دوست پيارے پاڇهون، حال نه پيا ڪو سڃهندا
جهل! هنن مسجد محبوب ميليم، جو محرم مٽي ڪڇهندا

[9]

١٠٠
١٠١
١٠٢
١٠٣
١٠٤
١٠٥
١٠٦
١٠٧
١٠٨
١٠٩
١١٠
١١١
١١٢
١١٣
١١٤
١١٥
١١٦
١١٧
١١٨
١١٩
١٢٠
١٢١
١٢٢
١٢٣
١٢٤
١٢٥
١٢٦
١٢٧
١٢٨
١٢٩
١٣٠
١٣١
١٣٢
١٣٣
١٣٤
١٣٥
١٣٦
١٣٧
١٣٨
١٣٩
١٤٠
١٤١
١٤٢
١٤٣
١٤٤
١٤٥
١٤٦
١٤٧
١٤٨
١٤٩
١٥٠
١٥١
١٥٢
١٥٣
١٥٤
١٥٥
١٥٦
١٥٧
١٥٨
١٥٩
١٦٠
١٦١
١٦٢
١٦٣
١٦٤
١٦٥
١٦٦
١٦٧
١٦٨
١٦٩
١٧٠
١٧١
١٧٢
١٧٣
١٧٤
١٧٥
١٧٦
١٧٧
١٧٨
١٧٩
١٨٠
١٨١
١٨٢
١٨٣
١٨٤
١٨٥
١٨٦
١٨٧
١٨٨
١٨٩
١٩٠
١٩١
١٩٢
١٩٣
١٩٤
١٩٥
١٩٦
١٩٧
١٩٨
١٩٩
٢٠٠

[1.]

نال کینہ آندے کم" کپھا، اسان ہاجہ سچن دی ہڈے
[سیکے آماڈے سینے، ویروئن ویر سچن ذنہ وڈے]
مَنصَب مِڈا ذیک مُنافق، روح اندر وچ رڈے
ہلّا حاسد ذیک، حسد وچ دُک کَنٹون" سپ ڈڈے

[11]

یار کُتُونُ دَمِ دَارِ تَبِیوٗں، ایہ دردِ مَندَانُ کُؤنُ کارِ نہینُ
ہاجہ، ذیکرِ دیدارِ سَچنِ دے، دل کُؤنُ قُوتِ قَرَارِ نہینُ
شہرتِ تَینُ ہَدِ نَامِی کُتُونُ، عاشق کُؤنُ کُجھ، عَارِ نہینُ
حمل کُؤنُ پُی، ہر دِوِجَہانِ وِچ، دُوستِ بَنانِ دَرِ کارِ نہینُ

[۸] سڄڻان ٻاجھ نہ سجھدا = سڄڻ بنا خيال ۾ ئي نٿو اچي. روح اندر وڃ رجهدا = اندر ۾ دل ڪڙهي پئي. حمل هن محبوب ملو. الخ = حمل ا شال هاڻي (اهو) محبوب ملير جو منهنجو راز محرر آهي. [۹] ٻاجھ = ۱. بغير ۲. مهرباني. لارے ڪنهن دے لڳسان = ڪنهن جي لاري لڳندس. ڪنهن جي دلآسي تي هلندس. رم رم ديوج رڄ رهيا هے = (محبوب) لئون لئون ۾ سييايل آهي. [۱۰] اسان ٻاجھ سڄڻ دي ٻڌے = اسان کي يار جي مهرباني ٻڌي قابو ڪري ڇڏيو آهي. [ويروئن ويرو سڄڻ ڏنه وڌے = جيئن ٻوے نئن ڪهڻي آهي.] منصب = درجو. دوست وٽ مقبوليت. روح اندر وڃ رڌے = آهي پنهنجي دل ۾ جلن پيا. ڏک ڪنون سڀ ڏڌے = (حاسد) غر سبب جهري ويا آهن.

[۱۲]

سَجَن سَدائين پَر تے هووَن، شَلا تے هووَن پَر تے
پَر تے ذِیک تِیوَن خوش سَر تے، هووَن سَدائين سَر تے
دَر تے دلبر یار سَجَن دے، دم دم جاوان دَر تے
حمل! هُن کِثِی عُمر گِذَر، کِیا پَر وِاسا کَنهِن پَر تے!

[۱۳]

تَنهِن دے نال قَتَابِل کِیا جو تِیا سِر دا سائين
جِیوِین آکے تِیوِین مَن تون، کَر آمَنّا آئین
ساه مَنگے، تان دے سِر سَوَدَا، آزی نال آلائین
حمل حُجَّت چوڑ، تَنهِن دے دَر دا سَک سَدائين

[۱۴]

دولن نال تَهِین پِیا پولن، هِکّا پانتھ پُولِی
پانِھیان دا پِی پانِهان تِی کَر، کِیا کُجھ گولا گُولِی
نال خُو دِی خود خاص نہ میلدا، گالھ اسان تَک تُولِی
حمل، هِکّی ذِینِھن سَجَن تُون، کھول سَتِی جِیند کھُولِی

[۱۵]

دلبر یار دِلیِین دا مالک، دلبر دل دا سائین
دِل وِچ دِیرا دلبر دا، تین لُون لُون وِچ لَک جائین
ساه ہَساھُون نہیڑے وسدا، دَم نا دُور کُڈاھِین
حمل! مے محبوب الدروچ، باھر پیر نہ پائین

- [۱۲] پرتے = ۱- پرتل - خوش ۲- دُور - پری . سرتے = ۱- هک جیڈا ۲- سرچیل - خوش -
راضی . [۱۳] تقابل = مقابلو . من تون = میچ تون . کَر امنا آئین = تسلیم کر (امنا = آمنت
بالله - الخ جو مخفف یعنی ایمان آئن - تسلیم کرٹ) ۴ هائو (آئین) چنو . سگ = کتو .
[۱۴] پولن = سھٹو بار . نھن پِیا پولن = پِو کجھ ہ ز چوٹو آہی . کھول سنی
جند کھُولِی = (حمل) مے کھُولِی جند کھوڑی تِنی کُئی . [۱۵] لیڑے = ویجھو .

[فصل - ۱۰]

ہاے! مون چو نینھن لا تو

[۱]

محبت دا میدان اُنانگا توڑے عیشِ مجازی؛
 سیرِ دی' بازی'
 سُرورہ کے سیرِ چاہِ تلی' تے، اُٹوسنِ غازنِ غازی'
 سیرِ دی' بازی'
 زور زبرِ دی' جاء نہ جیڈان، وِتِ پی' اَلْبَتِ آزی؛
 سیرِ دی' بازی'
 حمل؟ ہیئت والے اُتّان، اَن تیرہیندے تازی؛
 سیرِ دی' بازی'

[۲]

پردیسی' نال ہیئتِ پیوسے، اُٹکی دِل' اُٹانگی'
 سانکے والی ہیئتِ سَکپیری، ہن' ہریتِ کُسانگی'
 نا کوئی لاصد آوی جاوے، نا کوئی وڑکے وَاٹگی'
 حمل: مے افسوس آسیندا، جا دل دَرَد لے دانگی'

[۳]

کھڈون' ٹی' ایہہ نیئھن لکوسے، کھڈون بتاتان' ہٹیان'!
 کھڈون' دلبر دیدان' لایان'، کھڈون' آکیان' آزیان'!
 کھڈون' دِلِ لُتاءِ پیاسے، کھڈون' فوجان' چڑھیان'!
 حمل! ہوسی' سڈر تینھان، جے سوزِ اہین' وچ سڑیان'.

[۴]

ہٹے! ہٹے! ہٹ تان' ہٹ ملیندا، آکھے مت' نہ آیم؛
 کیون' دِلِ لایم
 لا کٹھین' نیک نصیحت ڈرتی، لا کٹھین' سڈر سمجھایم؛
 کیون' دِلِ لایم

[۲] پیت = ہریت. کسانگی = اڑانگی. نا کوئی وڑکے وانگی = جتنی نہ کائی پھر
 ہجی. جا دل درد نہ دانگی = جنھن دل کی درد (جلائی) داغ نہ ڈلو آھی.

[۴] ہٹ ملیندا = ہٹ ملان ٹو. ہچتایان ٹو.

راتِ ذریٰبِ نہانِ وِجِ سَوَزِ سچنِ دے، جُکِ جُکِ جیہِ جِلاہِ؛
 کھینونِ دِلِ لایہِ
 حملِ! ہوشِ، صبرِ، سِکِ تیرِ بُنی، ویکنِ نالِ وِجاہِ؛
 کھینونِ دِلِ لایہِ

[०]

مئے! مئے! کیوں مٹیں! آکیان! لایان! کیوں مٹیں! دلِ قسائی! کیوں مٹیں! ساعتِ صحبت کی پستی! کیوں مٹیں! دلِ کسائی! کیوں! اج کتنی ہندی کاں کیہ! ان! ہاں! کیوں! دلِ قبرِ نساہی! **حمل!** ہر کا بات آہستہ سی، سان! تھوون! بے رہ! پساہی۔

[٦]

ہئے اہئے! کیوں 'مٹین' آکیہان' لایان'، کیوں 'مٹین' دلِ آرائی! کیوں 'مٹین' ظالم چشمین' دے، نے چنہنہنہن' دل' چڑھائی! کیوں 'مٹین' سنہنہنجی' جان سکی، نے ستوزین' وچ' سرائی! حمل! ہن تان نین سچن دے لتہت' کَرِن لڑائی۔

[y]

ہئے اہئے اکیون متین آکیان لایان، کیون متین دابر دوتا
 ذیکھ نال آرام کیسا، تین سک صبر سی قیسا
 پرچھن ظالم زھر قیسا، تین ہتھلون ماکی میسا
 حمل ہرکو پوگے انسان، روز آزل دا چیسسا

[^]

دَیَان نہ آھا دِل دا، جھپڈے تھپڈے دِل وچ آڑ بٹھے،
 قابو کتر بٹھے
 دَوڑ ہٹی ویچ دام زُلف دے، قائدے دیوِچ قنڑ بٹھی،
 قابو کتر بٹھے
 دَم دَم دِل کوں یاد سچن، تنہین خیال آنے کس کتر بٹھے
 قابو کتر بٹھے
 حمل! ہن ول ولے کیوین، جا چشم سچن دے چڑھ بٹھے،
 قابو کتر بٹھے

[۵] تسائی = آجیل . میان تون بره بسائی = امان تی عشق وسائی، امان تی مژھی .

[۸] ڦاند ۽ ديوچ ڦڙين ۽ دام ۾ اچي ڦاهو ٿي آهي.

[۹]

جَنُهينُ ساجَن سُونُ مَتِينُ سِيها كِيَتا، هَوُرُ سِيهِي سَتِ سَتُ كَرُ:
 سِرُ دِي مَتُ كَرُ
 جَهاتِي پا كَرُ جَهاتِ كِيَتوسِي، ويس وَكِرُ كَلُ هَتُ كَرُ:
 كَنَدِ يانُ هَتُ كَرُ
 اِهَلُونُ هِيَتِ پِيَتارُ ذِرُ كايسِرُ، اَخرُ گِيَتا مَنُهِنُ مَتُ كَرُ:
 مِيَكُونُ مَتُ كَرُ
 حمل پِي هوشيارُ آها، پَرُ نالُ زِيانُ دِي چَتُ كَرُ:
 كِيَا دِلُ چَتُ كَرُ

[۱۰]

بَنُ كَهَتانُ مَتِينُ اِيُنَجِيهي دِلُ، جا سَوُرُ وَتِي وَهِي چِينَدِي
 آهُونُ ذَايِيانُ نالُ آتَكَنَدِي، بارُ بِيَرُمُ سِرُ چِينَدِي
 ذَرُ دِي مَوْتُ نَ فَوْتُ كَنُونُ وَدِي هَتُ كَذِينُ وَجُ پِيَنَدِي
 حمل! سُهِنِي مَخَتُ دِلِينَدِي، كاڻُ نَ رُكُنَدِي كَنُهِنَدِي

[۱۱]

نَئِي رُيَ لَڪُونُ مَرُ وَجَانُ ها، كِيُونُ سَوُرانُ كاڻُ سَمائيُ!
 آهُونُ ذَايِيانُ نالُ كِيُونُ، مَتِينُ لا با نِيَهِنُ نِيائيُ!
 سُهِنِي صَوُرُتُ وِيڪُ سَجُ دِي، هِنُ ا هِنُ ا مَتِينُ حِرُ صائيُ
 جاتُمُ مَتِينُ تِي مِيَهَرُ كَرِيسِي، تِي سِي رِيَجُهِي رِهاڻِي
 پَلُ پَلُ قِيَرِي پاهاُنُ تَنُهِنُ دَرُ، كِيَتِي عِيَشُ آيائيُ
 جَذانُ بِي هِرَواهِمُ ذِرُيسُ، دِلُ لاهُ هِيَجِيَنُ پَرُ تائيُ
 كَنُهِنُ كُونُ ذِرُوانُ ذَوُمُ، جَو مَتِينُ وَجُ آهِي آهِي وَڪائيُ
 حمل! هَوُ رَضا تِي راضِي، جِيڪا رُبُ كُونُ پِئائيُ

[۹] سون = ساڻ. سِيها ڪِيَتا = قرب اختيار ڪيو. هور سِيهِي = پيا ويجهڙا لاڳاپا. سردي
 ست ڪر = سر جي قرباني ڪري. هَت = ۱. ريشم ۲. پتي - پڇي. [۱۰] وه چِينَدِي = وهائيندي.
 ودي هَت ڪَذِين وَجُ هِينَدِي = وڌي ٿي (نانگن جي) پرن ۾ هَت وَجُهِنَدِي = نقصان جھوڙا
 ڪم ڪندي. [۱۱] حرصائي = (حِرص) حرص ۾ اچي ويس. تيسي رِيَجُهِي رِهاڻِي = راضي
 ٿي، ڪچهري ڪندو. پَر تائي = پڄتاء واري - يعني مون پڄتاو. جِيڪا رُب ڪُون
 پائي = جِيڪا رُب ڪي وڻي.

[۱۲]

نال سچ گد و سَدے هاسے، عجب آہی کے ذہن آہ!
 مَحبت پہلے موڑ کدیہے، تین نَوین لَکَل وَتِ لَینھن آہ،
 مَحبت ساری رات کَرُون، مے میہر والے کے مینھن آہ
 نال حمل محبوب سدا شب روز ملن دے شینھن آہ۔

[۱۳]

هتے وے فراق فراق لَکھی، بیرہ! لَکھنیٹن ہاھین،
 سوز آندَر ہیا سَوسین، تَیڈَیان عَرش سَیْسَن آھین
 مَحبان دے مَک ویکل کیتے، دَر دَر لَیْسین دانھین
 حمل دے احوال اندردا، ہوسنی قدر تذاھین؛ لَکھنی جذاھین۔

[۱۴]

نال جنھن دے حال کَران، قیر دُشمن لَیوے سوئی،
 سچ نہ کوئی
 سہ سہن سور سچ دے دل وچ، پوران دے وچ ہوئی،
 سچ نہ کوئی
 تنھن کون پی کا کاں تھین، جنھن کاں لوکان وچ لوئی،
 سچ نہ کوئی
 حمل! ہیک حق پاک بنان، پیا کونہ کرے دل جوئی،
 سچ نہ کوئی

[۱۵]

کیسے نال کَران مَکین قِصے، نیسے وِڈَن پائی،
 کیا کُجھ پائی!
 جنھن دے تَسَیے، تیسے آکون، ہوئے نہ وِڈے ولئی،
 کَرُون نہ وائی

[۱۲] گد و سَدے هاسے = گد گذاریندو هئس، محبت پہلے موڑ کدیہے = عشق پہنچا
 اوائلی انگور کدی یا هئا۔ [۱۳] پوران دے وچ ہوئی = (دل) پورن ہر ہئی، لوئی =
 کلا دار تیس۔ [۱۴] نَسے وِڈَن پائی = اسان جو (سورن ہر کوہ) پائیوار کونھي۔ کوہ
 حال محرم کولھي۔ جنھن دے تَسے آکون = جنھن جا ایاہل آہیون، انھي کی
 ئی چنوں۔ ہوئے نہ وائی = ہو کوہ گالھ تہ اعتبار نئو کری۔

دلبر نیسے، تان' دِن' نیسے، اسے روز والی روشنائی،
 کتر' نہ، آنی'
 حمل حیمے حیمے کتر' کرے، جیسے دل' کتر' آئی،
 تیسے کتر' آنی

[۱۶]

لازک جاء وچ یینہن' تہکا، ہن کچھے سور سٹاؤن
 نا کو ڈیکھ پالہن ییندا، نا کوئی کیلن آلاؤن
 نا کو سڈ سڈھا پھچے، نا کوئی آؤن جاؤن
 حمل کون' ہن تنہن در آئے، قیر' قیر' قیرے ہاؤن

[فصل - ۱۱]

دل جو دلبر کدھن ایندو؟

[۱]

ہر واپلے ہر وقت ہمیشاں، ہاد میٹکون' تون یار سدا
 ہک دم دل ٹون' دور نیوہی' تون، دوست مٹا! دلدار سدا
 نا ہٹک ہرے ٹی' ہاسے، ہو گڈ ہردم گہل وچ ہار سدا
 مٹن حمل کون' ہر یر' تیتڈے دا، برسر' ہاری' بار سدا

[۲]

یا رب! یار آساڈا آوے، ویک لاہیون' دل سیکٹان'
 رات ڈہنہان آرام نہین، آپن' سیک' لابان' سٹو چیکٹان'
 سیک' سچن دی' سوڑھا کڈا، کھڈے سیک ٹون' ڈیکٹان'
 حمل! ہر جاء سیک' مٹی، مٹن' جاء کیتڑی ہن ٹیکٹان'!

[۳]

دلبر آسی' تین' ڈمک جاسی، آکین' کتر' ہتر' عیدان'
 کتر' کتر' صحت سیک' اتھیسٹون، لاء دیندان' وچ دیندان'

دلبر نسے = چیکڈھن دلبر (موجود) ناہی. تان دن نسے = (تہ چن) ڈینھن ہر رات
 آہے. جسے دل کمر آئی = جنھن قلب کماہو. [۱۶] ڈیکھ پالہ = ڈسٹن ۶ دیدار کرن.
 [۲] دل سکان = دل جون سکون. سک ملی = سک پرہور آہی.

رَوَءَ سِيَّاهُ رَقِيْبَانُ ڪُونُ، وَجِ ذِي سَنٍ رَنَجِ رَسِيْدَانُ
حمل! وَجِ حَضُورِ هَمِيْشَانُ، هُوَ تُونُ عَبْدُ عَبِيْدَانُ

[۴]

رات وِهَآ هِرَپَاتِ تَنِييَ، مِيَرَا جَالِي يَارِ نَآ آيَا
سُھُنِي ڪِيئَنِي سِيچِ وَچَا، مَنِيْنُ چوَنَا چَنَدَنُ لَايَا
تِيلَ قُلِيلَ عَطِيرُ عَطَرِ مَڪِ، سَهْجُونُ سَوَسَ ڪُنْذَايَا
تارے تڪ تڪ تارے تڪ، ٻانڊ ٻرھ ٻيڙي چَآيَا
حمل! هُنَ مَحْبُوبِ مِلِي، تَانُ نِيئَرُ سِيَنگارِ سَچَايَا

[۵]

قِسْمَتِ قَيْدِ الْمَاءِ نِيئَتَا چِيڪِ جَانِي يَارِ جِيڏَاهِيَنُ
هَنَڪِيَتَانُ وَالِي اِيَرُ نِيئُومُ، تَانُ اڏَرَانُ طَرَفِ اِڏَاهِيَنُ
پَهَچُ ٻوڏَانُ وَجِ ٻِيَرِيَنُ نِي، ڪَنڊِ آهيَنُ سَوَسَ اِلاهيَنُ
وَاکِانِ قَهِيَرِ وَطَنِ وَلِ سُهَاشَا! ٻِيڙِي نِيئَنُهَنُ نِيَاهيَنُ
حمل هَرْدَمِ وِيڪِي تِيئَنُونُ، نِيئُوسَ تَنَگِيَنُ تَنَڏَاهِيَنُ

[۶]

ٻِيڙِي آهي تَانَتِ ذِيئَنَدِي، ڪَنُهِيَنُ قِسْمَتِ چَا چَائِي
رِزْقِ مَبْهَارَانُ چِيڪِ لِيئِي، اُوھِ دَلْبَرِ دِيَسِ ٻَرَائِي

[ع] هن بيت جي پڙهڻي حمل جي هٿ لکيل بالڪل انهيءَ طرح آهي. محترم علي محمد صاحب سيال کان مليل هڪ زباني روايت موجب هن بيت جي پڙهڻي هن طرح هئي ته:

رات وِهَآ هِرَپَاتِ جَوِ ڪِيئَرِ، جَالِي يَارِ نَآ آيَا
تارے تڪ تڪ تارے تڪ ڪُئِي، ٻانڊ ٻرھ ٻي چَايَا
تِيلَ قُلِيلَ عَطَرِ مَڪِ، سَهْجُونُ سِرَ ڪَنڊِ سِيئَنُ چَآيَا
سَتِ هَارِ تِينِ سَتِ سِيَنگارِ ڪِيئَرِ، سَتِ رَچِ طَعَامِ ٻَڪَايَا
هَفَتِ الدَّامِي حُورِي بِنِ ڪَرِ، تَانِ سِيچِ ٻَلَنگِ وَچَايَا
حمل! هُنَ مَحْبُوبِ مِلِي، تَانِ هُوِيَا هَارِ سِيَنگارِ سَچَايَا

[۵] قسمت قيد الماء نيتا الخ = دائي ٻائي جي قيد ۽ نضيب جنهن طرف دلبر يار کي چڪي ليو آهي. ٻر ٿيوم = مون کي ڪٽڻ ٿين. ٿيو ۽ نينهن ٺاهين = ويجهو اچي محبت جا ڏينهن گهارج. [۶] ٿيو ۽ آهي تانت ڏسيندو = ويجهو هئا ته ڪر ڏسي ۾ به ايندا هئا. ڪنهن قسمت چا چائو = ڪنهن قسمت کڻي کنيا (جو ڏور هلڻا ويا).

چوئے ہائی "چاء چنہیمان" ورج، واکہن "واہ اڈائے
حمل! مٹن متحبوب میٹ دریان" واکہان رب" وٹائے!

[۷]

یا رب! یار آساڈا شالا! سدا ہووے نیت نہیڑے
انہان" آکیان" نال ویکان، ول آہ وسے وچ وریڑے
شادبان" تین" شکرانے ٹیون، ٹرت" ہوون جنک جھہڑے
ہردم حمل! کڈ" گذارون، ول نا رب" نیکہڑے

[۸]

کڈ" آسی" تہن" دُک جاسی، کڈ" ٹیسی" ول مہلا
کڈ" سہجیون" سیج ورجیہ سان، کڈ" ٹیسی" اوہ وایلا
[کڈ" مٹحب ملانی ٹیسی، کڈ" آسی" آلہیلا]
کڈ" حبیب" حمل! ول ملیسی، ویسی" ڈک" ڈہیلا

[۹]

ہل ہل بہینی" قالان" ہایان، یار کڈان" گھر آسی!
رات ڈینہان آرام نہین، تہین" قردا جی" آداسی"
اوہو ڈینہن" کڈان" ول ٹیسی، آسی" تین غم جاسی"
حمل! جنہین" دل دوست و ساریا، سا دل چاں آناسی"

[۱۰]

ول ول ویکان" وات سچ دی، مٹن کڈن مٹن کجھ اوے پی
ڈک آکیہن" ڈک لاہیان، ول مٹن ہیر آگن کجھ، ہاوے پی
شیر شکر" کڈ جوڑ رکان، آخوش ٹی مٹن کجھ، کاوے پی
حمل! ہیر امید انہا، ول مٹن کجھ رب" میلاوے پی

[۱۱]

سیکدے سال کتنے لنگھ مٹکون، مٹن نہ ڈلٹر دلیر دا
کٹہین" کون آکان، آک سٹاپان، درد آندوہ آندر دا

چوئے ہائی = رزق. [۷] نکہڑے = جدا کری. [۸] کڈ = کڈھن. ویسی
ڈک ڈہیلا = ہی نپاگو ڈک ختر ٹیندو. [۹] آسی تین غم جاسی = ایندو و ڈک
ویندو. آناسی = ہی اثر. [۱۰] مٹن کن = مون وٹ.

جیہتا عذاب جُدا ئی دا، تیہتا تہینن عذاب قبر دا
حمل! وقت ورجوڑے والا، چاں حساب حشر دا

[۱۲]

اُوہو ذہنہن کڈان وک ٹیسی، آسی دلبہر دلدا،
تین خوش کیلدا
میل کتر لوک مبارک ڈیسی، ویک آسان کون میلدا،
تین خوش کیلدا
اینہان آکیان نال ویکان، وک لہینن آگن تے ٹلدا،
تین خوش کیلدا
حمل! حج ہزار ٹیون، مک ویکون، ماہ میل دا،
تین خوش کیلدا

[۱۳]

اُوہو ذہنہن کڈان کو ٹیسی، ذیک سجن سک ہاتان،
تین ذک لہیان
رب کترس چا راضی، تان کتر آزی عترض آلاتان،
تین ذک لہیان
جائین جوڑ آکین ویج، اہتا ہتہ گن یار پلہ ہاتان،
تین ذک لہیان
حمل! ہیر امید اینہا، چا لال کیچی کتل لایان،
تین ذک لہیان

[۱۴]

عید کٹون وک عید ٹیوے، جے کول وکے دلجانی،
قسر ربانی
دم دم دیوچ دلبہر دا رخ ذیک ٹیوے ذک فالی،
قسر ربانی
جو کجہہ جانب نال گزاران، بیشک بہشت نیشالی،
قسر ربانی
حمل! کون نیت بیت بیان دے، برہ ہڑھائس بانی
قسر ربانی

[۱۲] ماہ مثل دا = چند جھڑی جو. [۱۳] رب کترس چا راضی = ڈٹی کٹی راضی کریس. اہتا ہتہ گن یار پلہایان = ہنہنجو وڈو لائق پریو یار ویہاریان.
[۱۴] کول وسے = ویجھو گھارے.

[۱۵]

ہار سچن دے آؤں کیئترے، مہنس میٹایان مٹان
 برکت ہیئر فقیرانڈی، مڑ مٹین کن آوے مٹان
 سیج آنے سپ سٹھے کون، بہم رات ساری مٹین مٹان
 حمل! ہردم ویک سچن، لک ٹورے رب دے مٹان

[۱۶]

یا ربا یا راساذا شالا! سدا وسے لیت کولون
 طرح طرح دیان طوطے وانگون، ہیئے پولیان ہولون
 کجھ اندر دیان کالھن کجھیٹان، نال خوشی دے کولون
 آکھی حمل! حاسید شالا! مرسیمی پتروا پولون

کافی

- ۱۔ میان دول آ، ملک ونا مولی مینھن ونا
- ۲۔ ہانھان ہڈ کے آکین، اپوین میان! ہانڈ کجھی وچ ہا:
- ۳۔ مک ونا نٹیم، مد میلن دی میان! آتون آپ پلا:
- ۴۔ حمل! ہردم حمڈ ہزاران میان! گیا سو ذرت ڈٹا:
- آہا سااجن، سور سیدائے!

[۱۵] مہنس میٹایان مٹان = آؤں سوین میٹایون ٹی باسیان، مڑ مٹین کن آوے مٹان =
 من موٹی مون وٹ اچی، بہم رات ساری مٹین مٹان = ساری رات ویہی آؤں دیان،
 خدمت کریان، [۱۶] سدا وسی نت کولون = شال سدائین گڈ گزاری، پولون =
 پولڑو، [کافی] آتون آپ پلا = تون ہنھنجو ہاں پلائی اچ، گیا سو ذرت ڈٹا =
 اہو ڈک ڈلائو ویو، آہا سااجن، سور سیدائے = بار آہو سور روالا تیا،

[فصل - ۱۲]

مون ساریندے سچن آيو

[۱]

جنهن کون واپک جمیععت ٿیوے، سچن سدا سو آوے؛
 تہن من پاوے
 مور کنون وڈ نور ٿیلے، ٿر ٻہر آگن تے پاوے؛
 تہن من پاوے
 قدم قدم تون ہدم تصدق، جنهن دم دوست ہلاوے؛
 تہن من پاوے
 حمل نال حجاب ٿیما کر، کرے کرے آلاوے؛
 تہن من پاوے

[۲]

ہر دم حمد ہزار کران، ول دلبر جے دل گڈے؛
 سہجوں سڈے
 مہر تون میڈے کول بہے، آء اٿ او طاقان آڈے؛
 سہجوں سڈے
 مثل مسیحا موبائندے، ول ہڈ جیوائے جڈے؛
 سہجوں سڈے
 حمل دے حق تعالیٰ شالا! بخت کرے ول وڈے؛
 سہجوں سڈے

[۳]

خوب ٿیوان خوشنود بہون، محبوب میڈے من پاوے؛
 من کن دوست جنہین دم آوے

- [۱] جمعیت = اطمینان۔ آرام۔ تین من پاوے = تین وڈ یک دل کی وٹی۔ ہدم = گائیٹی جو ہک وڈ وعدہ۔ بی انداز خزانو۔ تصدق = صدقہ۔ جنهن دم دوست ہلاوے = یعنی جنهن دم دوست ہک ہک قدم کٹی۔ [۲] سہجوں سڈے = سہج و خوشی مان سڈ کری۔ مثل مسیحا۔ الخ۔ = حضرت عیسیٰ وانکر مثلن جا جھریل ہڈوری جیاری۔ [۳] محبوب میڈے من پاوے = دوست منہنجی دل کی سیالی۔

ٿيُوے راحتِ رُوَح مَيِّذے ڪُون، دردِ تَنهينِ دَمُ جاوے؛
 مَنُ ڪَن دوستِ جَنهينِ دَمِ آوے
 دُشمنِ ديِ دِل داغِ ٿيُوے، وِچُ غَمِ دے غوطے ڪاوے؛
 مَنُ ڪَن دوستِ جَنهينِ دَمِ آوے
 اڪِ حملِ اِحقِ تعاليٰ ڪُون تانُ پيرِ رَقِيْبِ اِلهِ پاوے؛
 مَنُ ڪَن دوستِ جَنهينِ دَمِ آوے

[۴]

سَچسِ آوے سَپِ سُڪِ ٿيُون، وِچَن ذُڪِ ذُولاوے؛
 ٻَرِ جے آوے
 سَوَزِ فِرَاقانِ سارِ سَتِيے، سَے سُڪِ ٿيُون وَلِ ساوے؛
 ٻَرِ جے آوے
 هڪِ دَمِ دَلِبرِ ڪولِ ٻَھے، ڪُلِ دَرْدِ اَلَسِ، غَمُ جاوے؛
 ٻَرِ جے آوے
 حملِ حَمْدِ هزارينِ ڪَر، چا نالِ کيچي ڪَلِ لاوے؛
 ٻَرِ جے آوے

[۵]

خُوبَ خَبَرِ خُوشِ بارِ مِيرے ديِ، قاصِدِ اَن سَٺائي؛
 هووے وَڌائي
 ”ڪولِ تِيڏے اڃِ ڍولِ آسي، مَنينِ آيسِ ٻولِ ٻڌائي؛
 هووے وَڌائي
 ”تانگهه تِيڏي هُنِ سانگِ آندے، ٿيا تَوُن ڪَن سانگِ سڌائي؛
 هووے وَڌائي
 حملِ! هُنِ تونِ ٻانُهانِ ٻڌ ڪَر، تَنهينِ ديِ آدِ آڌائي؛
 هووے وَڌائي

[۴] حملِ حمدِ هزارينِ ڪر۔ الخ = حملِ هزارينِ دفعا ڏئي تعاليٰ جي حمد و تعريف ڪري (شڪرانا بجا آئي ۽ پنهنجي دلبر کي) ڪٿي ڳل ۽ ڳچي سان لائي: هر جي ٻار اچي ته ۱۱ [۵] هو وے وَڌائي = مبارڪ هجي. ڪول تِيڏے اڃ ڍول آسے = تو وٽ اڃ سھڻو ٻار ايندو. مَن آيس ٻول ٻڌائي = (قاصد ٿو چوي تہ) آڻ ٻڪو وعدہ وٺي آيو آھيان. تانگهه تِيڏي هُن سانگِ آندے۔ الخ = (قاصد ٿو چوي تہ) تنهنجي سڪ سبب هاڻي قسمت سان (ٻار) لزد ٻڪ آيو آھي ۽ هاڻي هميشه تو وٽ ئي رھندو.

[۶]

میتڈے لال میلن دریان کالیہین آپ کیستونے آہے :
 منج منج نیماہے
 خوش، قرب کیستونے کورڈے سوڈے سنگ سیماہے :
 منج منج نیماہے
 سہا یثی سیر تے میت کون آہے بارا اوراہے :
 منج منج نیماہے
 مہ تان حمل نال مکر یسین قرب کیوین کیا چاہے !
 منج منج نیماہے

[۷]

توین لیماہے بار سجن دے، آج آسان کن آہے :
 "آئے دلبر آئے"
 میل میل قاصد دیوے مبارک، کاغذ کول وکائے :
 "آئے دلبر آئے"
 ہڑھن سہیتی ہروانے، ہل وچ چل سہ سور سڈائے :
 "آئے دلبر آئے"
 شاد ہان تین شکرانے تے، ول واء وصل دے وائے :
 "آئے دلبر آئے"
 ڈائے پی آج ذینہن جمعے دے، ہولی وچ ہلانے :
 "آئے دلبر آئے"
 جیتے پی ہس بعد جمعے دے، ہل حشر چا لائے :
 "آئے دلبر آئے"

[۶] منج منج نیماہے = پیغام موکلی موکلی. خوش قرب - الخ. = (انہی دوست) ہنہنجا خوش قرب توڑی سنگ سیاکا کورا کیا (۲ مون سان پیغام موکلی نینہن لا تو). اوراہے سہا یثی = مانا ۲ لاز مون کی قبول کرا یثی. کیا چاہے = نہ معلوم کیئن ۲ کھڑی طرح ! [۷] ہڑھن سیتے ہروانے - الخ. = یعنی انہی لکیل ہروانی ہڑھن سان سور سہ لکری ویا. واء وصل دے وائے = وصل جا واء وریا. ڈائے پی آج ذینہن جمعی دے - الخ. = ہت شاعر ہک سہٹی سوٹ جو ذکر تو کری تہ اچ جمعہ جی ذینہن یعنی جمعہ جی صبح جو کابی ہاسی کان تتر ہولیو آہی تنہن کری دلبر آہو کی آہو. جیتے پی ہس بعد جمعہ دے - الخ = وری شاعر ہٹی سہٹی سوٹ جو ذکر تو کری تہ جمعہ لماز بعد یعنی ہوٹن پھر وری ساچی ہاسی (جیتے) کان تتر خوب ہولیون کیون آہن ۲ الہی ۲ کری ہاراجوہو کی آہو.

سَوَن سَپِيئي سَوَلي تئِي، جِي آسان آصَل آرمائِي؛
 "آئِي دلبر آئِي"
 قَدَمِيَن تَوَن فَرُبان تِيَوَن، جنهن هانڌِي آڻِي هِچائِي؛
 "آئِي دلبر آئِي"
 حمل پِي تَنهين قاصد تَوَن، سِر صَدَقَوَن گهول گهمائِي؛
 "آئِي دلبر آئِي"

[۸]

تانگه، جنهيندِي سانگ سدا، مَنَن نِي نِي ڪانگ آڏاندا،
 سورب آندا
 وَل وَل واڻان ويڪ جنهيندِي پان، پَل پَل ڦالان پاندا،
 سورب آندا
 بار جنهيندِي ديندار ڪيئِي، مَنَن لِيل نهار ليلهاندا،
 سورب آندا
 داغ مَکِيئِي دِل باغ تَئِي، جو زِيَنَت زيب گئلاندا،
 سورب آندا
 حمل پِي هَر وقت آها، جنهن دوست ڪيئِي دَرماندا،
 سورب آندا

[۹]

دِينهَن جُمعِي دِي جاني، باروا بار مِيئِي گهتر آيا
 شاديان تين شُڪرائِي تئِي، وَل وِڙها رَبَ وَسَايا
 مَرُڪ مِيئِي محبوب مِيديان ڪَر ڳالهيَن جا ڳل لاپا
 دَردين دِي دِل جان رَنجِيئل، وَت سَهج ڪَتُون سَڪ پيا
 مُشڪل آين ڪُل مَرُض مِيئِي، تَنهين ساعت چوڙ سڏايا
 حمل دا هڪ لَحظِي وِڇ، جا دِلبر دَردين

[۸] تانگه، جنهيندِي سانگ سدا = جنهن (يار) جي ويجهو اچي منزل ڪرڻ خاطر.
 ليل نهار للهاندا = رات ڏينهن ٻيو ليل پان. درماندا = حيران ۽ پريشان. [۹] دردين
 دِي دل - الخ. = جان جا ڏکڻ جي رنجائيل هئي تنهن وري ناز مان سک ماڻيو.
 سڏايا = هليو ويو.

[۱۰]

سوال سہیڻي صاب پئسے، محبوب آيا مٿين ڪولون
 ڏيک رقيب ڏوانهين کڏ پهڻس، پڇ ڳيا اوھ ڀولون
 خيلوت خاص خلاصي ٿئي، ٻيا ٻاجھ شڪر ڪيا ڀولون
 حمل! هن سِر ساء سڄن دي گهڙي آئون چا گهولون

[۱۱]

ڪول ميڏے آڇ ڍول آيا، ابھ گھول گھٽان سِر ساء آئون
 سپر سہيڻي سرھس ٿسے، پتر ٻير آيا جنھن آئون
 درد ڪئي آدور ڪيتيائين، عاشق دے ارواح آئون
 نال حمل دے پال ٿيا، جنھن داد لڏا در گاه آئون

[۱۲]

يار سڄن آڇ مٿين ڪن آيا، سئو سہيڻان سڀ سڪيان!
 جھڙيان ويڪڻ ڪاڻ رٿيان، سے ويڪ ٿريان اوھ آڪيان
 هر ڏر ٻاڪ ٻڃايان جيڪے مٿن سرادان رڪيان
 حمل! اھين نون ڄائے سو، جنھن عشقئون ڄاڻان چڪيان

[۱۳]

سهيوا سائون ڏيوو مبارڪ، يار ميرے گھر آيا
 جان ٿري تين کڻي جيڏائي، واھ وصل دا واپسا
 دڪ سہے پڇ لڪ گھسے، ول سڪڻان مڪ وڪلاھا
 حمل! حمد هزار ٻڙھون، ٿيا سولا بخت سواھا

[۱۰.] صاب پئسے = پورا ٿيا. مٿين ڪولون = مون وٽ. ڏيک رقيب = الخ. = رقيب، اسان ٻنهي کي کڏ ويٺو ڏسي، اهو ڀولو ڀڄي ويو. ٻاجھ شڪر = شڪر کان سواءِ. گهولون = گهوريون - قربان ڪريون. [۱۱] ڪول ميڏے = مون وٽ. گھول گھٽان = گهوري وجهان. سِر = واٽون. ڪيتيائين = ڪيائين. پال ٿيا = مهرباني ٿي. [۱۲] مٿين ڪن = مون وٽ. جھڙيان = جيڪي (اڪيون). اھين لون = (انھيءَ راز يا حال حقيقت) کي. جنھن عشقون ڄاڻان چڪيان = جنھن کي عشق وٽان مھميزون مليون آھن. [۱۳] واھ وصل دا واپا = وصل جو واھ وريو.

[۱۴]

آه مَيَكُونُ مِلْ ذَبُوو مُبَارَكِ يار آگَنُ آج آيَسَ:
 چا کَل لا يَسَر
 رَنجِ رُسامِ روڻ کَئِي، ها هائِند کيچي هر چا يَسَر:
 چا کَل لا يَسَر
 توبه کَر، تَقْصِيرانُ توڙئون، بَدِيانُ سڀ بَخْشا يَسَر،
 چا کَل لا يَسَر
 حمل! حُجَّت چوڙ هَمَد، کَر آزي عِجْزُ آلا يَسَر،
 چا کَل لا يَسَر

[۱۵]

سَهجَ ڪَنُونُ تَرُ ساجِن مَتِينُ نال، مَحَب ڪِيئنا آه مهلا
 غم نَمِينُ گُوندر چوڙ کَئِي، جَانُ آپ آها آلبِلا
 جاني نال جُـدايِي داءِ شَل وقتِ هووے تا وِلا
 حمل ڪُونُ مَحَبوبِ مِلِيَا، ٿيا دشمن دا مَنهن پِلا

[۱۶]

آگَنُ آساڙے آها دلبر جاني ڪَهِيئَنُ بَهالے:
 لَک شُڪرانے
 ٿيلِيَا، کِيلِيَا، مِلِيَا مَيَكُونُ، عَجَبُ جِيهے عَنوانے:
 لَک شُڪرانے
 دَرْدُ سِيپِيئي دُور ڪِيئَنے، آمِيڙے يار پَگتائے:
 لَک شُڪرانے
 ڪول مِيڙے پَه، ٻول مِيے، چَپ چول ڪِيئَنے چَتَرائے:
 لَک شُڪرانے
 شادِيانُ تينُ شادمانے ٿِيے، وِجُ عَرَشُ زَمِينُ آسمانے:
 لَک شُڪرانے

[۱۴] روڻ = رڻ. تقصيران توڙئون = سڀ خطائون. همه = سڀڪا. [۱۵] سهج
 ڪنون = ناز مان. ٿيا دشمن دا منهن پِلا = دشمن جو منهن ٽڪو ٿيو. [۱۶] عجب
 جِيهے عنوانے = عجب نمونن سان. غمزون ۽ رمزن سان. يار پگتائے = دوست هڪٻئي.
 چترائے = ناز لڌرا. شادمانے = مجلسون ۽ مغلون.

دُشَمَن سَرُ سَیِّ خَاکِ تَمَّ، جے لوک ڈِیَندے لَکِ طَمَنے :
 لَکِ شُکُرائے
 سَئِن جِیہا مَمُونِ نَم کو، اچ ظاہر وِچ زَمَانے :
 لَکِ شُکُرائے
 حمل نال ہمیشاں ہووَن، اِیَنجھے رَحْم رِہانے :
 لَکِ شُکُرائے

[۱۷]

کول جینہاندے دُول وِسے، گَڈ دُوست مِٹا دِلِجانی :
 بَخْتِ نِشانی
 دَم دَم سَرے دِہدار سِجھ دا، ڈِیکَن ہاکِ پِشانی :
 بَخْتِ نِشانی
 جَنہِن کُون ہے موجودِ مِیسَر، جانی جوت جَوانی :
 بَخْتِ نِشانی
 حمل نال ہمیشاں ہووے، اِیَنجھا رَحْم رِہانی :
 بَخْتِ نِشانی

[۱۸]

کول جینہاندے دُول وِسے، ہے بختِ تینہاندا بَلا :
 اَنضِل اَعْلَا
 دَم دَم دے وِچ دِلبر دا مُکِ ڈِیکِ کَرَن ڈُکِ تَلا :
 اَنڈَرُ اَجَلا
 مَر دَم باغِ تینہان کُون، کِیا کُجھ سَر دِ سِیالا :
 ہووے اَنہالا
 حمل نال ہمیشاں شالا گَڈ وِسے کُل لالا :
 لہے کِشالا

— (x) —

منون = شکر گزار۔ [۱۷] کول جنہاندے دُول وِسے = جن سان بار کڈ گزارے۔
 [۱۸] دلبر دا مُکِ ڈِیکِ کَرَن ڈُکِ تَلا = دلبر جو منہن ڈُسی ڈُکِ پاسو کری
 وِچن تَا۔ کُل لالا = یعنی سہنو بار۔

داستان النون

[ناقدانہ و مزاحیہ اشعار]

جوین جی جاو

هٽے وے جوین! جاو ڪيٽوئي، چورا ڪر تہن، چوڙ ڪيون
 چاٽم، چٽسین، توڙ توئي، هر يارا پارالي توڙ ڪيون
 لوھ ڪٽون، ليگ ڏاڍي، مے ڪرھيئي ھڏا ڪوڙ ڪيون
 هيٺ، حشمت، حال، حسُن، ڪٽي، ماس ھڏان، تون روڙ ڪيون
 صورت سونھن سموري نيتئي، ڏالان، ڏاند آلوڙ ڪيون
 ڪالے ڪڏي ڪٽوڙ ڪيٽوئي، آچے وال وڪوڙ ڪيون
 مرڪا آڪے ”چاچا! ماما!“ جٽ، اها پي، جوڙ ڪيون
 ڪٽھيندے نال وفانا ڪيٽي، ڪٽل ڪون، نيٺ لھوڙ ڪيون
 حمل دا دل حال نہ پڇيئي، مھر مٽا، مٺھن موڙ ڪيون

غير ذمہ وار نوجوان

ڏيٺڪي، نور، تہن، ڏيٺڪا، ھٽين، پنج چھ، ھٽے
 ڪڏي ڪڏي ھٽون، تہن، وٽ، ڏيندے، آتے، پنج اولے
 آڪڙ شاڪڙ نال شھر، ويڄ، توڙ تڙن، ڪر تلے
 طرے چوڙ تڙان، تے ڪٽوڙ دے، ڪاٺوڙو ڪر ڪر ڪٽے
 سارا ڏينھن، ڪٽيان، وچ ڪٽھندے، ول ول ڏيون، ولے
 لڪت رھي دي لوڙ ڪرن، تہن، ڪٽھر ويڄ ليڪڙ تلے
 ڪٽھر ڪٽھم، تہن، ڪٽھر آون سانجھي، ھٽيسا مول نہ ھٽے
 آڪون، آڪن، ”ڪيا ڪٽ آيون؟“ ولدي، وات نہ وکے

[جوین جی جاو] جاو ڪيٽوئي = تو (مون سان) ٺڪي ۽ جٽ ڪئي. ڪلور ڪيٽوئي =

ظلم ڪئي. ليٽ نهوڙ ڪيون = ختم ڪري ڇڏي.

[غير ذمہ وار نوجوان] ٻٽونين = ٻٽونان (ڪن تي ڪپيل) وار. تلے = ٽولا.

ڪلے = ولر. ھٽسا مول نہ ھلے = ھڙ ھر ھڪ ڏوڪڙ بہ نہ ٺھي. اڳون آڪن = يعني

ڪٽھر ۾ زالون اڳيان چون. ”ڪيا ڪٽ آيون“ ڇا ڪماي آيو آھين.

ز'الان' آکئون' زور، سے ڏاڙهي کئونڌر مَرينديانِ ڪلڙ
مينٽان' ڪر ڪر ماءُ چُرئيندي، آڳهه آڳهه آکيٽان' مڙ
گهڙ وڃ ڪلا' بڄا، ٻاهر ڇڏي-ر بهادر بڙ
هل! جنهن' گهر حال اهو، سو آڪ ڪيئون' گهر هلڻ! +
غير ذمہ وار عورتون

ميھري' سا چا ميھري پري، بے ميھري ڪيھي ھے ميھري!
جنهن' ميھري ڪون' ميھري نھين، سا ميھري' ھي لا-ميھري،
ميھري' پي' جے ميھري پئري، تان' ڄاڻ تہ وھري' وھري،
هل! من تان' ميھري ياندي، ھن ڪالھ ڪٿان' ڪٿي ڪيھري!
ڪچي' ڪامن خوب' خوشالي، چڙي چڙي نال ڪيلڙ
چولا ڄاڻ، بيت ڏرڪالڙ، آکٽ' دے ول ڏيلڙ
ھر' ڪيھين ڪون "آدا" سڏيندي، پاڪر ٻا ٻا ميلڙ
هل! تنهن' زالئون' گڏه پئي، جا ٻڌي' نال تہ ڪيلڙ.

ڏاڙهي کونڌ مرينديان ڪلڙ = ڏاڙهي پئي موچڙا ٿيون ھن.

+ حمل ھيءُ بيت، حاجي ٽالپر نالي شاعر جي ھيٺين بيت جي تتبع ۾ جوڙيو جن تہ
بياض جي ورق ۵۹ تي ٻھريائين پنهنجي ھڪ اکرين حاجي ٽالپر جو ھيٺيون بيت
قلمبند ڪري ان بعد پنهنجو مٿيون بيت لکيو اٿس:-

حاجي ٽالپر:- ڏنڪي نور تين' ٽوشي' پٽڪا، ول ول ڏيڪ پٽڪاوان'

مُڃان' جنهنديان' ٽوپ ٽينڊڻ، تين' وات پٽيا آلڪاوان'

جهنگ سڏيندے سر دے سورھي، گهر مَرينھين' ماوان'

حال جنھاندا ايجھا حاجي! پٽن' تينھانديان' لاوان'

جيتوڻيڪ حاجي جو ھيءُ بيت تنقيدي ۽ مزاحيہ آھي، حاجي سرائڪي زبان جو ھڪ
بلند پايہ شاعر ھو جن تہ ھيٺيون بيت سندس شاعري جي ساک پري ٿو:-

نئين مٽيءَ دِن زين' سچا! آز عشق خواب نہ خفتے

ڪيئن ٻارا بيدار تنھون' نيت شوقئون' رهن شگفتے

عھد آتي اسنادہ، تينان' ڪون' ڪيا ساڀہ ڪيا تفتے

ڪرڻ ڪيشال وصال ويڪڻ ڪون'، جاڳڻ لعل نيھفتے

ھم' ارواح تيرے ارواح سڀتي، آت روز ميثاق دے جفتے

نھين' شيڪاف ٿيوڻ ڪون' سوزن' سھج صلاح سون' سفتے

حال حاجي تنھون' دلبر ٻاجھون'، باد ڪران' ھيچ نہ گفتمے

سُئو رَنانُ دي قِيْلَ مَقال اِيه، حمل مے جا هُلائي
 سُمُهَن سَوِيلِيان، اَتَن اَوِيلِيان، پِيئِيان بُوَتِ سُجائِي
 مَوَس جِيئِهاندے سُهَئِي سَهِيلِي، يِنِي ڪَنڌَ لَمائِي
 آڪرِ حمل: اِهين پَرُئِي ڪَنُونُ مَرُ وَتَن لُل ڪَپائِي

هِيڪ هِيڪُويان دي عادت اِيه جو، پِيئِيان بُوَتِ سُجائِي
 پِيان چَڪَمَ ذَئِيان، گَهَمَن گَهَتِيان، ڪَچَ وِچ هَلَتُ هائِي
 اوڙِي هَڙِي نال عداوت، پِيئِيان جَنگِ جِيئِي
 ڪَم ڪار وِچَن بازار ذَهُون، وَل اَوَن رات اُونڊاهِي
 هُمِي جو حمل آڪرِ: اِيه اَن لَوِيئِيان لَچَ وِچائِي (۱)

(۱) هي مصرع، حسين فقير ديدو جي هيٺين بيت جي آخري مصرع جي زير اثر استعمال ڪيل ٿي ڀانئجي: حقيقت ۾ حسين فقير جي هن بيت جو اثر حمل جي هن ڪان اڳ قلمبند ڪيل بيت [غير ذم وار نواجوان] تي به نمايان آهي.

تازي طيرزُ زمانِي بازي، ويڪو يارا بَنائِي
 ڪَر ڪَئي خَلق، تِن خَمام سَمائِي، اُپُتُو نَوُوتِ آئي
 هِندي سنڌي سَپَ برابر، وَتَن ويس مَتائِي
 سَچِي پالنگ پِيئِيڪوڙِي ماڻهو ڪُڙُمِيت ڪَرَن پَرائِي
 پورِها ڪَر ڪَر پِٽ پَلپندِي، نڪو پَسا هائِي
 نڪو دائي دَم ڪُنڊِي وِچ، لَڪا اَن چوڻائِي
 لَنگُهَن ڪَڍ لَنگُهائُون راتِيَن، مَنهن تِي هاندَ ولائِي
 اَن آڌار ڪُڏارَن ويلا، تان پِي هِلِي پائِي
 سورِهن ڪُڙ سِوائِيَن چَرُئِي، قَرَض ڪَئي چائِي
 ٻانڱِي پير ڏِڪَپِنڊِي، تَنهن تِي نَوُلان لَينڊ بَنائِي
 ڏِي هَت ڏَن، بَچاج سِي اَتَن، ليڪا ڏَوُڙ لڪائِي
 ڏاڙهي لال ڏِيهاڙِي جِهِيڙا، وَتَن ڪَنڌ ڪَپائِي
 مَچان مَل، نَلِي ڪَر نِيلڊِي، شَهَران وِچ سَدائِي
 پَڪِڙو گَهِيَن آڌارِي پَنڌَن، لِيئِيگان لَچ ڏِڪائِي
 ڪَپَن تائِيَن ويڙو وَڪوڙَن، طَرُئِي چوڙ تَوائِي
 گَهَتِيان گَهَم گَهَم آگهرو لَڏِي، آڏو رَن رَنجائِي

حيف حسين! الهان نُون هوِي، جِيئِهان لَوِيئِيان لَچَ وِچائِي

سَلڪَڻِي ۽ ڪَلڪَڻِي زال

(۱)

ڪاڻي ڪاڻي نار سدا سهاڳڻ، ور دي ڳاري ٻڌي
ڪٽندي وٽندي، پرت پريندي، خبردار هنر دي
جي وٽ وارث ور جهڙيندا، ڪُنڊ نه چڙيندي گهر دي
حمل! نمائي ڪيا ڪرے، چو هے گهرائے گهر دي

(۲)

ڪاڻي ڪاڻي نار ڪَلڪَڻِي، طبع جَنهُيُن دي ڪَتَڻِي
اوڙے ٻاڙے جهڙا جهڙا، چو طَرَقَڻِيُن جَنَڻِي
نوڙے موڙے تهر گهڻندي، منهن ڪُون ٻڍي وٽي
حمل! جي پرتي ته رُلَڻِيُن ججهي، جے رُئي ته پُونڊُن مَسِي

رقيب

(۱)

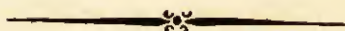
هڪ رقيب روازي من نال، رات ڏينهان لڄ لڙوڏا:
دل وڃ ڪڙو هدا
عاشق نال آئيندا آحمق، آه آنگهين وڃ آڙوڏا:
سولي چڙو هدا
يار سڄن دے ٻچر آوڻ دے، گهير گهڻيان گهن ڪڙوڏا:
دوزخ وڙوڏا
حمل! حق تعاليٰ شالا پاڪ رکيا ڪل ٻڙوڏا:
دشمن سڙوڏا

[سَلڪَڻِي ۽ ڪَلڪَڻِي زال] (۱) ور دي ڳاري ٻڌي = مڙس جي ڏور ۾ ٻڌل آهي.
ڪٽندي وٽندي = هميشه چرخو ڪٽي پئي- يعني ڪم سان رڌل آهي. ور جهڙيندا =
مڙس ڏوڪو ڏئي. (۲) نوڙے موڙے تهر گهڻندي = (ڪاوڙ مان) منهن ۾ گهڻيون
۽ ور وجهي. پونڊُن = سور جي مادہ.

[رقيب] (۱) سير آوڻ دے = اچڻ جون واٽون.

(۲)

هڪ جو دُرُودِ دورنگا ڦِردا، رُوءُ مِيئَهِ رِيڙالا؛
 هيس مَنُهَنُ ڪالا
 مِيڪُون ويڪ سدائين سَرُدا، بهت ڦِرنجِي بهيمالا؛
 هيس مَنُهَنُ ڪالا
 چول پچول چلاوت دا، هِي چُغُلُ چنڊِي ڪُونُ چالا؛
 هيس مَنُهَنُ ڪالا
 لاشڪ لَوڌ لَنڪهِيئَسُونُ تنهن ڪُونُ مار ڪَلا مَنُهَنُ والا؛
 هيس مَنُهَنُ ڪالا

(۲) هن بيت جي هي صحيح ۽ مڪمل روايت اسان کي دير سان پنهنجي ٻين ڪاغذن مان ملي. صفحہ ۲۲ تي ڏنل روايت ناقص ۽ غلط سمجھڻ گهرجي. بهت ڦِرنجِي بهيمالا= تمام گهڻو بي آيو ۽ ملول ٿي پيو هلي. چول پچول چلاوت= ڪلا ۽ غيبت. چنڊِي ڪُون= لُحس يا نڀاڳي ڪي.

وچ ٻٽڙ دے ٻٽي ڏٺو سي، ڏڙ ٺون ڌار ڄمدا ۱
 ماس مغز سڀ کٽل تنهين ٺون، ٺي گهٽي ڦوت ڦٽا
 هار ٻهٺايس هار ڏانڊان دے، ڏڙ وانگون ڀڄ دائي
 هٽ تنهيندے ڌار هٽان ٺون، ٻيشڪ خاڪ گڏائے
 ڏينھو رهن ڪوريليان تنهين وچ مڙڪم جاءِ مقيد ۳
 اچي تمام آچائي تنهيندي جيون ڪڙ برف سفيدي ۴
 آکيائندے ڪل آنے گهٽي، ٺين خاڪ ڀرئے سڄي خانے ۵
 نانگ ڪوريليان وچ ڪٽان دے، وانين جوڙ ڪيٽيانے
 ڊيٺر آهڻي ٻار سيري دے جان ول عيسيٰ چائي
 رهيا وچ عجب دے، آکيس: "قدرت خاص خدائي!
 ڪئون نور آهڻے اينڪون ٻيدا آب ڪيئون
 ٽان ٻس ول ٻريشان ڪڙ چا برسر خاڪ ستيوئي
 رب غفور رحيم! تيڪون عرض ايهو مٿين ڪڙدا
 ميڪون ٺون معلوم ايهو ڪڙ حال گجها ابن سڙدا
 ٽان مٿين چاڻا اهيئن ٻندے دا ڪيا احوال ٿيا هے
 ڪيٽريجن، وچ ڪٽار جنهيندے، سؤ سوراخ ڪيا هے ۶
 وحى آيا سو، طرف سمائون، قدرت نال الاهي ۷
 اوڻ نال آلايس: "عيسيٰ اک: چي ميي تو خواهي ۸
 عيسيٰ ٿرت جواب آيا ولدا ڪهن سيري دا: ۹
 "ٿيوس زبان ٽان ڏيوے ميڪون حال مدد ڪڙري دا."
 آکے: "آلا وچ عيسيٰ! ٽان ايه نال ٿيڏے ٻه ٻولے
 قيمے موت حياتي دے سڀ ٻيش آهون ٽون ڪولے."

۱. ڏڙ ٺون = ڏڙ کان. ۲. هاريهانس = هارجي ويا هئس. ۳. ڪوريليان = ڪيڙيون.
- محکم جاءِ مقيد = (ڄڻ) لازمي طور ۴. ٻوري ٻائيندي سان. ۵. اچي تمام
- آچائي = ٻورو اچو مڇالو ۵. اڪياندے ڪل آنے گهٽي = اکين جا وچ وارا گول
- قارا ڳري ويا هئا. ۶. ڪٽار = ڪٽار-ڪٽرائي. ۷. طرف سمائون = آسمان طرفان.
۸. چي مي تو خواهي = توکي چا گهرجي. ۹. عيسيٰ ٿرت - الخ. = حضرت عيسيٰ مٿان
- يڪدم ان جهوني سري بابت جواب ڏنو (ت).

چَل "کيتا وُل" پارسي ري دے، عيساي تَرَت تـوانا؛
 "ذے تون جواب سيري" ا سِي سِيڪُون، ٿيا هے حڪم رها
 حال حوال سَنپال سِيو ڪَر، جيڪے ذِيئَنهن ذِيئاني؟ ۱
 صورتمند سونهارا آهُون، ڪے تون زِشت پيشاني؟ ۲
 ڪے تون عالم فاضل آهُون، ڪے تون ساحر سِجَري؟ ۳
 آک اِيئو احوال مِيڪُون، تون مرد آهُون ڪے مِهَري؟ ۴
 نال نَبِي دے حال اِيئو وُل ڪَرُمش نال ڪَر، پندا؛ ۵
 "سِي تون مَرسل! عرض اِيئو، هان مَتين مَرُوس وَرهيَندا. ۶
 "جَمَجَمَه" سلطان مِيڏا نان، مَلِڪ آهُس مَلِڪاَندا ۷
 ساڻهو مِيٿل ڏَناندے مِيڏے، مَتين دَاوَال تِنهائندا ۸
 جاء بَنا ڪر جَمِيعَتِ دي مَتين وِچ مِصر دے جوڙي ۹
 رَٻ" ذِيئِي بادشاهي مِيڪُون مَشَرِق مَغَرِب توڙي
 حَشَمَت نال حڪومت دے مَتين رُو زَمين اتواي
 مَشَتري پي آگھ مِيڏے تے بَهُون ڪِيئتي روشنائي ۱۰
 دُنيَا دولت، مال خزان، آڙ قارُون زيادے ۱۱
 قارُون هِيئس آساذے آها، وانگر مرد گدا دے
 صَد هزار غلامانڏے آهے رُوَم وِلايَت والے ۱۲
 صَد هزار غلامانڏے آهے حَبشي ڪَيسُون ڪالے ۱۳
 صَد هزاران تَرُڪي آهے اَطلَس پُوش جِيئهاڻڪُون ۱۴

۱. ڏليالي = تو ڏنا. ۲. آهُون = هين. زشت پيشاني = ڪاري رنگ جو. ۳. ساحر
 سِجَري = جادو وارو جادوگر. ۴. مِهري = عورت. ۵. ڪرمش لال ڪريندا = لپاز لٽو
 سان پيو ڪري. ۶. هان مَتين مَرُوس ورهيَندا = آڏ (گهڻن) ورهين جو (جهولو) مَرُوس
 آهيان. ۷. جَمَجَمَه سلطان مِيڏا نان = منهنجو نالو "جَمَجَمَه" سلطان آهي؛ لغت جي خيال
 کان هت "جَمَجَمَه" بمعني "سردار" جي سمجهڻ گهرجي. ۸. منهنجا ماڻهو شمار ۾ ڄڻ
 ڏنن جي برابر هئا ۴ آڏ انهن جو ڏنار هوس. ۹. مون مصر جي ملڪ ۾ پنهنجي آرام
 جي جاء (محلات يا تختگاه) جوڙي هئي. ۱۰. مشتري جهڙي مشهور ستاري ۾
 (منهنجي خدمت بچاء آندي ۴) منهنجي صحن کي روشن ڪيو. ۱۱. از قارون
 زيادے = قارون جي خزانن کان ۾ وڌيڪ. ۱۲. سوين هزار رومي غلام هئا. ۱۳. سوين
 هزار ڪارن وارن وارا حبشي غلام هئا. ۱۴. اطلَس پُوش = ريشمي پوشاڪ وارا.

۱. صد ہزار غلامان، سونے در در گوش جیہان کون
 ۲. شش ہزار غلامیان آہان زیادہ شمس قمرئون
 ۳. خالی کان تینہان وچ آہی کھن ز ز زورئون
 ۴. نال لال خرید کیترے مہین ایہ سب بندے بردے
 ۵. مرہک مرز ہمیشہ آہا تہینگی نال تبر دے
 ۶. لیل نہار نیاز کئون آء کرون سلام اسان نون
 کتھن کون قدرت کانہ تیوے چا ہوتن سخن ز ہائون
 دہ ہزاران سنجہ صباہین بورچیمخانے ہندے
 سواہین گداگر شہرین دے شب روز آناہین ہندے
 ۷. چھل ہزار آٹاندے آہے کالے رنگ جیہانڈے
 یوئین بار ہمیشان ہرگز مول نہ تیون واندے
 چھل ہزار کتہاندے آہے کان شیکار شیکاری
 ۸. نو سو باز آساڈا آہا نام جیہانڈا بحری
 اینجھا شاہ زمانے دا مہین ہس قادر ہرکھن تے
 ۹. لال نگاہ نوازش دی کرموسل میہر مہین تے
 قیر آکیا ول حضرت عیسیٰ: ”ایہ سب حال کیتوئی
 موت سندا وت صاف ہیلا کیکر لوہ پیتوئی؟“
 آکیس: ”ہیک ڈینھن ہرٹاندے مہین کرون شیکار سدا
 ککر شکار جڈان ول ٹیسر ماڑی طرف روانا
 شاہی تاج موصع سیر تے کیا سو اک سٹائین“
 ۱۰. آسب آنس پی اطلس دی ہی صوف سٹین سیرتائین
 ۱۱.

۱. سونے در در گوش جیہان کون = جن کی کتن پر سونا در پیل ہئا. ۲. غلامیان
 = ہالہیون. قمرئون = چند کان. ۳. خالی کانہ الخ. = انھن ہالہین مان کاہ
 گھن ۴. زیورن کان خالی کانہ ہی. ۵. بردے = غلام. ۶. تہنی لال تبر دے =
 توار سان کڈ تبر ب. سان ہیس. ۷. لیل نہار = ڈینھن رات. ۸. چھل ہزار =
 چالیہ ہزار. ۹. بحری = باز جوہک قس. ۱۰. مہین تے = مون تی. ۱۱. موصع =
 جوہل (ہیرن جواہرن سان). ۱۲. اسب = اسب = کھوڑو. اسب اتے الخ. = کھوڑی
 تی خاص ریشمی جھل پیرن کان سر تائین پیل ہئی.

- ٽان مغز ڪڍا آميز اوڻدا وڃ ۽ وقت ٽهين خوش ويلے ۱
 مَنَعَص ٿئي آسباب مَپِيئي، آسب سڀاه طوويلے ۲
 ماه مَرُون وڃ ۽ باه پيا، تين جان جگر مڀ جلد ۳
 سختي نال اوڻدے مير آيا روز عظيم آڙلدا
 ويڃ طبيب طيمان ڪڍر ويڪن ڪَرَن هزار دوائين ۴
 آڙا ٿيوي آهر جيتا ڪو مرض ڪئون تن تائين ۵
 پورے ٿيون پسا جڻهندي، آءُ عمر دے هارون ۶
 موت هاجهون پيا سول نه پانوس ڊيگر درمل دارون ۷
 دل چلے مَن هَل پڇون تے دالشمند ميائے ۸
 ورد وظيفے ويڙه چلے، ٿئي عاجز مرد ملائي ۹
 مرد زنان سڀ ميرنن آگهاڙے اڪئي ٿئي مَن تے؛
 ”چا آڪين ڪجه شاه اماڏا ڪڙے هڪارون تئين تے“
 زور زبان چوڙ ڪيما تين وائي وات نه ولدي
 ڪيڪر آڪان حال تنهندي ڦير تيهانڪون ولدي ۱۰
 آخر اين احوال آتے جان گذرے ست ڏهاڙے
 آسمان ڪئون هڪ لڻي صورت، ڄاڻ سياه پهاڙے
 هٿ تنهنڪون چار آه، مَنهن چار تنهندي ڄاڻي
 آت تنهنڪون پهر آه، ناسڪ تنهن وڃ آئي
 اوڻ نال گهتيانيس چنبرے، ترس نه ڪيئس هائي
 ماه ڪڍر بس ايمان هاجهون، تين ڪهل نه ڪيئس ڪائي
 ماه ڏيوڻ دي سختي جان ول پهتي تنهن تن تائين

۱. ٽان مغز ڪڍا آميز = معني مغز ڇڪر پر آيو. ۲. منعص ٿي = ڪٽا ٿي پيا. نه وڻيا.
 طوويلے = طويل. ۳. طبان = طب جا ڪتاب. ۴. اهر جتا = اهر جي دائي جيترو. ذري
 جيترو. ۵. عمر دے هارون = عمر جي طرفان. عمر جا. ۶. موت هاجهون = موت کان
 سواء. مول نه پانوس = مور نه پاء پويس. ڊيگر درمل دارون = ٻيو علاج ۽ دوا.
 ۷. دانشمند = عقلمند (سڀ ڇيلا هلائي پوئتي موٽيا). ۸. مرد ملائي = ملان ۽
 پڙهيا (۹. ورد وظيفا ختم ڪري واپس ٿيا). ۹. ڪيڪر = ڪهڙي طرح. ولدي =
 جواب. ۱۰. ڄاڻ سياه پهاڙے = ڄڻ ته ڪو ڪارو جبل آهي.

سُن تون مُرسل! عرض تنهيندا ڪيا احوال سڻايمين؟^۱
 ماه ڏهون ڏے وقت اون ڪُون ڄے هوئي طاقت ڪائي ۱
 دانھان تين ۱نغانان ۱ آھان ۱ سُنڊے ملڪ سَمائي ۲
 رو رو ڪفن ۱ ڪا ڪر اونڪُون ڏے ڪر واس عطر ڏے
 جوڙ جنازا، ڇاڪر، آھن ڌر ڏے ھاس قبر ڏے ۳
 تپھون ۱ ڀڄے ول ۱نے ڪيتونے اونڪُون ۱ قبر حوالے ۴
 تيسر عذاب حساب تنھين ۱ ڪو ويندے قبر ويچالے
 ڪت ۱ قبر ڪُون، ست ۱ تنھين ۱ وڃ، لت ۱ لتان ۱ ڪر ڏيندے
 لوڙھ اونڌي سير جوڙ ڪرا، ھن چوڙ ست ۱ ول ويندے ۵
 ڪانڌي ۱ تے ڀڄون ۱ تے ھانڌي، ڇا ڪتولا سير تے ۶
 لوڪر ڇاڪر ڪوئي نہ رھيا، ماڳ مئي دي ڌر تے
 آب ۱ اون ۱ ٻاجھون ۱ سڀ ول ۱ چلے، اڀھ رھيا ھڪ ۱ آناھين ۱
 رات، جيئن ۱ ظلمات قبر دي، آيسر جال تياھين ۱ ۷
 ڦير ول عيسلي آڪيا: ”اے پي سئير حقيقت ساري
 حال ٻيا ڪر نال ميڏے، ڪيا ڪيتئي قبر انڌاري؟“
 آڪيس: ”ملڪانے ڏون، ھلڪن تنھين ۱ وڃ ڪر زمينگل ڏے ڇائي ۸
 اوڻ نال آڻال تينھان ۱ ٻھ، اڀھ، ڪفتار آلاني:
 ڏي خبر تنھين ۱ ھاڪ سڄے دي، ھے تيڏا رب جيھڙا
 درين ڪپھے تے رھيون ۱ هميشان ۱ آڪ، نبي ھيئي ڪيھڙا
 ڪرڻ جواب سوال تنھيندا ميڪُون ۱ مَوَل تے آيا
 تپھون ۱ ڀڄے تپ تاء ڪنُون ۱ تينھين ۱ ڪر زمينگل ۱ وسايا
 سُن مُرسل! عذاب قبر دا ڪيا احوال سڻايان ۱
 رھي نہ طاقت ڪائي جو مھين ۱ انھان ۱ نال آلا ٻان ۱“

۱. هن مصرع کان وري شاعر جي زباني قصو بيان ٿئي ٿو. ۲. افغانان=فغانان=فغان
 (دانهن) مان ٺاهيل جمع. ۳. ڌر ڏے=رڪن ٻيا-رڪياع. ۴. تپھون ڀڄے-الخ. =ان بعد
 کيس ٻيئي قبر جي حوالي ڪيائون. ۵. لوڙھ=سيت-جنازو. سر جوڙ ڪرا= ٺاهي جوڙي دفن
 ڪري. ۶. ڪانڌي ۱ تے ڀڄون تے ھانڌي=ڪلهي ڏيندو (جنازو دفن ڪري) ھوئي روانو
 ٿيا. ۷. ظلمات=ونداھي. رات آيس جال تياھين=رات اتي گذارڻي پيس. ۸. منگل=ٻاء-آگ.

سيري آونڊي ڪنهن نال سبب دے آ پئي وڃ دنيا دے ۱
 ملڪ الموت جنهنين ڪون ماريا، ايھ هين حال تينهاندے
 مال مصر دا چٽو ڪر جڏان ڪاڻ چرڻ دے و پندے
 ٻيڙين نال لانهيندے آونڪون جهڙنڪل اڻ سڻيندے ۲
 ڪر سانگهڙ جڏان ول مانجهي ولندا طرف شهر دے ۳
 مارن آونڪون ڪر ڪرائنڊيان وڃ ڪٽار قهر دے
 نو سو سال پنجاه ٿيا هے آونڪون موت پڄائي
 دوزخ وڃ ڪيٽونيھے داخل ڪنون عذاب آچائي ۴

*

*

*

”تون هين سرسل، تون هين نبي، تون هين نور نيرالا
 ميڏے آتون اڻ اڻهو تون قربئون لاه ڪيشالا.“

*

*

*

لال آمر الاهي ٿيس سيري لال جيستم سئورا سارا
 چاليھ ڏينهن حيات رهيا اين دنيا وڃ سونهارا
 وسير گمانيس اوه سڀمئي، جيڪے ڏک ڏريانس
 ٿيا شاد بهون دن رين ۴ ياد خدا ڪون ڪيٽس
 دن رات رهيا وڃ ياد خدا دے، و پسر ڪيٽس ڪائي
 صد هزار برس جيئوے ڪو تان هم ڏبو مس موت ڏر ڪائي
 آخر ٿيا عدم ڏتھ راهي، ڏري نه سختي هاسي ۶
 نال نوازش نبي دي مليس جنت جاء خلاصي
 شب روز حمل ڪر ياد خدا ڪون، جو دم جيئندا هائين ۷
 رهسي نقتش نهايت قصه ٿيڏا قيامت تائين

۱. هن مصرع کان وري شاعر جي زباني قصويان ٿئي ٿو. ۲. (مال جڏهن صبح جو چرڻ وڃي ٿو ته) ان (ڪيپرائي يا سري) کي پيرن سان ٽڏي وڃي جهنگ ۾ ڇڏي ٿو. ۳. جڏهن وري مال جهنگ ڇري سانجهي ويل شهر ڏانهن وري ٿو. ۴. هن مصرع بعد اوچتو وري سري طرفان سوال شروع ٿئي ٿو جنهن مان گمان نڪري ٿو ته هتي قصه ناقص آهي. ۵. دن رين = ڏينهن رات. ۶. ڏئي نه سختي هاسي = سختي کان ڏئي هٽائين. ۷. جو دم جيئندا هائين = جو دم جئرو آهن.

كُلييات حمل

متن

پاڳو ٽيون

ڪلام ريخته هدي

ڪلام ريختہ ھندي

”بيت ھندي تصنيف حمل فقير لغاري“

- ۱۔ زُلفِ ڪے نانڪ، ڏَنگن بے سانڪ، موھيا مَن مانڪ
تھانُ بُرھانڪ، تہ ميڙُ کانُ تيرُ تھارا
- ۲۔ رَينَ ڪے رُو، سدا خوشخوءَ، مَلي خوشبوءَ،
ھمہَ ھرُ سو، ھويا ھُ ڪارا
- ۳۔ تَجَلِّي تاب، موھيا مَھتاب، ڪَنگور ڪباب،
آگنُ ڪُونُ آب، ديا آندارا
- ۴۔ جَينَ ڪي چينَ، ڏيکے غمگينَ، موھے مسڪينَ،
وَسارے دينَ، دُنيا عُقبلي را
- ۵۔ اَدُ ڪَرُ عَينَ، سَجنَ دِنُ رَينَ، چلاوے چينَ،
سُناوے سَينَ، دَري ھر دارا
- ۶۔ ڪيئل ڪي ناس، گيھنے خوش واس، سِتاوے ساس،
ڪرے [نا] قِياس، بلوچ بچارا
- ۷۔ جواھر دَند، لب گُلَقند، دَھانُ خوش خند،
ڪَريگا بَند، ھمہَ ھوشيارا
- ۸۔ زَنخُ ڪا زيب، سَھاوے سيب، سَجن بے عيب،
آھايا غيب، غَمَينُ غَمُخوارا
- ۹۔ نَرَنُ ڪا طور، ڏيکا ھے سور، ڪيا چَپُ چور،
جيئونُ چَلُ چور، ڪھنے ڪو چارا

-
۱. بے سانڪ = بنا سانڪي. مانڪ = سينڌ. تھان = ڪمان. برھانڪ = ابرو. مڙڪان = پنھيون
  ۲. رين = سڄ. ملي خوشبوءَ = خوشبوءَ ڀريل آھي. ڪَنگور = برق.
  - ڪَنگور ڪباب = وڃ ڪي بہ جلائي ڇڏي. اگن ڪون آب ديا = آڳ ڪي بہ تيزي
  - ڏنائين ۴. جين ڪي چين = پيشانيءَ جو نقش. ۵. اڊگر = مرڻ. اڊڪر عين = مرڻ جي
  - اک مثل. چلاوي چين = آرام ڪسي وڃي. سناوي سين = الخ = دارا جھڙو بادشاھ
  - بہ دروازي تي ھيو صدائون ڪري ۶. سِتاوي ساس = ساھ ڪي سڀاڻي. ۸. زَنخ =
  - ڪاڏي. سھاوي سيب = صوف ڪي بہ سونھي. ۹. اصل. ترندي ڪا طور.

- ۱۔ صدرُ دِل صاف، لطیفی لاف، لہان تنگ ناف،
تیرا کوه کاف، ہڑا ہڑا لارا
- ۱۱۔ کنیر کی کت، گھنے دِل جہت، پینگی منہن مت،
میٹی مین لت، ہوئی گنگارا
- ۱۲۔ رخصت گلفام، نبوت ام، تیرے لٹام،
گنیر گت گام، چلے گنیرا
- ۱۳۔ لبی کا نور، ہويا مشہور، تیرا دُک دور،
کیا مسرور، ملے سختارا
- ۱۴۔ شفیع کی شان، اوپر فرقان، مکا رحمان،
تیرا قربان جمل، جگ سارا
- ۱۵۔ حمل! دین رات، نبی کی نعت، ہڑو صلوات،
ہے کلمہ بات ٹیسی چٹکارا

”غزل حمل فقیر نوساختہ“

- جسکو ہے داغ جگر، اسکو نہیں آرام دل
عشق پر ہکا نہیں، وہ پیخبر ہے خام دل
- ۱۔ جس کے دل کا یار کی زلفوں میں ہر دم تھا گذر
اسکا مشکل چھوٹنا ہے، جا ہڑا در دام دل
- ۲۔ جو سجن دل لوٹ لے گیا وہ کبھی آتا نہیں
رات دن وہ ڈھونڈتا ہے گلبدن گلفام دل
- ۳۔ ایک ہل مجھ سوں جدا ہووے نہیں اوماہ رو
دیکھ دل کے درد کاٹوں، پھر میرا ہے کام دل
- ۴۔ ہر گھڑی ہر وقت مجکو ہاد ہے وہ دلربا
دمدم کر کے لیا ہے ورد اسکا نام دل

- ۱۔ صدر سینو، لطیفی = سنہی - نازک ہاکیزہ، لاف = پیت، لہان تنگ ناف = دن سوڑھو
۱۱۔ کنیر = شینہن، کت = چیلہ، پینگی (کذا) = پگی؟ ۱۲۔ لٹام = نازنٹ
مان، کنیر گت = ہاٹی جھڑی، گام = وک - نور، کنیرا = کن وارو، ۱۵۔ ٹیسی = ٹیندو،

۵- دين دنيا، عيش عشرت، اسڪي دل سون اترئي
جس سخي ساقي ڪي هاتھون ٻيا هي ڄام دل
۶- هور حمل ڪي اهي ڪجهه آرزو اس يار بين
اسکا ميلنا مانگن هي هر صبح هر شام دل

”غزل ريخت هندي“

دلا رام جو آوے، تو دل آرام بهي آوے
جو دلا رام نه آوے، تو دل آرام نه آوے
۱- جس وقت مجھے يار ملے، وقت اس رقيب
بدنام وه خرخام سيٽه فام نه آوے
۲- يار ميرے عزم ڪيا شام- سيفر ڪا
يا ربا! به تلڪ قيام بهي وه شام نه آوے
۳- شام نهين، قيام هي وه شام- وداع ڪي
وه قيام بهت بهتر، به قيام نه آوے
۴- مرغ ومنے مٽر رب گر هووے ڪهل! حاضر
به دوست دلارام ڪسے ڪام نه آوے

”بيت هندي“†

ڪيا ديوون ڪيا دلائون، ڪجهه بهي نهين ميرا
سيم ڪاٺ قربان ڪرون، توڻي صاحب تيرا

[ڪلام سرائڪي- هندي ريخت]

بَعْدَ وَفَاتِهِ سُد سجن ڪيا، خاڪ ميري هر قدم گذاري
جان ڪران قربان تسان تون، جيء جسا جند ساري
۱- ڪڏان نه جاني! ڄام هلائي،
ڪڏان نه دل دا درد وڃايئي

† هي بيت پياض جي صفحي ۱۲۹ تي حمل جي هٿ اکرين لکيل آهي ۽ ان بعد صفحي ۱۳۰ تي وري پنهنجو ”غزل هندي“ قلمبند ڪيو اٿس. تسلسل مان پائنجي ٿو ته هي بيت به شايد حمل جو پنهنجو آهي.

کڈان نہ کڑکے کیلر آلاہٹی،

کڈان نہ ہچھیٹی؛ "کرین کیون زاری۔"

۲۔ کٹنوں فیراقت کڈان صد آہان،

کٹنوں بے رحمی کران من دانٹھان

پچن وچن دیان ہڈونے ہانٹھان،

نیمہین کڈاھان امہد باری

۳۔ جڈان تم قاصدا میلیٹی جانسی،

آکین نہ چاکین، ہسین ہیشانی

متان سیکھا سڑ ٹیورین تون فالی،

خبر زبانی چیسان سہاری

۴۔ چھل نہ حالت کھے کھین کون،

آکین تساد بہن قتیہا جہین کون

رقومدم کیا ٹیوے تنھین کون،

قسمر مہین کون، زخم ہے کاری۔

ضمیمہ اول

حمل جا کي پسندیده ۽ چونڊيل فارسي، سنڌي ۽ هندي اشعار جي
پنهنجي هٿ اکرين بياض جي پوئين حصہ ۾ جا بجا قلمبند ڪيا اٿس

(الف) فارسي فرد، مثنوي وغيره ابيات

بيت

ڪمر بستم بهمت شاه مردان۔ مرا محتاج نامردان مگردان

فرد

خدا هر دم لکهيان دوستان باد۔ محمد تاقامت هار شان باد

فرد

مرد دانا گر پريشان حال باشد عيب نيست

قدر مصحف ڪم نڪردد گر بجلد آتراءت

بيت

باور مکن که صورت او عقل ميبرد

عقل آن کسي ببرد که صورت نکاراوست

بيت پارسي از کتاب نان حلوي

از برون طعم زني برپايزيد۔ و از درونت لنگ مي دارد بزيد
رو بسوز اين جبهه ناهاک را۔ واپس عصا و شالہ و مسواک را
ظاهرت گر هست با باطن پکے۔ خواستي لافاں گردد اندکے
و از مخالف شد درونت با برون۔ رفت، باشي در جهنم سرنگون
جَدِّ تو آدم بهشتي جائي بود۔ قدسيان کردند پيش او سجود
پک کنه کرد و بگفتندش تمام۔ مذني مذلب برو بيرون خرام
تو طمع داري که با چندين گناه۔ داخل جنت شوي اے روسياه

بيت

کفر کافر را و دين ديندار را۔ ذرّۀ درد دل عطار را

بیٹ

ہر کہ او ہی مرشدی در راہ باشد
 او ز غولان گُمرہ و در چاہ باشد
 بیش یوسف نیازش خوبی مکن
 جز نیاز و آہ یعقوبی مکن

ہالک می آید کہ اے سائل بیا - جود محتاج گدایان چون گدا
 فرد

دریں رہ حاصلی چون یکدلی نیست
 دو دل بودن بجز ہی حاصلی نیست

فرد

قلم بر قلم قلمزن اے ہسر - یکے عمر کوتہ دگر درد سر
 ابیات

چو گردد نا خدائی فضل رہبر
 شود چون خضر رحمت یار و یاور
 بدریا در شود کشتی نہنگت
 بصرہ در شود مرکب ہلنگت

فرد

سواری کشتی و باد موافق - کم از تعنت سلیمانی نباشد
 فرد

سواری کشتی و باد مخالف - کم از ریگ بیابانی نباشد
 بیٹ

بہرہ لیست ز افعال ہدر بہر سپر

مرد آنست کہ از خود ہنری پیدا کرد

بیٹ

گیرم کہ ہدر تو بود فاضل - کز ہدر فضل ترا چہ حاصل
 بیٹ

نا خوش بود آن عروس در بر - کو ناز کند بحسن مادر
 بیٹ

وعدہء وصل چون شود نزدیک - آتش عشق تیز تر گردد

بیت

توئی مقصود گر مشغول غیرم - توئی معبود گر از دیک دیرم

بیت

بلبل ز ادب با نه لهد در صف گلزار
تا گل بطلبگاریء او لب نکشاید

بیت

آنها که در سرائے نگاریست فارغ است
از باغ بوستان تماشائی لاله زار

مثنوی

گفت پیغمبر که جنت از الله - گر همی خواهی ز کس چیزی نخواه
چون نخواهی من کفیل مر ترا - جنت الماوائی دیدار خدا

فرد

سرو از باد خزان ماند بحال - راستی را نبود بهر زوال

ابیات از سکندر بحری

شکسته شد آن مرغ را هر وبال - ... لان زوے در جهان ماه سال
ز قاروره و لبض جستند راز - نیامد بکف عمر کم گشته باز
طیب ارچہ داند مداوا نمود - چو مدت نماند مداوا چه سود
همان میوه کو بود دردناک - هم از جنبش خویش افتد بخاک
... از جدا گشتن جان تن - دیده بگریست بر خویش تن
که کشتی درآمد بگر داب تنگ - دهن باز کرده دوده نهنک

فرد

مشکل نیست که آسان نشود - مرد باید که هراسان نشود

فرد

کس بنا کس چون نشنید فتنه پیدا میشود
ز اختلاط سنگ و آهن آتش (۹) پیدایی میشود

صائب

دل که محرم اسرار غیب شد صائب
نسیم هر نفس جبرئیل می باشد

هٲٲوٲ

صد هزاران موسٲی اندر جوف خر،
صد هزاران جبرئیل اندر بشر

رہائی

شیری کہ شکاری لکند زان رو بہ بہ
عمری کہ بہ تلخی گذرد آن کو تہ بہ
شخصی کہ ازو لفع کسی را لرمند،
گر یوسف ثانی بود، اندر چہ بہ

ہیت

تاری ستار نیست کہ بازش کنی درست،
کہ این تار دوستی است کہ بسیار نازک است

فرد

معرفت مولی چو شد، مولی شدی (۱)
معرفت مولی چو شد مولی شدی (۲)
معرفت در سینہ می باید مرا
معرفت درسی نمی باید مرا (۳)

(ب) سنڌي: "بيت شاه پٽائي"

(۱)

آهٲيان تا الذبون، ٲوريون ٲرين ٲسن
وجيو روز رسن، حبیبائی حجری

(۲)

هي جي ڪن ڪٲار جا سوڌو سي لہ سٲين
الدر جي آهين، سٲ سنڀا تن سان

ج "هندي بيت"

جس سانچے نے سورٲ گھڑی، ارے گھڑ ٲو راء ڪنگھار
او سانچي ئي ڪٲل گھڑے، او لڏ گھڑے لوهار

(۱) شد=حاصل ٲي. (۲) شد=هٲان وٲي. مولوي شدي=غلام ٲئين. (۳) معرفت درسي=سبق وارو يا ڪتابي علم.

ضمیمہ پیدو

کلیات جي مقدسہ ۽ متن ۾ اڳيا مذکور شاعرن کان سواءِ
باقی شاعرن جو ڪلام جو حمل پنهنجي هٿ اکرين
بياض ۾ قلمبند ڪيو آهي

(الف) « نصيحت نامہ حسين فقير ديدڙ »

- ۱۔ ڏيک خدا دے رنگ رباني
قيامت دي هے ايھہ نشاني
حاکم ظالم، جيھل، گيرانی
بس ڪر بارھن ڪٽئي باراني
هٿدي چٽدي ڪالھہ زناني
ياروا ڪٽئي مڪلاہ ياراني
دانا هووے دل نہاد
يارب صاحب! سُن فریادا
- ۲۔ سخت صدي دا لڳتا واء
محبت ڪون ڪيا ملڪ آناء
سڱ سڱاوت چوڙيا ساء
وڏا وڙيا هيٺو دا وڙيا
ڪونهين ۽ چڏا ڪنهن ڪون آء
توڙے هووے پير استاد
يا رب صاحب! سُن فریادا
- ۳۔ عيلم ڪيا تهن ٿيا آٿڏارا
سچ سڏايا مار نغارا
حق حيا دا چل ڪيا چارا
ڪوڙ ڪيلا دا آيا وارا
چپ وھے سڀ چترخا سارا
ھويا ھورا پيش پيشعاد
يا رب صاحب! سُن فریادا

۴۔ لائي ڪيئتا جَنهين لَبارا
عَمير ڪاڏس گهين آڏارا
بَغت ڏيئا ول تَنهنڪون وارا
مُول نہ آگهڙے حمد هَچارا
اَحَق ڪُون ٿيا ڏينهن آڏارا
نال غَرِيبان ڪَرے خَسارا
گذري مُول نہ رکندا آباد
يا رب صاحب! سَن فريادا

۵۔ دنيا والا دشمن توڙے
جَنهن ڪُون هوسن پنج ست جوڙے
مَنهن نا ڪوئي آس ٿون موڙے
نال قَريبان ڏنڱے ڏوڙے
سيڪندے وِتن سَڳے سوڙے
مار بَڪان چا ڪيئتے ماد
يا رب صاحب! سَن فريادا

۶۔ ڏبوے رَڀ جَنهين ڪُون روئي
گر دَن قير ڪَريندے موئي
رَهزَن رَڪندے نيٽ ڪوئي
سَڃن سِر غَريبان سوئي
ڪالھ نہ سمجهن واڏي چوئي
هو وے جَنهنڌا بَد بَنيادا
يا رب صاحب! سَن فريادا

۷۔ رئيس وڏيرے جاہ بَچائي
هڪ پَڙے سَپتي ڪالھين پائي
پيلے پَر پُٺ ڪالھ پَڪائي
ڪَڍ دے دالھين لوڏ لنگھائي

۳۔ حمد۔ هَچارا = اهو هَچارو جو خدا جي حمد ۽ تعريف ۾ مشغول هجي (۹) ۵۔ دنيا
والا دشمن توڙے = شاهوڪار توڙ تائين دشمن آهي. سَڳے سوڙے = سڳا عزيز
۽ مائت. ماد = مات. ۶۔ سَڃن = الارن. ۷۔ ڪڍ دے دالھين لوڏ لنگھائي = جيڪي
دالھين يا فريادي ٿا اچن تن کي لوڏي ٿا ڪڍن.

آکن: ”تَیڏي ڪوُڪ آجائِي
وَج ڪر ترن نانِي ڪون“ یاد
یا رب صاحب! سُن فریاد!

۸- جِي وَت وَجَن ووچ سرڪار
جهَل چَیمائان“ هَنجھون“ ھار
اڳون آڳیھن“ مَنَصِیف وار
پاھر پچھن زمیندار
ڏیون“ ڪوڙیان“ مَھران مار
دائھہ تینھانڏي“ ڪَنھي آفرد
یا رب صاحب! سُن فریاد!

۹- پَلَم جَنھنڪون“ پيسے چار
مَنُشي صاحب تَنھیندا پار
نوڙے ڪوڙے چور چڪار
وَتَن ڪُھمڏے پائھان“ مار
ماڻھون“ وَجَن ڪیھڙے ھار
ڪَلتر ڪولون“ ھے بغداد
یا رب صاحب! سُن فریاد!

۱۰- ڪَرَن غریب نیمائے ڪیئوین“
رب ڪُون“ پائي آ جو اینوین“
مول حسین! نہ ماندا ٿیئوین“
جام صبر دا پُر ڪر ھیئوین“
یاد خدا ڪر جو دم جیئوین“
اڃ صُباحین“ ٿیئسَئي داد
یا رب صاحب! سُن فریاد!

۱۱- واھہ ڪَنیئوسے موري والا
ڪَر“ مَشَقَّت“ زور ڪیشالا
شاھد جَنھیندا ھے حق تعالیٰ
ھن جو ھڪ مَتیا مَنہ ڪالا

۹- ڪَلتر ڪولون ھے بغداد = ظلم ٿي ڪلیڪتر طرفان آھي. ۱۰- رب ڪون پائي
آ جو اینوین = ڏئي ڪي جو این اچي وئي آھي. ۱۱- واھہ ڪنیوسے موري والا =
موري وارو واھہ ڪونیوسون.

ٿوڻ تنهن وچ گهٽي ٿالها

مار خدا! سير تنهن ڏي پالا

هٿ پٽي ڏا بيخ بنياد

يا رب صاحب! سڻ فريادا

۱۲- خَسَ نيمائيناندا جو ڪٿي

لهر خدا ڏا تنهن تي وڌي

ڏاور تنهن ڪون تنهن دم دسي

مارس رب ته موڙي نسي

حڪم علي ڏا هي ارشاد

يا رب صاحب! سڻ فريادا

۱۳- ظاليم ڏا جو حامي هوسي

روز مره سو رهون روسي

صاحب دي دل تنهن تي ڪوسي

ملان هچسي توڙي جو سي

غم نه آندا ڪوئي روسي

ڪوڏ ڪريسي اسڪون شاد

يا رب صاحب! سڻ فريادا

۱۴- آحمق دڙد منافق ڪوڙا

جنهن ڪون دسي ڏورنگي چوڙا

هردم هوسي موڙها موڙها

هٿ پٽ پيغمبر تنهن ڏي چوڙا

وتسي مير تي چاڻهي موڙا

ليٽ نه لهسي نيڪ مراد

يا رب صاحب! سڻ فريادا

۱۵- واھ پرائي وڃون وڃي

سڄي صاحبن منهن پري ڏسي

ٿوڻ تنهن وچ گهٽي ٿالها= ٿل ٿالھو درويش منجهس ٿوڻ وڃي. ۱۲- خَس=

ڪڪ يعني تمام ٿورو سرمايو. نسي= پڇي. ۱۳- ملان هچسي توڙي جو سي= ملان

خواه جو تشي وڃي پڇائيندو. ۱۴- وڻي سر تي چالي موچا= ٿل هميشه خوار خراب

لي پيو رلي. ۱۵- واھ پرائي وڃون وڃي= جو پرائي واھ مان پاڻي وھندو.

منهن پري ڏسي= منهن پري ڪرندو.

- دَر دَر ڏاڙهي ڪانڊو ڪهسي
ڪونه تنهنيندا پڇون رهسي
بال بچتا تين آهلن اولاد
يا رب صاحب! سڻ فريادا
- ۱۶۔ ڪرے جنهنڪون دل دُعائين
نال فقيرن آسدي آئين
خوش ڪريستس صاحب سائين
روز قيامت توڙي تائين
دائيم هوسِي اوه دل شاد
يا رب صاحب! سڻ فريادا
- ۱۷۔ فتح محمد مَرَد لاهوري
خط لکيو سَن تنهن ڏاند چوري
ويڪ وڏا تنهن سالڪ سوري
نال آمانت زابر زوري
واه چڙايس مٺيون موري
آلبت هويا ملڪ آباد
يا رب صاحب! سڻ فريادا
- ۱۸۔ ايتر چولييا چَرخ زمانه
مچ ڪئي، لُٽي لُچ بيگانه
آڙ ڪئي سالڪ سُخن سچانه
ليڪ بدان ڪون خود وچ خانه
نيوڙ ڪريمندي مڃري جانه
پيش دُزاندو ساڌو ساڌ
يا رب صاحب! سڻ فريادا
- ۱۹۔ دلييا ڏوڙ دُورنگي بازي
باد نه ڪيڃي گذري ماضي
افضل لياز تواضع آزي
جنهن وچ يار هووے وات راضي

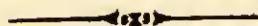
دردر ڏاڙهي ڪالڊو ڪهسي = اهو بي همت دردري وڃي سوالي ٿيندو. ۱۶۔ نال
فقيران اس دي آئين = ان جي فقيرن ساڻ جيءَ وات آهي.

يڪ جا وڻسن مَوڙي غـَـاـزِي
ڪـيـا ڪـڄـه ڪـيـجـر قـيـصـا ياد
يا رب صاحب! سَن فريادا

(ب) ”ڪافي عثمان فقير سالڪي از روپ بلاول“

آڪيئن سَـيـف سـيـن ۾ ساري لڳي
ڪجل رڀه ڪاري ڪتاري لڳي
۱. چلڻ چال محبن موچاري لڳي
هي ٻاٻوھ ٻيرين ٻياري لڳي
۲. نظاري ڏسڻ وڃي واري لڳي
جُـسـي جان ۾ جنگ جاري لڳي
۳. چٽي چوٽ چشمن چوڌاري لڳي
ڏاڍي زخم سان زور زاري لڳي
۴. عثمان! اهڙي اوٻهاري لڳي
جگر جان ۾ ”لا“ جي لاري لڳي

ضمیمہ ٹیون

طب جا کي نسخا جي حمل پنهنجي هٿ اکرين پياض جي
آخر ۾ جا بجا قلمبند ڪيا آهن

هوالشافي

نسخہ درد مفاصل مجرب است

هرک سنا ۴ دکه، پوست هليلج کلان ۲ دکه، تربد صاف ۱ دکه،
لمک سياه نيم تول، شکر سفيد ۲ دکه، روغن کاوي ۲ دکه؛ هم ادويه
رايدون شکر سفيد کوفته پيخته با روغن کاوي چرب نموده انداز نيم
تول بوقت شب ميل نمايد و غذا نا موافق مثل ماهي و گوشت کوفتند و
شیر و جفراٿ گاؤميش وغيره اشياء خورش که ضرر نمايد ازان احتراز فرمايد.
سه روز ادويه انداز مذکور قدري کم زياده موافق مزاج خود ميل نمايد.
باز سه روز موقوف دارد. بعد سه روز بخوردن ادويه مذکور ميل نمايد
باز سه روز موقوف دارد. همين ترتيب ميخورده باشد، نافع آيد. اين نسخہ
از کتاب مير صاحب مير ميان نصير خان تالپر حيدرآباد مجرب و آزموده
شد که سهل الوجود است.

هوالشافي

سفوف عرق النسا يعني "کن رُک"

از سيد محمد شجاع عني عند

سورلجان سه تول، سنا مکي دو تول، تربد صاف دو تول، گل سرخ
هک تول، پوست هليلج کلان دو تول، زنجبيل دو ماس، مغز بادام
سوا تول، شکر تري نيم هاء؛ کوفته پخته با شکر تري آميخته بدارند هر
صبح قدر نه ماس به آب سرد کف زند از بادي قرشي پرهيز. مجرب است.

هوالشافیادویه برلان

فودله، زهره، بادیان، اجوان، تخم شملیت، فلفل سیاه، الاچی،
سیر خشک؛ هر یک تول، جدا جدا کوفته پخته نیم آثار شکر تری آمیخته
هفت وزن کرده نگاه دارند. هفت روز خورد شفا یابد. از حافظ
فقیر محمد ذاهری.

هوالشافیترکیب جلاب

از شاه صاحب سید میان علی اکبر شاه عفی عنه
دهاتوره سیاه یک تول، پوست هلیله کلان یک تول، شکر تری
یک تول؛ کوفته با شکر تری آمیخته وقت صبح به آب فروبرد.

هوالشافیلسخ جلاب شاهی

از سید میان احمد علی شاه عفی عنه

پوست تربد صاف یک آن، مصری سنگ یک آن، پوست بشب در
سه آثار آب بجوشانند، چون نیم آثار باقی ماند از آتش فرود آورده
بدارند صبحی نقوع آن گرفته مصری مذکور کوفته دران مکرر صاف
نموده بنوشند. از بادی ترشی سه روز پرهیز.

هوالشافیترکیب مرهم کافور

مردارسنگ ۶ ماسه، "مٹی کت" ۶ ماسه، دھوب خالص ۶ ماسه،
کافور ۶ ماسه، موم سفید ۶ ماسه، مسکه گاؤ وکنم آن؛ هر یک ادویه
مذکور جدا جدا کوفته نگاه دارند. مسکه را روغن کرده در "کنچی"
انداخته اولاً موم درو گذارند بعد مردارسنگ بیندازد. بعد "کنچی"
زیر آورده "مٹی کت" اندازد. بعد "کنچی" بر آتش داشت دھوب

اندازد۔ ہش زیر آورده کافور بیندازد۔ با چوب یعنی یا کتک (کذا) خورد مخلوط ساختہ ہماند۔ بعدہ مرہم مذکور نگاہ دارند۔ قطعہ ہارچہ را مالیدہ بر جرح بچسپانند تا چہا، ہاس۔ بعدہ جرح را با ہارچہ صاف کردہ باز ہمان طور مرہم بر ہارچہ مالیدہ بچسپانند تا چہار ہاس چسپیدہ باشد۔ بدین ترتیب مداومت نمایند انشاء اللہ شفا یابد فقط۔ از سید میان مظفر علی شاہ شکارپور نویساہندہ شد۔

ہوالشافی

ادویہ گرمی و زکام

بادیان ۳ دکہ : سہ دکہ تمام مالیدہ، دو دکہ مصری آمیختہ در یکپائی آب از ہارچہ کشیدہ سہ چہار روز بنوشد، نافع باد۔ از سید میان غلام شاہ۔

ہوالشافی

ادویہ گرمی

از دین محمد سہتہ کہ از مکان شریف [لواری] شنیدہ بود
کاسنی لیم دکہ، انگبین دو لیمد کہ : اول کاسنی در دورہ مالیدہ از ہارچہ کشیدہ ہس انگبین صدر اول در قدری آب تر کردہ بہ آب کاسنی آمیختہ چنانچہ یکپائی آب شود ہس چہل و یکبار از ہارچہ کشیدہ چند روز بنوشد۔

ہوالشافی

ترتیب حب عصارہ برائی دفع درد سر نو و کھنہ

از سید محمد شجاع عفی عنہ

شحم حنظل ۸ ماس، پوست ہلیلہ زرد ۲ ماس، ریول رس ۸ ماس،
ہلیلہ سیاہ ۲ ماس، آملہ ۲ ماس، پوست بلبلہ ۲ ماس، کتیرہ سفید ۲ ماس،
اسطوخدوس ۴ ماس، مقل "مندید کگر" ۶ ماس، روغن بادام ۶ ماس :
ہلیلہ و بلبلہ و آملہ بروغن بادام چرب نمودہ، کگر در قدری آب حل کردہ ادویہ ہا مذکور بدان ہر شستند۔ جبہا قدر نخود ہستہ لگاہ دارند

قدر جلاب میده قوی را بیست و پنج حب و مرد میاله را هانزده حب
به آب نیم کرده بوقت صبح نخورد و بعد فراغت طبع لعاب پیغول با هتاشه
بنوشد تا وقت فراغت خواب نکند - در هر ماه سه بار بخورد شفا یابد.

هوالشافی

بجهت دفع وائی درد

از جهان خان لغاری

فودنه یک دگمه، بادبان یک دگمه، کسنب کهنه یک دگمه؛ در
کونده سخت تمام مالیده قدری اندک یعنی یکپائی آب انداخته از هارچ
کشیده بوقت صبح بنوشد - دوسه روز کند - ان شاء الله تعالی شفا یابد -
بدون مسکه و بی نمک نان گندم چیزی نخورد.

ضمیمہ چوٿون

محمد رحیم[†] ولد حمل فقیر لغاري (سوانح حیات ۽ ڪلام)

سوانح حیات

محمد رحیم جي ولادت جي تاريخ معلوم ناهي مگر شادي جي تاريخ سندس والد حمل فقیر پنهنجي بیاض ۾ هن طرح قلمبند ڪئي آهي. ”شادي ڪڍ خدائي ۾ سرم نورجان رحیم خان لغاري بتاريخ یازدهم ماه ذي حجه ۱۲۸۶ در شب دوشنبه ڪردیم.“ جيڪڏهن محمد رحیم جي شادي اٽڪل پنجويهن سالن جي عمر ۾ تسليم ڪجي ته انهيءَ لحاظ سان شايد هو تقريباً ۱۲۶۰ جي لڳ ڀڳ ڄائو. حاجي میان جمال خان چيو ته ”وفات وقت مامي محمد رحیم جي عمر تقريباً سٺ کن سال يا ڪجهه گهٽ هئي.“ جنهن تي سن ۱۳۱۶ ۾ وفات ڪيائين ته انهيءَ حساب سان به سندس ولادت تقريباً ۱۲۶۰ کان ڪجهه اڳ قرار ڏيئي سگهجي ٿي.

محمد رحیم کي تعليم سندس والد ڏني. حاجي جمال خان چيو ته: اسان جو ماسو میان رحیم خان فارسي تمام سهڻي لکندو هو. هڪ دفعي مون کانئس پڇيو ته اوهان فارسي ڪنهن وٽان پڙهيو. جنهن تي چيائين ته فارسي مون کي پنهنجي والد (حمل خان) پڙهائي. ۱. ه.

محمد رحیم کي پنهنجي والد جي زیر نظر تمام چڱي تعليم ۽ تربیت ملي هئي جنهنڪري تعليم ختم ڪرڻ بعد کيس هر جڳهه چڱي نوڪري

[†] حمل فقیر پنهنجي هٿ لکيل شجره ۾ پنهنجي فرزند جو نالو اسلامي ۽ علمي نقطه نگاهه کان ”عبدالرحیم“ لکيو آهي مگر بیاض ۾ پيءُ جاءِ تي سندس شادي جي تاريخ قلمبند ڪندي سندس نالو ”رحیم خان“ ڄاڻايو آهي جو هن صالح فرزند جو گهرو ۽ خانداني نالو سمجهڻ گهرجي. پنهنجي قبيلي کان ٻاهر عام و خاص ۾ هو صاحب ”محمد رحیم“ جي نالي سان سڏجڻ لڳو ۽ هن پاڻ پنهنجي والد جي بیاض جي آخر ۾ ٻن ٽن جاين تي پنهنجو نالو پنهنجي هٿ اکرين ”محمد رحیم“ لکيو آهي ۽ پنهنجي صحيح ۾ به ساڳي طرح ”محمد رحیم“ ڪري دستخط ڪيو اٿس.

ٿي ملي ۽ هر جاء تي هو نهايت مقبول ٿيو. اول اول میان محمد رحیم، پاٿوٿ جي سيد میان نورشاہ وٽ وڃي منشي ٿيو ۽ سندس ڪاروبار سنڀاليائين. ان بعد (برٽش) گورنمينٽ ۾ "اسلحہ-دار" (گهوڙي سوار) مقرر ٿيو، مگر سندس والد چيس ته "ابا سرڪاري نوڪري چڱي ڪانهي." انهيءَ تي محمد رحيم "اسلحہ داري" ڇڏي وڃي خيرپور رياست جي والي مير عليمراد خان جي پائٽي ۽ ٺاڻي (بيبي ڏاڻو جو شوهر) مير میان غلام حيدر وٽ نوڪري ڪئي. اتي هن نوجوان پنهنجي قابليت ۽ ايمانداري سبب ايترو ته نالو ڪڍيو جو خود مير عليمراد خان، کيس پاڻ وٽ آڻڻ جو خيال ڪيو ۽ هڪ دفعہ مير غلام حيدر کي اشارتا چيائين ته: اسانجي هڪ گهر آهي جا قبول ڪندڙين؟ مير غلام حيدر ڳالهہ جو سر صحيح ڪري جواب ڏنو ته: مون کي اوهان جو هرڪم منظور آهي مگر لاڙ جو لغاري (يعني محمد رحيم) جو منهنجي ڪم ۾ آهي، اهو ڏيئي نه سگهندس. انهيءَ تي وڏي مير صاحب کڻي ماٺ ڪئي. مير میان غلام حيدر جي وفات بعد، میان محمد رحيم، سندس پٽ میان مير محمد خان وٽ رهيو. هن امير صاحب جي طرفان میان محمد رحيم کي عام مختارنامہ، سليل هو ۽ هو سچو جاگيري ڪم سنڀاليندو هو. مير صاحب هوءَ خوش محمد ناريجہ کي ڪاردار مقرر ڪيو جو بالڪل جاهل ۽ بيڪار هو. شايد انهن حالتن سبب میان محمد رحيم هي آخرين نوڪري ڇڏي، حياتي جا باقي ڏينهن اچي پير صاحب هاڪاري جي ڳوٺ ۾ گذارڻ لڳو.

محمد رحيم جي شادي ڳوٺ پير صاحب هاڪاره تعلقہ روھڙي مان پنهنجي رشتہ دارن مان ٿي. سندس ڀيڻ مائي مريم به اتي ئي پرايل هئي، جنهنڪري محمد رحيم به پنهنجي والد جي وفات بعد اتي ئي سڪونت اختيار ڪئي. شادي کان اٽڪل ۱۶- سال پوءِ ۽ سندس والد جي وفات کان اٽڪل ۴۰ سال پوءِ، میان محمد رحيم کي سنہ ۱۳۰۲ھ ۾ هڪ فرزند ڄائو، جنهن جو نالو حمل خان رکيائين ۽ سندس ولادت جي تاريخ پنهنجي هٿ اکرن هن طرح قلمبند ڪيائين: "تولد شد فرزند ارجمند حمل خان ولد محمد رحيم لغاري تاريخ ۴- ماه شعبان سنہ ۱۳۰۲ بروز

چهارشنبه در شهر جناب پير صاحب تعلقه روهڙي". هيءَ چوڪرڙو تقريباً متن سالن بعد گذاري ويو "پسر مذکور بمقتضائي رباني تاريخ نهم ماه محرم سنه ۱۳۱۰ بشب چهارشنبه بوقت عشا رحلت نموده در شهر و تعلقه صدر [يعني ساکيو مٿيون شهر ۽ تعلقه] انا لله وانا اليه راجعون".

ميان محمد رحيم کي پيو ڪوبه اولاد ڪونه ٿيو تان جو تقريباً ۶۰ - سالن جي ڄمار ۾ سنه ۱۳۱۶ هـ ۾ وفات ڪيائين. سندس تاريخ وفات سندس ڀائيجي ميان حاجي جمال خان هن طرح قلمبند ڪئي آهي: "وفات يافت خالو صاحب مرحوم مغفور محمد رحيم خان ولد حمل فقير لغاري بتاريخ ۱۳ ماه صفر سنه ۱۳۱۶ هـ بوقت صبح بروز شنبه، از دار فاني بطرف عالم جاوداني رحلت نمود - انا لله وانا اليه راجعون"

فارسي شعر

حاجي ميان جمال خان چيو ته: محمد رحيم فارسي تحرير ۾ سهڻي لکندو ۽ فارسي ۾ شعر به عمدو چوندو هو. نهايت ذهين ۽ خوشگوشاعر هو ۽ هر موقع تي في البداهه بيت چئي ويندو هو. سندس فارسي ڪلام جو هڪ ڪتاب هو جنهن ۾ ڪافي غزل به هئا، پر اهو اسان وٽان گم ٿي ويو. مون کي سندس شعر مان فقط هيٺيان چند موقعن جا بيت ياد آهن:

(۱) محمد رحيم سيد اور شاه پالوٽ واري جو ڪاروبار سنڀاليندو هو. مرحوم سيد محمد شاه سنائي [جناب سيد غلام مرتضيٰ شاه جي والد] سندس چڱو رستو هو. ميان محمد شاه هڪ مسجد شريف جوڙائي جنهن جي لاءِ ميان محمد رحيم هڪ قطع تاريخ ڪرايو، جنهن جون ڪي مصراڻون هي آهن:

بود مسجد از زمانه حيدري - .....

..... - چون زليخا يافت در بهري شباب

..... - .....

حرف اول هر سر - ابيات را - ضم کن تا تو بيابي اين حساب

(۲) محمد رحيم جڏهن ميان غلام حيدر جو عام مختيار هو، تڏهن مير صاحب مير عليمراد خان والي خيرپور رياست کي مير فيض محمد خان (وڏو) تولد ٿيو. ان موقعي تي هيءَ بيت چيائين ته:

شبي شمس و مه کوکب بیک بـرجي جمع گشته
درويش فيض محمد خان منور چون شمع گشته

(۴) هڪ دفعي مير صاحبان جي مجلس ۾ هڪ نازنين طائفه ٻئي ڳايو. ان موقعي تي مجلس جي تقاضا تي هي ٻه فرد چيائين:

بر رخ تابان ميفکن زلف خود را اي صحر!
از کسوف آفتابي خلق حيران مي شود.

دوش بردوشش فتاده زلف خود را همچو مار
شد هريشان خلق عالم از کجا آمد ضحاک

(۴) چٽل خان لغاري ميان محمد رحيم جو عزازت ۾ سوٽ هو ۽ وڏو مدبر ۽ سنجيده شخص هو. مير صاحب ٻا ڳاره جن جو خاص خليف هو ۽ مير سائين حزب الله شاه رح (تخت ڏئي) جو خاص خدمتگار ۽ ڪارڪن هو. کيس تاريخ ۱۰- جمادي الثاني سن ۱۳۰۵ تي حرن شهيد ڪيو، جنهن تي مير صاحب جن کي سخت صدمو رسيو. ان موقعي تي مير صاحب حزب الله شاه رح جي مجلس ۾ محمد رحيم هي رباعي چئي:

پر گشت زمن يار ولي خوب نکرد
اين صبر که من کردم ايوب نکرد
اين گريه که من کردم از درد فراق
در گم شدن يوسف يعقوب نکرد

(۵) تاريخ ۹- محرم سن ۱۳۱۰ هـ، ميان محمد رحيم جي فرزند حمل خان تقريباً ستن سالن جي عمر ۾ وفات ڪئي. اهو اڪيلوئي هٿ هوس جو شادي بعد ۱۶- سالن کان پوءِ ڄائو هو. سندس وفات تي محمد رحيم کي سخت صدمو رسيو. ان موقعي تي هي فرد چيائين جو پنهنجي هٿ جي تاريخ وفات لکڻ بعد پنهنجي هٿ اکرين بياض ۾ قلمبند ڪيو اٿس:

گوشه جگر ۾ پريده ڪشي شود سر سبز باغ
جو ثبار ۾ اشڪ جاري، خشک شد گلشن اميد

حاجي ميان جمال خان چيو ته ميان محمد رحم هڪ غزل چيو هو
جنهن ۾ پڻ هن صدم ڏانهن اشارو هو. هن غزل جون آخرين مصرعون
هي آهن ته

اين چنين آتشڪده افروختي بهر چرا
راست گو بهر من است اين يا بهالم سوختي؟
دفتر هجر و جدائي پيش شد محمد رحيم
اين نخوانند دمدم ورق و سالم سوختي

سنڌي ڪلام

(۱) ميان محمد رحيم، مير ميان غلام حيدر جو عام مختار هو ۽
جاگير جو سڄو ڪم ڪار سنڀاليندو هو. مير غلام حيدر جي وفات بعد
سندس پٽ مير ميان مورو محمد خان جو ڪم ڪار سنڀاليندو رهيو. مير ميان
مير محمد خان هڪ نئون ڪاردار نالي خوش محمد ناريچ رکيو، جو جاھل
۽ بيڪار هو، جنهنڪري سڄو ڪاروبار بگڙڻ لڳو. ميان محمد رحيم
۾ دفعا بيتن ذريعي هن صورت حال کان مير صاحب ميان محمد خان جي
ڀاءُ مير ميان راز محمد خان کي اشارتا آگاه ڪيو. اهو هن طرح جو مير
ميان راز محمد، محمد رحيم، خوش محمد ناريچ ۽ غلام حسين خاصخيلي
چارئي گڏجي چؤپڙ راند ڪندا هئا. هڪ دفع موقع جي مناسبت سان
ميان محمد رحيم، مير راز محمد کي چيو ته مير صاحب مون کي هڪ بيت ياد
ٿو اچي. مير صاحب چيو ته ڪهڙو؟ جنهن تي محمد رحيم چيو ته
”بتايان“ هو رهيان“ ٻارو! ٿڌا هڻڻ چوت تـ مارو
سنڀالو ملڪ اهڙي ڪون مٿان“ ول موچڙي ڪاڻو

وري ٻئي دفعي به راند ڪندي ميان محمد رحيم چيو ته مير راز محمد!
مون کي هڪ بيت ياد ٿو اچي! مير صاحب جي ٻچن تي بيت ڏنائين ته:
هڪا ويٺا منجهه ماڙئين، هنجهه اڳئون ڪن حاج
هوي هڪن ڪسي ٻاجه، ڏسن حاج هنجهن کي

(۲) محمد رحيم به پنهنجي والد وانگر لؤاري وارن بزرگن جو معتقد
۽ مرید هو. لؤاري جي بزرگن مسجد جي آڏو هڪ منارو تعمير ڪرايو،

جنهن جي تاريخ بابت محمد رحيم هڪ وڏو شعر چيو جو پنهنجي هٿ
اڪرين پنهنجي والد جي پياض جي آخر ۾ هن طرح قلمبند ڪيو اٿس:
"تاريخ مناره شريف درمڪان لواري مبارڪ تصنيف بنده
محمد رحيم ولد حمل فقير لغاري"

- ۱- حمد هزاران خالق کي، جنهن جوڙي جوڙ جهڙي
واجب آه هميشان هردم ياد ذڪر يزداني
- ۲- نور منجهون تروار ڪيو جنهن پرور هاڪ پيشاني
مير محمد شاه جنهن تي "لولاڪ" لائي قرآني
- ۳- تنهنجو خاص خليفو نائب نقشبندي لوراني
بخش ڪئي آبادي تنهن کي سرزمين سلطاني
- ۴- مهر مٽيئر مڪمل مرشد رهبر راه رباني
لائق لعل لواري ۾ جنهن مرد ڪئي مرداني
- ۵- ڪونهي ڪو تحقيق تهين سان شان برابر شالي
تنهن کي خاص خيال ٿيو ڪو راز رسيو رحمانِي
- ۶- مسجد پيش منارو ٿيئي بيشڪ بهشت نشاني
مرد ملوڪ مٿڙن بروءِ بانگ پڙهن بالجاني
- ۷- حڪم حضورئون حاصل ٿيو با "انب" اصل ايماني
دائم در درگاه گذاري مرد مريد مڪاني
- ۸- ڪونه برابر بيشڪ تنهن سان هنر ۾ همساني
جوڙيو مرد مناري ڪي آه جلدي سان جواني
- ۹- هنرمند حريف مڃي برچشم سپا فرماني
تي بناء بلند برابر روضه سان رضواني

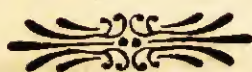
۲- "انب" = نالو هڪ مريد جو. مڪاني = مڪان لواري جو رهندڙ.

- ۱۔ قاف کھف کؤن زور زیادہ طور سینا جو ٺاڻي
- برکت ساڻ بحال اٿيو چوَنُ برج عجب اسماني
- ۱۱۔ سال تنهنجي تعمير سنڌي تصنيف ٻڌو دلچاني
- تيرھين سن جي ستانوي ٿيو هوڪي لاءِ حقاني
- ۱۲۔ هنر ۾ حيران رهيا استاد سڀي ابراني
- ”ماني“ بي ”ارزنگ“ آني جا پرس ڪئي پنھالي
- ۱۳۔ مٿڪ فلڪ جا ڏهن مبارڪ گهور ٻڌي گهمساني
- ارض وسما سڀ صدقي ٿيو، ڪن شمس قمر قرباني
- ۱۴۔ نيسان ليئز نثار ڪئي ٿي دمد دم دُرُ نشاني
- حڪمت آه ڪير سنڌي هت عقل ناهي انساني
- ۱۵۔ علم عقل آت آه الاهي، سُرَت ناهي سڄبالي
- اوست ازو جے ڪن نه ڪائي، سِرُ سڀو سڄبالي
- ۱۶۔ اهڙو ٻهر اسان جو دائر درد مندن درماني
- لائق لعل لواري ۾ ٻيا شوڪت شان شھاني
- ۱۷۔ تابع سڀ تب-ريزي تنهنجا طوسي + طوراني
- چين توڙي ماچين وارا ”نغفور“ ڊگر ”خاقاني“
- ۱۸۔ ڪابل، بابل، بلخ، بخاري، دولا درس دوراني
- روسي، روسي، رام انهيءَ دَر، خاڪ چمن خنزِ رالي
- ۱۹۔ مڪندر پاڻ سلامي هن در، دارا ڪئي درباني
- عرب عجم سڀ آهن اسر ۾، مصري چا ملثاني

۱۲۔ ماني ۽ ارزنگ = ٻئي قديم زماني جا مصور ۽ نقاش. ۱۴۔ نيسان = بهار جو
 ڪڪر يا مينهن. نيز = ٻڻ. ۱۵۔ سڄباني = سڄبان واري (سڄبان بن وائل عربن
 جو مشهور مقرر ۽ خطيب هو). ۱۷۔ ”نغفور“ = چين جو بادشاه. خاقالي = خاقان
 جي لقب وارا ترڪ بادشاه.

- ۲۰۔ هندي ســندي سپ سلا مي کـچي کوهستاني
 مشرق مغرب توڙي تنهنجا ڏيهه سڀئي ڏاني
 ۲۱۔ شاعر ڪيئن شمار ڪري، هت ليکون ٿا لسان
 هاڻي سن تون عرض امان جو مرشد ماه ڪنعاني!
 ۲۲۔ رحم توتي رب پاڪ سندو ٻيو ساڀر آه صمداني
 رحم ٿئي تو رحم جو هي عبد اٿئي عصياني
 ۲۳۔ مشڪل مون مسڪين سندا تون افضل ڪر آساني
 ظاهر سان زباني، پڙهجي ڪامون پاڪ رسول تي

عليه
حمل

Maktabah Mujaddidiyah

www.maktabah.org

This book has been digitized by Maktabah Mujaddidiyah (www.maktabah.org).

Maktabah Mujaddidiyah does not hold the copyrights of this book. All the copyrights are held by the copyright holders, as mentioned in the book.

Digitized by Maktabah Mujaddidiyah, 2012

Files hosted at Internet Archive [www.archive.org]

We accept donations solely for the purpose of digitizing valuable and rare Islamic books and making them easily accessible through the Internet. If you like this cause and can afford to donate a little money, you can do so through Paypal. Send the money to ghaffari@maktabah.org, or go to the website and click the Donate link at the top.